

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN AHLAK-I
AHMEDÎ İSİMLİ ESERİ**

(İNCELEME-METİN-İNDEKS)

Murat TURĞUT

14917003

Danışman

Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Diyarbakır 2019

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı

Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**OSMANZÂDE AHMED TÂİB'İN AHLÂK-I
AHMEDÎ İSİMLİ ESERİ
(İNCELEME-METİN-İNDEKS)**

Murat TURĞUT

15917003

Danışman

Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “Osmanzâde Ahmed Tâib'in Ahlâk-ı Ahmedî İsimli Eseri (İnceleme-Metin-İndeks)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

11/07/2019

Murat TURĞUT

T.C
DİCLE UNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
DİYARBAKIR

Murat TURĞUT tarafından yapılan “Osmanzâde Ahmed Tâib’in Ahlak-ı Ahmedî (İnceleme-Metin-İndeks)” konulu bu çalışma, jürimiz tarafından İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Ramazan SARIÇİÇEK

Üye : Dr. Öğr. Üyesi M. Sait MERMUTLU

Üye : Dr. Öğr.Üyesi Askeri KÜÇÜKKAYA

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 10/07/2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../.../2019

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖNSÖZ

İyi ve kötü sayılan davranışlar manzumesi olarak ahlâk, tüm toplumlarda önemsenmiş, ahlâka dair farklı tanım ve izahlar getirilmiştir. Günümüzde teknolojik gelişmeler sonucunda uluslararası iletişim ve etkileşimin küresel bir boyut kazanması ile birlikte ahlâkın geleneksel anlayış biçimlerinden farklı ve yeni konuları ortaya çıkmıştır. Söz gelimi ahlâkın tıp, teknoloji, iletişim ve basın, siyaset ve ekonomi gibi alanlarla ilişkisi konunun önemi ve gereksinimi hakkında çağdaş düşünürler tarafından her geçen gün daha fazla sözü edilen bir konudur. Bu itibarla hangi dönem olursa olsun insan hayatı için neyin önemli olduğuna dair belirleyici ilkeler içermesi bakımından ahlâkın temel ve gerekli bir disiplin olduğu kuşkusuzdur.

İslâm; inanç, ahlâk ve ibâdet birlikteliği ile insanın mutluluğunu sağlayan İlâhî kurallar bütünüdür. İşte ahlâk da insanı mutluluğa ulaştıracak veya mutluluktan alıkoyacak hususları bilmesi ve bu ilkeler çerçevesinde yaşamasıdır. İslâm’da dinî bir bütünü tamamlayan ahlâkî esaslar, toplumu ve bireyi yüceltmeyi amaçlayan İlâhî temele dayanan ilkelerdir.

Ahlâkın toplumsal normları belirleme, ideâl toplum modelini ortaya koyma ve davranış kuralları itibari ile toplumsal yönü olmakla birlikte, İslâm düşüncesinde ahlâk, sadece toplumu kötülülerden arındıran bir sistem olarak görülmez. Toplumsal işlevinin yanı sıra daha aslî düzeyde ahlâk, insanın metafizik ile bağını da ortaya koymaktadır. Bu bağın nihâi gayesi “Allâh’ın ahlâkıyla” ahlâklanarak tasavvufî doktrinde de ifade edilen “insân-ı kâmil” mertebesine erişmek veya âyetin ifadesiyle “Allah’ın boyası” (Bakara 2/138) ile boyanarak İlâhî kemâle yaklaşmaktır. Çünkü Allah, insanı kendi suretinde yarattığı için insan, her ne mertebe ve derecede Allâh’a yakın olursa, aynı zamanda kendi “aslı”na ve “kemâl”e bir o kadar yakınlaşmış olur.

Bu, bir açıdan insanın kemâle ermesi ile Allah'ın isim ve sıfatlarının rengine bürünmesidir. Başka bir açıdan insanın kendini tanıması, ontolojik düzeyde hayatın gâyesini idrâk etmesine ve hayatını anlamlandırmasına imkân sağlamış olur. Tüm bunlar bireyin ahlâkını güzelleştirmesi, nefsin terbiye ve tezkiye etmesi ile “görüldükleri zaman Allah'ı hatırlatan hayırlı kişiler” olan “Rabbâniler”den olmakla olur.

Kur'ân'ın “Şüphesiz yüce bir ahlâk üzeresin” (Kalem 68/4) dediği Hz. Peygamber'in örnekliği ile ahlâk, teorik bir bilgi dizgesi olmaktan çıkıp hayatı tanzim eden bir pratiğe bezendiğini ifade edebiliriz. Bu cümleler ışığında ahlâkın bilgi düzeyi denilen nazarî ahlâk ve olgusal düzeyi olan amelî ahlâk kısımları olduğunu hatırlatalım. Bu sebeple ilk dönemlerden itibaren İslâm coğrafyasının her bölgesinde gerek nazarî, gerek amelî ahlâkla ilgili çokça eserler kaleme alınmıştır.

Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri, ahlâkla ilgili yazılmış kitaplardan sadece bir tanesidir. Hüseyin Vâiz, Timur Hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900 (1495) yılında kaleme aldığı eser klasik ve önemli bir eser olarak görülmüş ve farklı dillere birçok kez tercüme edilmiştir. Türkçe'ye de farklı tercümeleri yapılmış olan ve çalışmamızın da asıl konusu olan Osmanzâde'nin Sultan III. Ahmed adına kaleme aldığı *Ahlâk-ı Ahmedî* bu tercümelerden biridir.

Osmanlı Devleti altı asır süren varlık sahasında ilmi faaliyetlere husûsî bir önem vererek İslâm medeniyetine önemli katkılar sağlamış ve kendi kültürel birikimini kurarak farklı alanlarda eser verebilecek yetenekli kalem erbâbları yetiştirmiştir. Günümüzde Osmanlı Devleti'nin ilim ve kültür dünyasına ne yazık ki çeşitli sebeplerden dolayı erişim güçlüğü yaşamaktayız. Medeniyetimizin ilmî ve kültürel zenginlikleri dönemsel kopmalarla tozlu raflarda kalmakta olup Osmanlı fikir dünyasının tezahürü olan birçok eser, günümüz insanına erişilememektedir. Tezimizin amacı geçmişten günümüze mirasımız olan Osmanlı metinleri kapsamında yazılan *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı eseri günümüz yazın dünyasına kazandırmak, eserin tanıtımı ve muhtevasının bilinmesini ve toplumsal hayatımızda ahlâkın önemini kavratmaya katkı sağlamaktır.

Çalışmamız giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında Ahlâk başlığı ele alınmış ve ahlâkla ilişkili olan edep, te'dib, etik gibi kavramların kısaca izahı yapılmıştır. Ahlâk İlminin Konusu ve Gâyesi konusundan sonra İslâm Ahlâk Felsefesi'nin tarihsel gelişimi ve konuları incelenmiştir. Nazarî ve Amelî Ahlâk çeşitleri kısaca açıklanmıştır. Ayrıca XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı'nın Genel Görünümü ve Türk Edebiyatı Sahasında Yazılan Ahlâk Kitapları bu kısımda bulunan diğer başlıklardır.

Birinci bölümde; klasik bir eser haline gelen *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin müellifi olan Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin Hayatı ve Eserleri, Ahlâk-ı Muhsinî ve Türk Edebiyatı'nda Yazılmış Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleri başlıkları ele alınmıştır.

İkinci bölümde ise *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi tercüme eden Osmanzâde Ahmed Tâib'in Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği başlıkları işlendikten sonra *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin Muhtevası, Dil ve Üslup Özellikleri, Eserde Geçen Şahsiyetler, Eserin Genel Değerlendirmesi ve Nüshaları başlıkları incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde *Ahlâk-ı Ahmedî* eserinin metnini vermeden önce transkripsiyon işaretleri ve metin tespitinde takip edilen hususlar belirtilmiştir.

Üçüncü bölüm; *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin transkripsiyonlu metninden meydana gelmektedir. Sonuç, kaynakça ve *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin metin indeksiyle birlikte çalışmamız sona ermektedir.

Tez çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen ve tecrübelerinden istifade ettiğim danışman hocam Doç. Dr. Ramazan Sarıçiçek'e teşekkürlerimi sunarım.

Murat TURĞUT

Diyarbakır 2019

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı'nda ahlâkla ilgili gerek mensur, gerek manzum birçok eser telif veya tercüme edilmiştir. Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin Farsça kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri bu alandaki en önemli eserlerdendir. Bu çalışmamız Osmanzâde Ahmed Tâib'in *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi muhtasar olarak tercüme ettiği *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eserini içermektedir. Bir ahlâk ve siyasetnâme özelliği taşıyan bu eser, kırk bâb üzerine tertîb edilmiş, her bâbda bir ahlâkî konu ele alınmıştır. Konular, âyet ve hadislerle; beyt, nazm, kıta, mısra gibi nazım türleriyle birlikte ele alınmış; aynı zamanda her bâbda konu ile alakalı bir veya birden fazla hikâye de aktarılmıştır. Osmanzâde, *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi birebir tercüme etmeyip bazı tasarruflarda bulunarak özet olarak tercüme etmiş, eserinde kendisine ait bazı şiirlere de yer vermiştir. Çalışmamızda metin kısmana geçmeden önce ahlâk, Hüseyin Vâiz Kâşîfî ve eserleri, Osmanzâde, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilmiş, *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin incelemesi ve değerlendirmesi yapıldıktan sonra eserin transkripsiyonlu metni verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Ahlâk, Hüseyin Vâiz Kâşîfî, *Ahlâk-ı Muhsinî*, Osmanzâde Ahmed Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, Türk Edebiyatı

ABSTRACT

In Turkish Literature, many works about morality which are not only prose but also written in verse have been compiled or translated. Ahlak-i Muhsini which is written by Hossein Va'iz Kashifi in Persian is one of the most important works of this field. This study includes the work entitled Ahlak-i Ahmedi, which Osmanzade Ahmed Tâib translated Ahlak-i Muhsini in short. This work, which has the feature of an ethic and political treatise, was formed in forty subjects. A moral point was handled in every subject matter. The subjects were handled with hadith and verse of the Koran also with some versification types such as couplets, poetries, stanzas, and verses. At the same time, one or more than one story, which is about the topic, has been narrated in every subject. Osmanzade Tâib did not translate Ahlak-i Muhsini word by word. He translated it as an abstract and he made a mention of his own poems in his work as well. In our thesis before moving on to the text, information about ethics, Kashifi Hossein Va'iz and his works, Osmanzade, his works, and literary identity are delivered. After the examination and evaluation of Ahlak-i Ahmedi are made, transcription of the work has been given.

Keywords

Moral, Hossein Va'iz Kashifi, Ahlak-i Muhsini, Osmanzade Ahmed Tâib, Ahlak-i Ahmedi, Turkish Literature

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ.....	1
AHLÂK.....	1
1.1. AHLÂK KAVRAMI	1
1.2. AHLÂK İLMİ	4
1.2.1. Ahlâk İlminin Konusu ve Gayesi	6
1.3. İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ	7
2. XVIII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI'NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ	10
3. TÜRK EDEBİYATI SAHASINDA YAZILAN AHLÂK KİTAPLARI	14

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	24
1.2. ESERLERİ.....	26
1.3. AHLÂK-I MUHSİNÎ.....	29
1.3.1. Türk Edebiyatı'nda Ahlâk-ı Muhsinî Tercümeleleri	30

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANZÂDE AHMED TÂİB HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. HAYATI.....	33
2.2. ESERLERİ.....	37

2.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ.....	43
2.4. AHLÂK-I AHMEDÎ.....	61
2.4.1. Eserin Dil ve Üslûb Özellikleri.....	67
2.4.2. Eserin Muhtevası	67
2.4.3. Eserde Geçen Şahsiyetler	80
2.4.4. Eserin Genel Değerlendirmesi.....	104
2.4.5. Eserin Nüshâları.....	107
2.5. METİN TESPİTİNDE İZLENEN YÖNTEM	112
2.6. TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

3. AHLÂK-I AHMEDÎ.....	114
SONUÇ.....	219
KAYNAKÇA	221
İNDEKS	230

KISALTMALAR

<i>a.g.e</i>	Adı geçen eser
<i>a.s.</i>	Aleyhisselam
AKM	Atatürk Kültür Merkezi
A�	Ankara �niversitesi
<i>b.</i>	Bin, ibn
<i>bkz.</i>	Bakınız
<i>b�l.</i>	B�l�m
<i>bs.</i>	Baskı, basım
<i>c.</i>	Cilt
<i>�ev.</i>	�eviren
<i>d.</i>	Doğum, doğumu
D�A	T�rkiye Diyanet Vakfı İsl�m Ansiklopedisi
D�	Dicle �niversitesi
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>H�.</i>	Hazreti
��	�stanbul �niversitesi
K�p.	K�t�phane
<i>m.�.</i>	Millattan �nce
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
<i>Nr.</i>	Numara
<i>Nr�.</i>	Ne�reden
<i>s.</i>	Sayfa
S.	Sayı
<i>s.a.v.</i>	Sallall�hu aleyhi ve sellem
<i>ss.</i>	Sayfa aralığı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
<i>trhz.</i>	Tarihsiz
TTK	Türk Tarih Kurumu
<i>vr.</i>	Varak
<i>Yay.</i>	Yayımları
<i>yy.</i>	Yüzyıl

GİRİŞ

AHLÂK

1.1. AHLÂK KAVRAMI

Ahlâk, Arapça’da “seciye, tabiat, huy, mizaç” gibi anlamlara gelen “hulk” veya “huluk” kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde genellikle insanın fizikî yapısı için “halk,” mânevî yapısı için “hulk” kelimelerinin kullanıldığı kaydedilir.¹

İslâm filozofları “hulk” veya “huluk”un çoğulu olan ahlâk kavramını bireyde yerleşik halde bulunan yatkınlıklar şeklinde tarif etmişlerdir. Bu yatkınlıklar sayesinde fiiller, nefisten her hangi bir fikrî ve iradî güçlük olmadan sâdır olur. Eğer bu yatkınlıklar iyi olursa “faziletler”, kötü olursa “rezaletler” nefisten sâdır olur.²

Müslüman düşünürler “hulk”u iki kısma ayırmışlardır. İnsanın yaratılışından gelen nitelikleri, insan tabiatı ile uyumlu veya kısaca insanın yaratılışında saklı bulunan ahlâka “hulk-ı tabîî”; fiil ve davranışlar şeklinde meydana gelip de istikrar kazanan ve diğer insanlarla görüşüp kaynaşmaya, âdet ve alışkanlıklara dayalı olan kısma ise “hulk-ı kesbî” denilmiştir. Buna göre “huluk” insanın uyumlu bir şekilde yaratılışına ait tabîî özellikleri, ahlâk ise sanki yaratılıştanmış gibi olup da sonradan kazanılmış özellikleri gösterir. Bu nedenle ahlâkın bir derûnî, bir de davranış, fiil ve hareket yönü vardır. Hangi açıdan bakılırsa bakılsın ahlâk, insan ve insan davranışlarıyla ilgili olduğu aşikardır.³

¹ Mustafa Çağrı, “Ahlâk”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 1.

² Mehmet S. Aydın, “Ahlâk” **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 10.

³ Hüsameddin Erdem, “Osmanlı’da Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri,” **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, S. 10, Yıl 2000, s. 36.

Başta hadisler olmak üzere İslâmî kaynaklarda “hulk” ve “ahlâk” terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri ifade etmek üzere kullanılmış; özellikle iyi huylar ve faziletli davranışlar “hüsnü’l-huluk”, “mehâsinü’l-ahlâk”, “mekârimü’l-ahlâk”, “ahlâku’l-hasene”, “ahlâku’l-hamîde”; kötü huylar ve çirkin davranışlar ise “sü’u’l-huluk”, “ahlâku’z-zemime”, “ahlâku’s-seyyie” gibi terimlerle ifade edilmiştir. Bu kısa açıklamadan sonra ahlâk kavramı ile ilişkili olan edep, te’dib, etik gibi bazı kavramları da kısaca izah etmekte yarar vardır.

İncelik, nezâket, kabul gören kurallara uyma,⁴ yeme, içme, konuşma, insanlar arası ilişkiler gibi gündelik ve sosyal hayatın içindeki davranış ve görgü kurallarına; terbiyeli, kibar ve takdire değer davranış biçimlerine; bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlere edep veya âdâb denilmiştir. İslâmî literatürde edep terimi özel davranış alanları hakkında kullanılırken ahlâk, tutum ve davranışların kaynağı, mahiyeti, insanın ruhî kemâlini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmektedir.⁵

Milâdî sekizinci asırdan itibaren yazılan eserlerde, “edep” teriminin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter eğitimi, takdire değer davranışlar, toplum içinde insanların birbirlerine karşı takınmaları gereken ve daha sonra “âdâb-ı muâşeret” denilecek olan medenî ve ahlâkî davranış tarzları ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında kullanıldığı görülür. Bu noktada; “ahlâk” kavramının hem güzel hem de kötü ahlâk şeklinde kullanımı söz konusu iken, “edep” kavramının “ahlâk”ın “güzel ahlâk” terimi ile temsil edilen kısmına tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Ahlâk ve edep kavramları ile ilişkili olan, aynı zamanda “edep” kelimesinden türeyen “te’dib” ise bir insanı herhangi bir konu hakkında bilgilendirip eğitme ve terbiye etme anlamı taşımaktadır. “Beni Rabbim terbiye etti ve en güzel terbiye etti” hadisi, bu kullanımın en güzel örneklerindendir.⁶

Günlük hayatta ahlâk ile edep veya terbiye kavramları arasındaki ayrım rahatlıkla anlaşılma imkânına sahipken “etik” konusunda aynı zihin berraklığı söz

⁴ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., Bursa 1990, s. 162.

⁵ Çağrı, “Ahlâk”, **DİA**, c. 2, s. 1.

⁶ Nurgül Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir’atü’l-Ahlâk’ı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010, s. 10-11.

konusu değildir. Son dönemlerde rahatlıkla çok geniş bir anlamda kullanılan etik ile çoğu kez birbirinin yerine kullanılan ahlâk, ortak yönleri olsa da birbirinden farklı kavramlardır. Bu bağlamda “etik” kavramı üzerinde biraz daha hassasiyetle durmakta fayda bulunmaktadır.

Etik sözcüğü, köken olarak eski Yunanca bir sözcük olan “ethos” sözcüğünden gelir. Bu sözcüğün kökeninde “ethika” sözcüğü vardır. Buradaki “ethika, “ethos” sözcüğünün çoğulu olan “ethe”ye ilişkin konular anlamını taşımaktadır. “Etik” sözcüğü karakter, huy, mizâç gibi anlamlara gelmektedir.⁷ Etiğin terim anlamı ise ödev, yükümlülük, sorumluluk ve erdem gibi kavramları analiz eden, doğru veya yanlış ile iyi veya kötüye ilişkin ahlâkî yargıları ele alan, ahlâkî eylemin doğasını soruşturan ve iyi bir yaşamın nasıl olması gerektiğini açıklamaya çalışan felsefenin bir alt dalı olarak kısacası ahlâk felsefesi olarak tanımlanmıştır.⁸ Etik, ahlâk üzerinde düşünme ve ahlâkın teorik yönünü ifade etmektedir. Bu itibarla etik, ahlâk felsefesi veya Müslüman filozofların nazarî veya felsefî ahlâk diye isimlendirdikleri ahlâkın nazarî-teorik kısmına karşılık gelmektedir.

Günümüzde “etik” ve “ahlâk” kavramları zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığına şahit olmaktayız.⁹ Kişilerin zihninde bu kavramların ayrımı açık olmadığı görülmektedir. “Etik” ile “ahlâk” kavramlar arasındaki ayrıma dikkat etmenin önemi ilk başta anlaşılması zor olabilir. Hatta böyle bir ayrımın gereksiz olduğu bile düşünülebilir. Ancak insan ve yaşamla ilgili soru ve sorunların ele alınış biçimine bu ayrım dikkate alarak bıkıldığında kavram farkının önemi daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Her şeyden önce bu iki kavramın birbirinden farklı iki alana işaret ettiğini belirtmek gerekir. Etik kavramı, bir “bilgi” alanına işaret etmektedir. Bu alan, aynı zamanda felsefenin ilk ve temel alanlarından birisidir. Bir bilgi alanı olarak etik; bilgi felsefesi, varlık felsefesi, sanat felsefesi, gibi bilgi alanlarına benzer bir şekilde kendi araştırma alanındaki soru ve sorunları bilgi konusu yapmaktadır. Ahlâk kavramı ise “tarihsel” ve “toplumsal” nitelikli bir “olgu”ya işaret

⁷ Sevgi İyi, “Etik Nedir”, **Etik** (3-21), Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2018, s. 6.

⁸ TDK, “Etik”, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategoriget=terim&kelimeget=etik, (15.05.2019).

⁹ Musa Kazım Arıcan, “Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi”, **İslâm’da Ahlâk ve Etik: Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Semineri 2**, ULİSABÜLTEN, Nisan 2016, s. 11.

etmektedir. Ahlâkın bizi her yandan kuşatan toplumsal nitelikli bir olgu olma özelliğinin günümüzde daha çok vurgulandığına şahit olmaktayız. Görüldüğü gibi ahlâk bir olgudur ve geniş anlamda ifade edilirse, insanın toplumsal yanıyla ilişkili olan bir olgudur. Ahlâk, filozofun kurup var etmediği, toplumda kendiliğinden var olan, ama filozofun yalnızca “bu nedir?” sorusunu sorabileceği bir gerçeklik olgusudur. Bu soruyu sorabilmek ise etik alanının bilgisiyle olur. Kısaca ahlâk ve etik arasındaki ayrımı ifade edecek olursak ahlâk, olgusal nitelikli bir alana, etik ise bilgisel nitelikli bir alana işaret etmektedir.¹⁰

Etiğin temel kavramlarına bakıldığında ahlâkça değerli olan ve yapılması gereken anlamına gelen “iyi”, ahlâkça değersiz olan ve yapılmaması gereken anlamına gelen “kötü”, her türlü iç ve dış etkiden bağımsız olarak irâde etme ve eylemde bulunabilme anlamına gelen “özgürlük”, kişinin özgürce ortaya koyduğu eylemlerin sonucuna katlanması anlamına gelen “sorumluluk”, irâdenin ahlâksal iyiye yönelmesi ve ahlâkî bakımdan değerli olan şeylerin tümü anlamına gelen “erdem”, bireyin özellikle kendi tutum ve eylemlerini ahlâkî bağlamda değerlendirme gücü ve yetisi anlamına gelen “vicdan” ve ahlâk açısından uyulması gerekli olan genel geçer kurallar anlamına gelen “ahlâk yasası” kavramlarıdır.¹¹ Ahlâk felsefesi bağlamında söz konusu kavramlardan hareketle etikle ilgili ahlâkın bilimsel olarak insan eylemlerini neden-sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklanması gerektiğini savunan betimleyici, insan eylemlerinin ahlâkîliği için olması gereken norm ve düzenleyici ilkeler koymanın gerekliliğini savunan “normatif”, etik ve ahlâkla ilgili soruların yalnızca mantıksal, bilgikuramsal veya anlambilimsel sorunlar yönünden ele alınması ve bu yönden yanıtlanmasını savunan “analitik” veya “eleştirel” olarak da adlandırılan “metaetik” gibi felsefî yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.¹²

1.2. AHLÂK İLMİ

Ahlak ilminin bir disiplin olarak birçok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlamalar tercih edilen ahlâkî kavramın söz gelimi “sorumluluk”, “vicdan”, “ödev”, “erdem” gibi

¹⁰ İyi, “Etik Nedir”, **Etik** (3-21), s. 7

¹¹ Hanönü, **Gazâlî’nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 6.

¹² İyi, “Etik Nedir”, **Etik** (3-21), s. 36.

kavramlarından hangisinin merkeze alındığına göre değişebilmektedir. Ahlâk ilmi; insanı kemâl cihetine sevk eden ilkeler ve esaslardan bahseden bir ilimdir.¹³ Bu tanım haricinde ahlâk ilmi; ruhu ıslâh etmek ve olgunlaştırmak için gerçek mutluluğa ulaştıran kanun ve ilkeleri ortaya koyan ilim; kötü huyun iyi huya çevrilmesi; hayır ve şerrin ne olduğunu bildiren ilim; mutlak şekilde kabul edilen davranış kaidelerinin toplamı şeklinde tanımları yapılmıştır. Bu disiplini ifade etmek için “hikmet-i ameliyye”, “ilmü’l-edeb”, “ilmü’t-tehzibü’n-nefs”, “ahlâk ilmi” tabirleri veya kısaca “ahlâk” kavramı kullanılmıştır.¹⁴

İslamiyet’ten önce Cahiliye Dönemi’nin bütün ahlâkî faziletlerinin temelinde kişinin veya kabilenin gururunu (fahr), şeref (mecd), öfke (gazap), kavmiyet (hamiyye) duygularını tatmin etme; asalet, cömertlik ve yiğitlikle şöhrat kazanma; saygı görme; insanlarda hem korku hem de hayranlık duygusu uyandırma arzusu yatmaktaydı. Esasen bu dönem, fert ve kabile gururu, kibir ve serkeşlik, haksızlık ve düşmanlıklar gibi nitelikleri dolayısıyla Cahiliye Dönemi olarak anılmıştır. Hz. Peygamberin “Kur’ân ahlâkı”yla kişilik bulması; ayrıca İslâm dininin nefsi arındırma, fazilet, şefkat, merhamet gibi Cahiliye hayatında eksik olan ahlâkî ilke ve esaslarla ahlâk kavramının dini bir muhtevaya büründüğünü söyleyebiliriz. İslâm ahlâkının esası Kur’ân ve Sünnet’tir. Ahlâk, İslâmiyet’in ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların önem ve öncelik verdiği bir alan olmuştur. Hadis mecmualarında ahlâkla ilgili başlıklar açılmış, ahlâkî muhtevâ ağırlıklı kırk hadis derlemeleri yapılmış, tefsir çalışmalarında Ahkâmü’l-Kur’ân türündeki eserlerde ahlâkî konulara yer vermiş olması bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Maverdî’nin *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Din*, İbn Hazm’ın *Ahlâk ve’s-Siyer*, Tabersî’nin *Mekârimü’l-Ahlâk* adlı eserleri geleneksel ahlâk içerikli örneklerindendir. İbnü’l-Mukaffa’nın *Kelile ve Dimne*, İbn Kuteybe’nin *Uyunü’l-Ahbâr*, İbn Miskeveyh’in *Câvidân-Hired*, Fâtik’in *Muhtaru’l-Hikem* eserleri bu türün en eski klasik eserleridir. Daha sonra Nasihatnâme, Kâbusnâme, Siyâsetnâme, Pendnâme, Fütüvetnâme gibi klasikleşmiş adlar altında

¹³ Ahmed Hamdi Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Ali Arslan Aydın (Sadeleştiren), Yasin Yayınevi, İstanbul 2006, s. 23.

¹⁴ Erdem, “Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri”, s. 38-39.

ahlâkî-dinî kapsamda edebî eserlerin, ahlâkî vecizeler, atasözleri, fıkra ve hikâyeler ihtiva eden irşâd ve mev'iza kitaplarının yazımı aralıksız devam etmiştir.¹⁵

1.2.1. Ahlâk İlminin Konusu ve Gayesi

İnsan, kendi duygu, düşünce ve davranışları hakkında değer yargısında bulunan yegâne varlıktır. Bu sebeple ahlâk ilminin konusu, ahlâkî fail olarak insanı ve onun akıl, irade, vicdan gibi ahlâkî kabiliyetleri ile öfke, şehvet vb. duygularını ve bunlardan doğan fazilet ve rezîletleri tedkik ve tahlil eder. Öte yandan ahlâk ilmi, bir kurallar dizgesi olarak insanların dinî, şahsî, ailevî ve içtimâî yaşayışlarında uymaları gereken kaide ve kanunları belirler. Ahlâk bir değerler ilmidir ve dolayısıyla ahlâkî failin davranışlarına atfedilen değerlerin mahiyetini, ölçüsünü ve kaynağını araştırır.¹⁶

Ahlâk ilminin temel amacı, insanın saadetini sağlamak, nefisten faziletli eylemler sâdır olacak şekilde nefsi terbiye temektir. İslâm'ın ahlâkî bir toplum vücûda getirme amacı ahlâk ilminin gâyesini oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) "Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim" hadisi bu gayeyi açık bir biçimde ortaya koymaktadır.¹⁷

Ahlâk ilmi genel kabul gören sınıflandırmaya göre nazarî ve amelî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

Nazarî Ahlâk/Ahlâk Felsefesi/Etik: Ahlâk ilminin bu kısmı; iyi ve kötünün ne olduğunu, iyilik ve kötülüğün kaynağını, faziletin mahiyetini, vicdan ve sorumluluk gibi meseleleri araştırır ve "ahlâk"ın temel problemlerini çözmeye çalışır.¹⁸ Nazarî ahlâk, genel anlamda ahlâk felsefesi alanına denk gelmektedir. Bu bağlamda, ahlâk felsefesi, insan eylemlerinin değeri üzerine sistemli bir şekilde düşünme, soruşturma, ahlâkî hayata dair bir araştırma ve tartışma yapma;¹⁹ kısaca felsefî bir yaklaşımla ahlâk olgusu üzerine düşünme olarak tanımlanmaktadır. Felsefenin bir alt birimi olan "etik" de aynı konuları incelemektedir.

¹⁵ Çağrıcı, "Ahlâk", **DİA**, c. 2 s. 3.

¹⁶ Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, s. 24-25

¹⁷ Akseki, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, s. 25, Erdem,

¹⁸ Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'atü'l-Ahlâk'ı**, s. 11.

¹⁹ Mahmut Hanönü, **Gazâlî'nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, s. 6.

Amelî (Pratik) Ahlâk: Nazarî ahlâkın ortaya koyduğu ilke ve prensiplerin insan hayatının çeşitli evrelerinde ne şekilde tatbik edildiğini ve ortaya çıktığını inceleyen Ahlâk ilminin bir dalıdır. Amelî ahlâk; özel hayat, aile, toplum, yönetim ve insan ilişkileri sahalarında kendini gösterir.²⁰ Amelî ahlâk, nefsi korumak ve terbiye etmek, her türlü davranıştan kaçınıp iyiliklerle donatma, kısacası ferdin nasıl kemâle ereceğini ele alan ferdî ahlâk; toplumsal birlik ve beraberliği, kişilerin hak, hukuki ve vazifelerini, insan hayatına saygı gibi konuları inceleyen toplumsal (içtimâî) ahlâk olarak ikiye kısma ayrılmaktadır. İctimâî ahlâkı da aile ahlâkı, cemiyet ahlâkı ve devlet ahlâkı şeklinde üçe ayırmak mümkündür.²¹ Tüm bu açıklamalar çerçevesinde İslâm düşünce geleneğinde nazarî ahlâk olarak ifade edilen ahlâkın teorik kısmı günümüzde ahlâk felsefesi veya etik olarak adlandırılmaktadır. Amelî ahlâk ise kısaca “ahlâk” olarak ifade edilen ahlâkın olgusal boyutuna denk gelmektedir.

1.3. İSLÂM AHLÂK FELSEFESİ

İslâm filozofları ahlâkla ilgili fikirleri genellikle “felsefî ahlâk” başlığı altında incelemişlerdir. Fârâbî’nin eserleriyle birlikte sistemli bir yapıya kavuşan İslâm felsefesi Yunan felsefesinden alınan bazı fikirlerle İslâm inanç sistemi arasında bir terkibe yönelmiştir. İslâm felsefesi ve ahlâk ilminin teşekkülünde Müslüman filozoflar, temeli Kur’ân ve Sünnet’e dayanan İslâm ahlâk esaslarını eski Yunan filozoflarının tarif ve tasniflerinden yararlanmak suretiyle sistemli bir şekilde açıklamaya çalışmışlardır.²²

İslâm ahlâk felsefesinin tarihi gelişimine bakıldığında gerçek anlamda ilk Müslüman filozof sayılan Kindî, ahlâkla ilgili pek çok risâle kaleme almışsa da ne yazık ki bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Kindî, *el-Hîle li-Defa’ il-Ahzân* adlı eserinde hüznün mahiyeti, sebepleri ve çarelerini ele almıştır. Ebû Bekir Râzî de *Tıbbu’r-Rûhânî* adlı eserinde öfke, kızgınlık, kıskançlık, aç gözlülük gibi kavramlar çerçevesinde nefsi kötülüklerden arındırma çareleri üzerinde durmuştur.²³

²⁰ Sucu, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir’atü’l-Ahlâk’ı**, s. 12.

²¹ Erdem, “Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri”, s. 56.

²² Aydın, “Ahlâk” **DİA**, c. 2, s. 10.

²³ Aydın, “Ahlâk” **DİA**, c. 2, s. 10.

İslâm dünyasında Ahlâk İlmi ile ilgili daha sistematik çalışmalar İbn Rüşd ve Fârâbî'nin Aristo'nun *Nikomakhos Ahlâkı* adlı eserine yazdıkları şerhlerle başlar. Felsefede olduğu gibi ahlâk alanında da sistemleşmenin Fârâbî sayesinde olduğunu söyleyebiliriz. Psikolojiyi ahlâka, ahlâkı siyasete ve nihâyet faal akıl vasıtasıyla siyaseti metafiziğe en tutarlı bir şekilde bağlayan Fârâbî'dir. Fârâbî'nin fazilet ve saâdetle ilgili görüşleri hemen hemen tüm İslâm filozofları üzerinde etkili olmuştur. İbn Sinâ'ya gelince o, saâdet ve ahlâk ile ilgili iki risale kaleme almıştır. Nefis ve nefsin bekâsı ile birlikte ahlâkî kemâl üzerinde de durmuştur. *Risâle fi'l-Aşk* ve *Hay b. Yakzan* adlı eserleri tasavvufî denilebilecek bu iki eserlerinde nefsin yüce mertebelere yükselişini anlatır.²⁴

Ahlâk felsefesinin tarihsel seyrinden söz ederken İhvân-ı Safâ'nın *Resâil*'inden de söz etmek gerekir. *Resâil*'de yer alan ahlâk anlayışı İslâm âleminde nazarî düzeyde gerçekleştirilen en eklektik anlayıştır. Bu ahlâk anlayışında Yunan felsefesinin, Yeni Eflâtunculuğun, Hint felsefesinin Yahudilik ve Hıristiyanlığın etkileri görülmektedir.²⁵

Ahlâk felsefesi denilince, İslâm ahlâkını sistematik olarak enine boyuna işleyen bir âlim olarak ilk akla gelen İbn Miskeveyh'tir. *Tehzibü'l-Ahlâk* isimli eseri ahlâk konusunda kendisinden sonra yazılacak eserlere örnek teşkil eden bir eser olmuştur. İbn Miskeveyh'de iki taraflı bir ahlâk sistemi bulunmaktadır. Birincisi tecrübî veya tasavvufî, diğeri de Aristocu denilebilecek rasyonel ahlâk sistemi söz konusudur.²⁶ Bir anlamda Gazâlî'nin ahlâk felsefesi hakkındaki görüşleri *Tehzibü'l-Ahlak*'ın devamı sayılabilir. Ahlâk konusundan söz ediyorsak *Gazâlî'nin İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn* ve *Mîzânü'l-Amel* eserlerini de zikretmek gerekir.²⁷ Aynı zamanda *İslâm Ahlakı* eserinde Gazâlî, iyi huyların faziletlerini, doğasını, elde etme yollarını ve alâmetlerini; kötü huyların tabiatını; gönül hastalıkları ve tedâvi yollarını; riyâzetle

²⁴ Aydın, "Ahlâk" *DİA*, c. 2, s. 10.

²⁵ Aydın, "Ahlâk" *DİA*, c. 2, s. 10.

²⁶ Cavit Sunar, *İbn Miskeveyh ve Yunan'da ve islâm'da Ahlak Görüşleri*, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980, s. 27.

²⁷ Aydın, "Ahlâk" *DİA*, c. 2, s. 10-11.

ahlâkı güzelleştirmek gibi başlıkları ele almış ve ayrıca pek çok ahlâkî kavramı açıklamıştır.²⁸

Gazâlî'den sonra ahlâk felsefesi anlayışı iki ana çizgide devam ettiğini görmekteyiz. Birinci çizgi, ahlâkla ilgili Farsça ve daha sonra Türkçe olarak yazılan eserlerdir ki büyük ölçüde İbn Miskeveyh'in sistemleştirdiği düşünce tarzını takip eden çizgidir. Bu eserlerin başında Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*, Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*, Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* ve Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserleri gelmektedir. Nasıruddin Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ahlâk, tedbirü'l-menâzıl ve siyaset üç ana bölümünü meydana getirmekte olup kendisinden sonra kaleme alınan birçok esere kaynak teşkil etmiştir.²⁹ Kelam, felsefe ve tasavvuf âlimi olan Celâleddin Muhammed Devvânî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Celâlî* isimli eser de *Ahlâk-ı Nâsırî*'den sonra Farsça yazılan kitapların en meşhurdur. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri ki öncekilerden daha sade bir üslupla yazılmıştır. Kavramların anlamları açık, lafızlar hoş ve yalındır. Bu sebeple geniş bir coğrafyada ilgi görmüştür. Yine aynı çizgide yazılan ve Türkçe ahlâk kitaplarına kaynaklık teşkil eden Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* de kaynak eserlerdendir. Kınalızâde, Beylerbeyi Ali Paşa adına telif ettiği için Alâî olarak isimlendirdiği eserini *Ahlâk-ı Nâsırî*, *Ahlâk-ı Celâlî*, *Ahlâk-ı Muhsinî*, *İhyâ'u Ulûmi'd-Din* gibi eserlerden de istifade üç bölüm şeklinde kalem almıştır.³⁰

İkinci çizgi ise, Fârâbî ve İbn Sinâ'nın çizgisidir. Bunun en önemli öncüleri İbn Bâcce'nin *Tedbirü'l-Mütevahhid* ve İbn Tufeyl'in *Hay b. Yakzan* adlı eserleridir ki aralarındaki farklara rağmen ikisinde de tasavvufî unsurlar ağır basmakta ve insanın aklını son noktaya kadar kullanması bilen bir insanın hakikate varmak için yaptığı fikrî ve ruhânî yolculuk anlatılmaktadır.³¹

Yukarıdaki açıklamalardan sonra İslâm filozoflarının ahlâk felsefesi kapsamına dâhil etmiş oldukları konulara bakıldığında geniş çerçeve olduğu görülecektir. Ahlâkla birlikte psikoloji, yine ahlâkla birlikte din ve siyaset konuları

²⁸ İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, Akif Nuri Karcıoğlu (Çev.), Sinan Yay., İstanbul 1969.

²⁹ Aydın, "Ahlâk" **DİA**, c. 2, s. 11.

³⁰ Kınalızâde Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, Hüseyin Algül (Haz.), Tercüman, trhz., s. 18-19.

³¹ Detaylı bilgi için bk., İlhan Kutluer, Hasan Katipoğlu, "Hay b. Yakzan", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 26, ss. 551-554.

ahlâktan bağımsız olarak görülmemiştir. Bu itibarla İslâm ahlâk felsefesinin ele aldığı başlıca konuları şöyle sıralayabiliriz:

Nefs ve nefsin güçleri: düşünme, öfke (gazab) ve arzu (şehvet) gücü; faziletler: dört temel fazilet olan hikmet, şecaat, iffet ve adâlet; saadet; hazlar (lezzetler): temelde bedebî ve aklî hazlar; irâde hürriyeti; siyaset, devlet şekilleri ve yönetim tarzları gibi belli başlı konulardır. Bunların dışında aşk, sevgi, dostluk, ölüm korkusu gibi konular, ayrıca İslâm ahlâk felsefesinin dini boyutu baskın olan ibadetlerin faziletleri ve rezaletleri tedavi etmedeki fonksiyonu, Allah’a imanın manevi kemâlin gerçekleşmesine etkisi, bütünlük arz eden bir kişilik yapısı, adâlete dayalı toplumsal düzen fikri, sabır, şükür, tevekkül, havf, recâ vb. faziletlerle ilgili konular İslâm ahlâk felsefesinin konuları arasında sayılabilir.³²

2. XVIII. YÜZYIL TÜRK EDEBİYATI’NIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

XVIII. yüzyıl genel olarak İslâm dünyasında sorunların ve karmaşıklıkların yaşandığı, fetihlerin durduğu, toprak kayıplarının arttığı, liyakatsiz ve ehliyesiz kişilerin devlet görevlerine getirildiği, Osmanlı Devleti’nin gerileme evresine girdiği ve kaba tabirle üstünlüğün Avrupa’ya geçtiği bir dönemdir. Yine Osmanlı Devleti’nin en tartışmalı, zevk ve safa dönemi olarak nitelendirilen Lâle Devri (1718-1730) bu yüzyılda yaşanmıştır. Lâle Devri’nde sanat ince bir zevk haline gelmiş, şehircilik bakımından İstanbul’un çehresi değişmiş, imar faaliyetleri hızlanmış olmakla birlikte israf ve eğlence, yöneticilerin halktan kopuk yaşamaları, gelir adâletsizliği gibi durumlardan dolayı halk kitlelerinde huzursuzlukluluklar da artmaya başlamıştır.³³

XVIII. yy. Osmanlı Devleti’nin siyasî, ekonomik ve sosyal yaşamda büyük güçlük ve sorunlarla karşılaştığı ve bu amaçla yenilik hareketinin zorunluluğunu idrak ettiği bir dönem olmuştur. Osmanlı Devleti, sosyal bakımdan huzursuz, siyasî bakımından ise dağılma ve çözülmeye karşı karşıya kalmış; bu çözülme sürecinden kurtuluşun reçetesini rönesantın sonra bilimsel çalışmalara ağırlık vermiş olan Avrupa’yı taklit etmekte görmüş ve bu minvalde ıslahatlar yaparak moderleşmeye

³² Aydın, “Ahlâk” **DİA**, c.2, s. 12-13.

³³ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 204.

gayreti içinde olmuştur. Bu itibarla şehircilik, matbaa, teknik okullar, fabrika ve atölyeler gibi icraatlar hızlandırılmıştır.

Osmanlı'nın bu yüzyılda yaşadığı siyasî ve sosyal hadiseler, edebî hayatı da etkilemiştir. Ancak dîvân edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyüklüğü ve azametinin devam ettiği kanısında olup duraklayış ve gerileyişin lâıykı ile farkına varabilmiş değildi. Dönemin dîvân şâirleri, hafif bir huzursuzluğun tesirini yaşamakla birlikte, genel çerçevede önceki asırların klasikleşmiş sanat çizgileri üzerinde, aynı sanat anlayışını devam ettirmekteydiler.³⁴ Bu dönemin edebiyatı, geçmiş dönemlerin edebî geleneğini sürdürmekle birlikte bir takım değişimlerin, yumuşamaların ve kırılmaların da meydana geldiği, toplumda ortaya çıkan yozlaşmaların eleştirildiği bir dönem olmuştur.

Her ne kadar bu dönemde Osmanlı Devleti zorlu bir süreci yaşamış olsa da edebiyatın değişik türlerinde pek çok eser kaleme alınmıştır. III. Ahmed, I. Mahmud, III. Osman, III. Mustafa, I. Abdülhamid, III. Selim gibi dönemin sultanları sanatkârları himaye etmeleri ve sanatkârlara değer vermeleri dikkat çekicidir. Özellikle III. Ahmed ve III. Selim'in sanatın icrası ve desteklenmesinde katkıları büyük olmuştur. Yeniliklere açık bir kişiliğe sahip olan Damat İbrahim Paşa'nın da Lâle Devri'nin âlim, şâir, hattat, müzisyen ve ressamlarına iltifat ettiği ve değer verdiği de bilinmektedir.³⁵ Seyyid Vehbî, Nahifî, Ahmed Neylî, Nedîm, Müverrih Râşid, Osmanzâde Tâib gibi şâir ve kalem erbâbları onun himayesini görenlerdi.³⁶

Bu yüzyılda, Nesib Dede, Hâsib, Osmanzâde Tâib, Kâmî, Belîğ, Enis Recep Dede, Şeyhülislâm İshak Efendi, Sâkîb Dede, İzzet Ali Paşa, Zâtî, Kâmî, Süleyman Nahifî, Münif, Neylî, Seyyid Vehbi, Râgîb Paşa, Çelebizâde Âsım, Ahmed Paşa, Esad Efendi, Nevres-i Kadîm, Hoca Neş'et, İlhamî, Enderunlu Fâzıl, Esrâr Dede ve Kânî gibi pek çok isim yetişmiştir.

Bu dönemde şâirler, eski ustaların yolunda başarılı şiirler yazma amacını gütmekle birlikte çoğu, farklı bir sanat gücü gösterememiştir. "Sayıca fazla ancak

³⁴ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, MEB Yay., 1971 Ankara, s. 745.

³⁵ Özgür Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, Kesit Yay., İstanbul. 2018, s. 23

³⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, TTK Yay., Ankara 1988, c. V, s. 152.

nitelikçe sınırlı şâir kadrosunun bulunduğu bu çözülüş asrının edebî değerini büyük ölçüde belirleyen iki isim, birbirinden tamamen farklı ve hatta birbirine zıt birer edebî karakter olan Nedîm (ö.1730) ve Şeyh Gâlip'tir (ö.1799).³⁷ Nedîm ve Şeyh Gâlip bu yüzyılda dîvân şiirinin müstesna şâirleri arasındaki yerlerini almışlardır. Nedîm; Şeyhülislâm Yahya, Bahayî gibi 17. yüzyılın ustalarından gelerek kendisine ulaşan "Nedîmane şiir" tarzının; Şeyh Gâlip ise "Sebk-i Hindî"nin en başarılı şiir örneklerini vermiştir.³⁸

Nâbî'nin düşünce ve hikmet tarzını benimseyen pek çok şâir onun takipçisi olmuştur. Dürrî, İzzet Ali Paşa, Kâmî, Râşid, Sâbit, Sâmi, Selim ve Seyyid Vehbî gibi şâirler "Nâbî Mektebi" tesirinde kalarak eserler vermişlerdir.³⁹

Bu dönemin hikemî şiir tarzının temsilcileri Râşid, Seyyid Vehbî ve Koca Râgıp'tır.⁴⁰ Adlî'nin, tasavvufa aşına oluşu şiirlerinde de kendini gösteren bir husustur. Adlî, dîvânında "aşıkâne" ve "rindâne" tarzı benimseyen, şiirlerinde tasavvufî remizleri çokça kullanmış bir şâirdir.⁴¹ Bu dönemin "aşıkâne" tarzında şiirler yazan ve tasavvufî unsurlara bolca yer veren bir diğer şâir de Kâmî'dir.⁴² Şeyh Gâlip'te de tasavvufî unsurlar açıkça görülmektedir. Şeyh Gâlip, Osmanlı şâirleri gibi şiirlerinde bazı edebî sanatları dinî-tasavvufî manâ ve hallere bürüyerek manevî unsurların önünde gerçek bir dekor gibi örür, o dekorun ardında ise şâirin gönderme yaptığı dinî-tasavvufî unsurlar bulunmaktadır.⁴³

Nâbî ve Sâbit ile edebiyata yerli unsurların girmeye başlaması XVIII. yüzyılda daha da yoğunlaşmış ve özellikle Lâle Devri şâirlerinin tesiriyle bu unsurlar artmıştır. Asrın başında yetişen Nedîm, ortaya çıkan Lâle Devri'nin yeni hayat tarzının ifade edilmesinde sembol bir şâir olarak görülmüştür. O, Lâle Devri'nin sosyal hayatını, saray âdetlerini, lâle sefâlarını ve Sa'dâbâd eğlencelerini şiire yansıtıran kullandığı

³⁷ Arif Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Dîvân", **Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, s. 443.

³⁸ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, s. 206.

³⁹ Yazar, **Kânî Dîvânı**, s. 6.

⁴⁰ Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 27.

⁴¹ Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Dîvân" s. 445.

⁴² Edirneli Kâmî, **Kâmî Dîvânı**, Gülgün Erişen Yazıcı (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017, s. 7.

⁴³ Ali Cançelik, Şeyh GalibDîvân'ndaki Bazı Mûsikî Terimlerinin Dinî-Tasavvufî Anlam Açılımları", **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergis**, 2015,2 (Nisan), s. 68.

dil ve üslûp ile devrindeki şâirlere örnek olmuştur. Nedîm'i başarıyla takip eden İzzet Ali Paşa ve Muhammed Emin Belîğ gibi şâirlerin yanı sıra, Kâmî, Râşid, Seyyid Vehbî, Neylî ve Fıtnat Hanım gibi şâirler de "Nedîmâne" şiir tarzının etkisinde kalmışlardır. Nedîm'den sonra da Enderunlu Vâsıf, Surûrî ve Enderunlu Fâzıl gibi şâirler tarafından Nedîm ekolünün devam ettirildiği bilinmektedir. Şiirlerinde kullandığı mahallî unsurlar dikkate alındığında, Kânî'nin de zaman zaman Nedîm tarzı şiirler söylediği fark edilmektedir.⁴⁴

Yüzyılın ikinci yarısında Koca Râgıp Paşa etkisinde şiirler söyleyen Haşmet ve Fıtnat Hanım yetişmiştir. Esrar Dede ise Mevlevî çevrelerce tanınan bir şâir olmakla birlikte aynı zamanda tezkire yazarı olarak da bilinmektedir.⁴⁵

Osmanzâde Tâib, şiiri sosyal bir doku olarak kullanıp halkın sorunlarına eğilmesi, siyasî tavırın seyrine paralel kasideler kaleme alması, yergi ve övgüde mübalağalı dil kullanması ile dönemin sembol isimlerinden biri olmuştur.

XVIII. yüzyıl, mensur eserler sahasında verimli bir dönem olmuştur. Biyografiler, şuarâ tezkireleri, tarihler ve sefaretnâmeler tercih edilen türler arasında yer almaktadır. Biyografide Osmanzâde Tâib, Sâkîb Mustafa Dede, Ahmed Resmî ve Müstakimzâde Süleyman; şuarâ tezkireciliğinde Safâyî, Sâlim, Bursalı Belîğ ve Esrâr Dede; tarih sahasında Nâimâ, Râşid, Âsım, Vâsıf; sefaretnâme türünde ise Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Ahmed Resmî Efendi ve Vâsıf Ahmed Efendi yüzyılın önde gelen isimleri arasında sayılabilir.⁴⁶

Bu dönemin genel özelliklerine baktığımızda ilk olarak söyleyebileceğimiz muhtevada yenilik, yerlilik ve mahallîliktir. Bu dönemde klasik çizgisini sürdüren edebî gelenek bir ölçüde mahallî üslup kazanmıştır. Klasik edebiyatın mahallî konulara yönelmesi halk edebiyatı ile bir yakınlaşmayı doğurmuş, konuşma dili ve halk ağzı şiire taşınmış, argo ve müstehcen ifadelerle klasik estetik ölçülerin dışına çıkmıştır. Ayrıca bu dönemde atasözü ve deyimlere de çokça yer verilmiştir.⁴⁷

⁴⁴ Yazar, *Kânî Divânı*, s. 7.

⁴⁵ Yazar, *Kânî Divânı*, s. 7.

⁴⁶ Yazar, *Kânî Divânı*, s. 7.

⁴⁷ Kıyçak, *Sıhhat-âbâd*, s. 25.

Bu yüzyılın diğer bir özelliği, dilde önceki dönemlere göre bir sadeleşme görülmektedir. Şiir ve yazılarda, deyim ve atasözlerinin fazlalığı dikkat çekmekle birlikte, bu dönemde çok fazla Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımı hoş görülmemiştir.⁴⁸ XVIII. yüzyılda halkın kullandığı atasözleri ve deyimleri şiire sokma, İstanbul Türkçesi'ni hâkim kılma, kelimeleri halk diliyle kullanma gibi çabalar dili belirgin derecede sadeleştirmiştir.⁴⁹

XVIII. yüzyıl edebiyatının en önemli özelliklerinden biri de sosyal ve siyasî hayatta görülmeye başlayan sorunlar sebebiyle şâirlerin sosyal tenkit ve hicve ağırlık vermesidir.⁵⁰ Yine dünyevî zevklerin konu edilmesi neticesinde dinî ve tasavvufî konuların azalmasına ve aşk anlayışının büyük ölçüde maddî bir aşka bürünmesine sebep olmuştur. Nedîm'in şiirlerinde bu maddî güzelliğin zarif bir üslupla yer aldığı, Enderûnlı Fâzıl gibi şâirlerde ise aşkın sıradan ve müstehcen bir konuma indirgendiğini ayrıca ifade etmek gerekir.⁵¹

Sonuç itibari ile bu dönemde manzum ve mensur olarak önemli eserler kaleme alınmış, bu eserlerde işlenen konular çeşitlilik kazanarak dönemin sosyal ve siyasal hayatına ayna olma özelliği taşımaktadır. Mahallileşme cereyanı bu devrin edebî anlayışı üzerinde etkili olmuş; deyim ve atasözleri şiire girmiş, şiir dili kısmen sadeleşmiş, Lâle Devri'nin temaları edebiyata yansımış, bireysel konular edebiyatta çoğalmış, tasavvufî temalar azalmış, argo ve müstehcen söyleyişler yaygınlaşmıştır. Ahlâkî ve dinî yozlaşmalarla birlikte ahlâkla ilgili eserler önemsenmiştir. Ayrıca bu dönem, edebiyatımızda Batı etkisinin hissedilir olması ve bu dönemin son klasik dönem kabul edilmesi belirtilmesi gereken bir husustur.

3. TÜRK EDEBİYATI SAHASINDA YAZILAN AHLÂK KİTAPLARI

İslâmiyet'in "iyiliği emretme, kötülükten sakındırma" ilkesi ile toplumu ahlâkî nizamlı ayakta tutma gayesine uygun İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde ahlâk ile ilgili nitelikli bolca eserler yazılmıştır. Bu eserlerin ortak amacı Kur'ân ve Sünnet'in

⁴⁸ Mine Karaca, **Birrî Mehmet Dede Divânı'nın Muhtevâ İncelemesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, s. 19.

⁴⁹ Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 31.

⁵⁰ Sunal, "XVIII. Yüzyıl Divan Şâiri Adlî ve Divân", s. 443.

⁵¹ Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 27.

işaret etmiş olduğu Müslüman şahsiyetinin toplumda daim olmasını sağlamak veya tasavvufî doktrinde ifade edilen “insân-ı kâmil” mertebesine erişme çabasını ortaya koymak ve erdemli bir toplum oluşturmaktır. Bu amaçla birlikte ahlâkın çeşitli konularında yazılan eserlerin edebî eserler olarak karşımıza çıkmasının arka planında sözü söylerken “güzel söylemek”, belâğat ve fesahatla sanatın gücünü kullanarak etkin ve dinamik erdemli bir toplum meydana getirmeye hizmet etmektir. Bu itibarla mensur eserlerde de sayfalara serpiştirilmiş çokça manzumeler bulunmaktadır. Bununla birlikte İslâm ahlâkı Kur’ân ve Sünnet’e dayandığı için bir anlamda metafizik alanla ilgili bir bağ orataya çıkmaktadır. Bu açıdan metafizik ile ilgili bir takım unsurlar dile getirilirken ister istemez bir yerde edebiyata dayanma, edebiyatın gücünü kullanma durumu söz konusu olmaktadır.

Bu sebeple özellikle şiirin İslâm düşünce geleneğinde ayrı ve özel bir yeri vardır. Şiirde, sözcüklerin dizilişi, mecazî ve teşbihî bir lisanın sezgisel ifadelere yaslanması veya içsel bir tecrübenin açığa vurulması gibi bir bakıma metafizik konular söz konusu olduğunda hakikatin taşıyıcısı konumuna erişen, beklenmedik çağrışımlarla katmanlı anlam derinliğine sahip bir dille karşılaşmaktayız. Bundan dolayı Müslüman bir müellif, yukarıda da geçtiği gibi “insan-ı kâmil” mertebesine erişme yollarını veya ahlâkî düsturları ifade ederken şiirin daha dolaysız, etkili ve ifade ağı geniş olan imkânından yararlanmaktadır. Gazeller, kasideler, ilahî ve naatlar Müslümana manâ âleminin aydınlığını gösteren pencerelerdir. Bu sebeple ahlâk ile ilgili edebî eserler, hem insan için en yüce pâye olan “Allah’ın boyası ile boyanma” (Bakara 2/138) fazilet ve şerefini yakalamak; hem de estetik bir biçimde söyleyerek gönlün kapısını arşa doğru açma gibi yüce bir görev ifâ etmektedir. Bir bakıma İslâm medeniyeti edebî eserlerle veya söz estetiğini yakalayarak tekâmül ettiğini söyleyebiliriz.

Türklerin İslâmiyet’i benimsemelerinden sonra sosyal ve siyasî hayatlarında farklı düzey ve etkide İslâmî ilke ve esasların tesiri olmuş, İslâm’la birlikte Türklerin varlık ve değer telakkilerinde İslâmî bir paradigma söz konusu olmaya başlamıştır. Ahlâk alanında da İslâm’ın gâyesine matuf edebiyatımızın gelişme gösterdiğini belirtmemiz gerekir. Bu gelişim süreci iki yoldan olmuştur. Birincisi dinî metinleri açıklama ve öğretmeyi amaçlayan, dinî düşüncüyü ve ilmî birikimi sunmayı amaçlayan

eserler; diğeri ise dinî duygu, coşku ve tecrübeyi aktaran eserlerdir ki bu eserlerde din dilinin bir bakıma gönül kapısından hayatla buluşması söz konusudur. Bir bütün olarak bakıldığında İslâm coğrafyasında ahlâk konusunda yazılan edebî eserlerin ortak amacı insanı “insan-ı kâmil” mertebesine ulaştırma gâyesi güttüğü görülür.

Bazı münferit hadiseler dışında edebiyatımızda dinî kültür ile edebî birliktelik Tanzimat Dönemi’ne kadar devam etmiştir. Bu dönemde Batı dünyasının etkisiyle seküler algı ön plana çıkmış olduğundan edebî eserler dinî-edebî eserler ve din dışı eserler şeklinde ikili bir tasnif de ortaya çıkmıştır.⁵² Bu dönemde yaşanan kırılmalara rağmen Türk edebiyatında eserlerin muhtevasında ahlâkî tür ve temalarla birlikte müstakil ahlâk kitaplarının yazımı her zaman önemsenmiştir.

Osmanlı’da toplumun temeli olan ahlâk, toplumun yaşam tarzını belirlemiş, yaklaşık altı asırlık sürede Osmanlı sahasında birçok bilgin te’lif veya tercüme yoluyla mensur veya manzum olarak nitelikli eserler verilmiştir. Ahlâk sahasında yazılmış olan farklı tür ve renkte tüm eserlerin bu çalışmada izah etmek imkân sınırlarını aşacağı kesindir. Bu sebeple XVIII. yüzyılın sonuna kadar edebiyatımızda yazılmış olan eserlerin -Bursalı Mehmet Tahir’in “Ahlâk Kitaplarımız” adlı eserini esas alarak-listesini vermekle yetinmek durumundayız.

1. *Bahru’l-Hikem*: İbni Melekzâde Muhammed Efendi (ö.850/1446-47)
2. *Ahlâk-ı Cemâlî*: Şeyh Cemâleddîn Muhammed-i Aksarayî (ö. 791/1388)
3. *Mevâhibü’l-Hallâk fî Merâtibi’l-Ahlâk*: Tosyalı Koca Nişancı Celalzâde Mustafa (ö. 970/1562-63)
4. *Ahlâk-ı Azîziyye*: Şeyhulislâm Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi (ö. 1068/1657-58)
5. *Humâyunnâme*: Filibeli Alâeddîn Ali (ö. 905/1499-1500)
6. *Ahlâk-ı Ahmedî*: Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi (ö. 1136/1724) Hüseyin Vâiz Kâşîfî’nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin muhtasar tercümesidir.

⁵² Bilal Kemikli, **Türk İslâm Edebiyatı Giriş**, Emin Yay., Bursa 2015, s. 24.

7. *Simâri'l-Esmâr (Zübdetü'l-Esmâr [ezhâr?] fi'l-Hikâyât, Zübdetü'n-Nesâiyih)* Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi. Alâeddin Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâme* adıyla yaptığı *Kelîle ve Dimne* tercümesinin özetidir.

8. *Telhisü'l-Hikem / Telhisü'n-Nesâiyih*: Osmanzâde Tâib Ahmed Efendi.

9. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Firakî Abdurrahman Çelebî (ö. 988/1580). Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir.

10. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Mevlânâ İdris-i Bitlisî-zade Defterdar Ebu'l-Fazl Mehmet Efendi (ö. 971/1563-64). Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

11. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Rıdvan b. Abdülmennan (ö. 982/1574). Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

12. *Ahlâk-ı Sultan Ahmed*: Hocaâde Abdulaziz Efendi (ö. 1027/1618). Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir.

13. *Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî*: Ömer Efendi. Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserinin tercümesidir. 1030/1621 yılında tercüme edilmiştir.

14. *Enisü'l-Ârifin*: Pîr Muhammed (ö. 900/1582). Azmî mahlasıyla da tanınmaktadır. Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin tercümesidir.

15. *Mirâtu'l-Ahlâk ve Mirkâtu'l-Eşvâk*: Şeyh Şemseddin-i Sivâsî (ö. 1006/1597-98)

16. *Mirâtu'l-Ahlâk*: Bostanzâde Yahyâ Efendi (ö. 1050/1640-41)

17. *Mekârim-i Ahlâk*: Pîr Muhammed (Azmî) Efendi (ö. 990/1582)

18. *Ahlâk-ı Nevâlî / Ferahnâme*: Akhisarî Nevalî Nasuh Efendi (ö. 1002/1593-34)

19. *Tercüme-i Kimyâ-yı Saâdet*: Tevâlî Nasûf Efendi, La‘lîzade Abdûlbâkî Efendi ve Vankulu Mehmet Efendi’nin İmam Gazalî’nin (505/1111) hikmet ve ahlâkla ilgili Farsça yazdığı eserinin tercümesidir.

20. *Şerh-i Ahlâk-ı Adûdiyye*: Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö.961/1553-4) ve Müneccim Bâî Selanikli Ahmed Dede Efendi’nin (ö. 1113/1701-2) Abdurrahman b. Ahmed b. Abdülgaflar el-Îcî (ö. 756/1355-6) tarafından yazılan *Ahlâku’l-Adudiyye* eserinin şerhidir.

21. *Ahlâku’s-Saltanat*: Tosyalı Küçük Mustafa Çelebî (ö.1004/1595-96)

22. *Riyâzu’n-Nâsihîn*: Şeyh Abdülmecid b. Nasûh Halvetî (ö. 973/1565).

23. *Şeref’ül-İnsan*: Bursalı Lâmi’î Mahmud Çelebî (978/1570-71)

24. *Terceme-i Zahirati’l-Mülûk*: Gelibolu’lu Surûri Mustafa Efendi (969/). Seyyid Ali Hemedânî’nin (786/ Farsça olarak yazdığı eserinin tercümesidir.

25. *Kavâ’idu’l-Mecâlis ve Âdabu’l-Mecâlis*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

26. *Enisü’l-Kulûb*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

27. *Sad Kısâ, Sad Hissâ*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

28. *Hulâsâtu’l-Ahvâ Der-Letâfet-i Mevâiz-i Sahîh-i Hal*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

29. *Mehâsinü’l-Adâb, Bahru’n-Nesâyih*: Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600).

30. *Rûhu’n-Nefsi’l-Câmi’a ile’l-A’mâli’s-Sâliha*: Şehzâde Korkut (ö. 918/1512-13)

31. *Mirâtu’l-Mulûk*: Ahmed b. Hüsameddin Siruzî (ö. 1033/1623-24)

32. *Pendnâme*: Güvâhî (ö. 929/1522). Atasözleri, deyimler, fıkralar ve masallar olması ile diğer pendnâmelerden ayrılan bir husustur.

33. *Pendnâme*: Şeyhizâde Kazasker Mehmed Esad Efendi (ö. 1204/1848). Manzumdur.

34. *Pendnâme*: Şeyh İbrahim Nazîrâ (ö. 1188/1774) Manzumdur.

35. *Pendnâme*: Zarif Ömer Efendi (ö. 1210/1795)

36. *Hayriye*: Urfalı Nâbî Yusuf Efendi (ö. 1124/1712) Manzum olup Osmanlı şâirlerinden Remzi'nin bu esere naziresi bulunmaktadır.

37. *Tercüme-i Pend-i Attar*: Feriduddin Attar'ın (ö. 627/1221) eseri olup Edirneli Emre'nin (ö. 965/1557) manzum tercümesidir.

38. *Lutfiye*: Sünbülzâde Vehbi Efendi (ö. 1214/1809). Manzumdur.

39. *Tercüme-i Nechü's-Sulûk*: Nahîfî Mehmed Efendi (ö. 1203/1796). Sühreverdi'nin (ö. 587/1191) eserinin tercümesidir.

40. *Nâsihatu'l-Mulûk Terğiben li Husni's-Sulûk*: Sarı Abdullah Efendi (ö. 1070/1660)

41. *Şerhu Nevâbi'i'l-Kelim*: Akhisârî Mehmed Bedrettin Münşi (ö. 1000/1591-92) ve Yusuf Sıdkı Efendi (1319/1903) (Mehâsinü'l-Husam) tarafından Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *Nevâbigü'l-Kelim* eserinin şerhleridir. Aynı eser Asuriddin Ali Nazimâ Bey tarafından tercüme edilmiştir.

42. *Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd-ı Muhteşem*: Şabanzâde Muhammed Muhteşem Efendi (ö. 1112/1700). Mevlâna Ali Bistamî'nin (ö.875/1470-71) *Tuhfe-i Mahmudiyye* eserinin tercümesidir.

43. *Tercüme-i Tibru'l-Mesbûk*: Muhammed Vücûdî (ö.1021/1612-13) ve Âşık Çelebî (ö. 979/1572) İmam Gazâlî'nin *Nasîhatü'i-Mülûk* eserinden yaptıkları tercümelerdir.

44. *Nesâyihü'l-Vuzerâ ve'l-Umerâ*: Defterî Muhammed Efendi (Bakkalzâde Sarı Mehmed Paşa) (ö. 1129/1716-17).

45. *İlmi- Ahlâk*: Şeyhülislâm Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526).
46. *Nasâyihu'l-Mulûk*: Şeyhülislâm Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703).
47. *Mebâliġu'l-Hikem/Terceme-i Nasâyih Hâce Abdullah Ensari-i Herevî*: Nevres Abdurrezzâk Kadim Efendi (Nevres-i Kadim) (ö1175/1762). Farsça'dan tercümedir.
48. *İnsânnâme*: Edirneli Şeyh İbrahim Nazîrâ Efendi (ö. 1188/1774).
49. *Acâibu'l-Meâsir ve Ğarâibü'n-Nevâdir*: Süheylî Ahmed Efendi (ö. 1042/1632).
50. *El-Hikemü'l-Munderice fî Şerhi'l-Münferice*: Şeyh İsmail Ankaravî (ö. 1042/1632). İbn Nahvî tarafından yazılan *Kaside-i Münferice*'nin şerhidir.
51. *Mirâtu'l-Ukalâ*: Nihalî İbrahim Efendi (ö. 1228/1813).
52. *Manzume-i Gencine-i Raz*: Yahya Bey (ö.990/1582). Nuri Aksarayî'nin bu esere iki bin beyitli zeyli bulunmaktadır.
53. *Riyâzu'l-Mu'minîn*: Seyid Rıza Kufevî (ö. 1169/1755-56).
54. *Ravzatu'l Hikem fî Ahlâki'l-Ümem*: Edîb Efendi (ö. 1216/1801-02).
55. *Tercüme-i Silvânî'l-Mutâ'u fî 'Udvânî'l-Tıbâ'*: Kara Halil-zâde Şeyhülislâm Muhammed Saîd Efendi (ö. 1168/1880). İbn Zafer Mekki'nin (ö.598/1170[?]) Arapça yazdığı eserinden tercümedir.
56. *Hamse-i 'Atâî*: 'Ataullah (ö. 1144/1731-32).
57. *İlmü'l-Ahlâk*: Merzifonlu Abdurrahman Eşref Efendi (ö. 1151/1738).
58. *İbretnümâ*: Lâmiî Çelebî (ö. 938/1532).
59. *Emsâlu'l-Lukmân fî Tehzîbi'l-Ezhân*: İskender Efendi, Türkçe, Arapça, Farsça ve Fransızca olarak 1292/ yılında İstanbul'da basılmıştır.
60. *Ahlâk-ı 'Alâî*: Kınalızâde Ali Çelebî (ö. 979/1572).

61. *Garibnâme* veya *Maarifnâme*: Aşık Paşa (ö. 733/1333).
62. *‘İlm-i Ahlâk*: Hekimbaşı Abdulaziz Efendi (ö. 1197/1783).
63. *Murşidü’l ‘İbâd*: Konyalı Abdullah b. Şükrü (ö. 696/1296-97).
64. *Munebbihu’r-Râkidîn*: İznikli Musa b. Hacı Hüseyin (ö. 838/1434-35).
65. *Cevâhirü’l-Mevâ‘iz ve’l-Âsâr ve Zevâhiru’n-Nasâyih ve’l-Âsâr*: Muhammed b. Necib Karahisarî (ö. 946/1539-40).
66. *Hulâsatü’n-Nasâyih li Erbâbi’l-Mesâlih*: İstanbullu Katib Ahmed Efendizâde Ali Efendi
67. *Rişte-i Cevâhir*: Nesib Yusuf Dede (ö. 1162/1748-49). Hz. Ali’nin söz ve nasihatlerini içermektedir.
68. *Zübdetü’n-Nasâyih li Erbâbi’l-Masâlih*: Cafer Efendi
69. *Mahsûl-i ‘Âlî*: Mustafa Vehbi Efendi (ö. 1252/1836-37). Hz. Ali’nin hikmetli sözlerinin şerhidir.
70. *Câmi’u’n-Nasâyih*: Revânî (ö. 930/1523-24).
71. *Bustân Kuds ve Gülistân Üns*: Nuh b. Mustafa Konevî (ö. 170/).
72. *Tedbîri İksîr*: Hüsameddin Semâî (ö. 971/1563-64). İmam Gazâlî’nin *Kimya-yı Saadet*’inin tercümesidir.
73. *Râhibnâme*: Vâsıf Ahmed Efendi (ö. 1221/1806-07). Arapça’dan tercümedir.
74. *Hayâl-i Behçet-âbâd*: Şeyhülislâm Akhisarî Vassaf Abdullah Efendi (ö. 1175/1761-62). Bin beş yüz beyit nasihat ve hikmekli sözleri bir araya getiren mesnevisidir.
75. *Şerh-i Gülistân*: Bosnalı Suudî Efendi (ö. 1005/1596-97).
76. *Şerh-i Gülistân*: Gelibolulu Mustafa Surûrî Efendi (ö. 976/1568-69).

77. *Tercüme-i Gülistân*: Şeyhülislâm Mehmed Esad (ö. 1166/1752-53).
78. *Nazîre-i Etvâkı 'z-Zeheb*: Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi
79. *Şerh Dîvân-ı Ali*: Müstekimzâde Süleyman Sadettin (ö. 1202/1787-88).
80. *Şerh-i Bahâristân*: Şükrü Şâkir Efendi (ö. 1252/1836-37).
81. *Şerh-i Bostân*: Şem'î Efendi (ö. 1232/1816-17).
82. *İbretnâme*: Muhyiddin Efendi (ö.1091/1680-81).
83. *Şehâdetnâme*: Veysi Efendi (ö.1037/1627-28).
84. *Tercüme-i Mustazraf*: Şeyhizâde Esad Efendi (ö.1264/1848).
85. *Tâcu'l-Edeb*: Ali b. Hüseyin Amasî (ö.1097/1685-86).
86. *Dürri'n-Nasâyih*: Hadimî Mehmed Efendi (ö.1186/1772-73). Arapça te'lif edilmiştir.
87. *Nesrü'l-Lâî*: Kastamonulu Lâtîfî (ö.990/1582-83). Hz. Ali'nin bazı sözlerinin nazmen tercümesidir.
88. *Gülşen-i Pend*: Mustafa Efendi (ö.1120/1708-09).
89. *Lübbü Lü bâbî'l-Hikme*: Hüseyin Râzî b. Muhammed Amedî
90. *Gülşen-i Niyâz*: Şeyhülislâm Kara Çelebizâde Abdulaziz Efendi (ö. 1068/1658). Manzumdur.
91. *Şerh-i Gülistân*: Seyyid Alizâde Yakub Efendi. Arapça yazılmıştır.
92. *Şerh-i Gülistân*: Hüseyin Kefevî (ö. 1010/1601).
93. *Tercüme-i Gülistân*: İzzet Efendi ve Sâib Efendi tarafından yapılan terümeleri bulunmaktadır.
94. *Cevâhir-i Mültekata*: Lebib Efendi (ö. 1286/1869-70).

95. *Mesnevî-i Şerîf Şerhleri*: Sarı Abdullah, İsmail Hakkı, Yusufzâde, Sururî-i Kadim, Şem’i Sudî tarafından yapılan *Mesnevî* şerhleridir.⁵³

96. *Terceme-i Mesnevî li-Nahîfî*: Nahîfî Efendi (ö. 1151/1738). *Mesnevî*’nin tamamını manzum olarak Türkçe’ye çevirmiştir.

97. *Lübbu’n-Nasâiyih*: Halil Efendi(998/1589-90). Manzumdur.

98. *Dürer-i Multekata*: Giritli Mustafa Nuri. Cevâhirü Multekâtı’nın zeyli olup 1288/1871-72 yılında neşolunmuştur.

99. *Miftâhu’l-Felâh*: Şehrî Suleyman Fazıl Efendi (ö. 1134/1721-22).

100. *Şifâu’l-Mu’mîn*: Minkârî Alî Hâlife. Mensur olup 1068/1754-55 tarihinde tamamlanmıştır.

101. *Tercüme-i Kâbusnâme*: Mercimek Ahmed (15. yy), Nazmizâde Murtaza Efendi (ö. 1148/1735-36). İskender b. Kabus’un *Kabusnâme* eserinin tercümeleridir.

102. *Murâdnâme*: Bedr-i Dilşâd (ö. 912/1506).

103. *Gülşen-i İrfân*: Derviş Osman Efendi (ö. 1055/1645-46).

104. *Şerh-i Gülistân*: Kilisli Mustafa Ruhî Efendi (ö. 1213/1789-99).

⁵³ Farklı dillerde Mesnevî tercümeleri ve şerhleri için bk., Şener Demirel, “Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, S. 10, 2007, ss. 469-504.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN VÂİZ KÂŞİFÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Tam ismi Kemâleddin Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-i Sebzevârî Herevî Hüseyin Vâiz Kâşifî'dir.⁵⁴ Hüseyin Vâiz, İran'ın Horâsân bölgesinde Sebzevâr'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 860 (1456) tarihinde Meşhed'e gittiği sıralarda otuz yaşlarında olduğu kabul edildiğinde, 830 (1427) yılında doğmuş olma ihtimali yüksektir. Verdiği vaazları sebebiyle meşhur olduğu için “Vâiz” lakabı ve şiirlerinde kullandığı “Kâşifî” mahlasıyla tanınıp meşhur olmuştur. Çocukluk ve gençlik yıllarını Sebzevâr'da geçiren Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin iyi bir tahsil gördüğü, Herat'a gittiğinde ilmi ve verdiği vaazları sayesinde kendisini kısa sürede kabul ettirdiği bilinmektedir. Hüseyin Vâiz, geniş bilgisi ve etkili vaazlarıyla şöhreti etrafa yayılınca ülkesinden ayrılp Nişabur'a, daha sonra Meşhed'e gitmiştir. Dönemin büyük Nakşibendî şeyhî Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin Herat'ta öldüğünü öğrendiği günlerde onu rüyasında görmesi ve mezarını ziyaret etmek üzere Herat'a gitmesine vesile olmuş, burada Sa'deddîn-i Kaşgârî'nin müridi ünlü sûfî şâir Abdurrahmân-ı Câmî ile tanışarak onun vasıtasıyla Nakşibendî tarikatına intisap etmiştir. Herat'ta verdiği etkili vaazları ile kısa zamanda meşhur olan Kâşifî, bir süre sonra Timur Hükümdarı Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî'nin himayesine girmiş, onların teşviki

⁵⁴ Abdulhamit Birişık, “Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibi Aliyye'si”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, c. 17, S. 1, 2004, s. 61.

ile çeşitli kitaplar telif etmiştir. Câmî'nin ölümünden (898/1492) sonra Herat'tan ayrılan Kâşifî, 910/1504-05 yılında doğum yeri olan Sebzevâr'da vefat etmiştir.⁵⁵

Hüseyin Vâiz Kâşifî vaazlar yanı sıra tasavvuf cemaatleri arasında da meşhur olmuş, çağdaşları tarafından kaleme alınan eserlerde övgü ile kendisinden söz edilmiştir. Ayrıca Ali Şîr Nevâî'nin *Mecâlisü'n-Nefâis*, Handemir'in *Hulâsatu'l-Ahlak*, *Mekârimü'l-Ahlâk*, *Habibü's-Siyer*, Celâleddin Suyûtî'nin *Tabakâtü'l-Mecâlisü'l-Muminîn*, Şerif Rakîmî'nin *Târihî Rakîmî*, Nurullah Şuşterî'nin *Mecâlisü'l-Muminîn* gibi eserlerde Kâşifî'nin hayatı, ilmi ve edebî kişiliği hakkında bilgiler yer almaktadır.⁵⁶

Hüseyin Vâiz Kâşifî, Şîa'nın güçlü olduğu bir bölgede dünyaya gelmiş ve hayatının büyük bir kısmını burada geçirmiştir. Çalışmaları ve eğilimi sebebiyle doğup yetiştiği yerde Şîî çevrelerce Sünnî olmakla itham edilirken, 35 yıl kadar yaşadığı ve Sünnîlerin yoğun olarak yaşadığı Herat bölgesinde ise Şîilik'le itham edilmiştir. Ali Şîr Nevâî (ö. 906/1501) onun hakkında “Mevlânâ Vâiz Kâşifî mahlası ile bilinir. Gerçekten o ilmi müşkilleri ve problemleri çözerdi. Kendisi Sebzevarlıdır. Fakat o, Rafizilik'ten ve onların (Sebzevarlılar) sapık mezheplerinden uzaktır. Ancak, töhmetten de kurtulmuş değildir. Sesi ve şiir okuyuşu gâyet güzel idi. Davud aleyhisselamın sesi onda tecelli etmişti...” ifadelerini sarf eder. Ehl-i Beyt'e yapılan zulümleri eleştirmesi ve Kerbelâ vakasını anlattığı *Ravzatü's-Şühedâ* adlı kitabı sebebiyle Şîî olarak anılmasında etkili olmuştur.⁵⁷ Bu eserin bir beytinde, “Ali içinde doğduğu için Müslümanlara Kâbe'yi tavaf etmek vâcip olmuştur”⁵⁸ diyen Kâşifî, Ehl-i Beyt'e büyük muhabbet beslediği aşîkâr olmakla birlikte Şîilik'le ilgili aşırı bir tutumu olmamış, Sünnîlerin içerisinde de herhangi bir uyum problemi yaşamamıştır. Ancak İranlı biyografi yazarlarının çoğu Kâşifî'yi Şîî âlimler arasında zikrederler.⁵⁹

⁵⁵ M. Nazif Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 16-17.

⁵⁶ Saidbek Toltabayev, “Tasavvufî Şahsiyet Olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî” **Buhara'dan Konya'ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya I**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Aralık 2018, s. 205.

⁵⁷ Birişik, “Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibi Aliyye'si”, s. 61.

⁵⁸ Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, c. 2, s. 17.

⁵⁹ Birişik, “Osmanlıca Tefsir Tercümelere ve Hüseyin Vâiz-i Kâşifî'nin Mevâhibi Aliyye'si”, s. 62.

Nakşibendî Tarikatı'nın temel eserlerinden *Reşehât-ı 'Aynü'l-Hayât* adlı eserin müellifi olan Fahreddin Ali Safî (ö. 939/1532-3) Kâşîfî'nin oğludur.⁶⁰

Hüseyin Vâiz Kâşîfî, dil, edebiyat, İslâmî ilimlerin yanı sıra astronomi, astroloji ve tasavvuf başta olmak üzere farklı disiplinlerle ilgilenmiştir. Vaaz ve nasihatları sebebiyle meşhur olan Vâizî, halk üzerinde etkili olmuş ve ilgiyle karşılanmış bir şahsiyettir.

1.2. ESERLERİ

Hüseyin Vâiz, tefsir, tasavvuf, edebiyat ve gizli ilimler başta olmak üzere çeşitli konularda pek çok eser kaleme almıştır. “Kâşîfî” mahlasıyla şiirler yazmakla birlikte, şâir olarak pek tanınmamıştır. Hocası Fahreddin Hâce Ehad'ın astronomiyle ilgili *Lübâbü'l-İhtiyârât fî Tâ'yîni'l-Evkât* adlı eserini tamamlayan Hüseyin Vâiz'in astronomi ve astrolojiye dair *Mevâhibü'z-Zuhal*, *Meyâminü'l-Müşteri*, *Kavâti'l-Mirrîh*, *Levâmu'ş-Şems*, *Mebâhicü'z-Zühre*, *Menâhicü'l-Utârid* ve *Levâ'ihu'l-Kamer* adlı risâleleri vardır. Kâşîfî başlıca şu eserleri kaleme almıştır:

Cevâhirü't-Tefsîr li-Tuhfeti'l-Emîr (Tefsirü'l-Arûs, Tefsîrü'l-Zehrâveyn): Müellif, Ali Şîr Nevâî'nin isteği ile dört cilt olarak planlayıp ancak ilk cildini yazabildiği bu eseri Ali Şîr Nevâî'ye ithaf etmiştir. Vâiz, *Cevâhirü't-Tefsîr*'in geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek bunun yerine *Mevâhib-i Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî)* eserini kaleme almıştır. *Cevâhirü't-Tefsîr* Kur'ân'ın başından Nisa süresinin 84. âyetine kadar olan kısımların tefsirini ihtiva etmektedir. Eserin giriş bölümünde dört ana başlık altında Kur'ân ilimlerine dair yirmiden fazla konu işlenmiştir. Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.⁶¹

Mevâhib-i 'Aliyye (Tefsîr-i Hüseyinî): Hüseyin Vâiz, yukarıda da söz edildiği gibi *Cevâhirü't-Tefsîr*'i dört cilt planlayıp birinci cildini yazdıktan sonra geri kalan kısmını yazmaktan vazgeçerek 897-899/1492-1494 yılları arasında daha sade bir dille ve daha kısa olan bu eseri kaleme almıştır. Eserin Türkçe, Urduca ve Peştuca olmak

⁶⁰ Şahinoğlu, “Ahlâk-ı Muhsinî”, **DİA**, c. 2, s. 17.

⁶¹ Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1999, c. 19, s.17.

üzere birçok tercümeleri bulunmaktadır.⁶² Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, Şeyh Ömer Adûlî Niğdevî, Selânikli Ali b. Veli, Hamza, Gurabzâde Ahmed en-Nâsîh, İsmâîl Ferrûh ve Muhammed Sâdık Îmânkulî tarafından Türkçe'ye tercümeleri yapılmıştır. 1865 tarihinden itibaren birçok baskısı yapılmıştır.⁶³

Câmi'ü's-Sittîn: Yûsuf Sûresi'nin tasavvufî açıdan yapılmış bir tefsîri olup eser hakkında pek fazla bilgi bulunmamaktadır.⁶⁴

Ravzatü's-Şühedâ: Farsça yazılmış olan makteller arasında en fazla bilinen eserdir. Ehl-i beyt'e yapılan zulümleri ve Kerbelâ vak'asını anlatan eser, 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın torunu Mirza Mürşidüddin için yazılmıştır. Eser on bölümden meydana gelmekte olup müellifin de en çok tanınan eseridir.⁶⁵ Bu eser mâtem meclislerinin vazgeçilmez eseri olmuştur. Bu sebeple *Ravzatü's-Şühedâ* etkisiyle mâtem meclisleri "Ravzahânî" adıyla da anılmıştır. Bu eserin tezhipli ve resimli tam bir nüshası Berlin Devlet Kütüphanesi'nde yer almaktadır. İlk defa Bombay'da basılan eserin neşrini Muhammed Ramazan ve Ebü'l Hasan Şa'rânî yapmıştır. Eseri Âşık Çelebi *Tercüme-i Ravzatü's-Şühedâ*, Câmi-i Rûmî *Saadetnâme*⁶⁶ ve Hafız Hüseyin Kastamonî de *Ravzatü's-Şühedâ* adıyla Türkçe'ye tercüme etmişlerdir.⁶⁷ Fuzulî de *Hadîkatü's-Suadâ*'sını yazarken bu eserden geniş ölçüde istifade etmiştir. Eserin *Deh Meclis* ve *Müntehâb-ı Ravzatü's-Şühedâ* adıyla kısaltılmış şekilleri de vardır.⁶⁸

Ahlâk-ı Muhsinî: Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin en önemli eserlerinden biri olup 900/1495 yılında kalem alınmıştır. Çalışmamız da bu eserin tercümesi olan *Ahlâk-ı Ahmedî* olduğu için bu eser hakkında ileride detaylı bilgi verilecektir.

Envâr-ı Süheylî: Müellif, *Kelîle* ve *Dimne*'yi Hüseyin Baykara'nın emîrlerinden Şeyh Ahmed Süheylî'nin isteği üzerine bu adla yeniden kaleme almıştır. On dört bölümden meydana gelen *Envâr-ı Süheylî*'nin birçok yazma nüshası vardır. Müellifin sağlığında istinsah edilen 897/1492 tarihli bir nüshası Süleymaniye

⁶² Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *DİA*, c. 19, s.17.

⁶³ Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 62.

⁶⁴ Birişik, "Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî'nin Mevâhibî Aliyye'si", s. 62.

⁶⁵ Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *DİA*, c. 19, s.17.

⁶⁶ Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *DİA*, c. 19, s.17.

⁶⁷ Müslüm Yılmaz, Hâfiz Hüseyin el-Kastamonî et-Tosyavî el-Halvetî'nin Ravzatü's-Şüheda Adlı Eseri", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Number 52, Winter I, 2016, s. 388.

⁶⁸ Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *DİA*, c. 19, s.17.

Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. *Envâr-ı Süheylî* Alâaddin Ali Çelebi tarafından *Hümâyunnâme* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Avrupa'da çok bilinen eserin İngilizce ve Fransızca tercümeleri de vardır. Urduca'ya da tercüme edilen *Envâr-ı Süheylî*'ye Ekber Şah'ın veziri Ebü'l-Fazl el-Allâmî *İyâr-ı Dâniş* isminde bir nazîre yazmıştır.⁶⁹

Mahzenü'l-İnşâ': Hüseyin Vâiz Kâşîfî, Hüseyin Baykara ve Ali Şîr Nevâî için kaleme aldığı mektup yazma sanatıyla ilgili olan bu eserini 907/1501-02 yılında tamamlamıştır.⁷⁰

Esrâr-ı Kâsımî: Sihir, tılsım ve kimyaya dair olan eser, ilki Bombay'da (1302/1884-85) olmak üzere dört defa basılmış, Kâşîfî'nin oğlu Fahreddin Ali Safî esere "*esf-i Esrâr-ı Kâsımî*" adlı bir şerh yazmıştır. Bu şerh de Bombay'da 1894 ve 1910 tarihlerinde basılmıştır.⁷¹

Fütüvvetnâme-i Sultânî: Fütüvvet hakkında yazılmış olan bu eseri Muhammed Ca'fer Mahcûb 1348/1929-30 tarihinde Tahran'da neşretmiştir. Eser Abdülbaki Gölpınarlı tarafından da tanıtımı yapılarak özet tercümesi yapılmıştır.⁷²

Bedâyi'u'l-Efkâr fî Sanâyii'l-Âsâr: Edebî sanatlar hakkında olan eser Rahim Müslüman Ali tarafından Rusça bir önsöz ile 1977 yılında Moskova'da yayımlanmıştır.⁷³

Risâle-i Hâtimiyye (Kısas u Âsâr-i Hâtim-i Tâî): Müellifin 891/1486 tarihinde Hüseyin Baykara adına kaleme aldığı bu eser, cömertliğin timsali olarak efsanevî bir kişilik kazanan Hâtim et-Tâî ile ilgili hikâyeleri içermektedir. Schefer (Paris 1883) ve M. R. Celâlî (Tahran 1320) tarafından yayımlanan eser, *Dâstân-ı Hâtim-i Tâî (Hâtim-i Tâî Hikâyesi)* adıyla Türkçe'ye çevrilerek birçok defa basılmıştır. Eserin Kuzey Türkçesi'ndeki bir nüshası Kazan'da 1876 yılında meşedilmiştir. Eser Hint, Urdu, Felemenk ve Malay dillerine de çevrilmiştir.⁷⁴

⁶⁹ Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", **DİA**, c. 19, s.17.

⁷⁰ a.g.e., s.17.

⁷¹ a.g.e., s.17.

⁷² a.g.e., s.17.

⁷³ a.g.e., s.17.

⁷⁴ a.g.e., s.17.

Letâîfî't-Tavâ'if: Fıkralardan meydana gelen bu eser 1957 yılında Tahran'da basılmıştır.

Lübb-i Libâb-i Mâ'nevî: Kâşîfî'nin Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sinden yaptığı seçmeleri ihtiva eden bir eserdir. Eser Sâid-i Nefîsî tarafından Tahran'da 1319/1940 tarihinde neşredilmiştir.⁷⁵

Risâletü'l-Âliyye fi'l-Ehâdisi'n-Nebeviyye: Kırk hadis konusunda 875/1470 yılında Farsça kaleme alınmış bir şerh olup Şemseddîn-i Ebü'l-Meâlî Ali el-Muhtâr en-Nessâbe en-Nakib'e ithaf edilmiştir. Eser Abdurrahman Hibrî ve Taşköprizâde Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.⁷⁶

Sâhife-i Şâhî: Müellifin Arapça ve Farsça mektuplarını ihtiva eden bu risâlenin 1844'te Leknev ve 1848'de Cawpore'de taş basması yapılmıştır.⁷⁷

1.3. AHLÂK-I MUHSİNÎ

Hüseyin Vâiz Kâşîfî anıldığı zaman ilk akla gelen eseridir. Kâşîfî bu eserini Timur Hükümdârı Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirza adına 900 (1495) yılında kaleme almıştır. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*'den sonra Farsça yazılmış ahlâk kitaplarının en meşhurlarından biri ve müellifinin eserleri arasında en çok ilgi görenidir. Eser kırk bâb olarak tertib edilmiştir; her bâbda ibâdet, ihlâs, dua, sabır, rızâ, tevekkül, hayâ, istikamet, şefkat, merhamet, ihsân, sehâvet, emânet, diyânet, adâlet, şecâat gibi ahlâk ve fazilet kavramlarından biri ele alınmıştır. Bu kavramlar tarif edildikten sonra bazen zıt anlamlarından da faydalanılarak açıklamalar yapılmış, yer yer âyet, hadis, hikmetli sözler ve atasözleriyle birlikte konuya uygun şiirler zikredilmiştir. Kitap, Şehzâde Ebü'l-Muhsin için yazıldığından öğütler ilk planda onu hedef almaktadır.⁷⁸

Ebû Muhammed Hasan b. Rûzbihân-ı Şîrâzî, *Ahlâk-ı Şemsî* veya *Ahlâk-ı Şemsiyye* adıyla *Ahlâk-ı Muhsinî*'ye bir nazire yazıp Şemseddin Muhammed Kurd'a

⁷⁵ Karaismailoğlu, "Hüseyin Vâiz-i Kâşîfî", *DİA*, c. 19, s.17.

⁷⁶ *a.g.e.*, s.17-18.

⁷⁷ *a.g.e.*, s. 18.

⁷⁸ Şahinoğlu, "Ahlâk-ı Muhsinî", *DİA*, c. 2, s.17

ithaf etmişse de Kâşifî kadar başarılı olamamıştır. Bu nazirenin yazma bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

Ahlâk-ı Muhsinî, İslâm coğrafyasında ve özellikle Hindistan'da çok ilgi görmüştür. Bu ilginin sebebini Kınalızâde Ali Efendi *Ahlâk-ı Alâî* eserinde şöyle açıklar: “Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî* eserini kaleme aldı ve önce yazılan ahlâk kitaplarının hükmünü kaldırdı. Daha sonra müdakkik âlim Celâleddin Muhammed Devvânî *Ahlâk-ı Celâlî*’yi yazarak hikmet kütüphanesine süs oldu. En sonda da meşhur belîğ ve fâsih Mir Hüseyin Vâiz *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi tel’if etti. Her ne kadar bu kitabın üslubu evvelkiler gibi hikemî tahkikler ve ilmî tekikler üzere kurulmamışsa da terkipleri ve manâları açık, lafız ve ibareleri de tatlı ve kolay anlaşılır bir eser olduğu için *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*’den daha ziyade meşhur olmuştur.⁷⁹

Ahlâk-ı Muhsinî başta Türkçe olmak üzere çeşitli dillere birden fazla çevrileri yapılmıştır. Bu tercümelerin bazı yazma nüshaları da kütüphanelerimizde bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî* gibi *Ahlâk-ı Muhsinî* de müsteşriklerin dikkatini çekmiş, Batı dillerine kısmen veya tamamen tercüme edilmiş, bu dillerde üzerinde incelemeler yapılmıştır. Eserin İngilizce tercümesi ilk defa 1823 baskısı ile birlikte neşredilmiştir. Hüseyin Vâiz Kâşifî’nin bu eseri, şâir ve tarihçi Âgehî Muhammed Rızâ tarafından Doğu Türkçesi’ne çevrilmiştir. Çeşitli ülkelerin kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan *Ahlâk-ı Muhsinî*, bir kısmı taş basması olmak üzere Hindistan, İran ve diğer bazı ülkelerde birçok defa basılmış, Tahran’da bir ilmi neşri de yapılmıştır.⁸⁰ Türk edebiyatında *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümeleri aşağıdaki başlıkta verilmiştir.

1.3.1. Türk Edebiyatı’nda *Ahlâk-ı Muhsinî* Tercümeleri

Terceme-i *Ahlâk-ı Muhsinî*: Hüseyin Vâiz Kâşifî’nin *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserinin edebiyatımızda ilk tercümesidir Kütahya’da Firâkî Abdurrahman Çelebi tarafından yapılmıştır. Müellif 1550 yılında tamamladığı bu eseri, o dönemde Kütahya’da bulunan Şehzâde Bayezid’e sunmuştur. Firâkî, eserini yazarken ağdalı bir

⁷⁹ Enfel Doğan, *Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s. 23.

⁸⁰ Şahinoğlu, “*Ahlâk-ı Muhsinî*”, *DİA*, c. 2, s. 17.

dil kullanmamış, orta nesir üslubunu tercih etmiştir. Müellif eseri kelime kelimesine tercüme etmemiş, metne bazı ilaveler yapmıştır.⁸¹ Bu eser Mehmet Avçin tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.⁸²

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Kanunî Sultan Süleyman dönemi defterdarlarından Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi (ö. 971/1574) tarafından yapılan tercümedir. Ebü'l-Fazl Mehmed Efendi, bu eseri Türkçe'ye tercüme etmesinin sebebi olarak, insanların bu eserden etmelerini sağlamak olduğunu belirtmiştir.⁸³

Enîsü'l-Ârifîn: Azmî mahlasıyla bilinen Pir Muhammed (ö. 990/1582) tarafından 974/1566 tarihinde yapılan bir tercümedir. Bu tercümenin yurt içi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır. *Enîsü'l-Ârifîn* çeşitli dillere çevrilerek rağbet gören *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eserin tıpkı tercümesi değildir. Müellif bazı ekleme ve çıkarmalar yaparak eseri âdetâ telif bir kitap haline getirmiştir. Azmî, esere kendi şiirlerinin yanında başka şâirlerin şiirlerinden, hikmetli sözlerden, Arap atasözlerinden ve Acem kültürünün zenginliklerinden, çeşitli kıssalardan da istifade etmiştir.⁸⁴

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Rıdvan b. Abdülmennân 982/1574-75 yılında Sultan II. Selim'in kızı İsmihân Sultan'ın isteği üzerine bu eseri kaleme almaya başlamıştır. Müellif bu eseri diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerine göre aslına daha uygun, sade ve anlaşılır bir dille tercüme etmeye çalışmıştır.⁸⁵

Ahlâk-ı Sultân Ahmedî: Hocaâde Abdülazîz Efendi (ö. 1027/1618) tarafından Sultan I. Ahmed'in emri üzerine 1612 yılında *Ahlâk-ı Sultân Ahmedî* ismiyle tercüme edilmiştir. Hocaâde *Ahlâk-ı Muhsinî*'yi birebir tercüme etmemiş, metne bazı eklemelerde bulunmuştur. Bu eser, Hüseyin Altınpay "Hocaâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)", Osman Peker "Hocaâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin

⁸¹ Fatih Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S. 41, Yıl 2015, s. 242.

⁸² Mehmet Avçin, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b-99a) (İnceleme – Metin)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,) Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2011.

⁸³ Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 242.

⁸⁴ Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 244.

⁸⁵ Koyuncu, "Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed'in Enîsü'l-Ârifîn'i", s. 243.

vr. 61a-165b)” ve Muhammet Dilek “Hocazâde Abdülaziz Efendi’nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr.3467, vr.166a-277b)” isimleriyle yüksek lisans tezleri olarak çalışılmıştır.⁸⁶

Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî: Eser 17. yüzyılın tanınmış âlim ve mutasavvıflarından aynı zamanda Mesnevi şârihi Sarı Abdullah Efendi’nin oğlu ve *Cezîre-i Mesnevî* eserini şerheden Abdullah Bosnevî’nin babası Ömer Efendi tarafından yazılmıştır. Ömer Efendi eserini, 1621 yılında II. Osman döneminde tamamlamıştır.⁸⁷

Ahlâk-ı Ahmedî: Osmanzâde Tâib (ö.1136/1724)’in III. Ahmed’e sunduğu bir *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesidir. Asıl konumuz olan bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

İyilerin Ahlâkı: *Ahlâk-ı Muhsinî*, son olarak Ragıp İmamoğlu tarafından 1965 yılında *İyilerin Ahlâkı* adı altında eserin aslına uygun olarak ilk on beş bölümlük eksik bir şekilde tercüme etmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Hüseyin Altınpay, **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2008; Osman Peker, **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2010; Muhammet Dilek, **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr. 166a-277b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa 2014.

⁸⁷ Koyuncu, “Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed’in Enîsü'l-Ârifîn’i”, s. 243.

⁸⁸ Koyuncu, “Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed’in Enîsü'l-Ârifîn’i”, s. 243.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANZÂDE AHMED TÂİB HAYATI, ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

2.1. HAYATI

Osmanzâde Tâib, “reîs-i şâirân” unvanını kazanmış; hicivleri, hücumları ve kasideleriyle tanınmış bir dîvân şâiridir. Asıl adı Ahmed’dir.⁸⁹

İstanbul’da doğmuş olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak 1089 (1678) tarihinde mülâzemet payasına eriştiği ve 1127 (1715) yılında İstanbul’da çıkan yangın nedeniyle uğradığı zarardan sonra Şeyhülislam’a yazdığı bir arîzasında, o tarihten kırk yıl önce mülâzemetle başladığına dair kaleme aldığı notlar dikkate alınırsa muhtemelen 1070 (1659-60) tarihinde ve eğitimli bir ailede dünyaya gelmiştir.⁹⁰

Babası Maliye Tezkireciliği ve Süleymaniye Vakfı Rûznâmçeciliği görevlerinde bulunan Osman Efendi’dir. Babasına nispetle Osmanzâde denilmiştir. Küçük yaşlardan itibaren düzenli bir medrese eğitimi gördükten sonra 1089’da (1678) Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi’den (ö.1692) mülazım oldu. Bazı küçük medreselerde dersler verdi. 1099’da (1688) babasının İstanbul’da Kumkapı’da Karamanî Mehmed Paşa Camii bitişiğinde Cedîde-i Osman Efendi adıyla yaptırdığı veya yenilediği medresenin ilk müderrisliğine tayin edildi. Yedi yıl kadar devam eden

⁸⁹ Nihad Sami Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s. 749.

⁹⁰ Abdullah Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib’in Tuhfetü’l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s.18.

bu görevinin ardından 1106 (1694) “hareket-i hariç” derecesiyle Fazliyye Medresesi’ne geçti. Ertesi yıl Şam Valiliğine gönderilen Kemankeş Aşçı Mehmed Paşa’nın maiyetinde onun kethüdası sıfatıyla Şam’a gidince adı müderrisler defterinden silindi.⁹¹

İstanbul’a döndükten sonra 1109’da (1097-98) Amcazâde Hüseyin Paşa’nın eniştesi Hacı Kethüda aracılığı ile Feyziyye-i Cedîde isminde inşasını vaad ettiği medreseye “hareket-i dâhil” rütbesiyle kendisine tevcih edildiyse de bu sözünü tutmaması ve bazı düşmanlarının aleyhinde bulunmasıyla Şeyhülislâm Seyyid Feyzullah Efendi’nin gözünden düştü ve ismi ikinci defa müderrisler listesinden çıkarıldı. Ancak 1115’te (1703) Horhor civarında Feyziyye-i Cedîde adıyla bir medrese inşa ettirdi ve önce “hareket-i dahil”, ardından “mûsile-i sahn” derecesiyle buraya müderris oldu. Bu sırada rütbesi tenzil edildiyse de 1118’de (1706) Mustafa Ağa Medresesi’ne ve 1120’de (1708) Koca Mustafa Paşa Medresesi’ne tayin edildi. 1120’de (1708) Sahn-ı Seman Medreseleri’nden birine geçti. Yaklaşık altı ay sonra ibtida-i altmışlı rütbesiyle Edirnekapi’daki Mihrimah Sultan Medresesi’ne nakledildi. İki yıl sonra Murad Paşa-yı Atîk ve 1124’te (1712) Mûsile-i Süleymânîye derecesiyle Kasım Paşa Medresesi müderrisliğine getirildi.⁹² Bu gelişmeden sonra Tâib, Damat İbrahim Paşa’ya bir teşekkürnâme göndererek “mansıb-ı refi’ ihsânına” teşekkür etmiştir. 1128’de (1716) aynı derece ile Ayasofya-i Kebîr Medresesi müderrisliğine atandı.⁹³

Osmanzâde’nin bu hızlı yükselmelerinde 1122’de (1710) Sultan III. Ahmed’in hastalığı münasebetiyle kaleme aldığı Sıhhat-âbâd adlı kırk hadis şerhi ile bir yıl sonra kazanılan Prut zaferi dolayısıyla yine bu padişaha sunduğu kasidenin önemli etkisi olmuştur. *Meşâriku’l-Envâr* adlı tercümesini de aynı yıllarda III. Ahmed’in emriyle yapan Osmanzâde Ahmed Tâib, birkaç yıl sonra Mora’yı geri alan Damat (Şehid) Ali Paşa için yazdığı kasides vesilesiyle 200 altınla ödüllendirildi ve bu sadrazamın himayesine girdi. *Münşeât*’ındaki bazı yazılarından, savaşın sebepleri ve seyri hakkında verdiği bilgilerden onun bu Ali Paşa maiyetinde Mora seferine katıldığı,

⁹¹ Abdülkadir Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2007, c. 34, s. 2.

⁹² Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, c. 34, s. 2.

⁹³ Kaya, **Osmanzâde Ahmed Tâib’in Tuhfetü’l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme**, s. 20.

hatta İstendil, Ayamavra, EGINE gibi ada ve kalelerin tahririnde görev aldığı kanaati doğmaktadır. 1127'deki (1715) yangında evi yanınca başta padişah olmak üzere bazı devlet büyüklerinin yardımını gören Ahmed Tâib, Şehid Ali Paşa'ya sunduğu arızasında otuz yıl kadar tedris hayatına karşılık henüz “paye-i maksûd” a ulaşamadığını, evinin de yanmasıyla perişan olduğunu ifade edip müderrislik mesleğinin en yüksek pâyesi olan Süleymaniye müderrisliği'ne talip olunca isteği yerine getirildi ve mevleviyetle kadılık mesleğine terfi ettirildi. 1129'da (1717) Halep kadılığına yükseltilen Ahmed Tâib bir yıl kadar sonra azledilince İstanbul'a döndü. Münşeât'ındaki bir arızasından hareketle kısa bu görevinden azledilmesinde Halep'te bulunan bir kiliseyi camiye çevirtmekle itham edilmesinin ve oradaki Fransız Konsolosu'nun hükümet nezdindeki faaliyetlerinin rolü olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁴

Tâib, Halep kadılığına getirilişinden birkaç ay sonra, oradaki Fransız Konsolosu ve ayân zümresi ile iyi geçinememiş ve arası açılmıştı. Konsolos, Fransızların orada İncil okudukları kiliseyi Tâib'in camiye çevirdiğini iddia ederek İstanbul'daki Fransız elçisi vasıtasıyla ona karşı birkaç ferman çıkartılmıştır. Ancak Tâib, kendisini savunarak olayı devlet büyüklerine şöyle bildirmiştir:

“...Gerçek olan şudur ki, İncil okudukları yer kiralarında olan bir mahsendir ki mahsen olduğu bütün şehir halkı bilür. Kilise olalı on sene yokdur. Önceki yıllarda ol mahsen mescid olup içinde ezan okunup ikindi namazı edâ olduğunu da buradaki herkes bilir ve şahadet eder. Devletlu Kapudan Paşa efendimiz hazretlerinden sual buyursalar ol gayret-i diniye sâhibi ve malûm-ı devletleri olan vezir bu durumu tafsîlen söylerlerdi ve keyfiyet-i hal vukû-ı zâhir olur idi. Lâkin Sultanum hazretleri onlar İslâm ülkelerinde ibâdet yeri olan mescidi kilise eyleseler de biz seyirci mi kalalım? Bu duruma sabır olur mu?...”⁹⁵ Tâib kendini savunmaktan geri durmaz, devlet lisanını bilmez birisi olmadığını, böyle bir olay için devletli efendimize zahmet vermeye hâcet olmadığını, kendisinin söz konusu zümreye ettiği yardım ve ikramı kendisinden önceki hiç kimsenin yapmadığını, kendi suçsuzluğunun tasdik edilip temize çıkarılması noktasında himmet beklediğini tafsilatlı bir şekilde anlatır. Ancak tüm çabalarına

⁹⁴ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, s. 2.

⁹⁵ Kaya, *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 22.

rağmen bir sene geçtikten sonra Halep kadılığından alınır. İstanbul'a dönmeden Sadrazam İbrahim Paşa'ya yazdığı bir mektupta son durununu anlatır ve hacca gitmek arzusunu belirtir.⁹⁶

İstanbul'a dönünce Kadıköy'ün Fenerbahçe semtinde bir köşk yaptırdı, ayrıca Nevşehirli Damad İbrahim Paşa sayesinde Valide Sultan evkafından Demirkapı Çiftliği'ni elde edip onarttı. Evi şâir, âlim ve mûsikişinasların toplantı yeri oldu. Vezîriâzam İbrahim Paşa ve III. Ahmed'in takdirini kazanan Ahmed Tâib "reîs-i şâirân" olarak anılmış ve "Benim şimden gerü mahkûm-ı fermân-ı mutâımdır /Gerek erbab-ı tedrîsî gerek küttab-ı dîvânî" beytiyle başlayan ünlü kasidesiyle adeta bu alandaki ehliyetini ilan etmiştir. 1135'te (1723) Mısır kadılığına tayin edilen Osmanzâde'nin bu göreve ve daha önce de Halep kadılığına getirilişi, Şem'dânîzâde Süleyman Efendi tarafından, "...onun gibi mudhik âdeme taklîd-i kaza sahih olur mu bilmem? Ancak himmet-i vezîr ile oldu" sözleriyle eleştirir ve bu tayinin arkasında sadrazam olduğuna açıkça ifade eder.⁹⁷

Mısır'daki hayatı hakkında detaylı bilgi yoktur. Mısır'da iken Halep nakibine, müftüsüne ve mahkemesinde daha önce birlikte çalıştığı Gürânîzade'ye yazdığı mektuplarda Mısır Mahkemesi hakkında bilgiler vermekte ve maiyetindeki kâtiplerin yetersizliğinden şikâyet etmektedir. Ahmed Tâib, Mısır'da da sivri diline sahip çıkamamış, bu görevden azlinden kısa süre sonra zamanın Mısır Valisi'nin Kayserili olduğunu öğrenince, "Aya emîr midir, acaba Ermenî midir?" şeklindeki latifesi sebebiyle 2 Ramazan 1136'da (25 Mayıs 1724) Vali tarafından zehirleterek öldürüldü ve Kahire'deki Hazra-i Haseneyn Türbesi'ne defnedildi.⁹⁸ Osmânzade'nin *Hadîkatu'l-Vüzerâ* eserine zeyl yazan Mü'minzâde Ahmet Hasib Efendi *Ravzatu'l-Kübrâ* adlı eserinde Osmanzâde'nin zehirlenerek öldürüldüğünü teyit eder.⁹⁹ Ayrıca *Râmiz Tezkiresi*'nde de Osmanzâde'nin zehirlenediği zikredilmiştir.¹⁰⁰ Çelebizâde

⁹⁶ Kaya, *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 23.

⁹⁷ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 2.

⁹⁸ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 3.

⁹⁹ Kaya, *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 24.

¹⁰⁰ Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri 2*, A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen (Hazırlayanlar), Meral Yayınevi, İstanbul 1972, s. 414.

Âsım, Müstakimzâde Sâdedin Osmanzâde Ahmed Tâib'in ölümüne tarih düşmüşlerdir.¹⁰¹

Fâtın Davud, *Fâtın Tezkiresi*'nde (*Hâtimü'l-Eşâr*) "Vefâtına şeyhülislâm Çelebizâde Âsım Efendi merhûm işbu târîhi nazm u inşâd eylemiştir. Göçtü Osmanzâde Tâib ah ah"¹⁰² bilgisini aktarır.

Müstakimzâde Sa'dedin Osmanzâdenin ölümüne "Ölünce Tâib Ahmed buldı mesken sadr-ı me'vâyı" tarih düşerek 1136 senesini gösteren bu mısrayı söylemiştir.¹⁰³

2.2. ESERLERİ

Sıhhat-âbâd: Kırk hadis şerhi olup III. Ahmed'in hastalanması münasebetiyle 1120 (1708) yılında sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Önce nesirle açıklanan hadisler daha sonra birer kıta ile nazma çevrilmiştir.¹⁰⁴ *Sıhhat-âbâd* tür bağlamında çok boyutlu bir eserdir. Eser hem bir sıhhatnâme hem de bir kırk hadis şerhidir. Bir bakıma manzum-mensur bir sıhhatnâmenin ortasına konmuş bir kırk hadis şerh ve tercümesi gibidir. Anılan bölümler sıhhatnâme türünün formuyla mutlak bir örtüşme içermese de büyük benzerlik göstermektedir. Eser manzum-mensur birlikteliğini içerdiği gibi şerh ve tercüme birlikteliğini de içermektedir.¹⁰⁵ Osmanzâde Tâib; sıhhat, ibadet ve ahlâk ağırlıklı hadisler seçmiştir. Türkçe şerhlerinden sonra hadislerin manzum tercümelerine yer verilen eserde kaynak, râvî bilgisi ve sıhhat durumu hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁰⁶ Bu başarılı eserin birçok nüshası vardır. Eser Ali Cânîp Yöntem tarafından incelenmiştir.¹⁰⁷ Özgür Kıyçak tarafından "Sıhhat- âbâd: Osmanzâde Tâ'ib

¹⁰¹ Erdem, "Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri", s. 8.

¹⁰² Fâtın Davud, *Fâtın Tezkiresi (Hatimetü'l-Eşâr)*, Ömer Çiftçi (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017, s. 52.

¹⁰³ Kaya, *Osmanzâde Ahmed Tâib'in Tuhfetü'l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 25; Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 414.

¹⁰⁴ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 3.

¹⁰⁵ Özgür Kıyçak, "Osmanzâde Tâib Ahmed'in Sıhhat-âbâd'ının Tür Bağlamında Çok Boyutluluğu" *Uluslararası Necatibey Eğitim ve Araştırmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı V*, Balıkesir, www.unesak.com, 26-28 Ekim 2018, s. 381.

¹⁰⁶ Fahreddin Yıldız, "İslâmî İlimler, Divan Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitaplar: Kırk Hadisler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. 11, S. 21, 2013, s. 432.

¹⁰⁷ Abdülkadir Karahan, "Kırk Hadis", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2002, c. 25, s. 472.

Ahmed, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Sıhhat-âbâd Adlı Kırk Hadîs Şerhi” adıyla 2018 yılında yayımlanmıştır.

Ahmedü'l Âsâr fî Tercemetî Meşâriki'l Envar: Radiyyüddin Muhammed es-Sâgânî'nin *Meşâriku'l-Envâri'n-Nebiviyye* adlı 2246 hadisten oluşan tercümesidir. III. Ahmed'in emriyle yapılan bu çalışma 1122 (1710) yılında tamamlanmıştır. Dili nispeten sade olan eserin iki yazması İstanbul Üniversitesi (TY, nr. 1568) ve Süleymaniye (Âşir Efendi, nr. 421/1) Kütüphaneleri'nde kayıtlıdır.¹⁰⁸

Dîvân: Kaynaklarda bahsedilen mürettep dîvânın nüshasına henüz rastlanmamıştır. Ali Cânîp Yöntem, Ali Kemal Bey'in Kütüphanesi'ndeki yazmanın bir kitapçının eline geçtiğini, fakat âkıbetinin ne olduğunun bilinmediğini söyler. Theodor Menzel kaynak göstermeden dîvânda on iki kaside, otuz iki tarih, yetmiş yedi gazel ve başka şiirler bulunduğunu kaydeder. Müjgân Cunbur ve ekibi tarafından Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde mevcut yazmaların katalog çalışmaları sırasında burada bir dîvânın bulunduğu tespit edilmiş ve eser Ahmet Sevgi tarafından bilim dünyasına duyurulmuştur. Kırk üç varaktan oluşan 1497 beyitlik bu yazmada kırk üç beyitlik bir mi'râciyye, elli dokuz beyitlik temmûziyye kasideleri, terkiib-ibendler, elli iki beyitlik hazâniyye kasidesi, tarihler, kıta ve rubâîler bulunmaktadır. Ahmet Sevgi dîvânda hiç hiciv bulunmamasından hareketle onun çok önceden tertip edilmiş olabileceğini söyler. Şâirin çağdaşlarının Dîvânı'ndan söz etmemeleri ilginçtir. Bazı şiir mecmualarında başta kaside ve gazel olmak üzere Osmanzâde'nin birçok şiiri günümüze ulaşmıştır. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir dîvân parçası vardır. Aynı kütüphanenin İbnü'l-Emin bölümündeki bir mecmuada Ahmed Tâib'in kendi hattıyla yazılmış gazeller mevcuttur. (nr. 3432, vr. 24b-28a). Millet Kütüphanesi'ndeki (nr. 659) dîvân parçasında ise elli kadar gazeli yer almaktadır. Bunlar önemli ölçüde Salih Sa'dâvî tarafından yapılan doktora tezinde bir araya getirilmiştir.¹⁰⁹ Mustafa Yatman, *Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler* adıyla şâirin dağınık halde bulunan şiirlerini toplamış ve yayımlamıştır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, c. 34, s. 3.

¹⁰⁹ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, c. 34, s. 3.

¹¹⁰ Detaylı bilgi için Bk. Mustafa Yatman, *Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Münşeât (Mektûbât ve Muharrerât-ı Nâdire, Tuhfe): Ahmed Tâib'in aralarında arîza, takrir, nevâzişnâme, teşekkürnâme, tesliyetnâme ve niyaznâmelerin de bulunduğu elli civarında mektubundan oluşmaktadır.¹¹¹ Eserin birinci bölümünde alt makamların üst makam sahiplerine (a'lâya) yazdıkları arızalar, ikinci bölümde üst makamların alt makamlara (a'lâdan ednâya) yazdıkları mektuplar, üçüncü bölümde aynı seviyede olanların birbirlerine (ihvândan ihvâna) yazdıkları, dördüncü bölümde de tebrik, teşekkür, teselli gibi farklı konularda yazılmış mektuplar toplanmıştır. Eserdeki kimi yazıların muhatapları belli değildir. Mektup gönderilenler arasında Sadrazam İbrahim Paşa, Kudüs Valisi Osman Paşa, Cidde Valisi Osman Paşa, Râşid Efendi gibi üst düzey memurlar vardır. Osmanzâde Tâib, *Münşeât*'ının başında yer alan sözleriyle nesirde sadeleşme sürecini başlatanlardan birisi olarak görülmesine rağmen, mektuplarında sanatkârane bir dil kullanmıştır.¹¹²

Devrinin süslü ve sağlam nesrinin örnekleri sayılabilecek olan bu mektuplardan Ahmed Tâib'in muhataplarından bir şeyler beklediği anlaşılmakta, aynı zamanda devrin önemli şahsiyetlerinin ruh yapıları hakkında bilgi edinilmektedir. 1124'te (1712) toplanmış ve devrin hazinedar ağasına sunulmuş olan eserin İÜ Kütüphanesi'nde iki nüshası vardır (TY, nr. 3904, vr. 17b-55a; nr. 9812).¹¹³

Ahlâk-ı Ahmedî: Bu eser, Kâşifî mahlasıyla tanınan İranlı Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin Timürlü Hükümdâr Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l Muhsin Mirzâ adına 900/1495 yılında kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinin muhtasar bir tercümesidir. Osmanzâde Ahmed Taîb bu eseri evinde uzlete çekildiği sırada kaleme almış ve III. Ahmed'e sunmuştur. Bu tercüme 1840 yılında Matbaa-ı Amire'de basılmıştır.¹¹⁴ Bu eser hakkında detaylı bilgi verilecektir.

Hulâsatü'l-Ahlâk: Miladi 1510'da Isparta'da dünyaya gelen Kınalızâde Ali Efendi tarafından 1563-1565 yıllarında Şam Kadısı iken kaleme alınan ve Suriye Beylerbeyi Semiz Ali Paşa'ya ithaf edilen *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserinin özeti olan

¹¹¹ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s.3.

¹¹² Menderes Coşkun, "Son Klasik Dönem-Nesir", *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, AKM Yay., 2004, c. V, s. 27.

¹¹³ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 3-4.

¹¹⁴ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 4.

Hulâsatü'l-Ahlâk, oldukça sağlam bir üslûpla yazılmıştır. Sadrazam İbrâhim Paşa'nın teşvikiyle ortaya çıkan eserin günümüze birçok yazması ulaşmıştır.¹¹⁵

Telhîs-i Mehâsinü'l-Edeb: Osmanzâde Ahmed Tâib bu eseri, önemli eserler vermiş olan şâir, tarihçi ve çok yönlü bir kişiliği olan Osmanlı müelliflerinden Ali Mustafa Efendi'nin Câhiz'in *Minhâcî's-Sülûk*'ünden tercüme ettiği ve siyasetname niteliğinde III. Murad'ın arzusu üzerine 995 (1587) tarihinde İstanbul'da devrinin muaşeret, ahlâk ve adetlerini belirten¹¹⁶ *Mehâsinü'l-Âdâb* adlı eserinin özetidir. Eserde padişahlar için gerekli olan davranışlar, şehzadeler ve vezirlere karşı muameleler, sır saklamaya dair hikmetler, giyim kuşamla saray hizmetçilerine dair öğütler yer alır. 1130 (1718) yılında yazılan ve Sadrazam İbrâhim Paşa'ya sunulan eserin Süleymaniye Kütüphanesi (Hüsrev Paşa, nr. 933) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 6965) yazmaları mevcuttur.¹¹⁷

Telhîsü'n-Nesâiyih (Telhîsü'l-Hikem). Eserin asıl adı *Nasihâtü'l-Mülûk Tagriban Li-Hüsnü's-Sülûk* olup yazarı Mesnevî şârihi olan Sarı Abdullah tarafından Sultan IV. Mehmed'e sunulmuştur. Osmanzâde Tâib, bunun özetini yaparak aynı padişahın oğlu III. Ahmed'e sunmuştur. Kitap iki bâbdır. Birincisinde dünya durumlarından, halife ve benzerlerinden, ikinci bâbda ise diğer dünyadan bahisler yer almaktadır.¹¹⁸

Simârü'l-Esmâr (Zübdetü'l-Esmâr [Ezhâr?] fi'l-Hikâyât, Zübdetü'n-Nesâiyih): Alâeddin Ali Çelebi'nin *Hümâyunnâme* adıyla yaptığı *Kelîle ve Dimne* tercümesinin özeti niteliğindedir. Eser, 1117 (1705) yılında tamamlanıp Sultan III. Ahmed'e takdim edilmiştir.

Hadîkatü'l-Mülûk (İcmâl-i Tevârîh-i Âl-i Osman, Hulâsatü't-Tevârîh): Osman Gazi'den II. Mustafa'ya kadar gelen Osmanlı padişahlarının hayatları ve hayratlarına dairdir. Nevşehirli Damat İbrâhim Paşa'ya sunulan eserin günümüze çok sayıda nüshası intikal etmiştir. Bir tertibi olan *Tuhfetü'l-Mülûk* adıyla muhtasar olan IV. Mehmed'e, diğer bir tertibi olan *Hadîkatü'l-Mülûk* ise III. Ahmed'e kadar olup III.

¹¹⁵ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 4.

¹¹⁶ Bekir Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 415.

¹¹⁷ Özcan, "Osmanzâde Ahmed Tâib", *DİA*, c. 34, s. 4.

¹¹⁸ Yatman, *Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*, s. 15.

Ahmed'e genişçe yer verilmiştir. Bu eserde padişahların hayatı, ardından sefer ve fetihleri ve sonrasında vakıf ve eserleri şeklinde bir içerik sıralaması güdülmüştür.¹¹⁹ *Tuhfetü'l-Mülûk* adıyla anılan eser Mustafa Hâşim'in buna zeyli olan *Nuhbetü'l-Mülûk*'ü ile birlikte basılmıştır. *Tuhfetü'l-Mülûk*, *Hadîkatü'l-Mülûk*'e göre daha muhtasardır. *Hadîkatü'l-Mülûk*'ün Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshası (Hazine, nr. 1471) üzerinde Oktay Çanaklı tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.¹²⁰ *Hadîkatü'l-Mülûk*'ün bir başka versiyonu olan *İcmâl-i Tevârih-i Âl-i Osman*'da I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid'den de söz edilmektedir. Şehrîzâde Mehmed Said tarafından yapılan kısa zeylinde sadece III. Ahmed'den bahsedilmiştir.¹²¹

Hadîkatü'l-Vüzerâ: Osmanzâde Ahmed Tâib'in en tanınmış eseri olup Osmanlı sadrazamlarının biyografileri ilk defa bu kitapta müstakil olarak ele alınmıştır. III. Ahmed'i övdükten sonra Osmanlı sadrazamlarının ilki Alâeddin Paşa'dan başlayarak, tarihi sırlamaya uygun olarak II. Mustafa zamanında azl edilmiş olan Ramî Mehmed Paşa'ya kadar doksan üç sadrâzâmın hayat hikâyelerini kısaca ve belli bir yöntemle anlatmaktadır.¹²² Eserde yeri geldikçe küçük nükteli manzumeler de serpiştirilmiştir.¹²³ Bu esere yazılmış zeyiller şunlardır:

Gül-i Zîbâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ: “Vezirler Bahçesinin Güzel Gülü” anlamına gelen ve Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi'nin “bıraktığı” yerden, bir başka deyimle Kavanoz Ahmed Paşa'dan, Said Mehmed Paşa'ya kadar otuz bir sadrâzâmın hayat hikâyelerinin anlatıldığı bu eserin gerçek sahibi hakkında tartışmalar söz konusudur.¹²⁴

Verd-i Mutarrâ-yı Hadîkati'l-Vüzerâ: “Vezirler Bahçesinin Taze Gülü” anlamına gelen bu zeylin yazarı Ahmed Câvid Bey, uzun yıllar İstanbul Şehreminliği yapmış, 1803 yılında vefat etmiştir. Verd-i Mutarrâ, Dâmad Mehmed Râgıb Paşa'dan

¹¹⁹ Franz Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, Coşkun Üçok (Çev.), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 279.

¹²⁰ Oktay Çanaklı, **Hadîkatü'l-Mülûk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1997.

¹²¹ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, c. 34, s. 4

¹²² Sait Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1992, s.147.

¹²³ Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ından Seçmeler**, s. 14.

¹²⁴ Aşgın, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, s. 154.

başlayarak Yusuf Ziyâ Paşa'ya kadar toplam 24 adet sadrâzâmın hayatını öncekilerle aynı yöntemlerle anlatmaktadır.¹²⁵

Zeyl-i Verd-i Mutarrâ ya da Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ: Abdülfettah Şefkat Efendi'nin Yusuf Ziya Paşa'dan Alemdar Mustafa Paşa'ya kadar toplam 6 sadrazarının hayatının anlatıldığı bir eserdir.¹²⁶

Hadîkatü'l-Vüzerâ sadrâzamların etnik kökenleri, göreve gelişleri ve görevleri, görevden ayrılışları ve zamanlarını şiirsel olarak ve ebced hesabıyla tarih düşülmüştür. Bu eser kendisinden sonra emsal bir eser olmuştur. Ahmed Resmî, *Sefînetü'r-Rü'esâ* eserini yazarken Osmanzâde Tâib'in *Hadîkatü'l-Vüzerâ*'sını model almıştır.¹²⁷ Mu'minzade Ahmed Hasîb, Ali Paşa'nın isteği üzerine Osmanzâde Tâib'in *Hadîkatü'l-vüzerâ*'sına zeyil olarak kaleme almaya başlamıştır.¹²⁸

Bu eserler dışında Osmanzâde Tâib'e başka eserler de izafe edilmiştir. *Menâkıb-ı İmâm-ı Âzam / Tuhfe-i Nu'mân* adlı bir eser izâfe edilen Ahmed Tâib, *Kurâzatü'z-Zeheb fî İlmi'n-Nahv ve'l-Edeb*'in de müellifi gösterilmiş, hatta eser bu adla Lübnan'da yayımlanmıştır. Ancak Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarda (Lâleli, nr. 3205, 3474) müellifin *Ahmed el-Müştehir en-Niyâbe* şeklinde gösterilmesinden eserin Ahmed Nâib'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Osmanzâde'ye ayrıca *Münâzaratü'd-Devleteyn*, *Suâl ve Cevâb* adlı eserler de izâfe edilmektedir.¹²⁹

Osmanzâde Tâib hem tercüme, hem de telif eserler vermesi ve eserlerindeki muhteva bakımından önemli bir kişiliktir. *Sıhhat-âbad* eseri manzum-mensur birlikteliğini sunarken kırk hadis şerhi olması nedeni ile zengin bir muhtevaya sahiptir. Özellikle *Hadîkatü'l-Mülûk* ve *Hadîkatü'l-Vüzerâ* eserleri dönmin tarihini öğrenmek açısından araştırmacılar için bilgi kaynağı olabilecek eserlerdir. Osmanzâde, şâirlik ve “reîs-i şâirân” unvanının ötesinde kendisinin gündeme gelmesini sağlayan diğer bir husus tarihçi kimliğidir. Franz Babinger Osmanzâde'nin tarihi kimliği hakkında “olağanüstü verimli ve popüler bir tarih yazarıdır. Yapıtları en çok yayılan ve okunan

¹²⁵ Aşgın, *Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme*, s. 154.

¹²⁶ Aşgın, *Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme*, s. 155.

¹²⁷ Coşkun, “Son Klasik Dönem-Nesir”, c. V, s. 13.

¹²⁸ Coşkun, “Son Klasik Dönem-Nesir”, c. V, s. 20.

¹²⁹ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, *DİA*, c. 34, s.4

kitaplardan sayılır”¹³⁰ değerlendirmesi yapmaktadır. Bu nedenle Osmanzâde farklı alanlarda eserler kaleme alması bakımından devrinin önemli kişiliklerinden birisidir.

2.3. EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Osmanzâde Tâib, kaynaklarda “nâzım-ı manzûme-i hünermendî”,¹³¹ “ser-âmed”, “şâir-i mümtâz-ı ser-âmed”, “fuzala-yı şu’arâ” gibi nitelermelerle anılan; Arapça, Farsça, Türkçe’ye vâkıf ve devrin ilimlerini bilen birisi olarak geçmektedir.¹³²

Osmanzâde Tâib, ilim erbâbından olup kıt’a ve tarih söylemedeki mahâreti ile şöhret bulmuş bir şâirdir.¹³³ Kaynaklar, Osmanzâde Tâib’in toplumsal sorunlara duyarlı bir kişiliği olduğunu ve kimi aksaklıkları yermedeki başarısını da dile getirirler. Ancak döneminde kişileri iğneleyici yanının ağır bastığı ve bu yüzden de çevresinde pek sevilmediği yine kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır.¹³⁴

Osmanzâde, mâhir, etkileyici, yenilik ve marifet dolu, yeni mazmunlar kullanan, şiirleri dillerde dolaşan ve parmakla gösterilen, belâğat ve beyânı güçlü, kibar meclislerini süsleyen, tabirleri kendine has ve geleneğe bağlı bir şâir olarak değerlendirilmektedir. Râmiz, onun hat sanatına da vakıf olduğunu belirterek hoş sözlü bulmakta, kaleminden dökülen avlayıcı eserlerin olduğunu belirtmektedir.¹³⁵

Sözleri renkli ve fasih bulunmakta, beyitleri manâ yükle ve nükte ile süslü, latifeli mazmunlar bulmaya meyyal bir şâir olarak değerlendirilmiştir. Fâtin, Tezkiresi’nde “nâzım-ı manzûme-i hünermendî”, “ashâb-ı ilm u kemâl”, “dil-nişîn” ifadeleri ile beğenisini dile getirir.¹³⁶ Seyyit Vehbi de Osmanzâde’yi “sühandân” olarak görür.¹³⁷

Nedîm ile aynı dönemde yaşayan Osmanzâde, şiir konusunda Nedîm gibi kendisine has bir şiir tarzı oluşturabilmiş değildir. Ali Cânib Yöntem’e göre o Nâbi’nin

¹³⁰ Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, 279.

¹³¹ Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.

¹³² Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 37.

¹³³ Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri**, s. 414; Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.

¹³⁴ Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 2005, s.212.

¹³⁵ Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 37-38.

¹³⁶ Davud, **Fâtin Tezkiresi**, s. 52.

¹³⁷ Cem Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011, s. 131.

selasetine dahi yetişememiştir. Mengi, “Edebiyat tarihindeki yeri daha çok “reîs-i şâirân” oluşundan gelen Osmanzâde Tâib, hazır cevaplılığı ve hicvetme gücünün oluşuyla da dikkat çekmiştir. Ancak, şâirlik yeteneği bakımından orta derecede bir şâirdir”¹³⁸ değerlendirmesinde bulunur. Fuad Köprülü ise onu şöyle değerlendirir: “Şiirlerinden ziyade nükteleri, hiciv ve hezel vadisindeki mazmuneleri ile şöhret bulmuş bir adamdı, müteaddid mensur eserleri de vardır; fakat ikinci derecede bir şâir bile addedilemez. Resmen “reîs-i şâirân” unvanını alması padişahın ve daha doğrusu İbrahim Paşa’nın bir iltifatı neticesidir.”¹³⁹ Osman Horata da Osmanzâde’nin “reîs-i şâirân” unvanını hakketmediğini, yaşadığı çağda şiir ve inşada maharetli, nazım ve nesri şâirler arasında makbul, doğuştan iyi bir şâir olmakla birlikte eserleri yeterli kadar titizlikten yoksun şâirler sınıfı içinde değerlendirilmektedir.”¹⁴⁰ Karahan ise şâir hakkında “reis-i şâirân gibi tantanalı bir unvanına ve bazı tezkireciler ile tarihçilerin mübalağalı övgülerine rağmen Osmanzâde ne nazımda ne de nesirde birinci sınıf bir şahsiyettir”¹⁴¹ şeklinde kanaatini dile getirir.

Her ne kadar Osmanzâde Tâib, iyi bir şâir olarak görülme de günümüze kadar ilgi görmesi hicivle mizah karışımı bir söyleyişle zamanının toplumsal sorunları yansıtmasının payı büyüktür. Yine o zeki, nüktedan bir şâir olduğu için zamanında devlet erkânı nezdinde oldukça itibar görmüştür.¹⁴²

Şuâra tezkirelerinde ve diğer hâl tercümelerinde latîfeciliğine, nüktedanlığına, heccavlığına, aşırı övme ile yerme arasındaki türlü değişiklikler gösteren mizâcına dair fıkralar, rivâyetler ve anlatımlar az değildir. Osmanzâde, tevbe eden manâsına gelen “Tâib” mahlasına rağmen sert mizacı ve sivri dilli olması sebebiyle huzurlu bir hayat yaşayamamıştır. Osmanzâde Ahmed Tâib, Nef’î’den sonra hicvi yüzünden katledilen ikinci şâir olmuş, ölümüne dönemin şâirleri tarafından tarihler düşürülmüştür. Kalemî düşmanları için zehirli bir yılan, dostları için tatlı dilli papağan sayılan, nükteleri, hoş sohbeti ve hazırcevaplılığı ile bilinen Osmanzâde’nin kullandığı “su gibi ezberleme”,

¹³⁸ Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.

¹³⁹ Kıyçak, **Sihhat-abâd**, s. 38-39.

¹⁴⁰ Osman Horata, “Necâti Bey’den Bâkî’ye Döne Döne”, **Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III**, Çanakkale 30. 05. 1997 - 01. 06. 1997, s. 46

¹⁴¹ Kıyçak, **Sihhat-âbâd**, s. 39.

¹⁴² Seyit Kemal Karaalioğlu, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1: Başlangıçtan Tanzimata**, Inkılap ve Aka Basımevi İstanbul, s. 709.

“bir içim su” vb. ifadeler hala kullanılmaktadır.¹⁴³ İstanbul’da kahvenin azalması ve aşırı pahalılaşması üzerine söylediği; “Olalı kahve-i Rûmî nümâyan Nohûdî-meşreb oldu cümle yaran” beyti meşhurdur.¹⁴⁴ Osmanzâde Tâib bunun gibi sıra dışı çıkışları, hazır cevaplılığı nedeniyle edebiyatın zenginleşmesine katkı sağladığını söyleyebiliriz, aynı zamanda topluma duyarsız birisi olmadığı için söylemlerinde yaşadığı dönemin sosyal dokusunu anlamakta araştırmacılara önemli referanslar sunabilir.

Babası Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Osman Efendi olduğu için kendisine Osmanzâde denilmiştir.¹⁴⁵ İhtişamı, iyi yaşamayı seven ve önceleri “Hamdî” mahlasını kullanan Osmanzâde Tâib, bu mahlasla sert ve kırıcı hicivler söylemiş olduğundan yaptıklarına tövbe ederek “Tâib” mahlasını kullanmış olsa da hiciv alışkanlığından vazgeçememiş ve hayatı boyunca Nâbî, Mustafa Sâkîb Dede gibi önemli kişileri yermekten kendini alamamıştır. “Reîs-i şâirân” unvanını aldıktan sonra yazdığı ünlü kasidesinde döneminin şâirlerini birer nükte ile hicvedip sözü vekili olarak nitelediği Seyyid Vehbi’ye bırakmış, o da bu isteği yerine getirmiş ve sözü Nedîm’e vermiştir. Bu kasidesinin saray düğünleri, imar ve inşa hareketleri, İstanbul yangınları, hayat pahalılığı ve kıtlık gibi dönemin sosyal tarihiyle ilgili önemli bilgiler içermesi bakımından önemlidir. Arapça ve Farsça’ya da vakıf olan Ahmet Tâib Efendi sadece şâir değil aynı zamanda güçlü bir münşî idi.¹⁴⁶

Esasen Osmanzâde Tâib söz konusu olduğunda en çok tartışılan onun “reîs-i şâirân” olarak anılmasıdır. Divan şiirinde sanatkârâne eserler veren şâirlerin önde gelenleri için Klâsik Türk Edebiyatı’nda “sultânü’s-şuarâ”, “melikü’s-şuarâ”, “şeyhü’s-şuarâ” gibi nitelendirmeler yapılmıştır. Bu sebeple “reîs-i şâirân”lık önemli bir pâyeye olmuş, bu unvana layık görülenler şiirin sultanları olarak itibar ve iltifat görmüşlerdir. “reîs-i şâirân” unvanına layık görülen ilk şâir Germiyanlı Şeyhî’dir. Ahmet Paşa, Necâtî, Zâtî, Bâkî, Nâbî gibi şâirler de bu payeye mazhar olmuşlardır. Önceleri şâirler ve tezkirecilerce verilen söz konusu unvanın XVIII. yüzyıl başlarında

¹⁴³ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, c. 34, s. 3.

¹⁴⁴ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, c. 34, s. 3.

¹⁴⁵ Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.

¹⁴⁶ Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA**, c. 34, s. 3; Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.

Osmanzâde Tâib'in 1720 yılında Sultan III. Ahmed'in İbrahim adındaki şehzadesinin doğumu sebebi ile söylediği bir kaside padişahın makbulü olduğundan bir Hatt-ı Hümayun ile Osmanzâde "melikü's-şuara" sayılıp "reîs-i şâirân" unvanıyla taltif edilmiştir.¹⁴⁷

Osmanzâde'nin "reîs-i şâirân" olarak ilan edilmesine Safâî nakli göre Şehzâde İbrahim'in doğumu üzerine bir tarih manzumesi kaleme alarak III. Ahmet'e arz etmesi vesile olmuştur. Manzûmeyi beğenen Sultan III. Ahmed: "Makbûl-i hümâyûnum olmuştur. Asrın "melikü's-şu'arâ"sı olduğu vücûh ile zâhirdir. Matlabı ihsân-ı hümâyûnum olmuştur" diyerek bir hatt-ı hümâyûn ile Tâib'i resmen "reîs-i şâirân" ilan eder. Bunun üzerine Osmanzâde Tâib, devrin şâirlerini değerlendiren bir kaside yazar ve III. Ahmed'e takdim eder.¹⁴⁸ Osmanzâde Tâib, böylece Padişah fermanıyla "reîs-i şâirân" ilan edilen ilk şâir olmuştur. Bu konuda Osman Harota'nın yorumu kayde değerlidir: "Divan edebiyatında rengin hayalleri, hûbe dallarıyla yeni bir çıkır açan şâirler "husrev-i Rûm", sultanu's-şuârâ", "reîs-i şâirân" gibi sıfatlarla taltif edilmişlerdir. Necâti Bey, Bâkî, Nef'î Nâbî gibi. Osmanzâde Tâib bir kenara bırakılırsa bu şâirlerin kendilerine verilen unvanları hakkettikleri konusunda günümüz kaynakları da müttefiktirler."¹⁴⁹ Osmanzâde bazı eserlerde "melikü's-şuârâ", "sultanu's-şuarâ" çoğu eserlerde ise "reîs-i şâirân" olarak geçmektedir.¹⁵⁰

Osmanzâde Tâib "reîs-i şâirân" ilan edildiği bu karara şöyle sevinmiştir:

Acep mi ba'de-zîn teshir idersem mısır-ı irfânı

Ki oldı sözlerim şâyân-ı istihsân-ı Sultânı¹⁵¹

Osmanzâde, "reîs-i şâirân" payesine erişmesi ile kendisinin diğer şâirlerden üstünlüğünü şu mısralarda dile getirir:

Benüm şimden geru mahkûm-ı fermân-ı mutâındur

¹⁴⁷ Ahmet Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, s.2; Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.

¹⁴⁸ Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s.2.

¹⁴⁹ Horata, "Necâti Bey'den Bâkî'ye Döne Döne", s. 46.

¹⁵⁰ Yöntem, "Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, 1928, s. 113.

¹⁵¹ Yöntem, "Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", s. 111.

Gerek erbâb-ı tadrîs ve gerek küttâb-ı dîvânî¹⁵²

Osmanzâde Tâib her ne kadar yergi ve hiciv meyilli olsa da kendi devrinde yaşamış bazı şâirleri takdir ettiğini görmekteyiz. Tâib, “reîs-i şâirân” tayin edildiği zaman haliyle buna çok memnun olmuş, devrinin Râşid, Vehbî, Neylî, Kâmî, Sâlim, Lem’î, Dehimî, v.b gibi mühim bir kısım şâirlerini de takdir ve medhetmek inceliğini göstermiştir.¹⁵³

Osmanzâde Tâib, III. Ahmed’e arz ettiği kasideyi kaleme aldığı dönemde manâ ülkesinin padişahı olarak “gözümün nuru” ve “canımın cânı” dediği Râşid ve Vehbî’yi görür:

Velîkin hüsv-i mülk-i ma’ânî Râşid ü Vehbî

Birisi nûr-ı çeşmimdir birisi cânımın cânı¹⁵⁴

Vehbî de konuyla ilgili aşağıdaki beyitle görüşünü dile getirmiştir.

Güzel itdün efendim eyledün hatt-ı şerîfunle

Reis-i şâirân Tâib kulun gibi sühandân¹⁵⁵

Yine Osmanzâde Tâ’ib, Râşid’in sözde sihirler yaratan bir şâir olduğunu Ali Paşa’nın Mora fethi için yazdığı tarih manzumesinde aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

Olsa da imkân bend-i leb olur şerm ü edeb

Var iken Râşid gibi bir şâ’ir-i sihr-âferin¹⁵⁶

Tâib, şâir olarak Neylî ve Kâmî’yi tanıyor. Ona göre Neylî ve Kâmî dışındakilere şâir demek yanlış ve bühtan olur:

¹⁵² Yöntem, “Reîs-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi”, s. 112.

¹⁵³ Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.749.

¹⁵⁴ Sevgi, “Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler”, s. 8.

¹⁵⁵ Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, s. 131; Vehbî’nin kasidesinin tam metni için bk., Sevgi, s. 12-24.

¹⁵⁶ Halit Bilekin, Vak’a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. 3, S. 11, Bahar, s. 168.

Velî ben bildigim şâ'ir fakat Neylî vü Kâmî'dir

Hatâdır gayra itmem şâ'iriyet ile bühtânı¹⁵⁷

Osmanzâde Tâib, Âsım Çelebizâde için de nazm ve nesirde müderrisler arasında akransız, hoş sözlü nitelendirmesini yapar.¹⁵⁸

Müdderislerde ancak Âsım-ı hoş-gû mûsellemdür

Ki nazm u nesr ü fazl u ma'rifetde yokdur akrânı¹⁵⁹

Osmanzâde Tâib devrin şâirlerini değerlendiren padişaha arz ettiği kasidesinde dönemin birinci derecedeki şâirlerinin adlarını vermiş ancak bunların arasında Nedîm'in adına değinmemiştir.¹⁶⁰ Gerçekten de Nedîm gibi dil ve söyleyiş estetiği yakalamış, asırlar ötesine ses götürecek bir şâirin ismini bile anmamış olması Tâib'in tarafsızlığına gölge düşürmüştür. Nedîm'in bu vefasızlığa elbette cevabı vardır:

Zâhirde egerçi cümleden ednâyız

Erbâb-ı nazar yanında lîk a'lâyız

Saymazsa hesâba n'ola ahabbâ bizi

Biz zümre-i şâ'irânda müstesnâyız¹⁶¹

Tâib'in söz konusu kasidesinde yer alan şu ifadeler Sâdî'ye tariz olduğu anlaşılmaktadır:

Belâ bunda biraz etfâl-ı endek-sâl vardır kim

Dahi üstâddan görmüş degillerken Gülistânı

Önine geçmek için dâ'imâ merdân-ı meydânın

¹⁵⁷ Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s.8.

¹⁵⁸ Şükran Kurdakul, **Şâirler ve Yazarlar Sözlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s. 119.

¹⁵⁹ Dilçin, **Divan Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, s. 131.

¹⁶⁰ Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.

¹⁶¹ Sevgi, "Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler", s. 9; Muhsin Macit, **Nedîm Divânı**, Rubailer, 1/4.

Kemâl-ı şevk ile teşmîr iderler sâk u dâmânı¹⁶²

Sâdî de “Cevâbnâme-i Sa’dî Berây-ı Ta’rîz-ı Tâib Efendi Der-sitâyîş-i Hazret-i İbrâhîm Paşa” isimli bir kaside ile Osmanzâde Tâib’e cevap vermiştir. Sâdî, Osmanzâde Tâib’e cevap olarak kaleme aldığı kasidesinde III. Ahmet ve İbrahim Paşa’yı methettikten sonra; sıradan bir şâir olmadığını ancak, kendisine haksızlık yapıldığını, Gülistan’ı bile bilmemekle itham edildiğini, oysa Gülistân’ı da Bostân’ı da telif edecek güçte olduğunu söyler.¹⁶³

Adlî ile de arası iyi olmadığı anlaşılan Tâib, Adlî’nin iki şiirini müstezat haline getirerek Adlî’yi hicvetmiştir. Bir bakıma XVIII. asır Divan Edebiyatı’nın hiciv ve hezliyatta geldiği noktayı da ifade eden müstezat halindeki bu iki hicviyeden birine ait bazı beyitler şöyledir: ¹⁶⁴

Ne dem ki mültefit-i yâr-ı dil-firîb olurum

Dürüst söyleyemem

Fenâ-resîde-i sermâye-i rakîb olurum

Fenâ-resen diyemem

Ümîd-i zirve-i dil-hâh ile bu vâdîde

Hemîşe zırvalarım

O reh-revim ki zebûn-ı firâz u şeyb olurum

Yine pilâv yiyemem

Gelû-girifte-i kuhl-i gam olur isem de

¹⁶² Sevgi, “Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâirânlık ve Vekaletnameler”, s. 9.

¹⁶³ Sâdî’nin kasidesinin tam metni için bk., Sevgi, “Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâirânlık ve Vekaletnameler”, s. 9-12.

¹⁶⁴ Adlî ile Osmanzâde Tâib arasındaki söz konusu geçimsizlik Râmiz tarafından “şeker-âblık” olarak tavsif edilir. Râmiz, bu konudaki nazım örneklerini boş bırakmıştır. Arif Sunal, “XVIII. Yüzyıl Divan şiiri Adlî ve Dîvân”, **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, s. 447.

Misâl-i kelb-i akûr

Yine o gül-ruhı gördükde andelîb olurum

Velîk havlayamam¹⁶⁵

Yukarıdaki örneklerde de açıkça görüldüğü gibi Osmanzâde'nin seilmeyen ve zaman zaman eleştirilerin odağındaki bir şâir olmasına sebep olan hiciv ve hezliyatlar olmuştur. Aynı zamanda hiciv ve hezliyatları ve hazır cevaplılığı onu sıradışı kılan en önemli özelliklerindendir. O sıradan konularda dahi hazır cevaplıdır ve eleştirmekten kendini alamayan bir karektere sahiptir.

XVIII. asrın başında Rusya'ya yapılması düşünülen seferden yana olmaması ve Rusların anlaşma şartlarına uyacakları yönündeki kanaatiyle gaflet göstermesinden dolayı padişahla arası açılan Sadrazam Gürcü Yusuf Paşa Rodos'ta idam edilmişti. Onun idamı, dönemindeki pek çok kişi ve kuruma karşı eleştirel tavrını sakınmayan Osmanzâde Tâib'i ziyadesiyle memnun etmiştir. Osmanzâde, sadrazam ve idamı hakkında:

Mühri teslîm idicek cürm ile Yûsuf Pâşâ

Geldi cânı yerine cism-i cihânun gûyâ

Şevk-i 'izz ile olup cem-i perîşân diller

Kasd-ı târîhde iken yani gürûh-ı zurafâ

Sordı boynun urayım mı deyu cellâd-ı gazâ

Didi Behrâm-ı felek kasr-ı semâdan ur ya

dizeleriyle duygularını ifade eder. Osmanzâde'nin bu ölüm hadisesinden keyif duymasının nedeni devlet anlayışından veya şahsi husumetinden kaynaklanabilir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Sunal, "XVIII. Yüzyıl Dîvân şiiri Adlî ve Dîvân", s. 447.

¹⁶⁶ Murat Öztürk, "Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler", **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1 Winter, Turkey 2012, s. 1816-1817.

Yukarıda geçtiği gibi Gürcü Yusuf Paşa'nın idamına sevindiği gibi Dürrî'nin körlüğünü ve Fâik'in ayağının topallığını da fırsat bilip ikisine de çatar:

Hurde-bîn olmada Dürrî'ye göz açtırmam ben

Kuhl-i hâk-i bâdemin çeşmin idese bînâ

Fâik'i aksadırım nâtık'a nutk ittirmem

Düz basarsa ayağın lutfun iderse gûyâ¹⁶⁷

Beşerî noksanlıklara dil uzatmaktan kendini alamaması bu kişileri çekememek veya şahsî husumeti olabileceğini akıllara getirmektedir.

Tabi ki Nâbi'ye de ziyadesiyle çatar:

Haleb andaysa n'ola bundadır endâze-i kilik

Tutalım itmemişiz Nâbi'ye arz-ı kâlâ¹⁶⁸

Başka bir beytinde Nâbi'yi aşağılamaya tevessül ettiğini görmekteyiz:

Hemşehrîlerin tâ o kadar kesreti var kim

Nâbi'nin evi şimdi katır hânına benzer

Karahan yukarıdaki beyit için şu yorumda bulunur: “Bu zarafetten yoksun beyit, bir noktadan, oldukça dikkat çekicidir. O da kıskançlık. Osmanzâde'nin gûyâ nüktedanlık için söylemiş olması düşünülebilecek olan bu soğuk iki mısradan şu anlam da çıkabilir: Nâbi, cömert, hemşehrilerine karşı mültefit ve misafirperver olduğu için geleni gideni çok olan bir zattır. Bir cinas sanatı uğruna bu hemşehri ziyaretlerini yakışsız bir benzetme ile nazım ipliğine diken Osmanzâde esasen dokunaklı ve çoğu zaman zarafetten yoksun nükte ve telmihleriyle tanınmış ve belirtildiğine göre bu dilini tutamaması son görev yeri olan Mısır'da hayatına mal olmuştur.”¹⁶⁹

¹⁶⁷ Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler**, s. 4.

¹⁶⁸ Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler**, s. 4.

¹⁶⁹ Abdülkadir Karahan, **Nâbi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 22.

Nâbî hakkında “Nâbî’nin evi şimdi katır hânına benzer”¹⁷⁰ diyebilecek kadar acımasız bir eleştiri örneğini sergilerken Nâbî’yi hicvettiği ve kıskandığı eski kaynaklarda bildirilmesine rağmen Nâbî etkisinde kaldığı da bilinen bir gerçektir.¹⁷¹

Tâib, Nedîm’i de hicv eder. Kendisinin yeme içme meclislerinde şarap yerine neşe döktüğünü Nedîm ise ortalıkta kaz biçimindeki şarap sürâhisi gibi dolaştığını söyler:

Tâibâ bezm içre geh sen neşve-rîz-i câm iken

Kim zuhûr-ı hâletin meclisde cevânındadır¹⁷²

Sâkîb, İsveç Kralı’nın Türkiye’ye ilticâsı esnasında Kral’ın yanında bulunması, ona bir kaside yazmış ve Sâkîb’in Avrupaî kıyafetler giymesi sebebiyle Osmanzâde’nin eleştirisine maruz kalmıştır. Tâib, Sâkîb’i “Sâkîbiyye” adında bir hicviye ile eleştirmiştir:

Senin ahvâlini Sâkîb gelenlerden suâl itdim

Didiler suhre-i bezm-i kral-ı mülk-i İsveç’dür

şeklinde başlar ve:

Sana yetmez mi bu töhmet ki yazmışsın kasîdende

Kralım Âl-i Kısra pûr-ı Rüstem nesl-i İreç’dir

diye devam eder ve işi imanî bir boyuta kadar taşıyarak kasidesini şöyle bitirir:

Eger tecdîd-i îmân eylemeyüp insâfa gelmezse

Ânı katl eylemek mânend-i ecr-i rûze vü haccdur¹⁷³

¹⁷⁰ Zülfü Kılıç, “Klasik Türk şiirinde Nazım Şekillerinden Sosyal Hayatın Yansımaları”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter, 2009 Turkey, s. 845.

¹⁷¹ Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 212.

¹⁷² Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı’ından Seçmeler**, s. 6.

¹⁷³ Bu hicviyenin tam metni için bkn., Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Osmanzâde Tâib’e Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, s. 427.

Sâkıb da Osmanzâde'nin bu hicviyesine aynı vezin, şekil ve kafiye de cevap vermiştir. Sâkıb, kızgın ve kırgın olduğu halde itidali elden bırakmadan sakin bir eda ile cevap verdiği anlaşılmaktadır.¹⁷⁴

Tâib, İstanbul'a gelen İran elçilerinden biri ile görüşürken:

Şeyh hazretleri ne ile meşgul? diye sorar. Elçi: “Seyfnâme ile” cevabını verir. Osmanzâde “Efendim, Seyf-i Selîmî ile mi, yoksa Seyf-i Muradî ile mi?” diyerek I. Selim ve IV. Murad devirlerindeki İran mağlubiyetlerini telmih ile dokunaklı sözler söyler ve taşlamalarda bulunur.¹⁷⁵ Defalarca tevbe etmesine rağmen sert hicivleri, istihza, ta’rizleri sonunda Osmanzâde Tâib’in hayatına malolmuştur.

Osmanzâde Tâib, III. Ahmed’e sunduğu kasidesinde devrin şâirlerini değerlendirirken “Aslında her grubun erbâbını anlatırdım, lakin dostların gönlünü kırmaktan korkuyorum” diyerek bu işi daha iyi yapması için Vehbî’yi vekil tayin ettiğini söylemişti:

İderdim Tâ’ibâ her fırkanın erbâbını ta’rîf

Velî havfım budur şâyed ki dil-gîr ide yârânı

Tâ’ib’in teklifini kabul eden Seyyid Vehbî, 170 beyitlik bir kaside yazarak o devir şâirleri hakkındaki kanâatlerini uzun uzadıya yazmıştır.¹⁷⁶

Tâib, hicv ettiği kadar hicv edilmiştir. Bazen halktan kaçmış ve “Dehen-i halka düşmesin kimse” diyerek halkın diline düşmekten sakınmıştır. Şâir dedikodudan, iftiralardan yakınmış ve sağır olmuş veya sağır olmayı istemiş:

Güft ü gûdan ol kadar çektim sitem

Ârız oldu âkıbet renc-i samem

Başka bir beyitte:

¹⁷⁴ Sâkıb’ın cevabı için bk., Köprülüzâde, “Osmanzâde Tâib’e Dair”, s. 428.

¹⁷⁵ Nükteleri için bk., Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 47.

¹⁷⁶ Sevgi, “Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâiranlık ve Vekaletnameler”, s.12-13.

Var iken yanşakların bu kesreti

Sağır olmakdır sühenver âdeti¹⁷⁷

Kendisinin hicv edilmesi ve eleştirilmesine karşılık bir gün değerinin anlaşılacağını umudunu taşıyarak şu sözleri terennüm etmiştir:

Olur ise eğer mîzân-ı temyîz-i sühan-derkâr

Bilinür herkesin ol dem kemâlâtiyle noksanı¹⁷⁸

Osmanzâde hicv karşısına övgüyü koyarak şiirler yazmıştır. Şüphesiz, övdüğü kişilerin başında Sultan III. Ahmed gelmektedir. Osmanzâde, Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin *Ahlâk-ı Muhsinî* eserini muhtasar tercüme edip III. Ahmed'e ithâf etmiştir. Osmanzâde bu eserde bâbların sonunda kendisine ait birer kıt'a yazarak konuyu tamalarken bu kıtların çoğunda III. Ahmed'i övgüyle anmayı ihmal etmemiştir.

O, Ahlâk-ı Ahmedî eserinde her fırsatta sözü III. Ahmed'e getirip ahlâkî, dinî ve yönetim ile ilgili meziyetlere sahip olduğunu ilan eder. Konusu aktarılan bâbın içeriği ne ise o özellikleri Sultan Ahmed'e atf eder. İbâdet bâbında ibâdet eden, takvâ sahibi ve âdil oluşunu şöyle dile getirir:

Şâh-ı âdil hıızr-hân-ı Ahmed-i takvâ-penâh

Eyleyüp dâim ibâdât-ı Hudâ'ya iştiğâl¹⁷⁹

Osmanzâde III. Ahmed'in meziyetlerini dile getirmekle yetinmez, onu diğer padişahlara örnek gösterir:

Bir pâdişeh ki eyleye ihlâsla amel

Şâhen-şeh-i zamâne gibi nîk-nâm olur¹⁸⁰

¹⁷⁷ Yatman, *Osmanzâde Tâib Divânı'ndan Seçmeler*, s. 3-4.

¹⁷⁸ Bursalı Mehmet Tahir Bey, *Osmanlı Müellifleri* 2, s. 415.

¹⁷⁹ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 5

¹⁸⁰ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 6.

Dua bâbında, Sultan Ahmed'in duasının makbul ve etkili oluşunu ise şöyle dile getirir:

Hep duâ-yı hayrını âsârıdır bu intizâm

Eyleye Bârî Teâlâ devlet ü ömrün füzun¹⁸¹

III. Ahmed'in devletin temeli merhamet üzerine mamur ettiğini aşağıdaki mısralarda dile getirir:

Refet ü şefkatle mamur itdi mülk-i devleti

Hazret-i Sulân-ı Ahmed-i Hân vâlâ-menkabet

Olalı âyîn-bend saltanat-ı Osmâniyân

Gelmemişdür böyle şâhen-şâh-ı sâhib-merhamet¹⁸²

Hudâ'nın onu cihanın hayırlı padişahı yaptığını belirttikten sonra hayır ve iyiliklerde çağını imar ettiğini "Oldı hayrât u müberrâtla dehr-i âbâdân¹⁸³" sözü ile dile getirir.

Osmanzâde, eserinin hâtimesinde Sultan III. Ahmed'in Allah'ın gölgesi olduğu ve ona iyi dileklerini ifade ederek eserini bitirir:

Zıll-ı Hudâ Hazret-i Hân Ahmedî

Eyleye hemvâre hatâdan emîn

Vefk-ı murâd üzere ola kâmbîn

Eyleye her ruzını îd-ı sâîd

Sur-ı sürur ola beşaret-i nüvîd

¹⁸¹ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 8.

¹⁸² Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 37.

¹⁸³ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 38.

Her demi mevsim-i nur-ı viz ide

Sâat-ı ikbâlini firruz ide¹⁸⁴

Tâib, sanat anlayışını bir bakıma övgü ve yergi arasında gidip gelen bir konumda inşa etmiştir. Yukarıda da örneklerini verdiğimiz gibi o, yergide aşırıya kaçtığı gibi övgüde de aşırıya kaçır. Tâib devlet adamlarına yaklaşılabilmek için ortaya çıkan fırsatları değerlendirmiş, kasideler sunmuştur. “Şahenşeh-i zafer-sipeh” olarak medhettiği başta III. Ahmed olmak üzere birçok eserinde ona övgüler dizmekten imtina etmemiştir. Mora kalesini alınca kılıcını “fetih ve zafer aynası” olarak değerlendirdiği Şehid Ali Paşa’ya:

Mushaf-ı râyât-ı ikbalündür ey sadr-ı güzîn

Vıfk-ı gerden zîb-i devlet nüsha-ı bâzû-yı dîn

şeklinde başlayan bir kaside-i tarihiye takdim etmiştir.¹⁸⁵ Osmanzâde kasidesini şöyle itmam eylemiştir:

Yine ikbâl ile bi’l-cümle kâlâ’ın feth idüp

Mora’yı kıldı Ali Pâşâ bilâdi’l-müslimîn¹⁸⁶

Aynı zamanda Sadrazam İbrahim Paşa’nın da dikkatini çekmiş ve ondan da himaye görmüştür. *Telhis-i Mehâsinü’l-Edep* adı ile yazdığı eserini ona ithaf etmiştir.¹⁸⁷ Yöntem, Osmanzâde’nin zarif, hazırcevap, İbrahim Paşa’nın huzurunda türlü türlü şaklabanlıklar yaptığını da aktarır.¹⁸⁸

Buraya kadar verdiğimiz örneklerde Osmanzâde, övgü ile yergi ağırlıklı bir dil kullandığı görülmektedir. Bu husus dışında Osmanzâde’nin nesir ve nazmda genellikle sade bir dil kullandığını söyleyebiliriz. Mensur eserlerinde toplumsal konuları işlediği gibi şiirlerinde de, sözgelimi bir yangın veya bir pahalılık dolayısıyla halkın çektiği

¹⁸⁴ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 95.

¹⁸⁵ Ali Canip Yöntem, Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi, *Türkiyat Mecmuası*, 1928, s. 106.

¹⁸⁶ Yöntem, “Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi”, s. 107.

¹⁸⁷ Kaya, *Osmanzâde Ahmed Tâib’in Tuhfetü’l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 27.

¹⁸⁸ Yöntem, “Reis-i Şâirân Osmanzâde Tâib Efendi”, s. 107-108.

sıkıntıları dile getirmek gibi günün tarihi, sosyal, hatta iktisadi problemlerini edebiyata aksettiren bir tutumu takınmıştır. Osmanzâde Tâib, hicivleri, hücumları, hazırcevaplıkları etrafında da ayrıca menkıbeler, latifeler ve fıkralar teşekkül etmiş bir şâirdir.¹⁸⁹

Her ne kadar sert bir dil kullandığı için eleştirilse de Osmanzâde Tâib'in eserlerinde, inanç dünyasına bağlı olarak siyasal-toplumsal düşüncelerine, toplumun yaşam tarzlarından devrin siyasî problemlerine, ekonomik durumlardan dinî yozlaşmaya kadar çok geniş bir perspektifle sosyolojik bilgilere rastlamak mümkündür.¹⁹⁰

Toplumsal konulara duyarlı oluşunu yazdıklarında görebildiğimiz Tâib'in, toplumsal olay ve olguları kaleme almasındaki başarısı da göze çarpmaktadır. Osmanlı toplumunun yaşadığı tarihsel kırılmaların yankıları, onun ruh ve zihin dünyasında derin izler bırakmıştır. Yaşadığı devrin, toplum yaşantısına ve birey üzerindeki etkilerine ayna tutan Tâib, gerek kendi yaşantısında var olan sıkıntı ve buhranları, gerek toplumun çıkmazlarını ve toplumda meydana gelen yozlaşmaları eserlerine aksettirmiştir.¹⁹¹ Osmanzâde'nin dini ve edebî alanda pek çok eser te'lif ve tercüme etmesinin arka planında yatan sebeplerin başında toplumsal duyarlılık bilincine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanzâde toplumda meydana gelen dini, ahlâkı, siyasi ve ekonomik olmak üzere pek çok aksaklıkları, yozlaşmaları temel olarak şu başlıklarda eleştirmiştir:

Kültürel yozlaşmayı ve bunun neticesinde toplumda peyda olan batı hayranı ve batı taklitçisi kişileri İsviçre kralına kaside yazan Sâkîb üzerinden eleştirmiştir.

“Şehr oğlanının yolda sefîhâne edâsı

Serhoşların âdâb ile erkânına benzer”

¹⁸⁹ Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, s.794.

¹⁹⁰ Duygu Kayalık Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, **II. International Academicresearch Congress**, 18.10.2017- 21.10.2017, s. 621.

¹⁹¹ Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, s. 621.

sözleriyle Tâib, şehirde büyüyen ve ailesi tarafından iyi koşullarda büyütülen çocukların tutum ve davranışlarını, alkol alıp alkolün etkisi altına giren sarhoşların tutum ve davranışlarına benzetmiştir.¹⁹²

Hânendelerin sahte-i nâmûs-ı vekârı

Çingânelerin süpheli imânına benzer¹⁹³

Şarkıcıların sahte vakarını çingenelerinin sahte imanına benzeterek çingenelere karşı menfi ve aşırı bir tutum sergilemiştir.

Ahlâkî değerlerin yozlaşması, rüşvet, eşkıyalık gibi olumsuzlukları, dini çıkarlarına alet eden devlet adamalarını da eleştirmiştir.

Depoları doldurup temel ihtiyaçların karşılanamamasına sebep olan karaborsacıları da eleştirir:

Yok mehâzinde yer ayak basacak

Öyle memlû zahâir ü eşya¹⁹⁴

Osmanzâde Tâib, Ali Paşa'ya sunduğu Osmanlı'nın 18.yy'daki sosyal ve ekonomik durumunu anlattığı "Kaside-i Arîzatu'l-Fukarâ" başlıklı kasidesinde "Odunun fiyatının ateş pahasına çıktığını; öd ağacının dirhemle satılır olduğunu; kömür tozunun bile çok pahalı olup ancak gözlere sürme olarak kullanılabildiğini; arpayı satın almayı güç yetmediğini hatta bir gözde arpacık çıksa onu görenin arpa torbası sandığını; yoksulların mum diye kendi kendilerine yandıklarını; sadeyağın fiyatına akçe yetişmediğini; bal fiyatının da pahalılaştığını hatta balın ismine nispet yaparak bal rengindeki çuhanın da çok pahalandığını; sünnet olan çocuğun ağzına çalacak kadar bal bulunmadığını; nohudu kavurarak ancak nohut kahvesi içilebildiğini; fakirlerin, dervişlerin başına taktıkları külahları balkabağı sanarak kaptıklarını; sabunun bulunmadığını, sabun yerine insanların ağızlarının köpürdüğünü; yeni bir

¹⁹² Şahin, "Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı", s. 622.

¹⁹³ Murat Öztürk, "Divan Şâirinin Nimet ve İktidar Ekseninde Ulusları Ötekileştirmesi", **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 51, Yıl 2014, s.77.

¹⁹⁴ Gökhan Tunç, "Osmanzâde Tâib'in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış", **Kebikeç Dergisi**, Sayı 26, 2008, s. 335.

kıyafet almanın mümkün olmadığını; bir fakirin veba hastalığına yakalandığında, koltuğunun altındaki şişkinliği görüp o şişkinliği ekmek sanarak sevindiğini; sirkeden başka ucuz şeyin olmadığını ve her şeyin giderek pahalılaştığını¹⁹⁵ benzetmelerle mizahi bir dil ve özgün ifade biçimleri ile arz etmektedir. Osmanzâde mübalağa sanatından yararlanarak bir açıdan kendisini eşsiz kılan özelliğini ortaya koymaktadır.

Osmanzâde Tâib, maddiyatçı ve menfaatçıları, tamahkâr hâkimleri, devlet işlerine karışan din görevlilerini, toplumu olumsuz etkileyen müderris ve mollaları, halka eziyet ve devlette yanlış işler yapan vezirleri, zorba kadıları, kazaskerleri, haksız makam ve mevki elde edenleri, haksız kazanç elde edenleri, şeyhülislâmları, kethüdaları, kâtipleri, şeriata uymayan ilim adamlarını, sekbanbaşları, belediye çalışanlarını, zabitleri, yangınların önlenmesi ve söndürülmesi için hiçbir şey yapmayan valileri, toplumda kargaşaya yol açanlardan bahsederken Müslüman olmayanların Müslümanlara kötülük etmek isteyen gayr-i müslimleri, toplumun düzenini bozan kişileri, Hristiyanlık adetlerini benimseyenleri kimleri eleştirmiştir.¹⁹⁶

Osmanzâde, 18. yüzyılda Osmanlı devletinde görülen siyasi, askeri ve ekonomik sorunların; toplumda dini, ahlâki ve kültürel değerlerin yozlaşmasına karşı bir duruş sergilediği ve bu saikle şiirlerini bir anlamda bu olumsuzlukların fark edilmesinde bir araç olarak kullandığını söyleyebiliriz. Osmanzâde toplumu eleştirmesi veya toplumsal temalı şiirler ve eserler kaleme alması kendi döneminin tarihsel, sosyal ve siyasi konularında araştırmacılar için bazı hususlarda önemli referanslar sunabilir. Osmanzâde, yaşadığı toplumdan bigâne kalmayarak görüşlerini şiirsel bir tarzda ifade etmesi Edebiyat sosyolojisi açısından da önemlidir.

Her ne kadar Osmanzâde Tâib siyasi, sosyal, ekonomik ve hiciv ağırlıklı sanatsal bir tutum sergilediğini görmüş olsak da bazen de şiirlerinde derûnî-batinî temalar da bulunmaktadır.

On sekizbin ‘âlemi tefhîm idersen bizdedür

¹⁹⁵ Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, s. 624; Detaylı bilgi için bk., Tunç, “Osmanzâde Tâib’in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış”, 334-340.

¹⁹⁶ Şahin, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osmanzâde Tâib Divânı”, s. 630.

‘Ayn-ı rûhâniyle bak kim sırr-ı mübhem gelmişüz¹⁹⁷

Aşağıdaki beyite de Osmanzâde, dîvân şiirinin imaj ve metaforik dilini yansıtan bir söyleyiş yakaladığını ifade edebiliriz.

Evvel bakışta çehre-i kâm oldu cilveger

Âyîne dinse ârızına vechi vardur¹⁹⁸

Osmanzâde, elinde kadehi tutacak dermanı kalmayınca tasavvuf dilinde aşk şarabına sunan veya yol gösteren mürşid anlamına sâkiden yardım diler:

Yok elimde ayağ tutacak tâb

Sâkiyâ sen içür şarâb bana¹⁹⁹

Osmanzâde Tâib, hicvin zararlarını gördükten sonra hicvi bırakarak değişik tür ve muhtevada eserler kaleme almaya çalışmıştır. Tarih, ahlâk, hadis, tercüme, telhis yoluyla risaleler kaleme almıştır. Safâyî Tezkiresi’nde onun hayatının bu döneminde kaleme aldığı eserlerin faydalı ilimler ile uğraşarak ahlâk ve fiillerini süsleyerek akran ve emsalleri arasında mümtaz olduğunun açık bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.²⁰⁰

Osmanzâde’nin edebî anlayışı ile ilgili bir başka önemli unsur onun şiirlerinde âyet, hadis, atasözü ve deyimlere sıkça yer verdiğini görmekteyiz. Bir bakıma şiiri halka yaklaştırmış olduğunu söyleyebiliriz.

Şâhid-i âdl neyyirü’l-sabr miftaḥu’l-ferec

Hoş meseldür sabr ile dirler kûruk helva olur²⁰¹

¹⁹⁷ Saadet Karaköse, “Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Alem Mefhumi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5/2, 2006, s.700.

¹⁹⁸ Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı’ından Seçmeler**, s. 9.

¹⁹⁹ Yatman, **Osmanzâde Tâib Divânı’ından Seçmeler**, s. 10.

²⁰⁰ Kıyçak, **Sıhhat-âbâd**, s. 44.

²⁰¹ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 10.

Oldı en-nâs alâ dîn-i mülûk²⁰²

Osmanzâde Tâib, aşağıdaki beyitte de görüleceği gibi manâlı benzetmeler kullanır. Kalemi manâyı avlanılacak bir arslana benzettiği beytinde, övülenin elindeki kalemini de manâ arslanını avlamak için kullanılan, doğru giden bir oka benzetir:

Şîr-i manâyı itmeğe nahcir

Hâme destinde râst-rev çün tîr²⁰³

Osmanzâde Ahmed Tâib XVIII. yy'da yaşamış, çocukluğunda düzenli bir eğitim görmüş, medreselerde dersler vermiş, kadılık yapmış renkli ve farklı tür ve konularda eser vermiş bir kişiliktir. Devlet büyüklerine yakınlığı nedeniyle bazı görevlere hızlı yükselmiş ve bazı görevlerden azl edilmiştir. Osmanzâde mütercim, şâir, münşeat yazarı, biyografi yazardır. Şiirleri pek beğenilmese de yazmış olduğu eserleri sözgelimi *Hadîkatü'l-Mülûk* isimli eseri padişahlar hakkında olup Osmanlı tarihi açısından önemi inkar edilemez. Bir diğer eseri olan *Hadîkatü'l-Vüzerâ* sadrazamların hakkında yazılan ilk örnektir. Osmanzâde, şiirlerinde beklenmedik mazmunlar kullanması, nüktedân olmasının yanı sıra yergi ve övgüde aşırıya kaçan bir tutum sergilemiştir. Hicivde kendine hâkim olmayışı hayatına dahi mal olmuştur. Ayrıca şiirlerinde ve yazdığı eserlerinde sosyal sorunlara duyarlı ve bu sorunları eleştiren, ahlâkî ve dinî yozlaşmalara karşı çıkan bir şahsiyettir.

2.4. AHLÂK-I AHMEDÎ

Ahlâk-ı Muhsinî, Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin 900 (1495) yılında Sultan Hüseyin Baykara'nın oğlu Ebü'l-Muhsin Mirzâ adına te'lif ettiği, kırk bâbdan müteşekkil bir eserdir. *Ahlâk-ı Muhsinî*, felsefî ve hikemî bir tarzda olmayıp daha çok amelî ahlâk kapsamında olan, halkın anlayabileceği düzeyde, kavramların anlamı basit ve açık olarak ifade edilmiş, cümleler anlaşılır ve eserdeki hikâyeler ilgi çekicidir. Bu sebeple

²⁰² Tâib, *Ahlâk- Ahmedî*, s. 16.

²⁰³ Necat Sefercioğlu, "Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divân Şiirinde Kullanılışı", *Yeni Defne*, c. 8-9, 1990. (http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_divan_siiri_Yazi.pdf, 16.05.2019), s. (sayfa numaraları belirtilmemiş).

eser, halkı irşâd etmek ve ahlâkî olgunluğun perçinlenmesini kuvvetlendirmek için İslâm coğrafyasında yoğun bir ilgi görmüştür.

“*Ahlâk-ı Muhsinî*” ismi, ebced hesabıyla eserin telif edildiği göstermektedir. Eser kırk bâbdan meydana gelmektedir:

1. İbâdet, 2. İhlâs, 3. Duâ, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet, 10. Edeb, 11. Ulüvv-i Himmet, 12. Azim, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Merhamet, 19. Şefkat, 20. Hayrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu, 23. Emânet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sadâkat, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni ve Teemmül, 28. Meşveret, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Def-i Eşrâr, 40. Tertîb-i Hadem ü Haşem.

Hüseyin Vâiz Kâşîfî, bu başlıkların her biri tarif ettikten sonra zaman zaman zıt kavramlardan da faydalanarak konu hakkında açıklamalar yapmış; âyet ve hadislerle ilgili konuyu temellendirmiş; konuya uygun hikmetli sözler, menkıbeler, atasözleri, hikâyeler ve şiirler zik ederek konuyu zenginleştirmiştir.

Osmanzâde Ahmed Tâib’e ait olan *Ahlâk-ı Ahmedî*, Hüseyin Vâiz Kâşîfî’nin *Ahlâk-ı Muhsinî* adlı eserinin muhtasar tercümesidir. *Ahlâk-ı Ahmedî*, *Ahlâk-ı Muhsinî* tertibinde olduğu gibi dibâce, kırk bâb ve hâtimedden meydana gelmiştir. *Ahlâk-ı Ahmedî*’nin bâblarının tertibinde *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin tertibi esas alınmıştır. *Ahlâk-ı Ahmedî*’nin bâbları ve isimleri şu şekildedir:

1. İbâdet, 2. İhlas, 3. Duâ, 4. Şükür, 5. Sabr, 6. Rızâ, 7. Tevekkül, 8. Hayâ, 9. İffet, 10. Edeb, 11. Ulüvv-i Himmet, 12. Azim, 13. Cidd ü Cehd, 14. Sebât, 15. Adâlet, 16. Afv, 17. Hilm, 18. Hulk u Rıfk, 19. Şefkat, 20. Hayrât u Müberrât, 21. Sehâvet ü İhsân, 22. Tevâzu vu İhtirâm, 23. Emânet ü Diyânet, 24. Ahd ü vefâ, 25. Sıdkt, 26. İncâh-ı Hâcât, 27. Teenni vü Teemmül, 28. Meşveret ü Tedbir, 29. Hazm, 30. Şecâat, 31. Gayret, 32. Siyâset, 33. Teyakkuz u Hayret, 34. Firâset, 35. Kitmân-ı Esrâr, 36. İgtinâm-ı Fursat, 37. Riâyet-i Hukûk, 38. Sohbet-i Ahyâr, 39. Kal’-ı Eşrâr, 40. Tertîb ü Adâb-ı Hadem ü Haşem.

Ahlâk-ı Ahmedî, doksan altı sayfa olarak Sultan Abdulmecid Hân döneminde 1256 (1840) yılında “Daru’l-hilâfetü’l-aliyye” matbasında “Muhammed Esad Safvet” gözetiminde basımı yapılmıştır. Kitabın basımı hakkındaki bilgiler, hâtimeden sonra Arapça bir paragrafta bulunmaktadır:

“El-hamdu li-müeyesser-i tab-ı kitabe’el-Ahlâki’l-Ahmedî, bi-avni’llâhi’l-Meliki’l-Ezeliyyi’l-Ebedî. Fî matbaati Dâru’l-Hilâfeti’l-Aliyye sânehe’llâhu Teâlâ ani’l-âfâti ve’l-beliyyeti ve sâdefe hitâmu tabahu fî zamâni saltanati câmii mekârimi’l-ahlâk. Câlisi serîr’ş-şevketi bi’l-irsi ve’l-istihkâk Sultân ibnu’s-Sultânu’s-Sultân Adulmecid Hân lâ zâlet şumusu saltanati tâliati fî metâlii’l-mecidi ve’ş-şân. Binazâreti’l-fakîri ilâ âlâi’r-Rabi’l-lezi zâtihi cellet. Muhammed Esad Safvet ve vakaa’l-ihitâtü evâsita cemâyi’l-âhire. Li-seneti sitte ve hamsine ve mieteyni ve elf.”

Türkçesi ise şöyledir: *Ahlâk-ı Ahmedî* kitabının basımına yardımcı olan (Allah’a) hamd olsun. Ezelî ve ebedî Padişah’ın yardımıyla Daru’l-Hilâfetü’l-Aliyye matbasında Allah onu (Abdulmecid Hân) âfet ve belâlardan korusun ve bu basımın tamamlanması bütün güzel ahlâkî faziletleri kendisinde toplayan saltanat zamanına denk geldi. O padişah ki dikenli tahtına veraset ve hakkıyla oturmuştur. Sultanoğlu Sultanoğlu Abdulmecid Hân saltanatının güneşi daima şeref ve şân şafağında doğmuştur. Zâtı yüce olan Rabb’in nimetlerine mazhar fakir Muhammed Esad Safvet nazaretinde ve Cemaziye’l-Âhir’in ortalarında bin ikiyüz elli altı yılında bitimi vuku’ bulmuştur.²⁰⁴

Osmanzâde Tâib, eserine, hamd ve Hz. Muhammed’e salat ve selam ederek “üstün bir ahlâka sahipsin” âyetini ve “(ashabım yıldızlar gibidir), hangisine tabî olursanız hidâyete erersiniz” hadis-i şerifini aktararak başlar. Osmanzâde, güzel hasletleri ve beğenilmiş fiilleri elde etmek amacıyla bu ahlâk kitabıyla meşgul olduğunu, “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın” fermanının beyânıyla yüce faziletlerin kazanılması için bu eserin Türkçe olarak meydana çıktığını, keder ve şer oklarından göz açma imkânı olmadığını, bu sebeple insanların insanlık payesinden mahrum kalmaması ve Allah’ın rızâsını talep için bu eseri yazmaya irade kıldığını aktarır. Yine giriş kısmında kendisini yazdığı bir şiirinde *Ahlâk-ı Muhsini*’yi tercüme etmekle

²⁰⁴ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 96.

birlikte Cihan Padişahı olan III. Ahmed’i medh etmek amacıyla “azm-ı râh” ettiğini de belirtir.

Yine, “Hatîb-i minber-i fesahat (15) vâiz-i kürsî-i belâgat vasâff-ı inşâ-ı hakâyık keşşâf-ı rumuz-i dekâyık Mevlânâ Hüseyin Kâşifî âmelehu’llâhu bi-lutfihi’l-hafî hazretlerinin telîf (17) buyurdıkları” ahlâk kitabını anlam ve meziyetlerini, basit ve güzel tabirlerle, hikmet ve hakikat işaretlerini, nasihatleri saadeti bulmak gayesiyle çok ve faydalı olduğunu, basit lafızlarla tercümeyle başladığını ve bâbların tertibi ve isimlendirilmesini *Ahlâk-ı Muhsinî* kitabına uygun, mazmunları uzatmaktan kaçındığını ve gönülde olan meramınının hulasasıyla yetindiğini ifade eder.

Osmanzâde, girişin sonuna yukarıdaki bilgileri aşağıda verdiğimiz şiirinde manzum olarak ifade etmiştir. Eseri yazma amacını, Kâşifî’nin eserinin değerini, hakikatler mecmuası olan eserin anlam, meziyet ve özünü kendisinin tercümeyle himmet ettiğini, eseri yazarken *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*’den faydalandığını, Sultan Ahmed’in veciz bir biçimde vasıflarını yazdığını, bu eser onun hasletlerinin fihristi olduğunu, yine bu yeni eserin çok cömert olanların fiillerini şerh ettiğini şiirinde kaydetmiştir.

Hazret-i Tevfîk olup rehber-i manâya refîk

Azm-ı râh eyledüm Allâhu veliyü’t-tevfîk

Terceme ve medh-i şehen-şâh-ı cihân

Ahlâk-ı Nâsirî vu Celâlî egerçi kîm

Sebt itdi cümle nîk-yed sad u esadı

Ammâ hulâsa-i eser-i pâk-ı Kâşifî

Mecmua-i hâkâyıkın oldı ser-âmedî

Ol nusha mâl ü mezâyâ vu zübdesin

Tâib fakîr tercemeye himmet eyledi

İcâz u ihtâirla derc itdi ser-be-ser

Evsâf-ı pâk Hazret-i Sultan Ahmedî

Ol pâdişeh ki zâtını itmiş Cenâb-ı Hakk

Pîrâye-i sahâyif ikbâl-ı sermedî

Ol pâdişeh ki oldı kemâl-ı adâleti

Revna-kefzâ-yı şer-i kavîm-i Muhammedî

Ol pâdişeh ki hilm ü hayâ vü sehâ ile

Evrenin saltanatda nazîri görölmedi

Oldur güzîde-i matla manzume-i şeref

Oldur kasîde-i keremin beyt-i müfredî

Bünyâd-ı devlet olmuş iken müşrif-i harâb

Vaz itdi dest-i adli esâs-ı müşeyyedî

Yâ Rabb be-câh-ı Hazret-i Sultân-ı Enbiyâ

Kıl müstedâm-ı saltanat ol şâh-ı emcedî

Fihristidür kitâb-ı hisâl-ı kerîminiñ

Bu nev-eser ki şerh ider efâl-ı ecvedî

Târîhdür izâfe ile ism-i pâkine

Dibâce-i mekârim-i Ahlâk-ı Ahmedî²⁰⁵

Osmanzâde, girişten sonra aşağıda muhtevasını kısaca verdiğimiz kırk bâbı *Ahlâk-ı Muhsinî*’den muhtasar olarak ve bazı tasarruflarda bulunarak tercüme eder.

²⁰⁵ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 3-4.

“Hâme-i pesend-i iştîmâl” başlığıyla yazdığı hâtîmesinde bu muhtasar eserin “dakâyık-ı esrâr-ı hikmet” ve “hakâyık-ı etvâr-ı ehl-i devlet” ve çeşitli nasihatleri ihtiva ettiğini, sözü uzatmaktan kaçınıp icâz ve ihtisârla eseri tamamladığını ve (Osmanlı) devletin devamı, ihtişamlı ve şevketli Padişahın (III. Ahmed) ömrünün uzun olması duasıyla eserini itmam ettiğini belirtmiştir. Bu sözlerini ayrıca bir mesnevî ile nazma dizmiştir.

Tâ ki ola hâtîme-i şîrîn kelâm

Hâtîme bend güher-i ihtitâm

Hazret-i Hakk Hüsrev ü Cem mesnedî

Zıll-ı Hudâ Hazret-i Hân Ahmedî

Eyleye hemvâre hatâdan emîn

Vefk-ı murâd üzere ola kâmbîn

Eyleye her ruzını îd-ı saîd

Sur-ı sürur ola beşâret-i nevîd-nüvîd

Her demi mevsim-i nur-ı viz ide

Sâat-ı ikbâlini firruz ide²⁰⁶

“Hudâvendâ tâ ki aklâm-ı erbâb-ı âsâr nesh ve telîfâtı resîde ve derece-i ihtitâm eyleye. Pâdişâh-ı âlem-penâh adâlet-i destgâh hazretlerinin vücud-ı mesud-ı âfyet-i mahmudleri gezend ü ekdârdan masun ve her-çend ki berâat-ı ashâb-ı ahbâr safahât-ı latâfet-i âsâra rakam-keş-i hitâm ola. Şahenşâh-ı cem-câh-ı felek-i bârgâh hazretlerinin ömr u devletleri füzun ve sur-ı murisü’l-behçetleri envâ-ı hayr u sürura makrun olup zıll-ı zalîl-i adl u refetleri mefârik-i âmme-i âlimiyâna memdud u merhun ola.”²⁰⁷

²⁰⁶ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 96.

²⁰⁷ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 96.

Osmanzâde Tâib, bu dilek ve temennilerinden sonra kendisine ait Farsça bir mısra ve bir beyit ile III. Ahmed'e dua ederek *Ahlâk-ı Ahmedî* adlı eserini tamamlar.

2.4.1. Eserin Dil ve Üslûb Özellikleri

Ahlâk-ı Ahmedî sâde bir üslupla yazılmıştır. Soyut ve teorik ahlâkî konulardan ziyade pratik ahlâk konuları yer almış alıştır. Okuyucunun metni kolaylıkla anlamasını sağlayan, tekdüzelik ve sıkıcılıktan uzak peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatından örnekler, âlim ve mutasavvıf kişilerden nasihatler, konu bağlamında hikâyeler, şiirler, az da olsa atasözleri ve deyimler, âyet ve hadislerle zenginleştirilmiş bir anlatım tarzı bulunmaktadır. Bu kapsamda *Ahlâk-ı Ahmedî*'de en göze çarpan *Ahlâk-ı Muhsinî*'de olduğu gibi nazm, mesnevî, beyit, kıta gibi nazım türlerinin çokça yer almasıdır.

Eserin genelinde sâde bir dil kullanılmış olmakla birlikte uzun tamlamalar olduğu da görülmektedir. zaman zaman “Cenâb-ı Rabbü'l âlemîn izzeti külfet ü meşakkate karîn ve zilleti âsâyîş ü râhata refîk”²⁰⁸ kılmış veya “Hilm, milh-i hân-ı ahlâkdur. Zîrâ hilmin hurufi kalb olunsa milh olur.” gibi hakimane bir anlatım da söz konusudur. Eserde yer yer özensiz cümleler de bulunmaktadır. Osmanzâde Türkçe cümlelerin içerisinde Arapça veya Farsça tamlamalar kullanarak uyumlu terbipler meydana getirmektedir. Bu da onun Farsça ve Arapça'ya vâkıf olduğunu göstermektedir.

Bu hususlar dışında bazen bir konu sunulurken o başlığın kısımları belirtilmiş ve maddeler halinde sıralanarak konunun daha kolay anlaşılması ve akılda kalması sağlanmıştır.

2.4.2. Eserin Muhtevası

Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* dibacesinde belirttiği üzere *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin tertibine ve sıralamasına bağlı kalmıştır. Öncelikle Osmanzâde Tâib *Ahlâk-ı Ahmedî* isimli eseri, kelime kelime veya metne tam bağlı kalarak yapılan bir

²⁰⁸ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 22.

tercüme değildir. Eserin konusu aktarılarak kısa izahlarla kısaltılmış bir tercümedir. Osmanzâde eser üzerinde bazı tasarruflarda bulunmuş, kendisine ait bazı manzumeleri ve cümleleri de eklemiştir.

Türk edebiyatındaki diğer *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümelerine göre *Ahlâk-ı Ahmedî* daha kısa, o eserlerde olan bazı kısım ve hikâyeler *Ahlâk-ı Ahmedî*’de yer almamaktadır.

Ahlâk-ı Ahmedî kırk bâbdan meydana gelmektedir. Her bâbda dinî ve ahlâkî bir konu ele alınmıştır.

Osmanzâde, eserine besmele, hamdele ve salvele ile birlikte insanın en güzel şekilde yaratıldığı âyetini zik ederek başlar. Girişte eserle ilgili bazı bilgiler vermiş, Hüseyin Vâiz Kâşî ve III. Ahmed’i överek bu eserin manâ ve meziyetlerini tercümeyle gayret ettiğini belirtmiştir. Osmanzâde eserin konularını kısaca şu muhteva ve tertib üzere ele almıştır:

Birinci bâb ibâdet hakkında olup ibadetin emirlere boyun eğme, nehyilerden kaçınma ve sünnet-i seniyyeye bağlı kalma şeklinde izahı yapıldıktan sonra Hz. Ali’nin gündüz devlet işlerini yürüttüğü ve gece ibadet ile meşgul olduğu bir hikâye aktarılmıştır. Yine buna benzer başka bir hikâye paylaşıldıktan sonra konu hakkında bir beyit ve III. Ahmed’i adâlet ile mevsûf, daima ibâdet ile meşgul olduğunu ifade eden bir şiirle bu bâb tamamlanmıştır.

İkinci bâb ihlâs beyânında olup ihlâsın kısa bir izahı, konuyla ilgili bir hikâye iki beyit ve zamanın padişahı Sultan III. Ahmed’in övüldüğü kıta ile ihlâs bâbnı da sona erer.

Üçüncü bâb duâ hakkındadır. Duânın ne olduğu, herkesin duaya muhtaç olduğu, zor işlerin dua ile kolaylaştığı ve her isterse Cenab-ı Hakk’tan istenmeli, özellikle âdil yöneticinin ihlâsla yaptığı duasının kabul olacağını izah edildikten sonra bu minvalde bir hikâye paylaşılmıştır. Osmanzâde burada “Hayır duasının eseridir bu düzen” diyerek Ahmed Hân’ı medh eder ve bu bâbı tamamlar.

Şükür hakkında olan dördüncü bâbda şükrün izahından sonra lisanla şükür, kalp ile şükür hakkında beyit, âyet, hadis ve Sultan Sencer ile bir derviş arasında vâki olan bir hikâye yer almaktadır. Konunun sonunda bir kıta ile Sultan Ahmed'in övgüyle anıldığına şahit olmaktayız.

Beşinci bâb sabır hakkında olup sabrın tanımı verildikten sonra âyet, hadis, iki beyit ve bir hikâye paylaşıldıktan sonra kıta ile sabr bahsi de tamamlanır.

Altıncı bâb “Rızâ, Allah tarafından gelene hoşnud olmaktır” denildikten sonra “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır” âyetini ve “Kazaya rızâ yüce Allah(ın rızasın)’a açılan en büyük kapıdır” hadisini okumaktayız. Bir beyit ve Osmanzâde’ye ait olduğu anlaşılan bir kıta ile rıza konusu kapanmış olur.

Yedinci bâb tevekkül hakkında olup açıklamadan sonra muhtemelen Osmanzâde Ahmed Tâib’e ait olan bir Türkçe beyit, diğer bâblarda olduğu gibi konu hakkında bir hikâye, Farsça bir beyit ve bir kıta ile tevekkül konusu biter.

Sekizinci bâb hayâ hakkındadır. Açıklamadan sonra hayânın çeşitleri hakkında malumat verilmektedir. Bu bâbda Hz. Âdem’in cennette yasak meyveden yemesi ve üryan kalmasından sonra şerm ve hayâ etmesini okumaktayız. İkinci hikâye olarak Halife Me’mûn ve bir şahıs arasında meydana gelen bir olayı ve üçüncü olarak da Nûşîrevân ile ilgili bir hikâye aktarılıp bir kıta ile konu sona erer.

Dokuzuncu bâbın konusu olan iffet; “Muharramattan kaçınmaktır” şeklinde tanımlandıktan sonra ahlâkını güzelleştirip melekiyet mertebesini kazanan ve nefsinin arzu ve isteklerine uyup insanîyet dairesinden uzaklaşıp hayvan mertebesine inen iki kısım insan tipinin olduğunu aktarılır. Fısk ve fesad oklarıyla ismet hanesini tahrip etmeyip iffeti iktisab etmekle iki dünyada da saadeti elde etmek imkânından söz edilir. Bu bâbda herhangi bir hikâye aktarılmamıştır. İki beyit ve önceki başlıklarda gibi bir kıta ile konuyu tamamlanır.

Onuncu bâb edep hakkında olup kötü fiil ve sözlerden sakınmak ve Hz. Peygamber’e tabi olmaktır. Çünkü “Beni Rabbim terbiye etti ve güzel terbiye etti” buyurmuşlardır. Farsça beyitler, Rum Paşîşah’ı ve Mısır Sultanı arasında vâki olan

hayâ ve edebin mal ve mülkten daha kıymetli olduğunu anlatan bir hikâye ve bir kıta ile konu sona erer.

On birinci bâb ulüvv-i himmet yani yüce gayrete sahip olmak hakkında olup kısa bir izahtan sonra Ya‘kûb-ı Leys ve babası arasında, İskender ve Aristo arasında geçen iki hikâyeden sonra yine konunun sonunda bir kıta bulunmaktadır.

On ikinci bâbda azm konusu ele alınmıştır. Özellikle yöneticiler için azm ile atılan her adım zafer, yücelik ve saâdete vesile olacağından bahsedilmiş, azmle ilgili toprak yemeyi alışkanlık haline getirmiş bir melikin bu alışkanlığını Allah dostlarından birbirinin azm ile ilgili tavsiyesinden sonra o melikin toprak yemekten vazgeçtiği bir hikâye yer almakta ve Osmanzâde, Sultan III. Ahmed’in “Virdi azm ü hazmla dehre nizâm u intizâm” diyerek övgü ile bu bâb da tamamlamış olur.

On üçüncü bâb cidd ve cehd yani çalışma ve çabalama hakkında olup cidd ve cehd kavramları “Cidd tahsîl-i metâlîbe say u şitâb ve cehd iktisâb-ı mekâsıd u (21) merebde meşâkk u metâ’ibe tahammül ü irtikâbdur” şeklinde tanımları yapıldıktan sonra geniş olarak bu iki kavramın izâhı yapılmıştır. Hint masallarında anlatılan zor işler yapan ve çok çalışan karınca ile bir kuşun bu keyfiyete hayretini anlatan bir hikâye paylaşılmıştır. Bir şiirden sonra Ferîdûn ile ilgili bir hikâyeyi, Farsça beytler, Ya‘kûb-ı Leys’in üstün çaba ve çalışmasını ifade eden bir anektot ve bir melikin oğlunu sefere gönderdikten sonra oğlunun rahatına düşkünlüğü sebebiyle ona bir mektup yazarak oğluna nasihatle bulunun bir hikâyeden sonra bir kıta ile bu konu da tamamlanmış olur.

On dördüncü bâba gelince “Sebât, mühimmât u umûrda ber-karâr olmakdur.” Bu tanımdan sonra önemli meselelerde kararlı durmak ve saâdet binasının yıkılmamasından emin olmak isteyen kimse işlerinin binasını sebât üzerine inşa etmeli uyarısı yer almaktadır. Sebâtın kısımları izah edilirken Rum Kayseri ve Nûşîrevân arasında meydana gelen bir diyalogu paylaşılmıştır. Gazneli Mahmud’un söylenen sözde sâbit durmasını ifade eden bir hikâyenin ardından Farsça bir kıta ve bir rubai ile bu konu da nihâyete ermektedir.

On beşinci bâb adâlet beyânında olup bu konuya önceki konulardan daha geniş yer verilmiştir. Adâlet ve ihsândan başlayıp adâletle yönetmenin öneminden âyet ve hadislerle izah getirilmiş ve adâletli yönetimle ilgili bir hikâyeye paylaşılmıştır. Nûşirevân ve Haccâc birinin adâlet sebebi ile iyi, birinin zulüm sebebi ile nefretle anılmaları aktarılmış, Abdullah Tahir'in oğluna nasihatını aktarılmış, asker, ilim, ticaret ve zirâat sınıflarının birinin diğerine galabe çalmadan devlet için öneminden söz edilmiş, Me'mûn Halife'nin "Adâletli sultanın bedenini toprak tağyir etmez" cümlesinden hareketle Nûşirevân'nın kabrini açmasına kadar giden yolculuğu paylaşılır. Ardından adâletin şartları aktarılmıştır. Bu şartlardan biri adâlet isteyenlere kulak vermek, onların ihtiyaçlarını ihsânla karşılamaktır. Bu özellik için Çin sultanlarından birinin adâlet isteyenlerin siyah elbise giymelerini ferman buyuran uygulamasını ve Melikşâh ile yaşlı bir kadın arasında meydana gelen bir hikâyeyi aktarılmıştır. Adâletin bir diğer şartı olan Allah'ın emrine muhalif olmaması ifade edilmiş, bu şart ile ilgili Me'mûn zamanında çok cürm işledikten sonra kaçan ve Me'mûn'un katilin kardeşini yakalatıp cezalandırma fikrine kardeşi "Kimse başkasının günahını çekmez" âyetini hatırlatan bir hikâyeye ile örneklendirilmiştir. Adâletin bir başka şartı hâlis niyet olup bu şarta da Behrâm-ı Gûr ile bir bağcı arasında meydana gelen hikâyeyi paylaşılmıştır. Kısa bir açıklamadan sonra Osmanzâde Sultan Ahmed'i övdüğü "Elhamdu'lillâh pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinin zamân-ı madelet-iktirânlarında zehr-i âfaî-i zulm u itisâf tiryâk-ı devâî-i adl u insâfla munadim ve bünyâd-ı cevri ü bî-dâr kavâid-i nasfet ü dâd ile münhedim âsâr-ı refet ve envâr-ı merhametleri aktâr-ı cihânı pür-nûr ve mimâr-ı adl u cûd u mekremetleri fûshat-serây-ı âlemi mamûr eylemişdür" bir paragrafa ve ardından Farsça bir kıtaya yer vermiştir.

On altıncı bâb afv hakkında olup afvın tanımından sonra "Sen avf yolunu tut" âyetini ve Mekke'nin fethinde Hz. Peygamberin Kureyş'in ileri gelenlerini afv etmesini okuyoruz. Günah ne kadar fazla olursa afvın fazileti bir o kadar fazla olduğu aktarılmıştır. Bunu akrabasından çok kişiyi katl etmiş birini bir melikten afv edilmesini dileyen bir hikâyeye paylaşılmıştır. Me'mûn ve Aristo'dan nakiller aktarılmış, şeriâte aykırı olan işlerde afvın büyük bir günah olduğu belirtildikten sonra bir kıta ile afv bahsi tamamlanmış olur.

On yedinci konu hilm beyânında olup hilm, “ahlâk-ı İlahiyye”den sayıldığı, Allâh Ğafûr ve Hâlim olduğu, enbiyâ ve evliyâ bu İlâhî sıfattan pay sahibi oldukları, hilmin alametleri izâh edilmiştir. Hz. Hüseyin (r.a.) ile ilgili öfkeyi yenmek hakkında bir hikâye paylaşılmış, dinin takviyeti ve şeriatın muhafazası için olan gazabın güzel olduğu ifade edildikten sonra önceki bâblarda olduğu gibi bir kıta ile konuyu nihâyete ermiştir.

On sekizinci konu hulk ve rıfk hakkındadır. Bu iki kavramın açıklamasından sonra, Farsça bir beyit ve Hz. İsa (a.s)’ın mülâyemetini ifade eden bir hikâye paylaşılmış ve güzel ahlâkın alametlerini sıralanmıştır. Ardından yemeğinden sinek çıkan bir melik , aşçıyı incitmeden nazik bir şekilde uyarması hikâye edilmiştir. Türkçe bir kıta ile bu bâbı da sonlanmıştır.

On dokuzuncu konu ise şefkat ve merhamet hakkında olup bu iki hasletin iki dünya saadetine vesile olduğu ve Sebüktekin’in bir ceylana karşı sergilediği merhamet örneğini tahkiye edilmiştir. Osmanzâde Tâib, Sultan III. Ahmed’i överek aşağıdaki kıta ile bu bâbı nihâyete erdirmiştir.

Refet ü şefkatle mamûr itdi mülk-i devleti

Hazret-i Sultân-ı Ahmed-i Hân vâlâ-menkabet

Olalı âyîn-bend saltanat-ı Osmâniyân

Gelmemişdür böyle şâhen-şâh-ı sâhib-merhamet²⁰⁹

Yirminci bâbda hayır ve hasenât konusu ele alınmıştır. Bu iki kavramın her sahib-i devlet olanlar için vazife olduğu ifade edilmiş, mal ve mülk yok olma hastalığı ile karşı karşıya olduğu kesin bilinen bir gerçek, bâkî olan ahiret yurdu olduğu için sevap kazanmanın önemi ifade edilmiş, “İnsan öldüğü vakit tüm amelleri kesilir” hadis-i şerifi aktarıldıktan sonra devlet büyüklerinden birinin hikâyesini anlatılmıştır. Yine bir kıta ile Sultan Ahmed’in “Hayrât u müberrâtla dehr-i âbâdân” olduğu ifade edilerek konu tamamlanmıştır.

²⁰⁹ Tâib, **Ahlak-ı Ahmedî**, s. 37.

Yirmi birinci bâb sehâvet ve ihsân hakkında olup sehâvet ve ihsânın bu dünya ve ahiret için saâdete ulaştıracağını ifade edilip Türkçe birkaç beyite yer verilmiştir. İsyân eden bir komutana yaptığı ihsânlarla gönlünü kendisine bağlayan Hüsrev Perviz'in hikâyesini ve İslâm edebiyatında cömertliğin timsali olarak efsanevî bir kişilik kazanan Hâtîm-i Tâî'nin hikâyelerini aktarılmıştır. Hâtîm'in övüldüğü bir nazma yer verilmiş, Hâtîm'in tahrip olan kabrini başka bir yere nakl edilirken sağ elinin çürümemiş olduğunu aktarıldıktan sonra bir beyit ve bir kata ile bu konuyu da tamamlanmış olur.

Yirmi ikinci bâba gelince tavâzu' ve ihtiram hakkında olup kısa açıklamadan sonra Hârûn Reşid'in Hasan Şeybânî'ye büyük bir hürmet ve ihtiram göstermesi ve İsmail Samânî'nin âlimlere hürmetinden dolayı Hz. Peygamber'i rüyasında görmesi aktarılmış, Abdullah Tâhir'in Abdullah Harb ve Muhammed Eslem-i Tûsî'nin ayağına gidip ihtiram ve saygısını aktaran bir olay anlatılmış. Bu bâbda aktarılan hikâyelerden biri de Sultanlardan biri, bir dervişin ziyaretine gidince derviş secdeye kapanarak duâ etmesi yer almıştır. Bir anlamda İslâm geleneğinde âlim ve salihler, devlet adamlarının ayağına değil, devlet büyükleri bu kişilerin ayağına hürmet ve ihtiramla geldikleri zaman âlim ve salihler buna seviçlerini ifade ederlerdi. Bu konu da bir kıta ile sona erer.

Yirmi üçüncü bâb emanet ve diyânet hakkındadır. “Emânet, hasâil-i hamîdenin rûkn-ı azamı ve diyânet, ahlâk-ı pesendîdenin asl-ı muhkemidür. Bünyâd-ı îmân emânetle tamâm olur ve rûsûm-ı şerât hıfz-ı kavâid-i diyânetle nizâm bulur.” Bu giriş cümlesinden sonra “Emanete riâyet etmeyen kimsenin imânı yoktur” hadisini ve “Ey imân edenler Allah ve Resûl'üne ihanet etmeyin” âyeti aktarılmış, Belh Emiri'nin oğlu ağaç dikmekte olan bir yaşlı adam ile karşılaşmasını aktarırken belî bükük yaşlı adamın durumunu bir nazm ile tasvir edilmiş. “Egilüp hûke tevcihde hemân / Kalmamışdı arada çok meydân” gibi kinayeli sözlerden hareketle bu şiirin Osmanzâdeye ait olma ihtimali yüksek görülmektedir. Hikâyede, yaşlı adamın sözüne sadakatini gören Şehzâde adama vezirlik teklif etmesi yer almış, Türkçe bir beyit ve bir kıta ile konu tamamlanmıştır.

Yirmi dördüncü bâb ahd ü vefâ hakkında olup kısa bir açıklamadan sonra Hz. İsmâil (a.s.)'ın ahde vefasını örnekleyen bir hikâye paylaşılmış. Düştüğü zor

durumdan kurtulması halinde Allah rızası için tüm varlığı fakirleri ihsân edeceğini buyuran bir Melik ile bir meczup arasında geçen bir hikâye yer almakta, bir beyitten sonra Ya‘kûb-ı Leys ve muhasara sırasında İbrahim Hacib’in doğru söz ve sadakatini anlatan bir hikâye bulunmaktadır. Farsça bir beyitten sonra her zaman olduğu gibi bir kıta ile konu biter.

Yirmi Beşinci bâb hemen önceki konu ile ilişkili olan sıdk beyânındadır. Doğru sözlü kimse iki cihanda da emin, itibar ve iltifata layık olur. Bu açıklamadan sonra Halife Müsterşid’in oğluna dürüstlük hakkında nasihatı bulunmaktadır. Ardından Haccâc-ı Zâlim’in heybet ve şiddetine karşın doğru konuştukları için afv edilen iki esirin hikâyesi gelir. Dürüstlük, tüm insanların makbulü ve yalan tüm dinlerin haram gördüğü haslet olduğu belirtilmiş, burada “Hezl ü mizâh ve ğıybet dahi kabâyih-i zünûb u fevâhiş-i uyûbdandır” cümlesi Osmanzâde’nin bir türlü terkedemediği ve çok eleştirilmesine sebep olan hezl ve mizah anlayışını zem eden bu cümlemin yer alması Osmanzâde Tâib açısından ilginçtir.

Yirmi altıncı bâb ihtiyaçları karşılamak olan incâh-ı hâcât beyânındadır. İhtiyaçları karşılamayı ganimet bilmek gerekliliği ifade edilmiş, “Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılar, Allah da onun yetmiş ihtiyacını karşılar” hadisi aktarılmıştır. Bu bâbda İskender’den kimsenin bir dileğinin olmadığı günde o gün ömürden sayılmayacağını “Lezzet-i saltanat ahhâbı (9) mesrûr u memnûn ve adâyı makhûr u mağbûn ve mesâlih-i ashâb-ı (10) hâcâtı husûle makrûn kılmakdur” sözleri aktarılmış ve konu ile ilgi bir kıtaya yer verilmiştir.

Yirmi yedinci bâb teennî ve temmül hakkındadır. Teennî akıllı ve ihtiyatlı davranma, temmül ise derince düşünmek anlamlarına gelmektedir. Teemmül ve teenni ile bir işe başlanırsa nedâmet ve pişmanlıktan uzak güzel bir sonla merâm hâsıl olur. “Teennî Allah’tan, acele ise şeytandandır” hadis-i şerifi ile amel edenler adâlet uzaklaşmamış oldukları, nitekim “Adâletten daha süratli başka bir şey yoktur.” Bu açıklamalar çevrevesinde Erdeşir-i Bâbek’in teennî, acelecilik ve temmül hakkında üç pusula yazıp güvenilir bir devlet adamına teslim ederek gerektiği zaman bu üç pusulada yazılanları çıkarıp hatırlatmasını istediği bir uygulamasından bahsetmektedir. Bu sebeple Erdeşir insanlar nazarında memduh ve diyarın meliki olup yazdırdığı üç rik’a sebebiyle “melikü’l-rikâ” lakabıyla anıldığı belirtilmiş, bu bâbda

bir başka hikâye olarak Ahmed Sâ mânî'nin erdemli bir insan olma ile birlikte, gençlik döneminde olması nedeni ile teennî ve temmülden uzak hüküm vermesi ve vezirinin incitmeden Ahmed Sâ mânî'nin kusurunu terk etmesi için verdiği "Tevsen-i nefsi bed-fercâmı likâm-ı teennî ve inân-ı teemmül ile râm itmekdür" cümlesini okuyoruz. Konunun sonunda Farsça bir beyt ve Türkçe bir kıta yer almaktadır.

Yirmi sekizinci bâb meşveret ve tedbir hakkında olup meşveret akıl sahiplerinin ittifakı olduğu, Allâh, Hz. Peygamber'i istişare ile me'mur kıldığı, bu anlamda devlet işlerinde tecrübe ve akıl erbâbları ile meşveret etmenin ve birlikte karar vermenin önemli olduğu açıklanmış, Mısır Sultanı ve Rum Kayser'i arasında vaki' olan muhasamat, tedbir ve meşveret ile aşıldığı devletler arası ilişkilerde önem arz eder bir hikâye nakledilmiştir. Bu bâbda genellikle devlet işleri ve yönetim ile ilgili meselelerde meşveretin önemi ele alınmıştır. Meşveretin şartları ve bazen küçüklerin isabetli görüşleri büyüklerin hatırına dahi gelmeyeceği ifade edilmiş, Merv Kadısı kız kardeşini evlendirme tercihleri konusunda zimmî bir kimse ile istişare ettiği, zimmînin dindarlığı sebebiyle evliliğin daha isabetli olacağını tavsiye etmesi üzerine bu evlilikten Abdullah b. Mübârek gibi bir zat dünyaya geldiği hikâyesini okumaktayız. Bu bâb da bir kıta ile nihâyete emektedir.

Yirmi dokuzuncu bâb hazm beyânındadır. Eserde hazmın tanımı şöyle yapılmıştır: Hazm; bir emri mevhûmı kable'l-vukû fıkır ü endîşe idüp tahaffüz u ihtirâzdur." Basiretle hareket etmek demek olan hazm hakkındaki izahtan sonra Deylemî ile Ebû Ca'fer arasında vâki' olan Ebû Cafer'in basiret ve temkinden uzak davranışı hayatına mal olan bir hikâye yer almakta, Farsça bir beyt ve Türkçe bir kıta ile konu tamamlanmaktadır.

Otuzuncu bâb şecâat beyânındadır. Şecâ'at, faziletli bir meziyet olup korkaklık ile saldırganlık arasında itidal olduğu, konuyla ilgili âyet, hadis ve Halid b. Velid, Efrâsiyâb, Zülkayneyn'den nakillerden sonra bir hikâye, Ya'kûb-ı Leys'in bir cemaatla yaptığı sohbette şecâat hakkındaki cümleleri, Aristo'nun İskender'e yönetim, savaş hukuku ve sulh hakkında uzun bir nasihatı bulunmaktadır. Osmanzâde bu konunun sonunda "Bu eser-i muhtasarda mecmû-ı muhsenâtın derc ü tazmîn bâis-i

itnâb olmağın tayy olup bu mikdâr ile iktifâ olundu”²¹⁰ diyerek sözü uzatmaktan kaçınıp Farsça bir kıtadan sonra kendisine ait olma ihtimali yüksek Türkçe bir kıta ile bâbı kapatır.

Otuz birinci bâb gayret hakkında olup gayretin dinî ve dünyevî gayret şeklinde iki çeşit olduğu belirtilmiştir. “Gayret-i dîniyye emr-i marûf ve nehy-i ani’l-münker” çabasında olmaktır. Dini gayret ile ilgili Hasan en-Nûrî’nin Halife Mu’tezid’e ait olan şarap küplerini nehy-i münker vazifesi yaparak kırdığı bir hikâye anlatılmaktadır. Dünyevi gayrete gelince üç kısımda ele alınmıştır. Bu kısımda anlatılan hikâye Kubeysa isminde bir Arab’ın çadırına sığınan bir ceylanı koruma gayreti anlatılmaktadır. Farsça bir beyit ve Türkçe bir rubai ile bu bâb da tamamlanmıştır.

Otuz ikinci bâb siyâset hakkında olup bu eserde en çok önemsenen konulardan biridir. Siyaset iki kısım olarak ele alınmıştır. “Ahlâk-ı zemîmeyi ref’ ve ahlâk-ı hamîdeyi kesb” ile olan nefsin siyaseti; “Seyyiü’l-ahvâl ve kabîhu’l-a’mâl olanları tehdîd ü tahvîf ve hamîdü’l-hisâl u müstehsinü’l-ef’al olanları tekrîm ü taltîf”²¹¹ ile olanı ise başkasının siyasetidir. Şeriat ve siyaset ilişkisi, şeriatın toplum düzenini sağlamanın önemine vurgu yapılmıştır. Bu anlamda Tamgaç Hân’ın hikâyesi ve Nûşirevân’ın rikabdârı izinsiz bir bağdan üzüm alıp Nûşirevân’ın siyasetinden korkması sebebi ile hemen bağ sahibine üzüm miktarını tanzim etmesi anlatılır. Ardından siyaset ile saltanat ilişkisi ve siyasete layık olan kimsenin özellikleri belirtilmiş ve Hüsrev Perviz’in bir hikâyesi aktarılmıştır. Sonrasında insanların yaptığı fiiller ve karakterleri itibari ile beş kısma ayırıp her birinin tek tek özellikleri belirtilmiştir. Siyaset ile düzeltilmesi gereken tabakanın kimler olduğu belirtilmiş, siyasetin faydalarından bahsedip şu kıta ile konu kapatılmıştır:

Nefs kîm mücrim ola ânâ siyaset besdür

Zühd ü perhîz ve ibâdât ile gâh ü be-gâh

Ol ki bed hilkat ola mertebe-i cürme göre

²¹⁰ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 63.

²¹¹ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 67.

Lâyık oldur ide tertîb-i cezâ şâhen-şâh²¹²

Otuz üçüncü bâb teyakkuz ve hayret hakkında olup “Teyakkuz u hayret kişi masâlihinden bîdâr u âgâh olup her ahvâle tahsîl-i vukûf itmekdür” şeklinde bir izah getirilmiştir. Özellikle bir yöneticinin delilsiz, derinlemesine düşünmeden, acele ederek ve tedbirsiz bir hükmü icra etmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bu şartların tazahürü olan bir padişahın acele ve delilsiz hükümle masum birini cezalandırmaya kalkışması tahkiye edilmiş, ardından Mansur’un tavsiyelerine yer verilmiş, Edeşir-i Bâbek hakkında bir hikâye anlatılmış ve yöneticilerin kaçınması gerekenler ve yapması gerekenler sıralanmıştır. Harezm sultanlarından birinin teyakkuz konusundaki hassasiyetini anlatan bir hikâyeden sonra meliklerin uyanık ve öngörü sahibi olmalarını ifade eden bir beyit ve bir kıta ile bu bâb da tamamlanmıştır.

Otuz dördüncü bâb firâset hakkındadır. Yönetimde firâsetin önemli şartlardan biri olduğu, özellikle kimlerin bu sığata sahip olmaları gerektiği, firâsetin avantajları, şer’i firaset ve hükmî firaset şeklinde iki çeşidinin olduğu ifade edilmiştir. Şer’i firâsete sahip olanların özellikleri, şer’i firaset örneğinde İmam Şâfi ve İmam Muhammed, ayrıca Abdülhâlık Gücdüvânî’nin hikâyeleri aktarılmıştır. Hükmî firâsetin izahından sonra Nûşirevân ile ilgili bir hikâyeye rastlamaktayız. Seyyid Ali Hemedânî’nin *Zehiretü’l-Mülûk* adlı eserinde bahsettiği dış görünüşten karakter tahlili ile ilgili bilgiler nakl edilmiştir. Fizyonomi ile ilgili verilen bilgilerden sonra şu uyarı ihmal edilmemiştir: “Bu alâmetler avâm-ı nâsdan tehzîb-i ahlâk ve tebdîl-i evsâf itmeyüp sıfat-ı sebu’î ve behîmde kalmış ve rütbe-i insâniyeye resîde olmamış kimseler hakkında mevzû’dur.” Ahlâkını güzelleştirenler söz konusu olmadığı, vasıflardan biri veya bir kaç kimsede olsa tebdil ve tağyir imkân olduğu belirtilmiştir. Bundan sonra Eflâtun’un firâset konusunda yaptığı bir uygulaması hikâye edilmiş, Farsça ve Türkçe birer kıta ile konu tamamlanmıştır.

Otuz beşinci bâb kitmân-ı esrâr yani sır saklama hakkındadır. Sırları gizli tutmanın ahlâkî bir duruş olduğu, ifşa etmek ise zarar verici bir durum olduğu

²¹² Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 68.

belirtlmifltir. Hz. Peygamber'in bazı seferleri gizli tuttuğu ve İskender'le ilgili bir hikâye aktarılmış, Farsça ve Türkçe birer kıta ile bu bâb da sonlanmıştır.

Otuz altıncı bâb iğtinâm-ı fursat beyânındadır. Bu bâb, eserde otuz üçüncü bâb olarak yazılmış, oysa otuz altıncı bâb olması gerekir. İnsan kısacık ömründe fırsatlardan faydalanma ve fırsatları değerlendirmenin iki dünya saadetine vesile olduğu belirtlmifltir, bu bâbda şiirlere bolca yer verilmiş, Sultan Mahmud ile ilgili bir hikaye paylaşılmıştır. Sonunda Farsça ve Türkçe birer kıta ile konu tamamlanmıştır.

Otuz yedinci bâb riâyet-i hukûk hakkındadır. Geniş yer verilen konulardan biridir. Riâyet edilmesi gereken haklar belirtlmifltir âyet, hadis, hikâye ve şiirlerle açıklamalar yapılmıştır. Allah'ın hakkına riâyetten sonra anne ve baba hakkına riâyet dinin önem verdiği bir mesele olduğu açıklanmıştır. Anne ve baba hakkıyla ilgili Malik b. Dinar'dan bir hikâye aktarılmış, akraba ve komşuluk hakkından bahsedilmifltir. Komşu hakkına aç olan evlatlarını doyurmak için eşek eti yedirmek zorunda kalan bir dervif ile komşusu ilgili bir hikâye aktarılmış, ardından misafirin hukukundan bahsedilmifltir. Misafir hakkına Kirman Sultan'ının savaş esnasında karşı tarafın askerlerine yemek ikram etmesi ile ilgili hikâyesi anlatılmış, zayıf olanların hukukundan söz edilmiş ve iki hikâye aktarılmış, riâyet-i hukuk konusu Farsça bir beyit ve Türkçe bir kıta ile sona ermiştir.

Otuz sekizinci bâb sohbet-i ahyâr yani iyilerle görüşmek, sohbet etmek hakkındadır. "Musâhabet-i nîkân ve mecâleset-i hired-mendân kîmyâ-yı sa'âdet-i ebedî ve reh-nümâ-yı devlet-i ser-medîddür" izahından sonra Fars devletinin iyiler, bilginler, faziletliiler ile görüşülmesi, onların görüşlerine başvurulması ve adâletle yönetilmesi sebebi ile dört bin yıla yakın varlığını sürdürdüğünü aktarılır. Devlet işlerinde bilgin ve hakim insanların musahabeti ve görüşlerinin önemli olduğu ve özellikle sultanlara yol yordam gösterirken dini hükümlerini gözetecek, kötü fiillerden ihsânla vazgeçirecek, dünnevî ve uhrevî ilkeleri önemseyecek, basiret sahibi âlim ve bilginlerin olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu anlamda Hârûn Reşid'in şakik-i Belhî ile görüşmesi örnek olarak verilmiştir. Ardından yönetim işlerine yardımcı olan tabib, hekim, müneccim, hizmetçi, ârif ve şâirlerin taşıması gereken vasıflar kısaca belirtlmifltir. Kısa olan insan ömründe akıl ve tecrübenin önemi üzerinde durulmuş, Farsça bir kıta paylaştıktan sonra şu kıta ile bu bâbı tamamlanmıştır:

Oldı âlemde sohbet-i ahyâr

Muktezâ menâfi-i bî-had

Dünyevî mevsûl-ı sa'âdetdür

Uhrevî bâis-i surûr-ı ebed²¹³

Otuz dokuzuncu bâb kal'-ı eşrâr hakkındadır. Kötülükleri ortadan kaldırmak olarak günümüz Türkçe'sine çevirebileceğimiz iyilerle görüşüp arkadaşlık etmek saadete, fisk ve füccar taifesiyle oturup kalkmak zillet ve uğursuzluğa sebep olduğu ifade edilmiştir. Bu açıklamadan sonra eşrârın vâcibü'd-def' ve lâzımu'l-men' şeklinde iki kısım olduğu belirtilmiştir. Birincisinin de üç kısma ayrıldığı; evvelkisi fisk ve füccar ehli, tuğyan ve inat ehli olanlar, ikincisi kan dökücü asker ve fitne çıkaran ayak takımı, üçüncüsü gönülleri inciten ve kötü işler yapan zâlimler olduğu açıklanmış, bu üç fırkanın da zararları ve ortadan kaldırılması için yönetici ve bilginlerin birinci derecede vazifeli olduklarını aktarılmıştır. Bunu örnek olarak Hz. Hamza'nın Medâyin'e ticaret maksatlı yaptığı yolculuk sırasında eşkıya tarafından yağmalanması, Nûşirevân'nın yolcuların zararlarının karşılaması ve eşkıyayı cezalandırması hikâyesidir. Lâzımu'l-men' olanların birincisi ise yalan söz ve dedikodu ile dostlar arasına nifak ve düşmanlık tohumları eken taife, ikincisi ğammâzlar ve üçüncüsü ağrâzlar olduğu belirtilmiştir. Âyet ve hadis ile bunların özellikleri açıklanmıştır. Fitne ve fesadın nelere sebep olacağı bir hikâye ile örneklenmiştir. Sonrasında Aristo'dan devlet hizmetinde görevli olan hizmetlilerin taşınması gereken ahlâkî nitelikleri okuyoruz. Ardından niye Aristo'dan yedi taifeden kaçınıp devlet işlerinde istihdam olunmamasına dair tavsiyeler bulunmaktadır. Kısaca bu taifeler şunlardır: Hased eden, cimri, gayretsiz, kusurları araştıran, kâfir, yalancı, çok ve gereksiz konuşanlardır. Bir beyit ve kıta ile otuz dokuzuncu bâb tamamlamıştır.

Kırık ve sonuncu bâb tertîb ü âdâb-ı hadem ü haşem yani hizmet edenlerin tertib ve âdâbı hakkındadır. Hizmet taifesinin en önemlileri:

Bakup âyîne-i esrâre didi ehl-i hikem

²¹³ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 88.

Saltanat ehresinin zîveridür seyf ü kâlem²¹⁴

beyitte de ifade edildiği gibi saltanat için kalem ve kılıç sınıfları önem arz ettiği, elçilerin âdâbı, askerlerin âdabı, vezirlerin âdâbı, kalem erbâbının âdâbı ve bu zümrelerin özelliklerinden bahsedilmiştir. Bir melikin hizmetinde olan bir gencin sultanatın kayıtsız şartsız muhabbet ve sevgisi ile ilgili sözleri aktarılmıştır. Farsça bir kıta ile son bâb da tamamlanmıştır.

Hâtıme-i Pesend-i İştımâl başlığı ile Osmanzâde bir hâtıme yazmış, “Bu eser-i muhtasar ki dakâyık-ı esrâr-ı hikmet ve hakâyık-ı etvâr-ı ehl-i devleti muntavî ve envâ’-ı mevâ’ız u nasâyihî muhtevîdür. Bir muktezâ-yı âdâb-ı suhanverî etnâb u ishâbdan ictinab olunup kemâl-ı îcâz u ihtisâr ile itmâm ve duâ-yı devâm-ı ömr ü devlet ve kıyâm-ı übbehet ü şevket-i pâdişâh-ı gerdûn-ı ihtişâm ile miski’l-hitâm kılındı”²¹⁵ diyerek yukarıdaki sözlerini bir mesnevî ile ifade etmiş, duâ ve temennilerden sonra kendisine ait Farsça bir mısra ile “Bu duâya tüm cihân âmin desin” diyerek yine kendisine ait olan Farsça bir beyit ile “Îlâhî felek ve yıldızlar varlığını sürdürdüğü müddetçe güzel nâmını (III. Ahmed) cihandan eksik etme” diyerek III. Ahmed için yaptığı duâ ile eserini tamamlamıştır.

2.4.3. Eserde Geçen Şahsiyetler

III. Ahmed: Sultan III. Ahmed, 30 Aralık 1673 tarihinde doğdu. Babası Sultan IV. Mehmed, Sultan II. Mustafa’nın kardeşi olan Sultan III. Ahmed, zekî, hassas ve zarif bir insandı. İyi bir tahsil ve terbiye görmüş olan III. Ahmed ünlü hocalardan dersler almıştı. Sultan III. Ahmed, ağabeyi Sultan II. Mustafa’nın vefatı üzerine 1703 tarihinde Edirne’de tahta geçti. Osmanlı Devleti açısından önemli bir yere sahip olan Lâle Devri boyunca padişahlık yapan Sultan III. Ahmed, hattat ve şâirdi. “Necib” mahlasıyla şiirler yazdı. Ayrıca mûsikî ile de yakından ilgileniyordu. III. Ahmed aynı zamanda iyi bir nişancı idi; seksen beş adımdan tek atışta bir altın dinarı tüfekte vurduğu, dokuz yüz arşın ok atıp Okmeydanı’nda adına taş diktirdiği bilinmektedir.

²¹⁴ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 92.

²¹⁵ Tâib, **Ahlâk-ı Ahmedî**, s. 95

Yirmi yedi yıl tahta kalan III. Ahmed, çıkan Patrona Halil isyanı sonucunda 1 Ekim 1730 tarihinde padişahlıktan çekildi.²¹⁶

III. Ahmed sanata meraklı ve sanatkâra değer veren bir padişahtı. Damadı Sadrazam İbrâhim Paşa ile birlikte, başta Nedîm olmak üzere Seyyid Vehbî, İzzet Ali, Neylî Ahmed, Vak'anüvis Râşid Mehmed, Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım, Nahîfî, Sâmi, Osmanzâde Tâib gibi bu devrin birçok şâirini himaye ve taltif ederken kendisi de "Necîb" mahlası ile şiirler yazıyordu.²¹⁷ Aynı zamanda iyi bir hattat olan III. Ahmed yazmış olduğu dört Kur'ân-ı Kerim'den birisini Ravza-i Mutahhara'ya hediye etmiştir. Yine Bâb-ı Hümayun karşısında yaptırdığı tarihî çeşmenin yazısı ile Driğman Tekke kapısı üzerindeki kitâbe kendisinin yazısıdır.²¹⁸

Sultan III. Ahmed imar alanında da önemli eserler bırakmıştır. Topkapı sarayı ile Yeni Camii'de birer Kütüphane, Ayasofya'da Bâb-ı Humayun'un karşısında bir şaheser sayılan ve bugün III. Ahmed Çeşmesi²¹⁹ diye meşhur olan dört cepheli ve süslü çeşme, İstanbul'un su ihtiyacını karşılamak amacıyla da "Derya-yı Sîm" adlı bir su bendi, Üsküdar Yeni Valide Camii, Çorlulu Ali Paşa Medresesi, Damat İbrahim Paşa Camii ve Külliyesi, İstanbul'da Yeni Postane arkasında Dârü'l-Hadis ve Sebil, Ortaköy Camii önündeki çeşme, Üsküdar Şemsî Paşa'da Hüsrev Ağa Camii önündeki çeşme ve Çubuklu Camii yanındaki Mesire Çeşmesi gibi eserler yine bu dönemde yapılmıştır.²²⁰

Ali b. Ebî Tâlib: Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce (m. 600) Mekke'de doğduğu rivâyet edilmektedir. Mekke'deki kıtlık üzerine Hz. Peygamber amcası Ebû Tâlib'in yükünü hafifletmek için himayesie alıp büyötmüştür. Hz. Muhammed'in peygamberliğine ilk iman edenlerdendir. Hz. Ali Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyelere katılmış, Resûl-i Ekrem'in sancaktarlığını yapmış ve daha sonraları menkıbevî bir üslûpla rivâyet edilen büyük kahramanlıklar göstermiştir. Hz. Ali, Hz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği

²¹⁶ Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 38.

²¹⁷ Münir Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, c. 2, s. 37.

²¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1988, c. V, s. 211.

²¹⁹ Detaylı bilgi için bk., Semavi Eyice, III. Ahmed Çeşmesi, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, ss. 39-40.

²²⁰ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**; Aktepe, "III. Ahmed", **DİA**, c. 2, s. 38.

yapmış, Hudeybiye Antlaşması'nı da o yazmıştır. Hz. Ali ilk üç halife döneminde bir idarî görevde bulunmamıştır. Sadece Halife Ömer'in Filistin ve Suriye seyahati sırasında Medine'de vali olarak kalmış, Medine'de ikamet edip dinî ilimlerle uğraşmayı diğer görevlere tercih etmiştir.²²¹

Ali b. Ebû Tâlib ortaya yakın kısa boylu, esmer tenli, iri siyah gözlü olup sakalı sık ve geniştir. Kendisine Hz. Peygamber tarafından verilen “Ebû Tûrâb” lakabından başka “el-Murtazâ” ve “Esedullâhi'l-Gâlib” gibi lakapları da vardır.²²² Kur'ân ve Sünnet'e gönülden bağlı, dünyevî işlerden uzak kalmayı arzulayan, İslâm tarihinin Cemel, Sıffin, Nehrevân gibi acı vak'aları sonunda muhaliflerin iman ve hidâyetleri için dua edip göz yaşları dökecek kadar hassas ve takvâ sahibi bir mümindir.²²³

Hz. Ali'nin ilmî kişiliği, ashâb-ı kirâm arasında Kur'ân, hadis ve fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Fesahati ve üstün hitabeti ile de tanınan Hz. Ali'nin güzel ve hikmetli sözleri kaynaklarda nakledilegelmiştir.²²⁴

Sultan Sencer: Son Büyük Selçuklu hükümdarıdır. 479 (1086) yılında Sincar'da doğdu. Babası Melikşâh'tır. Sencer yeğeni Muhmud ile giriştiği taht mücadelesini kazanıp Büyük Selçuklu Sultanı oldu. Sultan Sencer'in Abbâsiler, Gazneliler, Karahanlılar, Harezmşahlar, Gurlularla münasebetleri oldu. Öte yandan diğer Selçuklu sultanları gibi Sencer de Bâtınîler'le mücadele etti. Oguz isyanıyla birlikte Sencer, Oğuzlar'a yenilip esir düşüp Oğuzlar'ın elinde üç yıl esir kaldıktan sonra Müeyyed Ayaba tarafından kurtarıldı (1156).²²⁵

Sultan Sencer, Büyük Selçuklu Devleti'ni yeniden toparlamaya çalıştıysa da kumandanlar arasındaki güç mücadelesi sebebiyle başarılı olamadı. Sencer, 552 (1157) tarihinde vefat etti ve Merv'de yaptırdığı Dârü'l-Âhire denilen türbeye defnedildi. Onun ölümüyle Büyük Selçuklu Devleti tarih sahnesinden de çekilmiş oldu.²²⁶

²²¹ Ethem Ruhi Fırlalı, “Ali”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 371-372.

²²² Fırlalı, “Ali”, **DİA**, c. 2, s. 374.

²²³ Fırlalı, “Ali”, **DİA**, c.2, s. 374.

²²⁴ M. Yaşar Kandemir, “Ali”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1989, c. 2, s. 375-378.

²²⁵ Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 507-508.

²²⁶ Özaydın, “Sencer”, **DİA**, c. 36, s. 511.

Sultan Sencer, halkın şikâyetlerini dinler, adâletle hükmeder, zâhidler ve velîlerle birlikte bulunmaktan hoşlanır, edip, şâir ve âlimleri himaye ederdi. Enverî, Muizzî, Ferîdüddin Attâr, Ömer Hayyâm, A‘mâk-ı Buhârî, Senâî, Reşîdüddin Vattât gibi edip ve şâirler; Ömer b. Sehlân es-Sâvî, Abdurrahman el-Hâzinî, Hakîm Ali el-Kâinî, Reyhânî, Şehristânî, İbn Mâze Sadrü’ş-Şehîd gibi âlimler onun ihsânlarına nâil olmuşlardı. Gazâlî’nin Sencer ile görüştüğü ve mektuplaştığı da kaydedilmektedir.²²⁷

Halife Me’mûn: 170’te (786) Bağdat yakınlarındaki Yâsiriye’de babası Hârûn Reşîd’in halife olduğu gece doğdu. Babasından sonra birinci veliaht olan Emîn ile Me’mûn arasındaki çekişme üzerine Emîn, Me’mûn’u âsi ilân edip üzerine birkaç kez ordu sevk etmesine rağmen Me’mûn karşısında başarılı olamadı. Bağdat’ı harabeye çeviren ve birçok kişinin ölümüne sebep olan bu iktidar mücadelesi 198’te (813) Emîn’in öldürülmesiyle sonuçlandı. Emîn’i destekleyen Arap asıllı Fazl b. Rebî‘ ile Me’mûn’u destekleyen İran asıllı Fazl b. Sehl’in şahsında temsil edilen bu mücadele aslında Araplar’la İranlı unsurların iktidar kavgasından ibaretti.²²⁸

Me’mûn, Nasr b. Şebes el-Ukalî, Tahir b. Hüseyin, Ebû Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, Muahmmmed b. Ca’fer gibi isimlerin başlattıkları isyanlarla mücadele etmiştir. Me’mûn döneminde meydana gelen önemli isyanlardan biri de Bâbek’in isyanıdır (201/816). Son derece tehlikeli hale gelen bu isyan ancak Mu’tasım-Billâh döneminde 223 (838) yılında ancak Bâbek’in öldürülmesiyle son buldu.²²⁹ Me’mûn Bizansla mücadele etmesine rağmen karşılıklı heyetler ve hediyeler gönderildiği ve ilmî alanda iş birliği yapıldığı da bilinmektedir.²³⁰

Me’mûn, Şîîlik’le kısmî bir uzlaşma politikası kararı neticesinde Ali evlâdından İmam Ali Rızâ’yı kendisinden sonra halife olmak üzere veliaht tayin ederek Abbâsilerin resmi devlet geleneğini bozdu. Abbâsoğullarının tepkisi ve Ali Rızâ’nın şüpheli bir şekilde ölümü üzerine, 204’te (819) üzerindeki Ali evlâdına

²²⁷ Özaydın, “Sencer”, **DİA**, c. 36, s. 511.

²²⁸ Nahide Bozkurt, “Me’mûn” **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2004, c. 29, s.101

²²⁹ Bozkurt, “Me’mûn”, **DİA**, c. 29, s. 102.

²³⁰ Bozkurt, “Me’mûn”, **DİA**, c. 29, s.103.

mahsus yeşil renkli elbiselerle Bağdat'a giren Me'mûn'un ilk icraatı yeşil rengi terkedip Abbasilerin resmi rengi olan siyahı iade etmek oldu.²³¹

Me'mûn devri, İslâm tarihinde felsefe ve kelâm düşüncesinin gelişmesinde bir dönüm noktası teşkil eder. Me'mûn hilâfet makamına entelektüel bir boyut kazandırmış, felsefe ve kelâm tartışmalarında bilginler başkanlık etmiş, aynı zamanda bu toplantılara kendisi de tartışmacı olarak katılmıştır. Me'mûn'un bu münazaraları düzenlemedeki asıl amacı çeşitli fırkalara bölünmüş Müslümanların orta bir yolda birleşmesini sağlamaktır. Buna karşın özellikle başkadı olan İbn Ebû Duâd'ın etkisiyle Mu'tezile'yi resmî mezhep ilân eden Me'mûn, bu dönemde "mihne" (Kur'ân'ın mahluk olduğu dayatması) sürecinin yaşanmasına da sebep olmuştur.²³² Tercüme faaliyetleri de Me'mûn döneminde önemli bir yere sahiptir. 830 yılında Me'mûn'un Bağdat'ta kurduğu Beytü'l-Hikme bir tercüme ve araştırma enstitüsü, aynı zamanda bir rasathâne ve kütüphane fonksiyonu icrâ etmekteydi.²³³

Nûşîrevân: Adâletiyle meşhur olmuş, Sâsânî İmparatorluğu'nun m. 531 ile 579 yılları arasında hükümdarlık yaptı Peygamberimiz (a.s) bu hükümdarın son yıllarında dünyaya geldi. Kaynaklarda akıllı, tedbirli, dirâyetli, kudretli, hayırsever, sanat ve kültüre hizmet eden bir hükümdar olarak geçer. Adı Hüsrev'dir. "Kisra" lakabı da ilk defa ona verildi. Bununla birlikte "Âdil" lakabı da bulunmaktadır. Sâsânî hükümdarlarının en meşhurlarından olan Enûşîrvân önemli askerî ve idarî reformlar yaptı. Başarılı bir dış politika izledi. Bu arada Bizans'la mücadelesini sürdürdü, Anadolu ve Suriye'de bazı şehirleri ele geçirdi. Âdil bir hükümdar olarak meşhur olan Nûşîrevân Peygamber Efendimizin (s.a.v.) iltifatına mazhar olmuştur.²³⁴ Edebiyatta da adâletli olmasından ötürü efsanevî bir karakter kazanmıştır.

Ya'kûb-ı Leys: (ö. 265/879). Saffârî Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarı (861-879). Babası bakır (Saffâr) esnafının reisi olduğundan Ya'kûb, babasının

²³¹ Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 29, s. 102.

²³² Geniş bilgi için bk., Muharrem Akoğlu, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.

²³³ Bozkurt, "Me'mûn", **DİA**, c. 39, s.103-104.

²³⁴ Esko Naskalı, "Sâsânîler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s.175.

dükkânına gelip giden fütüvvet teşkilatına katıldı. Kardeşi Amr ile birlikte zâhidlik ve cömertlikleriyle tanınıp taraftar kazandılar.²³⁵

Ya'kûb, Sîstan'da Tâhirîler'e isyan eden Büst şehri ayyârlarının reisi Sâlih b. Nasr'a katıldı. Bir süre sonra Sâlih ile anlaşamayıp aralarında meydana gelen savaşı kaybeden Sâlih'in kaçmasından sonra Sîstan ordusu Sâlih'in kardeşi Dirhem b. Nasr'a biat etti, Ya'kûb ise onun ordu kumandanı olarak kaldı. Ancak Dirhem, Ya'kûb'un halk tarafından sevilmesini kıskanarak onu öldürmek istedi. Durumu anlayan Ya'kûb, Dirhem'in kuvvetlerini mağlûp edip bütün Sîstan'a hâkim oldu; Sîstan halkı ve ordusu Ya'kûb'u emîr olarak tanıdı (247/861). Kısa bir sürede hâkimiyet alanını genişletti. Halife Mu'temid-Alellah Ya'kub'un daha fazla ileri gitmemesi için bazı yerlerin yönetimini ona verdi ve ayrıca Bağdat "sâhib-i şutalığına" atadı. Ancak Ya'kûb, Bağdat'ta doğru ilerlemek isteyince Dicle kıyısında meydana gelen savaşta Abbâsî ordusuna yenildi. Bu yenilginin intikamını almak için hazırlık yaptıysa da on altı gün sonra hastalanıp vefat etti (265/879). Dindar, cesur, disiplinli, âdil, dürüst, akıllı ve ileri görüşlü bir hükümdar olduğu kaydedilen Ya'kûb-ı Leys, idâri işlere kimseyi karıştırmaz, kendisi karar verirdi. İmar faaliyetleriyle de ilgilenmiş, çok sayıda mescid ve bina inşa etmiştir.²³⁶

İskender: Makedonya kralı II. Philoppos oğludur. M.Ö. 356 yılında doğmuş olup asıl adı Alexandros'tur. Aristo'dan üç yıl süreyle dil, edebiyat, siyaset ve felsefe üzerine ders aldı. Babasının 336'da bir suikast sonucu öldürülmesinden sonra kral ilân edildi. İskender, tahta çıkışından itibaren Pers İmparatorluğu ile hesaplaşma planları yapmaktaydı. 334 yılının ilkbaharında güçlü ordusuyla Asya seferine çıktı. Mimar, mühendis, tarihçi ve ilim adamlarından oluşan bir danışmanlar grubunu da birlikte götürdü.²³⁷

Büyük bir imparatorluk kuran İskender'in göz kamaştıran zaferleri, kendisinden sonra gelen devlet adamları için olduğu kadar sanatkârlar için de ilham kaynağı olmuş, hakkında destanlar yazılmış ve çeşitli menkıbelere konu olmuştur.

²³⁵ Erdoğan Merçil, "Ya'kûb b. Leys", **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV Yay., İstanbul 2008, c. 35, s. 463.

²³⁶ Erdoğan Merçil, "Ya'kûb b. Leys", **DİA**, c. 35, s. 463-464.

²³⁷ Mahmut Kaya, "İskender", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 22, s. 555.

Hatta bu çaptaki zaferlerin ancak mânevî bir güç ve ilâhî bir destekle mümkün olacağını düşünenler giderek ona ruhanî bir kişilik izâfe etmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'de kıssası anlatılan (el-Kehf 18/83-99) Zülkarneyn ile aynı kişi olduğunu iddia etmişlerdir.²³⁸ “İskendernâme” adı verilen tür içinde de İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine bürünmüştür. Türk edebiyatında, İskender, Hızır, âb-ı hayat, Zülkarneyn ile birlikte anılmış, büyük hükümdar, cihangir, yenilmez gibi nitelemelere efsanevî unsurlar atfedilerek anlatılmıştır.²³⁹ *Ahlâk-ı Ahmedî* eserindeki “İskender-i Zülkarneyn teshîr-i ekâlim-i rub'-ı meskûne kemer-beste-i azîmet (21) oldukda”²⁴⁰ cümlesinden anlaşıldığı gibi İskender ile Zülkarneyn aynı kişi olarak anlatılmıştır.

Aristo: Ünlü Yunan filozofu. m.ö. 384 yılında Selanik yakınlarında Stageiros'ta doğmuş, on dokuz yaşında Platon'nun Akademisine girdi, burada kısa sürede öğretmen konumuna yükselmiştir. Aristo yaklaşık üç yıl Makedonya Kralı Philipp oğlu İskender'i eğitmiş, “Lykeion” adında kendi okulunu kurmuş, burada felsefi konuşma, tartışmaları Platon gibi gezerek yaptığı için bu okula aynı zamanda gezinenler (peripatetikos) olarak meşhur olmuştur.²⁴¹ İslâm dünyasında Grekçe peripatetikos terimini karşılamak için “meşşâî”, söz konusu doktrine de “meşşâiyye” (peripatetizm) denilmektedir.²⁴²

Eserleri ve felsefesiyle İslâm dünyasını etkileyen Aristo, edebiyatta ilim, akıl, isabetli görüşe sahip olma, mantık ve hizmet sembolü olarak karşımıza çıkar. Aristo, bazı İskendernâmelerin de asıl kahramanı arasında yer almaktadır.²⁴³

Ferîdûn: İran'nın destânî hükümdarlarından Cemşîd'in soyundan gelen Atbîn'in oğludur. Zulmü ile tanınan hükümdar Dahhâk'ı yendikten sonra hükümdar olmuştur. Ferîdûn efsânevî bir kişilik kazanmış ve çeşitli anlatı türlerine konu olmuştur. Ferîdûn efsanesine başta Firdevsî'nin Şâhnâme'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir. İran'da Ferîdun'un Dahhâk'ı yendiği gün olarak kabul edilen

²³⁸ Kaya, “İskender”, *DİA*, c. 22, s. 555-556.

²³⁹ Detaylı bilgi için bk., İsmail Ünver, “İskender”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 22, s. 557-559.

²⁴⁰ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* s. 61.

²⁴¹ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, 2012, s. 67-68.

²⁴² Detaylı bilgi için bk., Mahmut Kaya, “Meşşâiyye”, TDV Yay., İstanbul 2004, c. 29, ss. 393-396.

²⁴³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 26.

Mihriğân veya Arapça şekliyle Mihricân bayramı Nevruz gibi kabul edilir. Ferîdûn, edebiyatta adâletin timsali olarak geçer.²⁴⁴

Sultan Muḥmûd Gaznevî: 361 (971) yılında Buhara’da doğdu. Sebük Tegin’nin oğludur. Gençlik yıllarından itibaren devlet idaresinde görev almaya başladı. Sâ mânîler ile yapılan savaşta büyük yararlılıklar gösterdiği için “Seyfûddeve” lakabıyla anılmıştır. Babasının vefâtından sonra kardeşi İsmail ile giriştiği taht mücadelesini kazanıp tahta çıktı. Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh tarafından “Yemînüddeve ve Emînü’l-Mille” lakabı verildikten sonra Sultan Mahmud, İslâmiyet’i yaymak ve Hindistan tapınaklarındaki zengin servete sahip olmak amacıyla her yıl gazâyâ çıkmaya karar verdi ve Hindistan’a on yedi sefer düzenledi.

Sultan Mahmud 421’de (1030) Gazne’de vefat etti. Türk-İslâm dünyasının müstesna devlet adamlarından biri olan Sultan Mahmud, hayatının büyük kısmını savaş meydanlarında geçti. Sultan Mahmud dindar, zeki, ileri görüşlü, ihtiyatlı ve âdil bir hükümdardı. Âlimleri himaye eden Sultan Mahmud’un Şâfiî ve Hanefî fakihlerine huzurunda münazara yaptırdığı da bilinmektedir. Âlimlere olan saygısı, adâleti ve iyi yönetimi, gerek kendi döneminde gerekse sonraki devirlerde edip ve şâirler tarafından övülmüş, Fars edebiyatında adâlet ve insafın timsali olarak gösterilmiştir. Başta Firdevsî olmak üzere Unsurî, Ferruhî-yi Sîstânî ve Ascedî gibi şâirler onun ihsânlarına nâil olmuşlardır. Bir rivâyete göre Firdevsî Şâhnâme’yi Gazne’ye giderek bizzat ona sunmuştur. Farsça’nın Hindistan topraklarında yayılması da Sultan Mahmud sayesinde olmuştur. Bîrûnî, Gazneli sarayında uzun süre kalmış ve *Tahkîku Mâli’l-Hind* adlı eserini bu dönemde yazmış, ölümünün ardından Sultan Mahmud’u “âlemin aslanı ve zamanın yegânesi” olarak tanıtmıştır. Sultan Mahmud, Hint yarımadasıyla İslâm dünyası arasındaki kültür ve ticaret hayatına canlılık kazandırmış, birçok Müslüman âlim, edip ve şâirin Hindistan’a yerleşmesiyle İslâm kültürünün bu bölgeye yayılmasına katkı sağlamıştır.²⁴⁵

Haccâc Yûsuf es-Sakafî: 41 (661) yılında Tâif’te doğdu. Emevîler’e sadakatle bağlı olduğundan “Küleyb” (köpek yavrusu) lakabıyla da tanınır. Küçük yaşlarda

²⁴⁴ Tahsin Yazıcı, “Ferîdûn”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1995, c. 12, s. 396.

²⁴⁵ Erdoğan Merçil, “Mahmûd-ı Gaznevî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2003, c. 27, ss. 362-365.

Kur'ân-ı Kerîm'i ezberlediği ve Tâif'ten ayrılincaya kadar çocuklara Kur'ân öğrettiği rivâyet edilir. Haccâc, Emevî devlet hayatında etkin bir şekilde rol almış, Emevî Devleti'ne zor günler yaşatan Abdullah b. Zübeyr'in hilâfetine son verilmiştir. Haccâc gösterdiği bu başarıdan sonra Hicaz, Yemen ve Yemâme Valiliğine getirilmiştir. Daha sonra Irak Valiliğine tayin edilmiştir. Haccâc, Irak'ı çok sert tedbirler alarak idare etmiştir.

Haccâc zâlimliğiyle tanınmasıyla birlikte Arapça'nın resmî kullanımının yaygınlaştırılması, Irak'ta Farsça tutulmuş dîvân defterlerinin Arapça'ya çevrilmesi ve Arap para sistemine geçilmesi gibi yaptığı icraatlar da bulunmaktadır. Haccâc, o güne kadar Bizans ve Sâsânî sikkesi şeklinde basılan paraların üzerine "Bismillâhi'l-Haccâc", bazılarında da "Allâhü Ahad, Allâhü's-Samed" ibarelerini yazdırmış, tarım ve sulama kanallarına büyük önem vermiş, posta teşkilatında da düzenlemeler yapmıştır. Haccâc zâlim, cebbar ve kan dökücü gibi sıfatlarla anılsa da Kur'ân'a çok hürmet ettiği, her gece Kur'ân okuduğu rivâyet edilmiştir. Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması işini sürdürdüğü ve bunun için Nasr b. Âsım'ı görevlendirdiği de bilinmektedir. Çok fasih ve belîğ bir dile sahip olan Haccâc, Irak'a Valiliğine tayin edildiğinde okuduğu hutbe Arap edebiyatının örnek metinleri arasında yer alır. Bütün gücünü Emevî saltanatının ayakta kalması için harcayan Haccâc, yirmi beş yılı aşkın bir mücadeleden sonra Kûfe ile Basra arasındaki kendi kurduğu Vâsıt şehrinde 95 (714) yılında vefat etti. Mezarının tahrip edilmesi ihtimaline karşı sapa bir yere gömülerek üzerinden akarsu geçirildi.²⁴⁶

Abdullah b. Tâhir: (ö.230/844). Abbasî devrinin önemli devlet adamı ve kumandanlarından. Şam, Mısır ve Horâsân Valiliği yapmış olan Abdullah birçok isyanı bastırmada başarılı olmuştu. Memleketin refahını yükseltmek için bilhassa ziraata büyük önem vermiş, sulama suyunu düzenli sarf edilmesini sağlamak ve su kavgalarını önlemek için fakihlere kanunlar hazırlatmıştı. Abdullâh ilim, edebiyat, felsefeye büyük önem vermiş, âlim ve sanatkârları himaye etmiştir. Lüks ve debdebeyi seven Abdullah Tâhir aynı zaman kendisi de şâir ve mûsikişinastı.²⁴⁷

²⁴⁶ İrfan Aycan, "Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 14, s. 427-428.

²⁴⁷ Hakkı Dursun Yıldız, "Abdullah b. Tâhir", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 137-138.

Behrâm-ı Gûr: Behrâm-ı Gûr b. Yezdicerd b. Behrâm b. Şâpûr (ö.438) Sâsânî hükümdarı. I. Yezdicerd'in oğlu ve halefidir. Doğum tarihi belli değildir. Arapça ve Farsça güzel şiirleri olan Behram-ı Gûr'un hayatı, av ve aşk maceraları, Firdevsî'nin *Şehnâme*, Genceli Nizâmî'nin *Heft Peyker*, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin *Heşt Bihişt*, Ali Şîr Nevâî'nin *Seb'a-i Seyyâre* ve Hatifî'nin *Heft Manzar* adlı mesnevileri yanında birçok menkıbe ve minyatüre konu olmuştur.²⁴⁸

Hüseyin b. Ebî Talib: Hicri 4. yılında (626) Medine'de doğdu. "Şehîd" lakabıyla meşhurdur. Doğduğu zaman Hz. Peygamber, o güne kadar Araplar'ca pek bilinmeyen adını kulağına bizzat ezan okuyarak koydu ve Hz. Fâtıma'dan saçının ağırlığınca fakirlere gümüş dağıtmasını istedi.²⁴⁹ Muâviye'nin oğlu Yezîd'e biat etmeyip Kûfelilerin daveti üzerine 72 kişiyle birlikte Kûfe'ye doğru yolu çıktı. Yezîd bunu haber alınca Irak Valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a, onu Kûfe'ye sokmamasını emretti. O da Sa'd b. Vakkas'ın oğlu Ömer ile bir ordu gönderdi. Kerbelâ'da 72 kişiyle birlikte susuz bırakıldı ve sonunda 10 Muharrem 61 / 10 Ekim 680) tarihinde zâlimce şehîd edildi.²⁵⁰

İslâm tarihinin en acı olaylarından biri sayılan Kerbelâ'da şehîd edilmesi sebebiyle Hz. Hüseyin hakkında geniş bir literatür meydana gelmiştir. Bu konuda hadis külliyyatı, İslâm tarihi kaynakları ve biyografik eserlerde bulunan zengin malzemenin yanında pek çok monografik çalışma da vardır.²⁵¹ İslâm edebiyatında Hz. Hüseyin'e özel bir önem verilmiş, hakkında mensur ve manzum Maktel-i Hüseyin'ler, birçok mersiyeler yazılmıştır.²⁵²

Sebük Tegin: Gazneli Devleti'nin ilk ve gerçek kurucusu kabul edilmektedir. Sâ mânî kumandanlarından Alp Tegin tarafından satın alındı (348/959). Sebük Tegin, Alp Tegin'in himayesiyle Sâ mânî sarayında hızla yükseldi ve önemli görevlere tayin edildi. Alp Tegin onu kızıyla evlendirdi. Alp Tegin'in ölümünden sonra oğlu Ebû İshak İbrâhim başa geçti. İbrahim'in oğlu olmadığı için yerine Türk kumandanlardan Bilge Tegin ve onun ölümünün ardından Böri Tegin geçti. Böri Tegin'in görevde

²⁴⁸ Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1992, c. 5, s. 356.

²⁴⁹ Ethem Ruhi Fırlalı, "Hüseyin", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 28, s. 518.

²⁵⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 218.

²⁵¹ İlyas Üzüm, "Hüseyin", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 28, s. 521.

²⁵² Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 218.

uzaklaştırılması üzerine Sebük Tegin emîrler tarafından devletin başına getirildi (366/977). Sebük Tegin kısa bir sürede Türk hâkimiyetini sağladı ve 387 (997) tarihinde vefat etti. Ölümünden sonra “Emîr-i Âdil” lakabıyla anılmıştır. Çocuklarının iyi yetişmeleri ve başarılı birer hükümdar olmalarını sağlamak amacıyla onlar için Pendnâme adıyla bir eser kaleme almıştır. Başta Ebü'l-Feth el-Büstî olmak üzere dönemin tanınmış şâirleri onun için mersiyeler yazmıştır.²⁵³

Hâtim et-Taî: (ö. 578 [?]). Cahiliye Dönemi'nin cömertliğiyle ünlü şâiri olup Tay Kabilesinin reisi idi. VI. asrın son yarısından VII. asrın başlangıcına kadar yaşamıştır. M. 578 yılında öldüğü tahmin edilmektedir.²⁵⁴ Babası Abdullah, henüz Hâtim çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (Nebe) bint Afîf yetiştirmiştir. Hâtim cömertliğini, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden almaktaydı. Kaynaklarda Hâtim'in cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temayüz etmiş bir insan olduğu, şarap içmeyi ve sefahati haram saydığı, Tay kabilesi arasında yaygın olmasına rağmen Hıristiyanlığı kabul etmediği ve atalarının dinine sadık kaldığı belirtilmektedir.²⁵⁵

Hâtim'in kızı Seffâne, Hz. Ali kumandasında Tay kabilesi üzerine gönderilen bir seriyye tarafından esir alınarak Medine'ye getirildiğinde Resûl-i Ekrem'e (s.a.v) Hâtim'in meziyetleri sebebiyle kızını serbest bırakmıştır. Hâtim'in oğlu Adî, İslâmiyet'i kabul etmiş, Cemel ve Sıffîn vak'alarında bulunarak Hz. Ali'nin sancağını taşımıştır. Hâtim'in Abdullah adındaki oğlu ise İslâm'dan önce ölmüştür.²⁵⁶

Hâtim, çocuk yaşlarından itibaren “Cevad” (Ecved) lakabıyla anılmıştır. Hâtim, menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Cahiliye devrinde yaşayan üç ünlü cömertten biri olan Hâtim'in (diğer ikisi Ka'b b. Mâme ve Herim b. Sinân) bu özelliği darb-ı mesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken “Hâtim'den daha cömert” (ecved min Hâtim)

²⁵³ Erdoğan Merçil, “Sebük Tegin”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 262-263.

²⁵⁴ Hüseyin Baydemir, “Özbekistan'da İskender, “Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları”, **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41 Erzurum 2009, s. 124.

²⁵⁵ Süleyman Tülüçü, “Hatim et-Tâî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 16, s. 472-473.

²⁵⁶ Tülüçü, “Hatim et-Tâî”, **DİA**, c. 16, s. 473.

denilmektedir. Bundan dolayı Hâtim, Arap, Fars ve Türk edebiyatında cömertliğin timsali olarak anılmış, efsanevî bir kişilik kazanmıştır.²⁵⁷

Hasan en-Nûrî: (ö.295/908) Nûriyye adıyla bilinen tasavvufî akımın öncüsü olup Bağdat'ta doğdu. Kelâmî konularla ilgilenmiş, tasavvufun en tartışmalı alanlarından olan “şathiye” niteliğindeki sözlerin ilk temsilcilerinden biri kabul edilmektedir. *Makâmatu'l-Kulûb* eserinin yazarıdır. Aynı zamanda işârî tefsirin de ilk temsilcilerindendir.

Esfâr b. Şîreveyh: Esfâr b. Şîreveyh el-Gîlî kuzeybatı İran'nın siyasi tarihinde önemli rol oynayan Gîlânî kumandan. Taberistan'nın Şîî etkisinden kurtulmasında başarı gösterdiğinden Cürcan Valiliğine atandı. Esfâr bağımsızlık arzusuna kapılarak kendisini melik ilan etti ve Rey'de tahta çıkıp tac giydi. Müktedir-Billâh, Hârûn b. Garîb kumandasındaki bir orduyu Esfâr'ın üzerine sevketti. Hârûn mağlup olup ağır kayıplar verdi. Esfâr, halifenin ordusuna yardım ettikleri gerekçesiyle Kazvin halkından çok kişiyi kılıçtan geçirdi. Kadın ve çocukları esir alıp her türlü ahlâk dışı muameleyi mubah gördü. Dine karşı bazı menfî davranışlarından dolayı Mecûsilikle itham edildi. Sâ mânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed büyük bir ordu ile Esfâr'a karşı sefere çıktı. Esfâr savaştan vazgeçip itaatini bildirdi. Ancak Esfâr Sâ mânîler'le yaptığı antlaşmaya bağlı kalmayarak bazı hanedanları kendisine itaat etmeleri için zorladı. Esfâr, bu isyankâr tutumu nedeni ile yakalanarak öldürüldü. Ölüm tarihi bazı kaynaklarda 316 (928), bazı kaynaklarda 319 (931) olarak gösterilmektedir.²⁵⁸

Hüsrev Perviz: IV. Hürmüz'ün Sâsânî tahtını kaybetmesinden sonra II. Hüsrev Perviz tahta geçmiş, savaşımlardan galip çıkarak İran'daki birliği sağlamış, Bizans'la mücadele etmiştir. 628 yılında Hz. Peygamber'in devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiklerinden biri olan Hüsrev Perviz, Huzafe b. Es-Sehmî'ye hakaret edip mektubu yırtmıştır.²⁵⁹ 628'de Sâsânîler'in ileri gelenleri tarafından tahtan indirilip öldürülmüştür. Prenses Şirin'e olan aşkı dillere destan olmuş ve artık gerçek kişiliği etrafında birçok rivâyet uydurularak efsanevî bir kişiliğe

²⁵⁷ Tülücü, “Hatim et-Tâî”, **DİA**, c. 16, s. 473.

²⁵⁸ Adbülkerim Özeydî, “Esfâr b. Şîreveyh”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 11, s. 373-374.

²⁵⁹ Esko Naskalı, “Sâsânîler”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, 175-176.

bürünmüştür. Sevgilisi için Kasr-ı Şirin'i yaptırmıştır. Edebiyatımızda tarihî kişiliğinden çok efsanevî kişiliğiyle söz konusu edilir.²⁶⁰

Muhammed b. Hasan Şeybânî: (ö. 189/805). Ebû Hanîfe'nin önde gelen öğrencisi ve Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına alan müctehiddir. 132 (749-50) yılında Vâsıt'ta doğmuş, İmam Mâlik, Süfyân b. Uyeyne, Evzâî, Abdullah b. Mübârek gibi önemli hocalardan dersler almış, ilim yolculukları yapmış ve Bağdat'a yerleşmiştir. Hârûn Reşîd, Şeybânî'yi başkadılığa getirilmiş, Şeybânî hayatının sonuna kadar bu görevde kalmıştır. 189 (805) yılında Hârûn Reşîd ile birlikte gittiği Rey'de vefat etmiştir. *el-Mebsût*, *el-Câmi'u's-Sağîr*, *Câmi'u'l-Kebîr*, *ez-Ziyâdât*, *Siyerü's-Sağîr*, *Siyerü'l-Kebîr*, *el-Âsâr* gibi Fıkıh ve Hadis disiplinlerinde pek çok eser kaleme almıştır.²⁶¹

Hârûn Reşîd: Abbâsî halifesi. 149 (766) veya 145 (763) yılında Rey'de doğdu. Babası Halife Mehdî-Billâh'tır. Düzenli bir eğitim gördü. Daha genç iken Bizanslılar'a karşı düzenlenen iki seferde orduyu sevk ve idare etti. Buradaki başarılarından dolayı babası tarafından "Reşîd" lakabı verildi. Hârûn Reşîd, halife olunca önceki yıllardan intikal eden bazı iç meselelerle uğraşmak zorunda kaldı. Bizans İmparatorluğu'na karşı seferleri devam ettirdi. 193'te (809) vefat etti. Hârûn Reşîd'in mûsiki sanatına özel bir önemi verirdi. Edebiyata da ilgili, şâir ve âlimleri himaye ederdi. Hitabeti düzgün, dindar, adil, cömert bir insan olarak kaynaklarda geçmektedir.²⁶²

İsmâil Sâ mânî: Mâverâünnehir ve Horâsân'da 819-1005 tarihleri arasında hüküm süren bir İslâm hânedanı olan Sâ mânîler'in hükümdarıdır. İsmail Sâ mânî 849 yılında Fergana'da doğdu. Mu'temid-Alellah'ın fermanıyla 261 (874-75) yılında Mâverâünnehir'in idaresini üstlenen Nasr b. Ahmed, aynı yıl Buhara'ya kardeşi olan İsmail'i vali olarak atadı. İsmail Sâ mânî, ağabeyine başarısız birinci isyanından sonra ikinci sefer isyan idip Nasr'ı yenilgiye uğratarak esir aldı. Nasr'ın ölümüyle hâkimiyet İsmail'e geçti ve Buhara başşehir yapıldı.²⁶³ Sâ mânî Devleti'nin gerçek kurucusu kabul edilen İsmail, yetenekli bir komutan, iyi bir devlet adamı olmanın yanı sıra âdil

²⁶⁰ Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, s. 220.

²⁶¹ Aydın Taş, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 38-42; Mehmet Özşenel, "Şeybânî Muhammed b. Hasan", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 42-43.

²⁶² Nahide Bozkurt, "Hârûnürreşîd", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1997, c. 16, s. 258-261.

²⁶³ Aydın Usta, "Sâ mânîler", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 64.

ve mütevazî bir insandı. Hastalığı sebebiyle Cul-i Muliyan'a yerleşip 26 Kasım 907 tarihinde burada vefat etmiştir.²⁶⁴

Ahmed-i Harb: Evliyâdan olan Ahmed-i Harb Nişâbur'da doğmuş doğum tarihi kesim olarak bilinmemektedir. Horâsân pîri olarak da meşhur olmuş, ilim ve fazilette üstün meziyetlere sahip bir kişi idi. Ahmed-i Harb'ın ahlâkî olgunluğunu ifade etmek için çok menkıbe anlatılmıştır. 234 (848) tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁵

Muhammed b. Eslemî Tusî: 180 (796) yılında Tûs şehrinde dünyaya geldi. Temel İslâm ilimleri öğrendi. Uzun yıllar Nîşâbur'da yaşayan Muhammed b. Eslem bu şehirde vefat etti (242/856). Cenaze namazına bir milyon civarında insanın katıldığından söz edilmektedir. Horâsân bölgesinde doğup gelişen Melâmetiyye'nin ilk temsilcilerinden olan Muhammed b. Eslem, ibadetlerin gizli yapılmasını savunmuş, Allah'ın sıfatlarının ezeli olduğunu ileri sürmüş, Kur'ân'ın mahlûk olduğuna karşı birer reddiye kaleme almıştır.²⁶⁶

Muhammed Tâhir: 209 (824) yılında doğdu. Tâhirî Hânedanı'ndan Horâsân Valisi Abdullâh b. Tâhir'in oğludur. Taberistan, Mekke, Medine, Irak gibi önemli merkezlerin valiliğini yapan Muhammed Tâhir'in en uzun ve etkili görevi Bağdat'taki sâhibü's-şurta görevidir. 253 (867) tarihinde vefat etti. Muhammed Tâhir, cömert, iyiliksever, edepli, istişâreye önem veren etkili bir kumanda ve devlet adamı idi. Muhammed Tâhir, aynı zamanda edip şâir ve âlim bir kişiliğe sahipti. Hadis rivâyet etmiş, felsefe ve Arap grameriyle ilgilenmiştir.²⁶⁷

Müsterşid-Billâh: 486 (1093) yılında doğdu. Babası Müstazhir-Billâh'ın vefatından sonra hilâfet makamına geçti. Müsterşid kaynaklarda hırslı, azimli, heybetli ve cesur bir halife olarak anlatılır. Gençliğinde ilimle meşgul olmuş, fıkıh ve hadis okumuştur. İyi bir hattat, fesâhat ve belâgat sahibi ve etkileyici bir hatipti. Kirmanşah yakınlarında okuduğu bir hutbeden alıntı yapan Nizâmî-i Arûzî, Hz. Peygamber'den sonra hiç kimsenin bu belâgatta bir hutbe okumadığını belirtir. İbnü'l-Esîr onun

²⁶⁴ Tülay Yürekli, **Sâmânîler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002, s.75-76.

²⁶⁵ **Ahmed b. Harb**, <http://biriz.biz/evliyalari/AhmedbinHarb.htm>, (20.05.2019).

²⁶⁶ Raşit Küçük, "Muhammed b. Eslem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 527-528.

²⁶⁷ Hasan Kurt, "Muhammed b. Abdullah b. Tâhir", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2016, c. Ek. 2, s. 292-293.

mektuplarının rik‘anın en güzel örneklerinden olduğunu söyler. İmar faaliyetleriyle de ilgilenen Müsterşid-Billâh 517’de (1123) Bağdat’ın etrafındaki surları yeniden yaptırmış, Sultan Sencer’in kızı olan hanımı için sekiz köşeli (müsemmene) bir saray inşa ettirmiş ve Tâc Sarayı’na “Bâbü’l-Hücre” adı verilen büyük bir salon ekletmiştir. Bir grup Bâtînî tarafından düzenlenen suikast neticesinde 529 (1135) yılında Merâğa şehri yakınlarında öldürülmüş, Naaşı, Merâğa şehri kapısındaki Ahmedek Medresesi’nin hazîresine defnedilmiştir.²⁶⁸

Melikşâh: 447 (1055) yılında doğdu. Babası Sultan Alpaslan’ın vefatı üzerine veliaht olan Melikşâh genç yaşta tahta geçti. Melikşâh’ın genç yaşta tahta çıkmasını fırsat bilen Karahanlılar ve Gazneliler, Selçuklu topraklarına saldırırken başta Kavurd olmak üzere bazı hânedan mensupları tahtta hak iddia ederek isyan ettiler. İsyanları bastırmak Melikşâh itibarını daha artırdı. Sultan Melikşâh, Bâtînîler’le mücadeleyi bir devlet politikası haline getimesine rağmen, Bâtînî faaliyetlere son veremedi. Melikşâh’ın veziri Nizâmülmülk hem askerî hem ilmî açıdan mücadele ettiği Bâtînîler tarafından öldürüldü. Melikşâh, bu olaydan yaklaşık bir ay sonra 485(1092) yılında Bağdat’ta vefat etti. Urfalı Ermeni tarihçisi Mateos onun ölümünün bütün dünyayı mateme boğduğunu söylemektedir. Melikşâh dönemi Selçuklu İmparatorluğu’nun sınırlarının en geniş olduğu dönemdir. Selçuklu devlet teşkilâtı Melikşâh zamanında Nizâmülmülk’ün de gayretiyle mükemmel bir yapıya kavuştu, ilmî ve kültürel faaliyetler zirveye ulaştı. Nizâmiye Medreseleri eğitim alanında saygın bir yer aldı. Melikşâh dönemi çoğu tarihçiler tarafından adâlet devri olarak nitelendirilir.²⁶⁹

Erdeşîr-i Bâbek: Bazı kaynakların I. Erdeşîr şeklinde kaydettikleri hükümdarın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Zamanla efsanevî bir karaktere bürünen Erdeşîr 224 (838-39) yılında Hürmüzdegân’da Part Hükümdarı V. Erdevân’ı (Artabanus) yenilgiye uğrattı ve onun da öldürülmesiyle sonuçlanan bu zaferin ardından 226 (840-41) yılında İran’ın mutlak hükümdarı olarak taç giydi ve “Şâhânşâh” (Şehinşah) unvanını aldı. Daha sonra taç giydiği Partlar’ın başşehri Medâin’e (Ktesiphon) yerleşti. Devletin sınırlarını doğuda Kirman’a, batıda Elimais’e

²⁶⁸ Geniş bilgi için bk., Osman Gazi Özgüdenli, “Müsterşid-Billâh”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 37, ss. 145-147.

²⁶⁹ Faruk Sümer, “Selçuklular”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s. 370.

kadar genişleten ve birçok yeni şehir kuran Erdeşîr 240 (854-55) tarihinden itibaren devleti oğlu Şâpûr ile birlikte idare etti. 242 (856-57) tarihinde Şâpûr'un tek başına hükümdar kalmasından Erdeşîr'in o sırada öldüğü anlaşılmaktadır.²⁷⁰

Erdeşîr hakkında kaleme alınan millî ve hamâsî duygularla yüklü *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân* adlı mensur destan günümüze ulaşmıştır. Erdeşîr ve halefleriyle ilgili olayları esas almakla birlikte tarihî nitelikten çok destan özelliği taşıyan eser Sâsânîler'in son döneminde (VI. yüzyıl) telif edilmiştir. *Kârnâme-i Erdeşîr-i Bâbekân* İran edebiyatında önemli bir yer sahiptir. Şâhnâme kahramanları arasına da giren Erdeşîr özellikle Fars edebiyatının tarihî-efsanevî şahısları arasında yer almıştır.²⁷¹

Nasr b. Ahmed: 293'te (906) doğdu. Babasının öldürülmesinden sonra henüz sekiz yaşındayken tahta çıkıp Sâmânî hükümdarı oldu. Nasr, 331'de (943) veremden öldü. Kaynaklarda on üç ay süren hastalığı sırasında kendini ibadete verdiği ve sarayında şahsına ait bir ibadet yeri yaptırdığı şeklinde bilgiler yer almaktadır. Ölümünden sonra "Emîrû's-Saîd" lakabıyla anılan Nasr b. Ahmed'in dönemi, içte ve dışta yaşanan birçok problemlere rağmen Sâmânî Devleti'nin altın çağı olarak sayılmaktadır.²⁷²

Abdullah b. Mübarek: Muhaddis, zâhid, fakih ve Tebeü't-Tâbiîn devrinin ileri gelenlerindendi. Devrin kültür merkezlerinden biri olan Merv'de dünyaya geldi. Birçok âlimin yetiştiği Horâsân bölgesinde özellikle Merv'de hadisleri tedvîn eden ilk âlim olması, Abdullah b. Mübarek'in şöhretini arttıran sebeplerin başında gelir. Fıkıh ilminde de önemli bir yeri vardır. Abdullah b. Mübarek'in zühd anlayışı da üzerinde durulması gereken bir husustur. Abdullah b. Mübarek'e göre zühd, dünya ile alâkayı kesmek değil, dünyaya ve dünyalığa bağlanmamaktır. Nitekim o, ticaretle uğraşmış, savaflara katılmış, defalarca hacca gitmiş ve ilim öğretmeye çalışmıştır. Onun, "İlmi dünya için öğrendik, ama ilim bize dünyaya değer vermemeyi öğretti" sözü, bu konudaki düşüncesini özetler. Abdullah b. Mübarek, aynı zamanda devrinin önde gelen şâirlerinden biridir. 181 (797) tarihinde vefat etmiştir.²⁷³

²⁷⁰ Esko Naskali, "Sâsânîler", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, s.174.

²⁷¹ Tahsin Yazıcı, "Erdeşîr", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1995, c. 11, 285.

²⁷² Ahmet Güner, "Nasr b. Ahmed", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 32, s. 412-413.

²⁷³ Raşit Küçük, "Abdullah b. Mübarek", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 122-124.

Efrâsiyâb: İran'ın milli destanında İran düşmanı olarak gösterilen Turan hükümdarıdır. İran mitoloji tarihinde korkunç bir savaşçı ve büyük bir kumandan olarak geçen Efrâsiyâb, kötülük ilâhı Ehrimen'in yeryüzündeki temsilcisi sayılır. Avesta'da hilekâr ve kötü insan tipini temsil ettiği gibi İran ırkının da baş düşmanı olarak gösterilir. Efrâsiyâb'ın belli başlı nitelikleri arasında yıkıcılığı, suları ve nehirleri kurutması, kıtlığa ve kuraklığa sebep olması zikredilir. Özellikle yağmur yağdırmaması bakımından Hint kötülük tanrısı Virtra'ya benzetilmektedir. Efrâsiyâb, Şahnâme'de bir yandan dünyanın kötü hükümdarları arasında gösterilirken bir yandan da güçlü, kabiliyetli ve yiğit bir kumandan olarak nitelendirilir. Nitekim kötülüğü temsil eder gibi görünen Efrâsiyâb aynı zamanda merhametli ve yapıcı bir kahramandır.²⁷⁴ Efrâsiyâb, *Ahlâk-ı Ahmedi*'de iyi veya kötü bir karakter olması hakkında bir bahis olmayıp sadece askerlerini cesaretlendirmek için söylediği sözleri yer almaktadır.²⁷⁵

Zülkarneyn: Kehf Sûresi'nin 83-98. âyetlerinde geçen Zülkarneyn kelimesinin bir özel isim mi yoksa lakap mı olduğu açık değildir. İslâmî kaynaklarda bir kısmı İsrâiliyat türü haberlere dayandığı anlaşılan rivâyetlere göre Kehf Sûresi'nin 83-98. âyetlerinde geçen kişinin doğuya ve batıya seferler düzenleyip büyük fetihler yapan bir cihangir olduğu, insanları tevhide davet ettiği için inkârcılar tarafından başının iki tarafına vurularak öldürüldüğü, başında boynuz benzer iki çıkıntının yer aldığı, tacının üstünde bakırdan iki boynuz bulunduğu, saçlarının iki örgü olduğu, emrine ışık ve karanlığın verildiği, rüyasında kendini gökyüzüne tırmanmış ve güneşin iki kenarından tutunmuş halde gördüğü, anne baba tarafından asil bir soya mensup bulunduğu, İran ve Yunan asıllı iki soydan geldiği, hayatı boyunca iki nesil gelip geçtiği, cesaretinden dolayı veya savaşta düşmanlarını koç gibi vurup devirdiği veya kendisine zâhir ve bâtın ilmi verildiği için Zülkarneyn diye anıldığı belirtilir.²⁷⁶

Zülkarneyn, Allah tarafından kendisine verilen büyük güç sayesinde dünyanın doğusuna ve batısına iki sefer düzenlemiştir. Batı istikametindeki ilk seferinde karşılaştığı bir halka dinî-ahlâkî tebliğde bulunmuştur. Ardından doğu istikametinde

²⁷⁴ Tahsin Yazıcı, "Efrâsiyâb", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, s. 478-479.

²⁷⁵ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedi*, s. 59.

²⁷⁶ Mustafa Öztürk, "Zülkarneyn", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2013, c. 44, s. 564.

ikinci bir sefere çıkmış ve bu sefer sırasında kendilerini güneşten koruyacak gölgelikleri bulunmayan başka bir kavimle karşılaşmıştır. Daha sonra muhtemelen kuzeydeki dağlık bir bölgeye üçüncü bir sefer düzenlemiş, bu sefer sırasında Ye'cûc ve Me'cûc²⁷⁷ diye anılan fesatçı ve saldırgan bir kavimden şikâyetçi olan bir halkla karşılaşmış, onların isteği üzerine bir geçide demir kütleler ve bakırı eritmek suretiyle bir sed²⁷⁸ inşa etmiştir. İnşa faaliyeti tamamlanınca Ye'cûc ve Me'cûc gedik bile açamadıkları bu seddi aşamamışlardır.²⁷⁹

Zülkarneyn'in Kur'ân'da peygamberler veya din büyüklerine özgü bir dil ve üslûpla konuşur biçimde tanıtılması bazı âlimlerin onun peygamber olduğu, buna karşılık bazı âlimler Zülkarneyn'i "sâlih bir kul", Hz. Ömer'e atfedilen Zülkarneyn'in bir melek olduğu, Bîrûnî'nin tuhaf olarak nitelendirdiği Zülkarneyn'in cin taifesinden olduğu, insanüstü özelliklere sahip, emrine bulutların verildiği, bir melek tarafından göğe yükseltilmiş, hatta atını Süreyyâ yıldızına bağlayan mitolojik bir kişilik olarak nitelendirilmiştir.²⁸⁰

Kur'ân'da geçen Zülkarneyn kıssası hakkında da çeşitli görüşler ortaya çıkmıştır. Bir görüşe göre Zülkarneyn kıssası tarihî değil temsilî bir kıssa olup insanın bu dünyaya yönelik bütün uğraşlarının geçici olduğunu, dünyaya dair bütün sınırların ötesinde olan Allah'a karşı nihaî sorumluluğun bilincinde olduğu sürece dünyevî hayat ve iktidarın mânevî ve ruhanî selâmetle çatışmak zorunda olmadığı gerçeğini ifade etmektedir. Bir diğer yorum, Zülkarneyn kıssası uzayın derinliklerinde yaşanmış ilginç bir serüvenden söz etmektedir. başka bir görüşe göre, Zülkarneyn kıssası tarihî gerçeklik taşımakla birlikte aslında sünnetullah çerçevesinde insan, tarih ve toplumla ilgili önemli dersler ve ibretlere işaret etmektedir.²⁸¹

Bazı âlimler, Zülkarneyn'in m.ö. 323'te ölen ve Aristo'nun talebesi olarak bilinen Makedonya Kralı Büyük İskender olduğunu iddia etmişlerdir. Bilhassa

²⁷⁷ Geniş bilgi için bk., İlyas Çelebi, "Yecûc ve Me'cûc", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2013, c. 44, ss. 373-375.

²⁷⁸ Sedd-i İskender olarak anılan bu hakkında Türk edebiyatında İskendernâme adını taşıyan eserlerde, tefsir ve tarih kaynakları gibi eserlerde efsâne ile karışık birçok rivâyet bulunmaktadır. İskender Pala, "Sedd-i İskender", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2009, c. 36, ss. 276-277.

²⁷⁹ Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 565.

²⁸⁰ Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 565.

²⁸¹ Öztürk, "Zülkarneyn", **DİA**, c. 44, s. 566.

“İskendernâme” adı verilen edebî türde İskender neredeyse tamamen Zülkarneyn kimliğine büründürülmüştür. İbn Kesîr tarihte iki farklı İskender olduğunu, Kur’ân’da Zülkarneyn diye anılan kişinin Hz. İsâ’ya yakın bir dönemde yaşayan ikinci İskender değil Hz. İbrâhim’le aynı çağda yaşayıp onun irşadıyla müslüman olan, aynı zamanda Hızır’la da ilişkisi bulunan ilk İskender olduğunu söylemiş ve bu iki İskender arasında 2000 küsur yıllık bir zamanın geçtiğine dikkat çekmiştir. Bazı İslâmî kaynaklarda Zülkarneyn’in Yemen’de hüküm süren Sa‘b b. Hâris b. Hemmâl el-Himyerî veya Ebû Kerib Şemmer Yur’iş b. İfrîkiş el-Himyerî adında bir kral olduğu da ileri sürülmüştür. Şiblî Nu‘mânî, Mevlânâ Muhammed Ali Lâhûrî ve Ömer Rıza Doğrul gibi müellifler Zülkarneyn’in Darius olduğunu söylerken özellikle Ebü’l-Kelâm Âzâd Koreş isminde ısrar etmiştir.²⁸² Zülkarneyn, âb-ı hayat, Hızır ve İlyâs motifleri çerçevesinde İslâm edebiyatında zengin bir literatür meydana getirilmiştir. Osmanzâde Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî* eserinde İskender ile Zülkarneyn aynı kişi olarak anlatılmıştır.²⁸³ Ancak çalışmamızda İskender ve Zülkarneyn’in iki farklı şahsiyet olmalarından ötürü ikisi ayrı başlıklarda değerlendirilmiştir.

Halife Mu‘tazîd: 242 (856-57) veya 243 (857-58) yılında Samerrâ’da dünyaya geldi. Sarsılmakta olan Abbâsî hâkimiyetini yeniden tesis ettiği için “İkinci Seffâh” olarak nitelendirilmiştir. Mu‘tezile mezhebine sempati duyan Mu‘tazîd, Ehl-i beyt mensuplarına da iyi davranmış, onlara ihsânlarda bulunmuştur. Hatta cuma günleri Muâviye b. Ebû Süfyân başta olmak üzere Ümeyyeoğulları’na lânet okunmasını emreden bir mektup yazdırmıştır. Abbâsî ordusunda görev yapan Türkler’in etkisini kırmaya çalışmıştır. Bağdat’ın doğusunda Süreyyâ adıyla büyük bir saray yaptıran Halife, sarayını korumak amacıyla Hucriyye isimli birkaç bin kişilik Memlûk kuvveti teşkil etmişti. Mu‘tazîd-Billâh tutumlu, atılgan ve sert mizaçlı bir kimse idi. 289 (902) tarihinde Bağdat’ta vefat etti.²⁸⁴

Tamgaç Hân: Batı Karahanlılar’ın kurucusu ve ilk hükümdarıdır. İmâdü’l-Devle, Tâcü’l-Mille, Seyfû Halîfetillâh, Melîkü’s-Şark ve’s-Sîn, el-Melikü’l-Muzaffer, İzzü’l-Ümme, Kehfû’l-Müslimîn, Müeyyidü’l-Adl gibi unvan ve

²⁸² Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, c. 44, s. 566.

²⁸³ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 61.

²⁸⁴ Ali Aktay, “Mu‘tazîd-Billâh”, *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2006, c. 31, s. 383-384.

lakaplarını kullanan Tamgaç Hân kaynaklarda siyasî faaliyetlerinden ziyade eğitim, bilim, sanat, imar ve din, sosyal ve ekonomik alanlarda yürüttüğü reform niteliğindeki faaliyetleriyle anılmıştır. Kercemîn Mahallesi'ndeki sarayın yanı sıra Semerkant'ta Demirkapı mevkiinde kendisinin de defnedildiği meşhede bitişik bir cami, medrese, kütüphane, öğrenci yurdu ve özellikle felçli hastaların kalabilecekleri hastahanedan (Dârü'l-Merzâ, Bîmâristan) oluşan bir külliye yaptırarak bunlar için vakıflar tahsis etmiştir. İbnü'l-Esîr, Tamgaç Han'ı müstesna bir dindar olarak tanıtır. Diğer bazı kaynaklarda da ondan ideal ve âdil bir hükümdar olarak söz edilir. Fakihlerin fetvası olmadan hiçbir vergi almayan Tamgaç Han'ın alimlere büyük hürmeti vardı. Nitekim Hz. Ali soyundan gelen vâiz Ebû Şücâ' el-Alevî kendisine hükümdarlığa lâyık olmadığını söyleyince tahttan ferâgat etmeye karar vermiş, ancak halkın ısrarı ile bundan vazgeçmiştir. Tamgaç Hân felç geçirince 460(1068) yılında oğlu Şemsü'l-Mülk Ebü'l-Hasan Nasr lehine saltanattan feragat etmiş, aynı yıl vefat etmiştir.²⁸⁵

İmam Şâfiî: Şâfiî mezhebinin büyük imamı. 150 (767) yılında Gazze'de doğdu. Şâfiî, erken yaşta fetva ehliyeti kazanmış olmakla birlikte İmam Mâlik'in vefatına kadar öğrenci konumunda kalmıştır. Hocasının vefatından sonraki ilim ve fikir hayatı Mısır öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönemde ele alınır ve birinci döneme ait görüşleri “mezheb-i kadîm” veya “kavl-i kadîm”, ikinci döneme ait olanlar “mezheb-i cedîd” veya “kavl-i cedîd” diye anılır. İmam Şâfiî Kur'ân ve sünnete bağlı, her iki kaynağı oluşturan metinleri bir bütünlük içinde işleyerek bunlarda saklı olan ilâhî iradeyi açığa çıkarmanın gayreti içinde olmuştur. Şâfiî, usûl konusunda seçkin bir konumdadır. Şâfiî'nin cedîd dönemi fıkıh düşüncesini en ayrıntılı biçimde yansıtan ve mezhebin ana kaynağını oluşturan *el-Üm*,²⁸⁶ Şâfiî'nin fıkıh usulüne dair görüşlerini ihtiva eden ve fıkıh usulü alanında günümüze ulaşan ilk kitap olması bakımından önem taşıyan *er-Risâle*²⁸⁷ eserleri dışında başka eserler de nispet edilmiştir.

Adudüddavle: Büveyhî hükümdarı. 324'te (936) İsfahan'da doğdu. Adudüddavle, tutulduğu sara hastalığından kurtulamayarak 372'de (983) Bağdat'ta vefat etti. Ölümü gizli tutularak geçici bir süre için gömülse de ertesi yıl Bağdat'tan

²⁸⁵ Ömer Soner Hunkar, “Tamgaç Han”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 39, s. 556-557.

²⁸⁶ Geniş bilgi için bk., Bilal Aybakan, “el-Üm”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2012, c. 42, ss. 298-300.

²⁸⁷ Geniş bilgi için bk., Murteza Bedir, “er-Risâle”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2008, c. 35, ss. 117-119.

Necef'e nakledilip Hz. Ali'nin türbesine defnedildi. Adudüddевle, iyiliksever, ihsânı bol, cesur, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamıydı. O sadece Büveyhîler'in değil, aynı zamanda o devrin en büyük hükümdarıdır. İslâm tarihinde “Melikü'l-Mülûk” ve “Şâhenşâh” unvanlarını ilk defa o kullanmış, hutbelerde halifeden sonra adını zikrettirmiş ve kapısında nevbet çaldırmıştır. İmar faaliyetleriyle de yakından ilgilenen Adudüddевle'nin Bağdat'ta yaptırdığı hastahane (Bîmâristân-ı Adudî), o devrin en büyük ve en gelişmiş hastahanesiydi. Ayrıca kütüphane, baraj, kervansaraylar, sarnıçlar, havuzlar ve Şîraz'da 360 odalı muhteşem bir saray yaptırdı. Irak-Mekke hacc yolunu düzenledi; yol boyunca kuyular açtırdı; hacılardan alınan vergileri kaldırdı. Ülkenin her yerinde kanallar ve köprüler yaptırdı. İç karışıklıklar yüzünden harabeye dönen Bağdat'ı imar etti. Hz. Ali'nin kabri olduğu tahmin edilen yerde bir türbe yaptırdı ve Hz. Hüseyin'in türbesini tamir ettirdi; çarşı ve câmileri onardı; yeni câmiler ve hanlar yaptırdı. Bilginlere, kurrâya, imam ve müezzinlere, garip ve fakirlere maaş bağladı. Hristiyan veziri Nasr b. Hârûn vasıtasıyla kilise ve manastırları da tamir ettirdi. İlmi ve ilim adamlarını sever ve himaye ederdi. Arapça, geometri ve astronomi sahasında geniş bilgisi vardı. Meşhur şâir Mütenebbî ile Ebü'l-Hasan Muhammed el-İsfahânî de onun için kasideler yazmışlardır.²⁸⁸

Abdülhâlik Gucdüvânî Orta Asya sûfliğinin gelişmesinde büyük rol oynayan Hâcegân silsilesinin kurucusu. Buhara yakınlarında Gucdüvân köyünde doğdu. Yetişme çağında Buhara'ya giden Gucdüvânî, İmam Sadreddin'in yanında tefsir dersleri aldı. Bu esnada A'raf Sûresi 55. âyetinde “gizli dua” üzerine yoğunlaştı. Gucdüvânî yirmili yaşlarına kadar Hâce Hızır'ın terbiyesinde kaldıktan sonra Buhara'ya gelen Yûsuf Hemedânî'nin müridleri arasına katıldı. Gucdüvânî bir müddet memleketinde inzivaya çekilip riyazet ve mücahedeye daldı. İnziva müddeti süresince bazı keremetleri nedeni ile uzak diyarlarda da meşhur oldu. Ahmed Yesevî Türkistan'da İslâmiyet'i yaymak için Buhara'dan ayrılınca Gucdüvânî inzivadan çıkıp Buhara ve civardaki dervişlerin başına geçti. Gucdüvânî'nin vefat tarihi hakkında kaynaklarda 575/1179, 617/1220, 618/1221 gibi muhtelif tarihler verilmiştir. Gucdüvânî “kelimât-ı kudsiye” olarak tanınan sekiz tarikat prensibi ortaya koymuştur. Bunlar; “hûş der-dem”, “sefer der-vatan”, “nazar ber-kadem”, “halvet der-

²⁸⁸ Abdülkerim Özaydınlı, “Adudüddевle”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 392-393.

encümen”, “yâdkerd”, “bâzgeşt”, “nigâhdâşt”, “yâddaşt” prensipleridir. Gucdüvânî, *Risâle-i Sahabiyye* ve *Vesâyâ* eserlerinin de yazarıdır.²⁸⁹

Seyyid Ali Hemedânî: Kübreviye Tarikatı şeyhlerinden olan Hemedânî 714'te (1314) Hemedan'da doğdu. Mîr Seyyid Ali, Emîr-i Kebîr, Seyyid Ali Hemedânî, Alî-i Sâni ve Şâh-ı Hemedân gibi unvanlarla anılır. Soyu hem baba hem de ana tarafından Peygamber Efendimiz'e (s.a.v.) dayanır. Türkistan, Mâverâünnehir, Hindistan, Irak, Suriye ve Anadolu'yu gezmiş, özellikle müridleri vasıtasıyla Keşmir'in İslâmlaştırılmasına büyük katkı sağlamışlardır. Keşmir Sultanı ile iyi ilişkiler kurarak, İslâm esaslarına aykırı uygulamalardan vazgeçmesini sağlaması sebebiyle Keşmir'deki gayri müslim halkın İslâmiyet'i kabul etmesinde etkili olmuştur. Hemedânî çoğu dört beş sayfayı geçmeyen 100'ü aşkın eser kaleme almıştır. 786 (1384) tarihinde vefat etmiştir.²⁹⁰

Mâlik b. Dînâr: İlk zâhidlerden olup Basra'da doğdu. İlk tahsilini burada tamamladığı, ilim öğrenmek için Horâsân ve Hindistan'a kadar gittiği, güzel sanatlara karşı ilgisi ve yeteneği olduğu, verrâklık yaptığı ve geçimini mushaf yazarak kazanmaya çalıştığı kaydedilmektedir. Mâlik b. Dînâr'ın gençlik yıllarında eğlence ve işretle vakit geçirdiği, bir gece arkadaşlarının uyuduğu bir sırada ud çalarken duyduğu ürperti üzerine zühd hayatına yöneldiği rivâyet edilmektedir. Tasavvufun oluşumuna katkıda bulunan zâhidlerden biri olan Mâlik b. Dînâr esas itibarıyla Hasan-ı Basrî'yi takip etmiş, hüzn, sadâkat, zikir, zühd, mârifet gibi konular üzerinde yoğunlaşmıştır. Riyâzet ve mücâhedeyi esas alarak buna titizlikle bağlı kalmış, her günahın temelinde dünya sevgisi ve menfaat hırsının bulunduğuna, amel ve davranışlarda esas unsurun ihlâs olduğuna dikkat çekmiştir. Tâbiünden olan ve hadis rivâyet eden Mâlik b. Dînâr, Hasan-ı Basrî'den başka Şakîk-i Belhî, Râbia Adeviyye ve Abdülvâhid b. Zeyd ile sohbetleri olmuştur.²⁹¹

Muhammed Belhî: Melâmetiyye akımının ilk temsilcisi sayılmaktadır. Belh'te doğmuştur. Kaynaklarda dinî görüşleri sebebiyle Belh'ten çıkarıldığı kaydedilmiştir. Semerkan'ta kadılık görevinde bulunmuştur. 319 (931) tarihinde

²⁸⁹ Hamid Algar, “Abdülhâlık-ı Gucdüvânî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1996, c. 14, s. 170-171.

²⁹⁰ Tahsin Yazıcı, “Hemedânî Emîr-i Kebîr”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1998, c. 17, s. 186-188.

²⁹¹ Mehmet Demirci, “Mâlik b. Dînâr”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2003, c. 27, s. 505.

burada vefat etmiştir. Belhî, fütüvvet ehli arasında itibar görmüş, fütüvvetin bâtinen Allah'la olmak, zâhiren bütün yaratılmışlarla iyi geçinmek ve onlara iyi davranmak olduğunu belirtmiş ve fütüvvet ehlinin önem verdiği “İsâr” (Allah'ı her şeye tercih etmek) üzerinde yoğunlaşmıştır. Kâbe'nin de kalbin de Allah'ın evi olduğunu, Kâbe'yi ziyaret maksadıyla dağları aşıp çölleri geçenlerin gönüllerindeki Mevlâ'ya ermek için nefis çölünü de geçmeleri gerektiğini vurgulamıştır.²⁹²

Ebû Müslim-i Horâsânî: Merv veya İsfahan'de 100 (718-19) yılında doğdu. Abbâsî davetçileri vasıtasıyla *Ahlâk-ı Muhsinî*'de bahsedildiği gibi İmam İbrâhim tarafından yetiştirildikten sonra “Emîr-i Âl-i Muhammed” unvanıyla ihtilâl hareketlerini yönetmek üzere Horasân'a gönderildi. Abbasî Hâlifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr ile arası iyi olmayan Ebû Müslim, 137 (755) tarihinde Halife ile bir görüşmesi sırasında Ebû Ca'fer'in adamları tarafından öldürüldü. Ebû Müslim soğukkanlı, acımasız, ketum, cömert, akıllı ve ileri görüşlü bir devlet adamı olarak temayüz etmişti. İyi bir eğitim görmüş, çok iyi derecede Arapça ve Farsça bilmekteydi. Ebû Müslim İslâm tarihinin önemli şahsiyetleri arasında gösterilmektedir. Emevî'lerin yıkılmasında ve Abbâsîler'in hilâfete geçmesinde oynadığı rol sebebiyle ona “Nâkilü'd-Devle”, “Sâhibü'd-Devle”, “Mümîtü'd-Devle”, “Muhyî'd-Devle” unvanları verilmiştir. Siyasî ve askerî başarıları yanında Horâsân'ın imarı konusunda da önemli adımlar atmıştır. Merv'de ve Nîşâbur'da camiler yaptırmış, Merv ve Semerkant'ın surlarını tamir ettirmiştir. Ebû Müslim İran, Özbekistan, Türkmenistan ve Dağıstan'da olduğu gibi Anadolu Türk halkı arasında da mübârek kahramanlardan biri kabul edilmiştir. Çeşitli eserlerde o, daima hakkı savunan, haksızlığa ve zulme karşı çıkan bir kişi olarak gösterilmiştir. Ebû Abdullah Muhammed b. Ümrân el-Merzübânî'nin *Ahbâru Ebî Müslim sâhibi'd-Da've* ve Ebû Tâhir-i Tarsûsî'nin *Ebû Müslimnâme* adlı eserleri gibi onun kahramanlıkları hakkında yazılan ve mitolojik unsurlar içeren halk hikâyeleri ve destanlar, yeniçeri ortaları mahfillerinde ve halk arasında zevkle okunmuştur.²⁹³

İbrâhim b. Edhem: Horâsân'ın Belh şehrinde doğdu. Sahip olduğu bütün imkanlardan vazgeçip zühd yolunu seçmesi sebebiyle tarihsel süreçte menkıbevî ve

²⁹² Mehmet Demirci, “Muhammed b. Fazl el-Belhî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, s. 529.

²⁹³ Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Müslim-i Horasânî”, **DİA**, TDV Yay., İstanbul 1994, c. 10, ss. 197-199.

efsânevî bir kişilik kazanmıştır. Horâsân'dan ayrıldıktan sonra Şam, Irak, Hicâz ve Rum (Anadolu) bölgelerini dolaşp bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yaparak geçinmeye çalışmıştır. İbrâhim b. Edhem'in kara ve deniz seferlerine katıldığı, Bizanslılar'a karşı yapılan son deniz seferi esnasında bir adada vefat ettiği kaydedilmektedir. Ölüm yılı kaynakların çoğu 161 (778) veya 162 (779) yılını zikretmektedir. Tâbiîn ve Tebeü't-Tâbiînden hadis rivâyet etmiş, hayatta iken şöhreti geniş bir coğrafyaya yayılmıştır.²⁹⁴

İslâm edebiyatında İbrâhim b. Edhem'in hayatı ve kişiliği etrafında oluşan menkıbeler manzum-mensur edebî eserlere konu olmuş, İbrâhim b. Edhem hikâyeleri, İbrâhim b. Edhem menkıbeleri ve İbrâhim Edhem destanı gibi adlarla başlıklar açılmıştır. İbrâhim Edhem'in çeşitli kerametler gösterdiğine inanılması hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş, bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek dinî heyecan kaynağına dönüşmüştür.²⁹⁵

Ziyâd-ı Basrî: Hârisî olarak da bilinir, künyesi Ebû Firâs'tır. Basra Valiliği ve kadılığına 17 (638) yılında tayin edilen Ebû Mûsâ el-Eş'arî aynı yıl veya 19 (640) yılında onu Menâzir'e kendi yerine kumandan olarak bıraktı. Sicistan, Basra, Kûfe ve Horâsân Valiliği yaptı. Ziyâd'ın iki buçuk yıl süren Horâsân Valiliği sırasında Hasan Basrî ona kâtiplik yaptı. Horâsân'ın ardından Belh ve Kuhistan'ı da fetheden Ziyâd sırasıyla Menâzir, Sicistan, Horâsân, Belh ve Kuhistan fetihlerinde kumandan olarak aktif rol oynadı. Hz. Ömer ve Osman tarafından başlatılan İran ve Horâsân'ın fethini tamamlayarak askerî ve idarî yeteneğini ortaya koydu. Ziyâd, idari ve askeri faaliyetlerde ciddi, cesur ve mütevazî ve dîni konularda hassasiyeti ile bilinir. Kûfeli sahâbî Hucr b. Adî'nin Hz. Ali taraftarlığı sebebiyle Muâviye'nin emriyle öldürüldüğünü duyan Rebî' b. Ziyâd'ın çok üzüldüğü, Hasan-ı Basrî ile birlikte bu olaya büyük bir tepki gösterdiği belirtilir. Bazı kaynaklarda onun bu olaydan sonraki cuma günü minbere çıkarak cemaatten yapacağı duaya âmin demelerini istediği, Allah'tan ruhunun kabzedilmesini dilediği ve aynı gün vefat ettiği, yerine oğlu Abdullah'ın geçtiği kaydedilir. Bazı kaynaklarda Rebî'in Hucr b. Adî'nin

²⁹⁴ Reşat Öngören, "İbrâhim b. Edhem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 21, s. 293-295.

²⁹⁵ Nurettin Albayrak, "İbrâhim b. Edhem", **DİA**, TDV Yay., İstanbul 2000, c. 21, ss. 295-296.

katledilmesine üzüldüğü için Hucr'un öldürüldüğü tarih olan 53'te (673) öldüğü zikredilmiştir.²⁹⁶

Şakîk-ı Belhî: Belh'te doğdu. Ticaretle uğraştığı ve zengin olduğu, ticaret için Türkistan'a gittiğinde karşılaştığı bir putperestle aralarında geçen konuşmanın onu zühd hayatına yönelttiği nakledilmektedir. Şakîk-ı Belhî tevekkülün mahiyetini, sebeplerini, hikmetlerini, tevekküle ulaşmanın yollarını inceleyen ilk zâhid olarak bilinir. O ahlâkî tekamüle giden zühd, fütüvvet, uzlet, hafv, fakr, marifet gibi konularla ilgilenmiş bir mutasavvıftır.²⁹⁷

Ahlâk-ı Ahmedî de yukarıdaki şahsiyetlerin ders verici hikâyelerine, hikmetli sözlerine veya bunlarla ilgili bir anekdotlara yer verilmiştir. Bu isimler içerisinde en çok İskender'in bahsi geçmektedir. Halife Me'mûn, Nuşîrevân, Ya'kûb-ı Leys, Gazneli Mahmud ve Aristo bahsi çok geçen şahsiyetler arasında yer almaktadırlar.

Ahlâk-ı Ahmedî de Sultan Alpaslan, Yezdicerd, Numan b. Münzir gibi isimlerin söz veya hikâyelerine yer verilmeyip sadece isimleri zikredilmiştir. Sâdî'nin bir beyiti verilirken bir kez ismi anılmıştır. Eserde peygamberlerden Hz. Adem, Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. İsmail'den söz edilmiştir.

Bu şahsiyetlerin yanı sıra Mekke, Bağdat, Herat, Medâyin, Şam, Yemen, Horâsân, Nişâbur, Belh, Merv, Rey, Simnân, Sicistân, Harezmi, Kirmân, Isfahan, Rum, Hindistân ve Çin eserde ismi geçen yer veya şehirlerdir. Ayrıca *Ahlâk-ı Ahmedî* de Mescîd-i Haram ve Isfahan'ın ortasından geçen ve üzerinde çok sayıda kemerli taş köprüler bulunan dillere destan olarak değerlendirilen Zinde Rûd isminde bir akarsu ismi de geçmektedir.

2.4.4. Eserin Genel Değerlendirmesi

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki Osmanzâde'nin yaptığı tercüme Hüseyin Vâiz Kâşîfî'nin eserinin bire bir terümesi değildir. Konusu aktarılıp anlam itibari ile yapılan bir tercümedir. Osmanzâde eserinin girişinde yazdığı bir kıtada belirttiği üzere

²⁹⁶ Zekeriya Güler, "Rebî' b. Ziyâd", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2007, c. 34, s. 498.

²⁹⁷ Ali Bolat, "Şakîk-ı Belhî", *DİA*, TDV Yay., İstanbul 2010, c. 38, s. 305-306.

her ne kadar *Ahlâk-ı Muhsinî*’nin muhtasar tercümesini yapmış olsa da *Ahlâk-ı Nâsirî* ve *Ahlâk-ı Celâlî*’den de istifade ettiğini belirtmiştir.

Ahlâk-ı Muhsinî veya *Ahlâk-ı Ahmedî*’de yer alan başlıkların tertibinde göze çarpan bir husus, ilk bâblarda daha çok ibâdet konuları, sonraki bâblarda ise ahlâkî faziletler ve siyâsetnâme tarzında konularının işlendiği görülmektedir.

Ahlâk-ı Muhsinî, mensur olmakla birlikte gerek Hüseyin Vâiz Kâşifî, gerek Osmanzâde’ye ait veya ismi belirtilmeyen başka kişilere ait çokça manzumeler bulunmaktadır. Osmanzâde, *Ahlâk-ı Muhsinî*’de yer alan Farsça ve az da olsa Arapça şiirleri kadarıyla Türkçe’ye tercüme etmeyip Farsça veya Arapça olarak eserine almıştır. *Ahlâk-ı Ahmedî*’de bulunan bazı şiirlerin ise III. Ahmed’i övdüğü için Osmanzâde’ye ait olduğunu anlıyoruz. Osmanzâde’nin yazmış olduğu şiirler Türkçe şiirlerdir. Ancak Farsça yazılmış bir kıta Sultan III. Ahmed’i övüldüğü için Osmanzâde’ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca hâtime bölümünde III. Ahmed’e bir mısra ve beyitte duaya yer verildiği için bu mısra ve beyit de Osmanzâde’ye aittir. Âyet ve hadisler de Arapça olarak verilmiş olup ayrıca Türkçe’ye tercümeleri yapılmamıştır.

Osmanzâde, giriş kısmında, bâbların sonunlarında kendisine ait olduğu anlaşılan kıtalarda ve hâtime bölümünde III. Ahmed’i her fırsatta övmeyi ihmal etmemiştir.

Ahlâk-ı Ahmedî, bireysel ahlâkî erdemleri ve dinî hasletleri barındırmakla birlikte bir bakıma siyasetnâme örneği de sayılabilir. Hemen hemen her bâbda yönetimle ilgili açıklama veya hikâyeler bulunmaktadır. “Eserde Geçen Şahsiyetler” başlığı altında görüleceği gibi eserde en çok ismi geçen şahsiyetler yönetici sınıfıdır. Bu itibarla Osmanzâde de, *Ahlâk-ı Ahmedî*’de özellikle kendisine ait olan şiirlerde III. Ahmed’in yönetim anlayışını benimsediği için yöneticilerin taşıması gereken vasıfları Sultan Ahmed’i örnek göstererek ifade etmeye çalışmıştır.

Ahlâk-ı Ahmedî, teorik ahlâk veya ahlâk felsefesinden ziyade pratik-âmeli ahlâkın bir örneğidir. Bu sebeple Osmanzâde’nin eseri muhtasar olmasına rağmen ders

verici nitelikte çokça hikâye ve anektot yer almaktadır. Eser bir bakıma nasihatnâme tarzını da yansıtmaktadır.

Eserde hemen hemen her bâbda konuyla ilgili bir veya birden fazla hikâye aktarılmıştır. Bunula birlikte eser, konuyla ilgili âyet ve hadisler zikredilerek eserin dinî temele dayanmasıyla birlikte dinî duyguları coşturan bir yapıya da sahiptir.

Ahlâk-ı Ahmedî’de devlet büyükleri, ârif ve âlimlerin sözleri ve nasihatlerini ihtiva eden pasajlar bulunmaktadır. Bazen şahısların isimleri anılarak, bazen de “Hükema şöyle buyurmuştur” şeklinde genel ifadelerle aktarımlar yapılmıştır. Yine anlatılan hikâyelerde bazen olayın yeri ve şahısları zikredilirken bazen de “selâtininden biri”, “mülûkten biri”, “Belh Emiri”, “Rum Padişahı” veya “Mısır Padişahı” şeklinde şahıs ismi anılmadan veya “bir gün”, “zaman-ı mâzîde” şeklinde zaman belirtilmeden hikâyeler anlatılmaktadır. Ayrıca cidd ve cehd bâbında çaba ve gayretin öneminden söz edilirken Hint masallarında geçmekte olan karınca ile kuşun hikâyesi geçmektedir. Bu hikâye dışında hayvanların dilenden aktarılan başka bir hikâye bulunmamaktadır. Bu hikâyelerin ortak bir niteliği hepsinin ders çıkarıcı nitelikleri ihtivâ etmeleridir.

Aktarılan bazı hikâyelerde menkıbevî bir yön olduğu görülmektedir. Sultan Melikşâh ile yaşlı bir kadın arasında meydana gelen bir hikâyede Melikşâh’ın adâlet ile hareket etmesi sonucu Melikşâh vefat edince hayatta olan yaşlı kadın, onun kabri başına gelip hayır dua ile anar. Sâlihlerden biri Melikşâh’ı rüyasında görüp ahvalini sorunca Melikşâh, yaşlı kadını kasederek “Duâsı feryâd-ı resm olmasaydı çengâl-ı ikâb-ı ukûbûbdan halâs olmazdım”²⁹⁸ şeklinde cevabı veya Adullah Tâhir’in gâibden ses işitmesi menkıbevî olarak tahkiyye edilen örneklerdendir.

Eserde nasihatler de fazla yer almaktadır. Abdullah Tahir oğluna, Aristo İskender’e, Ya’kûb-ı Leys’in babası Yakûb’a, Şakîk-i Belhî Hârûn Reşîd’e nasihatleri bunlardan bir kaçıdır.

Ahlâk-ı Ahmedî’de bazı eserler de zikredilmiştir. Bunlar Târih-i Vilâyet, Tevârih-i Selâmi, Nasâiyühü’l-Mülûk, Nigâristân, Kitâb-ı Cevâhirü’l-İmâre ve

²⁹⁸ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 28.

Zahiretü'l-Mülûk eserleridir. Seyyid Ali Hemadânî'ye ait olan sonuncu eserde fizyonomi ile ilgili geniş bir alıntı bulunmaktadır.

Özellikle şu hususu ifade etmek gerekir ki eserde Makedonya Kralı İskender, Kur'ân-ı Kerim'de ismi geçen Zülkarneyn ile aynı kişi olarak ele alınmıştır. Aristo, İskender'e savaşın ilke ve prensiplerini aktarırken “Cengden ğarazın iktisâb-ı hayr ve taleb-i dîn ve rıza-i Rabbü'l-âlemîn ve def-i zulm u fesâd-ı müfsidîn ola”²⁹⁹ şeklinde ifadelerine bakılırsa Aristo ve İskender tevhid inancının yayılması için çaba harcayan kimseler olarak takdim edilmişlerdir.

Sonuç itibari ile *Ahlâk-ı Ahmedî* muhtasar bir tercüme olsa da âyet ve hadisler, şiirler, nasihatler, hikemî sözler gibi çok zengin bir içeriği bulunmaktadır. Bütün bunlar esere bir dinamizim katarak okuyucu açısından ilgi uyandırıcı unsurlardır.

2.4.5. Eserin Nüshâları

Ahlâk-ı Ahmedî'nin yurt içi ve yurt dışında çeşitli kütüphanelerde birçok nüshaları bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*'nin tespit edebildiğimiz nüshaları aşağıda verilmiştir.

1- Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: R-6941/2

Kitap Ölçüleri : 240x130 mm.

Yazı : Talik

Varak : 18b-74a

2- Bosna-Hersek Gazi Hüsrev Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, No: R-6117/2

Kitap Ölçüleri : 240x135 mm.

²⁹⁹ Tâib, *Ahlâk-ı Ahmedî*, s. 62.

Yazı : Nestalik

Varak : 17b-64a

3- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî No: 124

Kitap Ölçüleri : 135x235 mm.

Yazı : Talik

Varak : 18-28

4- Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmi Türkî No: 26

Kitap Ölçüleri : 120x300 mm.

Yazı : Talik

Varak : 115-148

5- Konya Mevlânâ Müzesi Türkçe Yazmaları, No: 4932/3

Kitap Ölçüleri : 210x120- 153x72 mm.

Yazı : Talik

Varak : 72b-109b

Cilt : Üstü kağıt kaplı, sırtı ve yanları meşin mukavva ciltlidir.

6- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 34 Nk 2244

Varak : 46

7- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 2245

Varak : 39

8- Nuruosmaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, No: 4958

Varak : 11-41

9- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Raşit Efendi No: 7140.

Yayın Bilgisi : İstanbul, 1122/ 1710-11

Sayfa : 96 s

10- Milli Kütüphane (3Adet), No: Mf1994 A 888

Kitap Ölçüleri : 1 Mikrofilm makarası, 35 mm

Yazı : Talik

Sayfa : 96 s.

Yazma, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde özel izinle kullanıma sunulmaktadır.

11- Browsing The Collection: <http://retrobib.ulib.sk/Basagic/EN/416.htm>
(13.05.2019)

Yayın Bilgisi : 1217/1802

Müstehsih : İbrahim b. Nuh Halife

Kitap Ölçüleri : 200x125

Yazı : Talik

Satır : 31

12- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nafiz Paşa No: 673.

Yayın Bilgisi : İstanbul: Çaphane-yi Ahter, 1840.

Yazı : Nesih

Varak : 1b-38b vr.

13- Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Mihrişah Sultan No: 155.

Yayın Bilgisi : İstanbul, 1256/1840

Sayfa : 96 s.

14- İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NEK82996

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Darü'l-Hilâfetü'l-Âliyye, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 21X14 cm

Sayfa : 96

Nüsha Özellikleri: Söz başları kırmızıdır. Duraklar yaldızlıdır. Kapakların iç kısmı zerefşanlıdır.

Kâğıt : Kağıt: Renkli ve aharlıdır

Filigram : Suyolu filigranlıdır

Cilt : Kırmızı meşin kaplıdır. Yıldızlı kenar sulu, köşebendli ve şemselidir.

15- İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi, No: NECTY05606

Kitap Ölçüleri : 235x135, 157x71 mm

Yaprak : 60

Cilt : 21

16- Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüdai Efendi, No: 319

Yayın Bilgisi : 1256/1840

Sayfa : 96 s.

17- Hacı Selim Ağa Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüdai Efendi, No: 422.

Yayın Bilgisi : 1256/1840

Sayfa : 96 s.

18- Hathi Trust Library :<https://catalog.hathitrust.org/Record/009734309>
(Erişim Tarihi: 13.05.2019)

İstinsah : İstanbul, Matbaat-i Dari'l-Hilafa, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 22 cm

Sayfa : 96 s.

19- Milli Kütüphane, No: EHT 1946 A 346

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Darü'l-Hilafetü'l-Âliyye, 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 24 cm

Sayfa : 96 s.

Cilt : Serlevha ve cetvellidir.

20- Milli Kütüphane, No: EHT 1946 A 805

Kitap Ölçüleri : 24 cm

Sayfa : 96 s.

Cilt : Serlevha ve cetvellidir.

21- Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Salonu, No: 163491

Yayın Bilgisi : Matbaa-i Darü'l-Âliyye Matbaası 1256/1840

Kitap Ölçüleri : 19 cm

Sayfa : 96 s.

2.5. METİN TESPİTİNDE İZLENEN YÖNTEM

- 1- Sayfa numaraları köşeli [] ayraç, satırlar ise yay () ayraç ile gösterilmiştir.
- 2- Metinde geçen âyet ve hadislerin; Farsça ve Arapça şiirlerin okunuşları ve anlamları dipnotta verilmiştir.
- 3- Metinde yalnızca nokta ve alıntılarda tırnak işaretleri kullanılmıştır.
- 4- Egerçi, egerci gibi yazımlarda “ç”li kullanımlar tercih edilmiştir.
- 5- Gelüb, bakub vb. kullanımlarda gelüp, bakup şeklindeki kullanımlar tercih edilmiştir.
- 6- Gece/gice, dedi/didi vb. kelimelerde “i”li kullanımları esas alınmıştır.
- 7- Düzlük ve yuvarlaklık konusunda metne bağlı kalınmıştır.
- 8- Hemzeli kelimelerde metne bağlı olarak kelime hemzeli yazılmışsa hemze, “y”li yazılmışsa “y” ile kullanım tercih edilmiştir.
- 9- “ile” edatı kelimeye bitişik yazılmışsa bitişik, ayrı yazılmışsa ayrı yazımı tercih edilmiş ve bitişik olan “-ile” şeklinde gösterilmiştir.
- 10- “nun”, “nün” “nın”, “nin” gibi ekler metinde yazıldığı şekli ile kullanılmıştır.
- 11- Vâv-ı ma‘dûleler “h^vâh”, “h^vâb” şeklinde yazılmıştır.
- 12- Arapça ve Farsça kelimelerde bulunan med harfleri Ā, ā, Ū, ū, Ī, ī şeklinde gösterilmiştir.
- 13- Farsça bitişik kelimeler ve ön edatlar çizgi (-) ile ayrılmıştır. Ancak pâdişâh, âfitâb, pâyidâr gibi kalıplaşmış kelimeler bitişik yazılmıştır. Farsça son ekler ise bitişik yazılmıştır. “Dergâh”, “bağbân” gibi.
- 14- “Toksan”, “yigirmi” gibi kelimelerin yazımları esas alınmıştır.

2.6. TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Ahlâk-ı Ahmedî'nin metninde aşağıdaki transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır.

ء	ʾ, a, e, y	ش	Ş, ş
ا	A, a, E, e	ص	S, s
آ	Ā, ā	ض	Ḍ, ḍ, Ž, ž
ب	B, b	ط	T, t
پ	P, p	ظ	Z, z
ت	T, t	ع	ʿ
ث	Ṭ, ṭ	غ	Ġ, ġ
ج	C, c	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	K, k
ح	H, h	ک	K, k, G, g, ñ
خ	H, h	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Z, z	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v (O, o, Ö, ö, U, u, Ü, ü, Ū, ū)
ز	Z, z	ه	H, h, (a, e)
ژ	J, j	ی	Y, y (I, ı, İ, i, Ī, ī)
س	S, s		

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

[2] (1) AHLÂK-I AḤMEDİ

(2) Bismi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

(3) Kevşer-i ḥamd u şenā-yı Hudāvend-i ʿazīm ki ḳāʿil-i ḥسن لقد خلقنا الانسان احسن (4) dir. Bāʿiṣ-i neşv ü nemā-yı devḥa-i kemāl ve nesīm-i (5) taşliye vü teslīm-i Resūl-i kerīm ki mazḥar-ı ³⁰⁰ وانك لعلی خلق عظیم ³⁰¹ dir. (6) Feyz-baḥşā-yı sāḥa-i āmāl ve zemzem-i tarziye vü teraḥḥum aşḥāb-ı (7) lāzımü't-tekrīm ki mā-şadaḳ-ı ³⁰² با يهم اقتديتم ³⁰² dūr. Bādī-i (8) ter-dimāḡi-hāṭır-ı perīşān-ḥāl ḳaldıḳdan şoñra zamīr-i münīr-i erbāb-ı (9) ʿirfāna bu gūne ibrāz-ı mā fī'l-bāl faḳīrāne olunur ki bu ʿabd-ı nā-murād (10) Ṭāʾib-i cerīḥü'l-fuʿād ekāzib-i ḥussād ve dest-i bī-dād-ı ebnā-yı zamāne-i (11) cevr-i iʿtiyādden taḥlīş-ı giribān içün

Beyt:

چون در نیاید (12) اردر صدق و صفا کسی

بر روی خلق بسته به ابواب اختلاط ³⁰³

(13) **Nesr:** Mefhūmı üzere ülfet ü muʿāşeret-i iḥvān u ḥullāndan dāmen- (14) çin ve kūşe-i kāşāne ve ḥāne-i vīrānede mütevārī vü ʿuzlet-güzīn (15) olup iktisāb-ı ḥiṣāl-ı sūtūde ve iltizām-ı fiʿāl-ı pesendide dāʿiyesi-ile (16) kütüb-i ahlāḳa iştiḡāl

³⁰⁰ Lekād ḥalaḳne'l-insāne fī aḥeni taḳvīm. “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” Tîn, 95/5.

³⁰¹ Ve-inneke leʿalā ḥuluḳin ʿazīm. “Sen, elbette üstün bir ahlāka sahipsın.” Kalem, 68/4

³⁰² Bi-eyyihim iḳtedeytüm ihtedeytüm. “(Ashabım yıldızlar gibidir), hangisine tâbi olursanız hidâyete erersiniz.”

³⁰³ Çün der-neyāyed erder şıdk u şafā kesī / Ber-ruy-ı ḥalḳ beste be-ebvāb-ı iḥtilāt
Her kim ki doğruluk ve safâ içinde gelir ise insanlara karşı ihtilat kapısını kapatmasın.

olundukda mîzân-ı kıyâmetde ahlâk-ı [3] (1) hasene-i a'mâl birden mu'kaddem sencîde ola. Çoğu müte'ayyin ve taḥṣîl (2) ü iktisâbı 'âmme-i enâma mertebe-i vücûbda idigi bir fehvâ-yı fermân (3) ³⁰⁴ تخلفوا با خلق الله mütebeyyin olmağın ḥulâṣa-i ahlâk zebân-ı (4) Türkî ile sülûk-i beyâna keşîde kılınmak irâde vü istiṣvâb olundu ki (5) ekser-i nâs libâs-ı istînâsından 'arî olmaya ve 'amm u ḥâṣṣ ferâ'id-i (6) fevâ'id-i bî-kıyâsından bî-behre kalmaya. Egerçi tünd-bâd-ı kazâ berg ü bâr-nihâl-ı (7) âmâlîm rîzân ve hecme-i nevâ'ib ü şedâ'id-i rûzgâr-ı gülşen-sarây-ı (8) ḥâtîrîm vîrân itmekle sengsâr-ı eşrâr ve tîr-i bârân-ı ekdârdan (9) göz açmağa imkân olmuyor.

Mısrâ: ³⁰⁵ کی شعر انگیزد خاطر که (10) حزين باشد

Neşr: Lâkin akşâ-yı âmâl maḥz-ı izhâr-ı ma'rifet ü kemâl (11) olmayup mücerred isticlâb-ı rızâ-yı Hudâ-yı müte'âl idüğine 'inân- (12) beyân-ı şâri'-i inşâ-ı müteressilân ve menhec-i tekellûf-i münşiyândan ma'tûf (13) kılındığı şâhid-i ḥâl olmağın neylen li's-sevâb ve taleben li-merzâtî'llâhi'l-Meliki'l- (14) Vehhâb semt-i merâma imâle-i licâm-ı 'azîmet olunup ḥaṭîb-i minber-i feṣâḥat (15) vâ'iz-i kürsî-i belâgat vaṣâff-ı inşâ-ı ḥakâyık keşşâf-ı rumûz-ı deḳâyık (16) Mevlânâ Hüseyn Kâşifî 'âmelehü'llâhu bi-luṭfihi'l-ḥafiyyi Ḥazretleri'niñ te'lîf (17) buyurdıkları kitâb-ı şerîf ve nüṣṣa-i laṭîf-i kütüb-i ahlâkîñ (18) me'âl u mezâyâsın ücuz-'ibârât ve aḥsen-i ta'bîrât ile câmi' ve ḥikâyât-ı (19) ḥikmet-i âyât ve neşâyıḥ-ı sa'âdet-i ḡâyâtı serî'ü't-te'sîr ve keşîrû'l-menâfî' olduğu (20) eelden taṣmîmen li-nef'ihi elfâz-ı yesîre ile tercümeyle ictirâ ve tertîb-i ebvâb (21) ve tesmiye-i kitâbda eṣer-i muṣannefe iktidâ ve ḥavfen mine'l-ıṭnâb-ı muvâfıku'l-mezâmîn (22) olan aḥbâr u âṣâr tayy ve ḥulâṣa-i mâ fi'l-bâl ile iktifâ olundu.

Beyt: (23) Ḥazret-i Tevfîk olup rehber-i ma'nâya refîk

(24) 'Azm-ı râh eyledim Allâhu veliyyü't-tevfîk

(25) Terceme ve medḥ-i şehen-şâh-ı cihân

[4] (1) Ahlâk-ı Nâşîrî vü Celâlî egerçi kim

³⁰⁴ Taḥallakû bi-ahlâkîllâh. Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanın!

³⁰⁵ Ki şi'r engîzed ḥâtîr ki ḥazîn bâşed / Şiir gönülden hüznü giderir.

- (2) Şebt itdi cümle nîk-yed sa°d u es°adı
- (3) Ammā hūlāşa-i eşer-i pāk-ı Kāşifî
- (4) Mecnū°a-i hāķāyıkıñ oldı ser-āmedi
- (5) Ol nüşha me°āl u mezāyā vu zūbdesin
- (6) Tā°ib faķır tercemeye himmet eyledi
- (7) İcāz u ihtişārla derc itdi ser-be-ser
- (8) Evşāf-ı pāk Hāzret-i Sultān Aķmedî
- (9) Ol pādişeh ki zātını itmiş cenāb-ı hāķķ
- (10) Pīrāye°-i şahāyif iķbāl-ı sermedî
- (11) Ol pādişeh ki oldı kemāl-ı °adāleti
- (12) Revnaķ-fezā-yı şer°-i kavīm-i Muķammedî
- (13) Ol pādişeh ki hilm ü hayā vu sehā ile
- (14) Evreniñ salţanatda nazīri görölmedi
- (15) Oldur güzīde-i maţla° manzūme-i şeref
- (16) Oldur ķaşīde-i keremiñ beyt-i müfredî
- (17) Bünyād-ı devlet olmuş iken müşrif-i ķarāb
- (18) Vaz° itdi dest-i a°dlı esās-ı müşeyyedî
- (19) Yā Rab be-cāh-ı Hāzret-i Sultān-ı Enbiyā
- (20) Kıl müstedām-ı salţanat ol şāh-ı emcedî
- (21) Fihristidür kitāb-ı hişāl-ı kerīminiñ
- (22) Bu nev-eşer ki şerķ ider ef°āl-ı ecvedî

(23) Tārīhdür izāfe ile ism-i pākine

(24) Dibāce-i mekārim-i Ahlāk-ı Ahmedī

(25) Bāb-ı Evvel ‘İbādet Beyānındadır

[5] (1) ‘İbādet evāmire imtişāl ve navāhīden ictināb ve sūnnet-i seniyye-i Risālet-(2) Penāhī ‘Aleyhi’ş-Şalātu ve’s-Selām’a ittibā‘ u intisābdur. Emīrū’l-Mūminīn (3) ve İmāmū’l-Müttakīn Esedu’llāhi’l-Ġālib ‘Alī bin Ebī Ṭalīb raḍıya’llāhu ‘anh (4) hazretleri zamān-ı hılāfetlerinde gündüzler tertīb-i mehām-ı enāma meşğūl (5) ve giceler ‘ibādet-i Melik-i ‘Allāme meşğūf idiler.

Nazm:

Her kaçan (6) vakt-i gurūb olsa yakīn

Gün gibi olur idi perde-nişīn

(7) Evvel-i şebden idüp Hakk’a niyāz

Şem‘-i mihrāb idi tā vakt-ı namāz

(8) Aḥbābı didiler ki “Yā Emīre’l-Mūminīn bu kadar renc ü ta‘ab zāt-ı sa‘ādet-i (9) simāte revā ve bu deñlü zahmet ü meşakkat vücūd-ı şeref-nümūde sezā midür?” (10) Buyurdılar ki “Eger hevā-yı nefse mütāba‘at idüp gündüzlerde (11) āsāyiş idem binā-yı kār-ı ra‘iyyet ḥarāb olur ve gicelerde ārāmiş (12) idem ferdā-yı kıyāmetde dil ü cān lā-iḳ-ı ‘itāb olur.” Selāṭīn-i (13) Herāt’dan biri Şāh Sencān ḳuddise sirruhu’l-‘azīz Ḥazretleri’nden iltimās-ı (14) naşīḥat itdükde cevāb virdiler ki “Eger sa‘ādet-i dünyā vü āhiret (15) isterseñ gicelerde dest-du‘āyı berdāşte-i dergāh-ı İlāh eyleyüp ‘ibādetde (16) gündüzler tanzīm-i umūr-ı ‘ibāda müdāvemette ol ki

Beyt: سرمایه (17) سعادت دنیا عبادتست

پیرایه کرامت عقبی عبادتست³⁰⁶

³⁰⁶ Sermāye-i sa‘ādet-i dünyā ‘ibādet est / Pīrāye-i kerāmet-i ‘uḳbā ‘ibādet est
Dünyada mutluluğun sermayesi, ahirette ikramın süsü ibadettir.

(18) **Ḳıṭʿa-i li-münşîhi**

(19) Şāh-ı ʿādil hıızr-Ḥān-ı Aḥmed-i taḳvā-penāh

(10) Eyleyüp dāʿim ʿibādāt-ı Ḥudā’ya iştiḡāl

(21) Yümn-i ṭāʿatı ile mahv oldı rüsüm-ı iʿtisāf

(22) ʿAhd-ı ʿadlinde nice olmaz cihān āsūde-ḥāl

(23) Olmadı revnaḳ-firūz-ı tāk u taḥt-ı salṭanat

(24) Böyle ʿābid-i şehryār-ı ʿādil-i ferḥunde-fāl

(25) Ola zīb-i maḥfil ü minber duʿā-yı devleti

[6] (1) Tā ki ʿibād eyleye emr-i Ḥudā’ya imtişāl

(2) **İkinci Bāb İhlāş Beyānındadır**

(3) İhlāş riyā ve ʿilel ü aḡrāzdan taḥḥir-i aʿmāl ve vāreste-i niyet-i efʿāldir.

(4) **Beyt:** هر که باخلاص قدم میزند

عیسی و قنست که دم میزند³⁰⁷

(5) **Hikāye:** Ḥulefādan biri bī-edebe ḍarb-ı tāziyāne teʿdīb-i fermān (6) eyledükde düşnāma āḡāz idicek Ḥalīfe teʿdībden ferāḡat buyurđı. (7) Ḥavāşş-ı bārgāh-ı ḥilāfetden biri “Mahall-ı teşdīd-i ḡazabda ʿafv ü ıtlāḳa (8) taḳrīb nedür?” didükde Ḥalīfe buyurdılar ki “Ben ol şahsı rızāʾillāh (9) teʿdīb iderdüm. Çün baña düşnām eyledi. Nefsim müteʿessir olup (10) intikām şadedine düşdi. Li’llāh olan umūrı murādāt-ı nefşāniyye (11) ile ālūde itmegi revā görmeyüp keff-i yed eyledüm. Zīrā aʿmāl-ı (12) ḡaraż-āmīz şāhibini ecr-i faẓīlet-i iḥlāşdan maḥrūm ider.

Beyt: (13) کار کز اخلاص نشد بهره ور

³⁰⁷ Her ki bā-iḥlāş ḳadem mīzened / ʿİsā vaḳt est ki dem mīzend
Her kim ki iḥlasla adım atarsa, Mesih İsā ile her dem yoldaş olur.

(15) **Kıt'a:**

(16) Bir pādişeh ki eyleye ihlāşla °amel

(17) Şāhenşeh-i zamāne gibi nīk-nām olur

(18) Sermāye-i hülūşla artar sa°ādeti

(19) Erkān-ı mülk ü saltanatda devām olur

(20) **Üçüncü Bāb Du°a Beyânındadır**

(21) Du°a dergāh-ı İlāh-ı bende-nüvāze °arz-ı niyāz u recā ve mecmū°-ı murādātı (22) Cenāb-ı Vāhibü'l-āmālden der-h°āst u istid°ādur. Şāh u vezīr ğanī (23) vü faķīr du°aya muhtācdur. Bezl-i emvāl-ı keşīre ile şūret-pezīr olmayan (24) her emr-i °asīr du°a ile sehl ü yesīr olur. Her tālīb-i huşul-ı āmāl (25) olan ihvāna lāzımdur ki du°ayı esbāb-ı sā°ireye tercīh u takdīm idüp [7] (1) her ne isterse Cenāb-ı kādīyu'l-hācāt ve müyesserü'l-murādātdan isteye.

(2) **Beyt:** هرچه میخو ا هی از خواه که او

دهدت هرچه (3) از و میخواهی³⁰⁹

Nesr: Huşūşan du°a-yı hülūş-āmīz-i pādişāh-ı °ādil-i (4) şāhib-i temkīn qarīn-i derece-i qabūl idigi³¹⁰ كالشمس في وسط النهار (5) zāhir ü mütebeyyindür.

Hikāyet: Bir şehir qatarāt-ı emtār bir mertebe rizān (6) oldu ki sükkānı hānmānlarından kat°-ı ta°alluk u ümīd idüp perākende (7) vü perīşān olmağa qarār virdiler. Bā-huşuş ehl-i tencīm-i kavā°id-i (8) enzār-ı felekiyye ol diyārın ğarqa-i seylāb-ı kazā olmasın İcāb ider (9) deyü ittifāk itmişlerdi. Pādişāh-ı memleket bir °ādil-i nīkū-haşlet idi. (10) Halkın tefriķa vu ihtilālın görüp halvet-hānesinde dergāh-ı çāre-

³⁰⁸ Kar-ı kız ihlāş neşüd behre-ver / Terk-i cünān-kār sezāverter

İhlastan nasiplenmemiş işlerden kaçınmak akıl sahipleri için layıktır.

³⁰⁹ Her-çi mīh°āhī ez u mīh°āh o / Zühdet her çi ez o mīh°āhī

Her ne maksud ve muradın varsa O'ndan iste, ki O istediğini ihsan eder.

³¹⁰ Gün gibi ortada...

sāz (11) bī-enbāze cebīn-sāy-ı niyāz olup “Ey Ra’ūf-ı bende-perver ve ey ‘Aṭūf-ı (12) merḥamet-güster ‘ibād-ı kerem-i mu’tādīñuñ aḥvālī keşret-i bārāndan dīger-gün (13) ve seḥāb-ı āb-ı efşāndan ziyāde zebūn olmağla bil-cümle bu şehriñ ḥarāb (14) olmasına ittifāk itmişlerdür. Kemāl-ı kerem ü iḥsānıñdandır. H’āst-ı (15) müstemendānedür ki bu każāyı ḥüsn-i vechle üzerimizden def’ (16) idüp diyārımız ma’mūr ve cümlemiz mesrūr buyurasın.”

Beyt: (17) Yā İlāhī bi-ḥaḳḳ-ı nūr-ı Resūl

Keremiñden du‘amız eyle qabūl

Nesr: (18) Tażarrū‘ u niyāz henüz peżirā-yı tamam olmamışdı ki bārān (19) munḳatī‘ olup maṭla‘-ı merḥamet-i İlāhī’den āfitāb-ı cihān-tāb-ı luṭf u iḥsān (20) ṭulū‘ eyledi. Ma’lūm oldu ki pādīşāh-ı ‘ādil ki tūr-i du‘āyı ḥulūş-ı tām (21) ve i’tikād-ı pākla pertāb-ı şavāb-merām eyleye elbette qarīn-i hedef qabūl olur.

(22) **Kıt’a**

(23) Ḥazret-i Sultān Ḥān-ı ‘ādil her kaçan

(24) ‘An-şamīm itse du‘ā-yı ḥayra tevcīh-i derūn

(25) Böyle revnaḳ-yāb olup aḥvāl-ı mülk ü saltanat

[8] (1) Meymenetle şāhid-i iḳbāl olur şūret-nümūn

(2) Hep du‘ā-yı ḥayrınıñ āşārıdur bu intizām

(3) Eyleye Bārī Tecālā devlet ü ‘ömrın füzūn

(4) **Dördünci Bāb Şükr Beyānındadır**

(5) Şükr ü sipās-ı Ḥudā-yı Vāhibü’n-Nevāl bā‘iş-i izdiyād-i ni‘met ve mülk ü māl ve (6) sebep-i imtidād-ı devlet ve cāh u celāldur. Bir feḥvā-yı sa‘ādet ihtivā-yı (7) ³¹¹لئن شكرتم لازيدنكم merd-i şākir hemişe muğtenim ve maḳẓiyyü’l-āmāldur. (8) Ni‘am-ı

³¹¹ “...Le’in şekertüm le’zīdenneküm...” “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) arttıracam” İbrâhim 14/7.

dünyeviyeniñ ecell ü a°zamı ni°met-i sal°tanatdur. Pes selāṭīn-i (9) °izām cümleden ziyāde sipāsdār u şükr-güzār olmak gerekdür. ³¹²الشاکر يستحق المزيد (10) derecesine mürteķī ola. Şükr-i ni°am-ı İllāhī mücerred lisān (11) u cenāna muhtaş degildür. A°zā vu cevārihiñ daḥi şükr-i maḥşüşı (12) vardur. Lisānla şükr müttaşıl el-ḥamdü-lillāh ve’ş-şükri’llāh kelimesin tezekkür itmekdür. (13) Cenānla şükr ni°meti Cenāb-ı Rabbü’l-°ālemīniñ feyz-i bī-gāyesinden bilmekdür. (14) Cevārihiñ şükri her °uzvı maḥşüş olan ni°mete meşğul kılmakdür.

(15) **Hikāyet:** Sultān Sencer māziyyī °aleyhi°r-raḥme Ḥazretleri bir gün (16) teferrüc-künān-ı etrāf-ı deşti geşt iderken bir dervīş muşādefe idüp (17) selām virdi. Sultān-ı °ālīşān şükr-i ni°am-ı mülk-i müste°āne meşğul (18) olmağın ser-cünbān olup lisānla redd-i selāmda ihmāl itdiler. Dervīş (19) eyitdi “Ey şāh-ı melek-ḥaşlet selām virmek sünnet reddi vācib (20) olduğı ma°lüm-ı sa°ādetdür. Ben sünnet-i seniyye-i Risālet-penāh °Aleyhi°ş-Şalātu (21) ve’s-Selām’a ri°āyet eyledüm. Cenāb-ı sa°ādetiñize °acebdür ki terk-i vācibe (22) cesāret buyurdi.” Sultān dest-inşāfla °inān-keşide olup (23) itizār-künān eyitdi. “Ey dervīş edā-yı şükre meşğul idim ḡaflet (24) itdüm.” Dervīş eyitdi “Ne güne şükr iderdüñ.” Cevāb virdi ki “Kelime-i (25) el-ḥamdü-lillāh ve’ş-şükri’llāh ki müstecmi°-i meḥāmid-i cemī°-i ni°amdur.” Dervīş eyitdi [9] (1) “Ey sultān şükr ü sipās mücerred bu kelimeteyn ile istinās degildür. Şükr (2) sal°tanāt-ı °ādıldür. Şükr füşhat-ı memleket-i emvāl-ı re°āyāya ṭama° itmemekdür. (3) Şükr fermān-fermā-yı fermān-berdārlarıñ ḥakk-ı ḥidmetin bilüp şānına göre (4) mu°āmele buyurmaqdür. Şükr baḥt u iḳbāl-ı üftādegān-ı ḥāk-ı mezellete nigāh- (5) endāz-ı merḥamet olmaqdür. Şükr ma°mūra-i ḥizāne erbāb-ı istiḥkāk-ı (6) şadaḳāt u şalātla ḥoş-hāl eylemekdür. Şükr kuvvet ü kudret-i zu°afā (7) vu zīr-destāne mürevvet ü şafḳat itmekdür. Şükr sıhhat-ı dil-ḥastegān-ı sitem- (8) keşāne ḳānūn-ı °adl-ile şifā-baḥş olmaqdür. Şükr bisyārī-i leşkerānlarıñ (9) āsīb ü gezendin °ibādu’llāh üzerinden dūr itmekdür. Şükr ma°mūra-i (10) imlāk u °aḳār ve mesākin ü menāzil-i ra°āya ve zīr-destānı eyādī-i müteḡalibeden (11) muḥāfaẓa itmekdür. Ḥulāşa-i şükr-güzārī hāl-ı ḡaẓab u rızāda cānib-i (12) ḥaḳḳdan °udül itmeyüp ḥalkıñ rāḥatını kendü āsāyişiñ üzerine tercīḥ (13) itmekdür.” Dervīş bu kelimāt-ı ḥikmet-simātla itmām-ı kelām idüp

³¹² “Eş-şükri yestehḥiku’l-meẓīd” “Ni°mete şükreden daha fazlasına ulaşır.”

naazardan (14) ġā'ib oldu. Sultān-ı hūş-mend bu pend-i dil-pesend ile sūd-mend olup şebt-i (15) şahīfe-i a'māl ve düstūru'l-‘amel-i kavā'id-i saltanat u iclāl eyledi.

Beyt: (16) پند حکیم صیقل آیینہ دلست

مقصود هرد و عالم ازین پند حاصل³¹³

(17) Kıta

(18) Şākır-i ni‘met-i Hakk Hazret-i Sultān Aḥmed

(19) Şükr şükr-i Hudā ile olup lezzet-yāb

(20) ‘Adl u iḥlāşla hemvāre ziyāde itmededür

(21) Ni‘met-i saltanatıñ şükrini bir vefk-i kitāb

(22) Sāye-i ‘adlını dūr eyleme ‘ālemden

(23) Fer ü iclālını efzūn ide Rabb’ül-erbāb

(24) Beşinci Bāb Şabr Beyānındadır

(25) Şabr tarīḳ-i Bārī Te‘ālā’dan ‘ibāda müteveccih olan beliiyāta taḥammül eylemekdür. [10] (1) Ġāyet maḳbūl ve marzī sıfatdur. Bir muḳteżā-yı ان الله مع انما يوفي الصابرون (2) dünyāda ‘avn-ı İlāhī bu zümreye ḳarīn ve bir feḥvā-yı الصابرين³¹⁴ (3) āḫiretde ecirleri bī-ḥadd oldığı cilveger-i menāşsa-i (4) yaḳīndür. Her kimse ki vukū‘-ı ḥavādīşde şabr u şebāt üzere kıyām eyleye (5) elbette maḳziyyü'l-merām olur. ومن صبر وصل المراد و ظفر³¹⁶ bu müdde‘āyı mü‘eyyed (6) بالعدو³¹⁷ bu ma‘nāya şāhiddür. Her kimse (7) mā-dām ki şabr u şebātla imtiḥān

³¹³ Pend-i ḥekīm şayḳal-ı āyīne-i dil est / Maḳsūd-ı her dū ‘ālem ezīn pend-ḥāşıl est

Bilginlerin nasihatı gönül aynasının cilasıdır, her iki alemin maksudu o nasihatı hasıl etmektir.

³¹⁴ “... innellāhe me‘a’ş-şābirīn.” “...Allah sabredenlerle beraberdir.” Bakara, 2/153.

³¹⁵ “...İnnemā yuveffa’ş-şābirüne ecrahüm bi-ğayri ḥisāb.” “...Sabredenlerin mükafatları hesapsız verilecektir.” Zümer, 39/10.

³¹⁶ “Eş-şabru miftāhu’l-ferec.” “Şabr, kurtuluşun anahtarıdır.”

³¹⁷ Ve men şabera veşale’l-murādu ve zafere bi’l-‘adūv / Sabr eden kimse muradına erişir ve düşmana karşı galip gelir.

olunmaya mücerred übbebet ü şevket ve da'vâ-yı (8) şecâ'at u cür'etine i'tibâr olunmaz.

Beyt: نه بد عویست قدر و قیمت مرد

قیمت مرد صبر باید برد³¹⁸ (9)

Hikâyet: Ümerâdan biri huzûr-ı pâdişâhîde (10) umûr-ı mühimmeden güft ü şiniift iderken kazâ ile pîrâhenine bir 'akreb (11) girmiş nîş-i zehr-âlûdı-ile âzürde iderdi. Ol emîr aslâ kaṭe-ı (12) kelâm ve ızhâr-ı tağayyür ü âlâm eylemedi. Ba'd-ı itmâmu'l-merâm hânesine gelüp (13) 'akrebi pîrâheninden iḥrâc ve zaḥmına 'ilâc itdirdi. Pâdişâhıñ (14) gûş-güzârı olduğda müteḥayyir olup "Def'-i zarar-ı nefsi cümleye muḳaddemdür. (15) Niçün ol 'akrebiñ âzârını def' itmeyüp mütezarrar olduñ?" didi. Emîr (16) eyitdi "Pâdişâhım ben ol bende degilim ki seniñ gibi pâdişâh-ı gerdün-iḳtidârıñ (17) şeref-mükâlemesin elem-i zehr ile kaṭe idem. Eger bu gün meclis-i bezmde nîş-i (18) 'akrebe şabr itmeyem ferdâ ma'reke-i rezmd e tîğ-i zehr-âb-ı dâde-i düşmana nice taḥammül (19) iderim." Pâdişâha bu güftâr hoş gelüp rütbe-i vezâretle bekâm eyledi.

Beyt: صبر بهتر مرد را از هر چه هست (20)

تا بیاید بر مراد خویش دست³¹⁹

(21) Kıṭ'a

(22) Merd-i 'âkil her umûrında idüp şabr şi'âr

(23) Kāmran olup iki 'âlemde maḳşûdeyn bulur

(24) Şâhid-i 'âdil neyyirü'l-şabr miftâhu'l-ferec

(25) Hoş meşeldür şabr ile dirler kûruk ḥelvâ olur

³¹⁸ Ne bed 'avîst qadr u kıymet-i merd / Kıymet-i merd şabr bâyed bürd
İnsanın kıymeti laf ile olmaz, meşakkate sabır gösterirse kıymeti bellir olur

³¹⁹ Şabr bihter merd râ ez herçi hest / Tâ bâyed ber-murâd-ı hoş-dest
Kişi için şabr sahip olduğu her şeyden daha güzeldir, ta ki muradına erse

[11] (1) Altıncı Bâb Rızâ Beyânındadır

(2) Rızâ taraf-ı Hakk Teâlâ'dan bendegâna mütevaşşıl olan kazâyâ (3) hoşnûdluktur. Tîr-i kazâyâ rızâdan elyak siper olmaz. Âstâne-i teslîm (4) ve rızâyâ ser-nihâde olan bâlâ-nişîn-i serîr-i ser-efrâzi olur. (5) ³²⁰ رضى الله عنهم و رضوا عنه âyeti bu hâliñ mü'eyyedi (6) ³²¹ الرضاء بالقضاء باب الله الاعظم menkabeti bu maqâliñ mü'ekkedidür. Enbiyâ-i kirâm (7) ‘alâ Nebiyyinâ ve ‘Aleyhimü’s-Selâm hâzerâtından biri münâcâtında eyitdi. (8) “İlâhî baña bir ‘amelle reh-nümâ ol ki rızâ-yı şerîfini mücib ola.” Hîtâb-ı (9) ‘izzet geldi ki “Sen ki benim kazâma râzı olasın. Ben de senden râzı (10) olurum.”

Beyt: هر که راضی شد از قضای خدا

بهرمی باید از رضای (11) خدا³²²

Neşr: Her dil ki envâr-ı rızâ ile münevver ola muḳḳayât-ı kazâ ile ülfetgîr (12) olup muḳadderât-ı İlâhî'den her ne zuhûr iderse râzı ve hoş-dil olur.

(13) Kıta

(14) Sa‘y it hemîşe kesb-i rızâ-yı Hudâ’ya kim

(15) Râzı olup Hudâ seni râḥat-ı mekîn ider

(16) Takdire rabṭ-ı kalb iden âzâde hâtır

(17) ‘İzzet ne şâdkâm ve ne zillet-i hazîn ider

(18) Yedinci Bâb Tevekkül Beyânındadır

(19) Tevekkül âsibâbdan ta‘alluḳ-ı kalbi ref‘ ve müsebbibü’l-esbâba rabṭ eylemekdür. (20) Her kimse ki umûrın Cenâb-ı Bârî’ye tefvîz eyleye bir feḥvâ-yı ومن

³²⁰ “...Raḍıyaye’llahu ‘anhum ve raḍû ‘anh(u)...” “Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah’tan razı olmuşlardır. Beyyine 98/8.

³²¹ “Kazaya rızâ yüce Allah(ın rızasın)’a açılan en büyük kapıdır.

³²² Her ki râzı şud ez kaçâ-yı Hudâ / Behre mî-bâyed ez rızâ-yı Hudâ
Her kim ki Allah’ın takdirine razı ise Allah’ın rızasından bir pay sahibi olur.

323 بتوکل علی اللہ فهو حسبہ (21) cemî-i meşâlihi bir vefk-i dil-h^vâh-ı vucûd- (22) peẓîr olur.

Beyt: Def^e itme ki tîr-i sitem gerdiş-i çarhı

(23) ʿÂlemde tevekkül gibi hergiz siper olmaz

Hikâyet: Selâfından biri ʿulemâ-i (24) rabbâniyeden birine “Nuşret-i ehl-i îmân kaç nesnededür?” deyü suʿâl (25) itdi. Ol ʿâlim cevâb virdi ki “Edâ-yı namaz ve tevekkül-i kerîm-i çâresâzdur” [12] (1) Pâdişâh bu iki haşleti ʿâdet idinmişdi. Bir haşm-ı cângâh zuhûr (2) idüp ʿasker-i bî-şümâr ile dâru’l-mülki cānibine müteveccih oldı. Ol daḥi (3) mevcûd-ı ʿaskerleri-ile mütevekkilen ʿala’llâh muḳâbeleye karar virüp ol gice ki (4) irtesi maşâff muḳarrâr idi. Ol pâdişâh ser-efrâz rûy-ı tazarruʿ (5) u niyâzı fersûde-i dergâh-ı Hudâ-yı kârsâz idüp müctâdı üzere (6) namâza meşgûl oldı. Erkân-ı devletden biri eyitdi “Ey pâdişâh-ı mekârim-i (7) ittîşâf bir miḳdâr âsâyiş eyle ki yarın rûz-i maşaffdur.” Pâdişâh (8) buyurdi ki “Bu gice ben meʿmûr olduğım kârı iderim. Yarın kâr-ı (9) Hâzret-i Perverdigâr’ın ihsânına vâbestedür. Mâniʿ u muʿti oldur. (10) Muḳadder ne ise ol zuhûr ider.” ʿAla’s-şabâh ki maşşâf muḳarrâr oldı. (11) İki leşker birbiriyle muḳâbil oldılar. Meded-i ʿavn-ı İlâhî 324 لم تروها (12) ʿarşasından cilvesâz olup

Mısrâʿ: Cünd-i teʿyîd-i (13) İlâhî erdi mülk-i gaybden

Nesr: Fi’l-ḥâl ol leşker-i mûr-ı şümârın ʿinân-ı (14) ihtiyârı kabza-i iktidârlarından rubûde olup bî-ḥarb u kıtâl bî-siper (15) râh-ı hezîmet ü firâr oldılar. Ol şâh bâ-intibâh-ı tevekkül ü ihlâsı sebeb-ile (16) kayd-ı keyd-i iʿdâdın rehyâb-ı rehâ olup manşûr u muzaffer muḳarr-ı saltanatında (17) karar eyledi.

Beyt: صبح ظفر از مشرق اقبال بر آمد

اصحاب غرض را سرسود بسر آمد³²⁵ (18)

323 “...ve men yetevkel ʿala’llâhi fehüve ḥasbüh...” Kim Allah’a tevekkül ederse O, kendisine yeter. Talak, 65/3.

324 “...ve enzele cunûden lem terevhâ...” “...sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi...”, Tevbe 9/26.

325 Şubḥ-ı zafer ez meşrik-i iḳbâl ber-âmed / Aşḥâb-ı garaż ra ser-sûd be-ser âmed
Doğdu maşrik-i envardan zafer sabahı / Gaye sahiplerinin başına sevda geldi

(19) **Kit'a:**

Kalem-i şafha nigārende-i erbāb-ı ʿukūl

(20) Bunı ser-levh-ı zerāndūde-i ahlāka yazar

(21) Dil sengīnine ʿālemde tevekkül-i nakşın

(22) Kim ki resm eyler ise sikke-i mermerde kazar

(23) **Sekizinci Bāb Hayā Beyānındadır**

(24) Hayā şerīf-ḥaslet ve laṭīf-sīret idigi ³²⁶الايمان (25) الحياء شعبة من Ḥadīs-i Şerīf'i ile müşbitdür. Eger şifāt-ı şerm ü hayā merfūʿ [13] (1) olaydı nizām-ı cihān ḥalel-peżīr olurdu. Havāşş u ʿavāmīn ḥayādan (2) fāide-i tāmmı vār idügi الحياء يمنع ³²⁷الفسق mefhūmundan nümāyāndur. Hayā (3) üç kısımdur. Kısm-ı evvel hayā-yı cināyetdür. Yaʿni kişi kendi etvār-ı (4) girdārından şerm ü hayā ider. Nitekim Ḥazret-i Ādem şaffiyyi ʿalā Nebiyyinā ve ʿAleyhi's-Selām (5) cennetde kendüm tenāvül itdi. Tāc u dibāc-ı libāsdan mehcūr (6) olup ʿuryān kaldı. Kemāl-ı şerm ü hayādan yemīn ü yesāra pūyān (7) ve pes eşcārda pinhān olurdu. Ḥiṭāb-ı ʿizzet vārid oldı ki (8) “Ya Ādem bizden mi firār idersin?” Ādem ʿAleyhi's-Selām eyitdi “Yā Rabbī kendi (9) ḥaṭā vu kuşūrumdan şerm ü hayā iderim. Kısm-ı şānī hayā-yı keremdür. Merd-i (10) kerīm hayā ider ki sâ'il āstānesinden ḥırmānla ricʿat eyle.

Beyt: (11) Sâ'ilin ehl-i kerem aç itmez

Bir kapuya daḥi muḥtāc itmez

(12) **Hikāyet:** Me'mūn Ḥalīfe zamānında nümā-yāfte-i şüre-zemīn bir A'rābī

(13) var idi. Kabīlesine ḳaḥṭ işābet itmekle

Beyt: (14) Aldı ni'mlerini çarḥ-ı düjüm

Birbirin yirdi elemden ʿālem

³²⁶ “El-ḥayāʿu şuʿbetün mine'l-īmān.” “Hayâ imânın bir şubesidir.”

³²⁷ “El-ḥayāʿu yemniʿu'l-fisk.” “Hayâ fiska manidir.”

(15) **Neşr:** Tedārik-i zād için vatan-ı me'lûfî olan şūristānı tecāvüz idicek (16) bir gādîr gördi ki içinde bir miqdār āb-ı bārān cem'e olmuş hubūb-ı (17) riyāh ile ḥass u ḥāşākî zā'il olmağın ol āb-ı gendīde naẓar-ı (18) A'rābî'de ġāyet pesendīde göründi.

Nazm: (19) Göricek ānı o dem A'rābî

Atdı cān āña çū murğ-ābı

(20) "Ömründe görmedigin gördi hemān

Girdi cāmūs gibi āña revān

(21) **Neşr:** Bir miqdār nūş idüp mezākına ġāyet şîrîn ü hoş-güvārî (22) gelmekin sermest-i şahbā-yı sürūr olup

Beyt: (23) Çeşme-i ḥazıra irişdi gūyā

Satdı İskender'e şad istignā

Neşr: (24) Kendi kendine eyitdi "Taḥkîk bu āb miyāh-ı cennettendür. Cenāb-ı (25) Vāhibü'l-āmālîñ "ayn-ı iḥsānidur ki bu dil-teşne-i bâdiye-i fakr ü felâketi [14] (1) sîr-āb-ı çeşmesār murād eyledi. Maşlahat budur ki bu āb-ı nābden (2) bir miqdārın Ḥalîfeye götürüp persāz-ı sebū-yı merām olam" deyü meskin³²⁸ (3) toldırup rû-be-rāh-ı dāru'l-ḥilāfe oldu. Henüz A'rābî ile Bağdād (4) miyânında mesāfe kalmışdı ki kevkebe-i ḥaşmet Me'mûn peydā ve debdebe-i (5) mevkib-i hümāyûn hüveydā oldu. A'rābî dahî

Mısrâ: (6) Gelür ise böyle gelsün

Kişiniñ ayāğına devlet

(7) (**Neşr**) diyerek ser-rāhde tevaḳḳuf ve du'ā idüp mübtelā-yı kaht u ġalā (8) ve cūyende-i luṭf u "aṭā idigin anha ve ol şūyî ta'rîf (9) u tavşîf ile Ḥalîfeye ihdā idüp "Hāzā mā'û'l-cennet" didi. Ḥalîfe (10) şūyuñ tağayyür-i levn ü rāyiḥasından şūret-i

³²⁸ Mesk (مسك) olarak kaydeilen bu kelimenin "deriden yapılan su tulumu, saka kırbaşı" anlamına gelen meşk (مشك) olması muhtemeldir. İsmail Parlatır, **Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2014, s. 1074.

vāķı[°]aya mütefeţtin olup (11) rikābdāra “Ĥıfz eyle” deyü meşki teslīm eyledi. Muķtezā-yı ĥayā vu keremî (12) A[°]rābī’niñ hetk-i perde-i nāmūsunı revā görmeyüp “Yā vecĥū’l-[°]Arab zībā (13) tuĥfe ve maķbūl hediye getürdüñ” deyü bin dīnār iĥsān ve “Bu maĥalden (14) vaţanıña ric[°]at eyle” deyü fermān eyledi. [°]Arab altunı alup māl (15) bulmuş muġrābī gibi mesrūru’l-bāl girüye döndi. Ĥavaşş-ı nüdemādan (16) biri bu ābdan kimseye işrāb olunmayup ve ol maĥalden A[°]rābī’niñ (17) [°]avdetine şudūr-ı fermānıñ ĥikmetini tefahĥuş itdükde Ĥalīfe buyurdu ki (18) “Ol āb ġāyet bī-meze ve kerĥū’l-rāyiĥadur. Lākin A[°]rābī perveriş-yāfte (19) olduġı miyāha nisbet şarāb-ı kevşer gibidür. Eger sizden biriñizi (20) āġāh itsem ol nā-murāda seng-endāz-ı ٱa[°]n olup şīşe-i nāmūsunı (21) şikest iderdiñiz daĥi ilerü gitse Dicleyi görüp ġarķ-ı [°]araķ-ı (22) ĥacālet olub āb-rū-yı rizān olurdu. Pes şerm-i kerem ruĥşat (23) virmedigi bir kimse ümīd-i iĥsānı-ile dergāhımıza cebīn-sāy-ı niyāz (24) olub ye[°]s ü ĥirmān ve ĥacālet ile ric[°]at eyleye.

Beyt: (25) Bāreke’llāh zihī luţf u āb

Ki ne minnet ve ne ĥacālet ve ne ٱa[°]b

[15] (1) Beyt:

سخى را شرم مى آيد كه سائل

خجل از در كه او باز كردد³²⁹

(2) Kısm-ı şālīş ĥayā-yı edebdür. Ya[°]ni bi-ĥasbi’ş-şer[°] ve’l-[°]akl memnū[°] (3) olmayan a[°]mālde te[°]eddüb itmekdür. Aşĥāb-ı ĥayā vu edeb ٱabī[°]ratına muġayyir (4) bir vaż[°]-ı nā-pesendīde müşāhede itdükde şermende olur. Nüşirevān (5) maĥrūm-ı devlet-i īmān iken gül ü nergis olan ĥānede nisvānla ķurbān (6) itmezdi. Nergis dīde-niger ve gül ġüş-i insāna beñzer. Ģüyā her biri çeşm (7) ü ġüş olup aĥvāla nigerāndur deyü te[°]eddüb iderdi. Egerçi (8) Nüşirevān’dan bu fi[°]liñ şudūru ĥayādan ma[°]dūd degildür. Ĥayā ehl-i (9) īmānda olur. Āndan bu maķūle [°]amel-i zuhūrı kemāl-i edebe

³²⁹ Seĥī rā şerm mī āyed ki sā’il / Ĥacl ez der ki o bāz-ı gerded
Dilenen şerm-sar olur isterken, cömertin kapısından eli boş dönerse.

maḥmūldur. Ammā ehl-i (10) īmāndan vuḳūʿi ḥayā-yı edebdür. Ġāyet pesen-dīde ve maḳbuldur.

Beyt: (11) دل که پراز وصف حیا بشود

آیینۀ نور خدا میشود³³⁰

Kıṭʿa:

(12) Resm-i ʿişmet maḥv olurdu olmasa şerm ü ḥayā

(13) İktizāsıdur ḥayānıñ ḥalk içinde bu ḥicāb

(14) Eyledi bu ḥaşleti pīrāye-i ḥulk-ı cemīl

(15) Ḥazret-i Osmān ḥilkat-i Şāh-ı Fārūḳ ihtisāb

(16) Tokuzuncı Bāb ʿİffet Beyānındadır

(17) ʿİffet irtikāb-ı muḥarramātdan ihtirāz eylemekdür. Bu daḥi cümle-i mekārīm-i (18) ahlāktandır. Meşāyih-ı kibār buyurmuşdur ki ādemī iki kışımdur. Bir kısmı (19) ahlakını tehzīb ve efʿālını ḥayre taklīb idüp melekîyyet ḥāşıl (20) itmişlerdür ve bir kısmı mütābaʿat-ı hevā-yı nefsanī ve muṭāvaʿat-ı kuvā-yı (21) şehāvānī ile dāʿire-i insāniyetden dūr olup aʿdād-ı behāyim ü enʿāme (22) daḥil olmuşlardır. Her kimse ki bedrakā-i ʿaql u ʿiffetle menhec-i şalāḥ (23) ve sedāde ʿāzım ola tīşe-i fışk u fesādı ile esās-ı ḥāne-i ʿişmetin berbād (24) itmeyüp bāʿiş-i saʿādet-i dāreyn ve sebep-i devlet-i kevneyn ola ḥaşlet-i (25) melekîyeti iktisābe ihtimām ider ve ol kimse ki ekl ü şürb ve vaḳāʿa [16] (1) ḥarīş u mülāzım ola istilā-i nefsi bed-fermā ile miyān-ı ḥelāl u ḥarāmı (2) fark idemeyüp encāmı ḥaybet ü ḥirmān ve ḍalālet ü ḥüsrāna müntehī olur.

Beyt: بهره از ملکت هست نصیبی از دیو

ترک دیوی کن و بکدر بفضلت زملک³³¹

³³⁰ Dil ki pūr ez vaşf-ı ḥayā bi-şevd / Āyīne-i nūr-ı Ḥudā mi-şevd
Gönül haya ile dolarsa, Allah'ın nurunun aynası olur.

³³¹ Behre-i ez melekhet hest naşibi ez deyu / Terk-i deyu kūn ve be-kunedezi bi-fazilet zi-melek
Behaimden ve melekîyetten pay sahibisin, behaimi terk et melekîyetin faziletinden al

Neṣr: Gerekdür ki her emre vech-i (5) şerʿi üzere kıyām idüp irtikāb-ı muḥarremāt u āṣāmdan dāmen-çide (6) olalar. ʿAle'l-ḥuṣūṣ selāṭin-i ʿizām ve ḥavākīn-ı zevi'l-iḥtirām (7) şıfat-ı ʿiffetle ārāste olmak gerekdür. Zulmet-i fışk u fücür ʿarşā-i (8) ʿālemden dūr ve memleketleri tāb-ı āfītāb-ı ʿiffet ü şalāhı-ile pūr-nūr ola.

(9) **Beyt:** دل و دین را تمام پنوازد

عفت انجا که رایث افرازد³³²

(10) **Kıṭʿa**

(11) ʿİffet itdükçe şehenşāh-ı ciḥān

(12) Halk ıder her işe ʿiffetle sülūk

(13) Şāhid-i ʿādili bu maʿnānıñ

(14) Oldı en-nās ʿalā dīn-i mülūk³³³

(15) **Onuncı Bāb Edeb Beyānındadır**

(16) Edeb nefsi aqvāl-ı nā-pesendide ve efʿāl-ı ğayr-ı ḥamideden şıyānetdür.

(17) Hāḳīkat-ı edeb cemīʿ-i aḥvālde Resūl-i Ekrem şallallāhu Teʿālā ʿAleyhi ve Sellem

(18) Hāzretleri'ne mutābaʿatdur ki³³⁴ ادبى ربى فاحسن تأديبى buyurmuşlardır.

(19) **Beyt:** ادب آموز از ان ادیب که او

ادب از خضرت خدا اموخت³³⁵

(20) **Neṣr:** Aḥsen-i sermāye vā-zeyn-i pīrāye evlād-ı ādeme ḥuṣūṣan pādīşāh-ı

(21) ʿāleme ādābdur.

Beyt: از خدا خواهیم توفیق وادب

³³² Dil ü dīn rā temām penvāzed / ʿİffet āncā ki rāyet-i efrāzed

Gönül ve din nasihatla mükemmel olur, iffete riayet yüceliğe sebep olur.

³³³ İnsanlar, yöneticilerinin dini üzeredir.

³³⁴ “Eddebenī Rabbī fe-aḥsene teʿdībī.” “Beni Rabbım terbiye etti ve güzel terbiye etti.”

³³⁵ Edeb āmūz ez ān edīb ki O / Edeb ez Hāzret-i Hūdā āmūht

Edebi o edipten öğren ki o, edebi Hazret-i Allah'tan öğrenmiştir.

بی ادب محروم (22) کشت از لطف رب³³⁶

Hikāyet: Zaman-ı māzīde Padişāh-ı Rūm ile Sultān-ı (23) Mısr miyānında vāqı^c olan muhālefet ü muhāşamet muvāfaqat u muşādaqata (24) mübeddel olup temhīd-i bünyān-ı hūllet ve teşyīd-i erkān-ı uhuvvet için (25) her biri duhterin āhārın püserine ʿaqd u tezvīc itmegin tarafeynden [17] (1) rūsul ü resāʾil mütevāşıl idi. Bir gün Sultān-ı Mısr Pādişāh-ı Rūm’a (2) haber gönderdi ki “Evlādımız semere-i devḥa-i ḥayātımızdur. İsmimiz baʿde’l-vefāt (3) ānların beḳālarından ḡayrı nesne ile zıkr olunmaz. İntizām-ı ḥāl ve ferāḡ-ı (4) bālleri ile taḳayyüd ʿuhdemize vācībdür. Hele ben kendü ferzendem için (5) ḥazāʾin ü defāʾinden miḳdār-ı kifāyet āmāde eyledüm. Siz kendü (6) püseriñiz için ne mulāḥaza buyurursuz.” Pādişāh-ı Rūm bu peyāmı (7) istimā^c idüp tebessüm eyledi ve eyitdi “Māl u menāl bir yār-ı bī-vefādur. (8) Āña ne iʿtibār zer ü gevhere firīfte olmak ḥilāf-ı ʿakl-ı şaḥīḥ ve devlet-i (9) dünyāya şīfte olmak muḳteżā-yı cehl-i şarīḥdür. Ben ferzend-i dil-bend-i (10) ercümendim ḥilye-i feḥm ü zekā ile ārāste ve zīver-i şerm ü ḥayā ile pīrāste (11) idüp esbāb-ı ʿilm ü edebi taḥşīl ve fenn-i faẓl u ḥikmeti tekmīl (12) itdirdüm. Māl maʿraẓ-ı zevāle ḳarīn ammā edeb şaded-i taḡayyūr (13) ü intikālden emīndur.” Bu haber resīde-i şimāl-ı sāmiʿa-ı Sultān-ı Mısr (14) olduḳda eyitdi “Rāst buyurmuşlar. ³³⁷ الادب خير من الذهب

(15) **Beyt:** ادب بهتر از کنج فارون بود

فزونت ز ملک فریدون بو³³⁸

(16) **Kıtʿa**

(17) Edebdür zübde-i aḥlāḳ-ı nīkū

(18) Edebdür dūrretü’t-tāc-ı ḥaṣāʾil

(19) İden ādāb ile tehzīb-i aḥlāḳ

³³⁶ Ez Ḥudā ḥʿāhīm tevfiḳ u edeb / Bī-edeb maḥrūm-geşt ez luṭf-i Rabb

Allah’tan isteriz başarı ve edep, Allah’ın lutfundan mahrumdur edepsiz.

³³⁷ “El-edebu ḥayrun mine’l-zeheb.” “Edeb altından daha kıymetlidir.

³³⁸ Edeb bihter ez genc-i ḳarūn būd / Füzünter zi-mülk-i Ferīdūn būd

Karun’nun hazinesinden daha güzeldir edep, Feridun’unun mülkünden daha yücedir edep

(20) Olurmuş devlet-i dāreyne vāşıl

(21) **On Birinci Bāb** °Ulüvv-i Himmet Beyānındadır

(22) °Ulüvv-i himmet °alāmet-i iķbāl-ı devlet ve müstelzim-i sümüvv-i menziletdür.

Beyt: (23) Himmet insāna °aceb-i zīverdür

Ƙılıcak yüzı şuyı cevherdür

(24) **Neşr:** Himmet-bülend merd-i hūş-mend ile hem-dem ve rif°at-ı ercümend ile tev°emdir. (25) ³³⁹ان الله يحب معالي الهمم mefhūmundan °azm-ı şānı ma°lūm-ı [18] (1) ³⁴⁰علو الهمة من الايمان maẓmūnından sümüv-i mekānı meczūmdur. (2) Himmet-°ālī eşrāf-ı enāma sermāye-i iķbāl huşūşan selāṭın-i °izāma (3) pīrāye-i iclāldür.

Hikāyet: Ya°kub-ı Leyş eyyāmı şabādan sin-i bulūga (4) yetişdükde pederi kendüye eyitdi “Ey ferzend-i dil-bendim °unfuvān-ı şebāb (5) avān-ı tufūliyyet gibi degüldür.

Beyt: Yüzüñı ey püser-i nūr-ı likā

(6) Gül gibi açmağa başladı hevā

Neşr: Nefs-i bed-endīş seni endāhte-i (7) girdāb-ı teşvīş itmedin şānımıza münāsib dest-peymān tertīb idüp ekfā (8) vü akrānımızdan bir kerīme-i °afīfeyi °aķd-ı °ıķd ve sülük-i izdivācına çekem.

(9) **Beyt:** Saña kaçdım bu ki ey cān-ı peder

Cüft idem bir dürr-i pakīze-güher

(10) **Neşr:** Ya°kub eyitdi “Ol duhter ki ben °akd idüp āyın-i kābīn için (11) dest-peymān takdim itsem gerek āmādedür. Peder aķsā-yı murādıñ nedür (12) biz de āgāh olalım” deyü ḥakīkat-ı ḥālī pürsān olduğda bir şemşīr-i bürrān (13) getirüp eyitdi

³³⁹ “İnne’llāhe yuḥibbu me°ālī’l-himem.” “Allah işlerin yüce olanını sever.”

³⁴⁰ “°Ulüvvü himmetu mine’l-īmān.” “°Ulüvv-i himmet imandandır.”

Beyt: همت بلند دار که (14) نزد خدا و خلق

باشد بقدر همت تو اعتبار تو³⁴¹

(15) **Kıṭʿa:**

(16) Şāh-ı ʿālem ʿulüvv-i himmetle

(17) Rubʿ-ı meskūnı itdi zīr-nigīn

(18) Baḥr-ı cūdında kaṭredür kılzüm

(19) Zerreder himmeti yanında zemīn

(20) **On İkinci Bāb ʿAzm Beyānındadır**

(21) ʿAzm pīşrev-i kâfile-i murādāt ve delīl-i sebīl-i umūr u mühimmātdur.

(22) **Beyt:** بی عزم درست و سعی کامل

کسی را نشود مراد حاصل³⁴²

(23) ʿAzm-ı dürüst oldur ki bir emre ki mübāşeret oluna hiç bir māniʿ menʿa kâdir (24) olmaya. ʿAzm-ı mülük defʿi ʿādī-i memleketde müstahsen ü memdūḥdur. (25) Her pâdişāh ki bir fehvā-yı³⁴³ pāy-ı himmeti [20] (1) nihāde-i rikāb-ı ʿazīmet ide her āyīne leşker-i feth ü zafer-istikbāl (2) ve ʿalā aḥseniʾl-ḥāl aḳşā-yı meṭālīb ü āmāline īşāl ider. Zīrā (3) ʿazm-ı dürüst nişāne-i ğalebe vü nuşret ve vesīle-i ʿizz ü saʿādetdür.

Beyt: کسی بمنزل مقصود ره نمی یابد (4)

مکر بسعی تمام و مکر بعزم درست³⁴⁴

³⁴¹ Himmet-i bülend-dār ki nezd-i Ḥudā vu ḥalḳ / Bāşed bi-ḳadr-ı himmet-i to iʿtibār-i to Allah ve insanlar nezdinde yüce himmetli ol, himmet miktarınca itibarın olur.

³⁴² Bī- ʿazm-ı dürüst ve saʿy-ı kāmīl / Kesī rā ne-şevēd murād ḥāşıl Samimi niyet ve kamil çaba olmadan, kimsenin muradı hasıl olmaz

³⁴³ "...fe-izā ʿazemte fetevekkal ʿalaʾllāh..." "...azmettin mi Allah'a güven..." Al-i İmrân, 3/159.

³⁴⁴ Kesī rā bī-menzil-i maḳşūd reh nemī yābed / Meger bi-saʿy-ı temām ve meger bi-ʿazm-i dürüst Kimse arzu ettiği menzile yol bulamaz, ancak tam bir çaba ve samimi niyet dışında

(5) **Hikāyet:** Mülükden biri toprak yemege muṭād idi. Çünki eṭibbā (6) u hükemā mazarratın beyān idüp defʿi-ile taqyyūd itdiler. Müfīd olmadı. (7) Bir gün ehlu'llāhdan biri ziyāretine gelüp inḥirāf-ı mizācınıñ sebebin (8) suāl itdükde ekl-i gilden pāy-ı kudret der-gil ve dāğ-ı ḥayret ber-dil (9) idigün iḥlām eyledi. Ol ʿazīz eyitdi “Kanı şāyeste-i şān-ı şāhān (10) olan ʿazm-ı dürüst ü kāmīl ki hiç bir mānīʿ ānı menʿ idemez. Pādīşāh (11) bu güftār-ı şıḥḥat-şīʿārdan müteʿeşşir olup ʿazm itdi ki bir daḥi toprak (12) yemeye. Ol ʿazīmet-i şāḥīḥa berekātıyla ḥalāş bulup şıḥḥat buldı.

(13) **Beyt:** هر آنه که پای طلب در طریق عزم نهد

بختگاه بزرگی رسد بکام نخست³⁴⁵ (14)

(15) **Kıtʿa:**

Ḥazret-i sultān Aḥmed Ḥān-ı İskender-serīr

(16) Her umūrında idüp ʿazm-ı dürüstü iltizām

(17) İḥtilāl-ı ʿālemi defʿ itdi saʿy-ı tāmı-ile

(18) Virdi ʿazm u ḥazmla dehre nizām u intizām

(19) **On Üçünci Bāb Cidd ü Cehd Beyānındadır**

(20) Cidd taḥşīl-i meṭālibe saʿy u şitāb ve cehd iktisāb-ı meḳāşıd u (21) meʿrebde meşāḳḳ u meṭāʿibe taḥammül ü irtikābdur. Bu şıfat-ı seniyye tābiʿ-i himem-i (22) ʿaliyyedür. Şāḥib-i ʿazīmet olan merd-i meydān-ı ḡayret bir muḳteżā-yı (23) ʿulüvv-i himmet irtikāb-ı meşāḳḳ-ı şāḳḳadan ḥaşyet eylemez. Eger cidd ü cehd (24) ile fāʾiz-nişāb-ı merām olur ise fe-bihā muḳadder degil ise bāri ʿindeʾl- (25) ʿuḳalā ʿözri vāzıh ve mertebe-i ʿulüvv-i himmeti cümle zamāʾire hüveydā vu lāyiḥ [21] (1) olur. Hükemā-yı Hind emşālinde mezkūrdur ki bir mūr-ı zaʿīf bir pūşteyi (2) cāy-ı āḥare naḳle şurūʿ eyledükde bir mūrḡ güzār iderken bu keyfiyyeti (3) görüp müteʿaccibāne “Bu ne kār-ı düşvārdur ki kemer-beste-i ʿazīmet olmuşsun” (4) deyü suāl eyledi. Mūr cevāb virdi ki “Benī nevʿimden biriniñ dil-dāde-i (5) muḥabbeti yem talebkār-ı vişāl

³⁴⁵ Her ān ki pāy-ı taleb der-ṭarīḳ-i ʿazm nehed / Bi-taḥt-gāh-ı büzürgī resd bi-kām-ı nüḥşt
Kim ki azimet yoluna talep ayağını atarsa, ilk nefeste büyüklük tahtına çıkar.

olduğda bu şartı der-pīş eyledi. Ben daḥi (6) ṭav° u rızā ile °azm ü cezm eyledüm. Ḥāla ol şartı mūrā°ata cidd (7) ü cehd üzereyim. Ya maṭlabım ḡarīn-i ḥuṣūl ya °özüüm erbāb-ı himmet ḡatında (8) maḡbūl olur.

Nazm:

من طریق سعی می آرم بجا (9)

لیس للانسان الا ما سعی

ور نشد از جهد من کاری تمام (10)

من دارن معذور باشم والسلام³⁴⁶

(11) **Nesr:** Mervīdir ki Ferīdūn mebādī-i eyyām-ı salṭanatda ebedī-i müteḡalibede (12) olan memālikiñ feth ü teshīri endişesine düşüp erkān-ı devlet (13) ile meşveret eyledükde ba°zıları eyitdi “Ey şehir-i yār-ı kāmkar ve ey (14) pādīşāh-ı bülend-iḡtidār memleketiñ envā°-ı tecemmül ü şevketle ārāste (15) ve salṭatatiñ eşnāf-ı °adālet ü refāhiyyet ile pīrāste iken bī-īcāb-ı (16) mūcib taḡrīk-i ḡubār-ı fitne nā-münāsib ve bī-sebeb-i iḡtiḡām-ı maḡāvif (17) ü mehālikiñ ḡilāf-ı muḡtezā-yı re°y-i sā°ibdür.” Ferīdūn buyurdi ki (18) “Huṣūl-ı āmālde rekūb-ı ehvālden teḡāşā denā°et-i himmetden nāşīdür. Şey°-i (19) yesīr ile iktifā muḡtezā-yı ṭabāyī°-ı behāyim-i çerende ve iḡtiyār-ı °uzlet (20) ü inzivā şanāyi°-i mesākin ve °acāyız-i ser-efgendedür. Cidd ü cehd ile (21) taḡşīl-i āmāl kār-ı merdān-ı merd ve pīşe-i şīr pīşe-i neberdür.

Beyt: (22) از مشقت چرا بر اساید

هر که همت جهانبا نیست³⁴⁷

Hikāyet: (23) Ya°kūb-ı Leyṣ bidāyet ḡālinde irtikāb-ı maḡāvif idüp bir ān āsāyiş (24) itmezdi. Aḡbābı didiler ki “Sen ehl-i bāzārdan bir merd-i şaffār (25) ve rüygirlik ile evḡāt-güzārsıñ. Beyhūde bu nice renc ü zaḡmeti [22] (1) niçün iḡtiyār

³⁴⁶ Men ṭarīk-i sa°yī mī ārem be-cā / Leyse li°l-insāni illā mā sa°ā

Ver ne-şūd ez cehd-i men kārī temām / Men derān ma°zūr bāşem ves°-selām

Ben çaba yolunu tutmaktayım, insan ancak çalıştığına erişir.

Eger benim çabamdan bir iş tamamlanmazsa, ben ondan mazurum ves°-selam.

³⁴⁷ Ez meşakkat-ı çerā ber-āsāyed / Her ki rā himmet cihān-bānīst

Kim bu âlemde hükümdar olursa meşekkatten rahatlık süremez.

idersiñ?” Cevāb virdi ki “Ḥayfdur ki ʿömr-ı ʿazîz (2) miss ü āhen ıslāhına maşrûf ola. Cidd ü cehd iderim veche-i (3) teveccühüm bir şanʿata tevcîh idem ki anda baña bir eḥad müşārik olmaya.” (4) Didiler “Bu ḥayāl-ı muḥāl ʿadīmü’l-iḥtimāldur.” Yaʿküb eyitdi “Bilürüm (5) bu kār-ı düşvār maḳûle-i muḥālden görünür. Ammā cidd ü cehd ile (6) taleb-i meʿālîde itlāf-ı vücūd şanāyiʿ-i sâfilede taẓyîʿ-i evḳāt (7) itmeden aḥsendür.” Lā-cerem meyāmin cidd ü cehd ve himmet-bülend ile mālîk-i (8) tâc u dīhîm ve fermān-fermā-yı memālîk ü eḳālîm oldı.

Beyt: می باش (9) بجد و جهد درکار

دامان طلب زدست مکذار³⁴⁸

Hikāyet: Mülükden (10) biri ferzenden serdār idüp muḥārebeye gönderdi. Şehzāde (11) eşnā-yı rāhda gāh gāh zırhın püştünden çıkarupistirāhat (12) iderdi. Melik bu keyfîyyetden āgāh olup nāme gönderdi ki “Ey nūr-ı (13) dīdem Cenāb-ı Rabbü’l-ʿālemîn ʿizzeti külfet ü meşakḳate ḳarîn ve zilleti (14) āsāyiş ü rāḥata refîḳ idüp ʿizzeti mülûke ve zilleti reʿāyāya erzānî (15) buyurmuşdur. Bu iki emriñ bir yerde ictimāʿı ʿadīmü’l-iḥtimāldur. Gerekdür ki (16) iḥtiyār-ı meşakḳat-ı ʿizzet idüp āsāyiş ü rāḥatı reʿāyāya îbdāʿ idesiñ. (17) Cidd ü cehd vesîle-i ḥuşûl-ı āmāl oldığı gibi zıddı ki beṭālet (18) ü keseldür. Bāʿiş-i indirās esās-ı devlet ü saltanatdur ve mûriş-i inʿikās (19) taḥt-ı saʿādet ü rāyet-i şevketdür. Ālî Ṭāhir’den sebep-i zevāl-i eyālet (20) ü devletleri suʿāl olundukda cevāb virdi ki “Şarāb-ı şeb ve ḥʿāb-ı (21) bāmdād yaʿni ʿîş u nûş ve āsāyişe iştiğāl ve cidd ü cehd ile (22) temşiyet-i mehām-ı memleketde tekāsül ü ihmāl sebep-i zevāl-ı devlet ü iḳbāl (23) ve bāʿiş-i intiḳāl-ı saltanat u iclāl oldı.

Beyt: بنای دولت خود آنکسی خراب کند (24)

که شام می خورد و صبحگاه خواب کند³⁴⁹ (25)

[23] (1) Kıtʿa:

³⁴⁸ Mi-bāş cidd ü cehd der-kār / Dāmān-ı taleb zi-dest-i me-güzār

Her işte çaba ve gayret sahibi ol, talep eteğini elden bırakma

³⁴⁹ Binā-yı devlet-i ḥūd ān kesî ḥarāb kuned / Ki şām mî ḥürd ve şubḥ-gāh ḥʿāb kuned

O kimse ki akşam yiyip içip sabahlayarak uyanan devlet binasını harab eder

Resm-i cidd ü cehdi ta'lim eyleyüp ferzendine

(2) Pend içün bu beyti inşād eylemiş bir pādīşāh

(3) لذت شاهى ترا بس راحت دكبر مجوى

(4) با وجود سلطنت سرمايه دكر مخواه³⁵⁰

(5) On Dördünci Bāb Şebāt Beyānındadır

(6) Şebāt mühimmāt u umūrda ber-қarār olmakdur. Meyāmin-i berakātı müşmir ü fevā'id-i (7) felāḥ u necātı müntecdür. Her kimse ki bünyān-ı sa'ādetiñ inhidāmından emīn (8) olmak isteye gerekdür ki binā-yı umūrın esās-ı şebāt üzere vaż' (9) eyleye. Merd-i şābit-қadem oldur ki rāh u rüşenden vesāvis ü evhām ile (10) münḥarif olmaya. Tārīḳ-ı necāt ve devām-ı şebātdan ḡayrı ile bulunmaz. °Alāmet-i (11) şebāt iki nesnedür. Evvelkisi bir emre ki şürū° ide itmāma irişdire. (12) Kayşer-i Rūm Nüşirevān'dan sebep-i beḡā-yı saltanat nedür deyü su'āl (13) eyledi. Nüşirevān eyitdi "Hergiz beyhūde söylemem ve her mühimmi ki (14) fermān idem encām-pezīr olmadukça āsāyış eylemem." Kayşer eyitdi "Ḥukemā-i (15) Yūnān daḡı böyle buyurmuşlardur ki:

Қыта: (16) هر طرح كه افكنى چو مردان

جهدى بكن و تمام كردان

يعنى علمى كه بفرازى (17)

بايد كه ديكر نكون نسازى³⁵¹

(18) İkincisi bir söz ki şādır olduḡda naḡīzine tekellüm olunmaya. Kütüb-i (19) tevāriḡde mezkūrdur ki Sultān Maḡmūd Ġaznevī eşnā-yı rāhda (20) bir ḡamālı gördi. Bir seng-i girānī yüklenmiş gider. Merḡamet eyleyüp (21) "Bu taşы yere қoyıvir" deyü

³⁵⁰ Lezzet-i şāhī terābes rāhat-ı dīḡer mecvā / Bā-vucūd-ı saltanat sermāye-i dīḡer meḡvā
Etme başka sermeyeyi talep var iken saltanat / Padişahlık lezzeti yeter ḡayrı isteme rahat

³⁵¹ Her tarḡ ki efkenī çū merdān / Cehdī bikūn ve temām kerdān
Ya°nī °ilmi ki ber-firāzī / Bāyed dīḡer nekūn ne-sāzī
Bir işe başlamayı niyet edersen, çaba gösterip onu tamamlamaya çalış
Yani işlerin en yücesi ooluncaya kadar çabalamaya devam et

buyurdılar. Hamāl ol sengi nihāde-i şāh-rāh (22) eyledi. Her bār ki devvāb u sūtūr ol maḥalden murūr ideler zaḥmet (23) çeküp remīde olurlardı. Havāşş-ı nūdemādan baʿzıları vaqt-ı (24) fırsatda ol sengiñ maḥzūrātın beyān ve cāy-ı āḥare naḳlın istīzān (25) itdiler. Pādişāh buyurdılar ki “Lisānımızdan cāri olan lafzıñ [24] (1) ḥilāfını fermān eylesek ḥalk ʿadem-i şebātımıza ḥaml iderler.” Menkkūldur ki (2) baʿd-ı vefāte evlādı daḥi ol t̄aşı yerinden ḳaldırmadılar.

(3) Kıtʿa:

(4) سخن شاه شاه هر سخن است

بهمه حال پاس باید داشت

تا نکردد نقیض ان ظاهر

باید انرا بلوح دل بنکاشت³⁵²

(8) Rubāʿī

(9) Tırāzende-i levḥ-i ḥulḳ-ı nīkū

(10) Bunı itdi ser-name-i zīb-i merām

(11) Şebāt oldı tāk-ı kelām-ı mülūk

(12) Kelāmü’l-mülūk mülükü’l-kelam³⁵³

(13) On Beşinci Bāb ʿAdālet Beyānındadır

(14) ʿAdl dād-ı mazlūmānı virmek iḥsān cerāḥāt-ı mecrūḥāna merhem-i rāhat

(15) irgürmekdür. ³⁵⁴ ان الله يعمر بالعدل والاحسان Āyet-i Şerīf’i ile (16) mertebe-i vucūbı mübeyyen ³⁵⁵ وعدل ساعة خير من عيبادة سبعين سنة

³⁵² Sūḥan-ı şāh şāh-ı her sūḥan est / Be-heme-ḥal pās-bāyed daşt

Tā niger-ded naḳtīz ān zāhir / Bāyed envār-ı bi-levḥ-i dil be-nigāşt

Padişahların sözü sözlerin padişahıdır, her halde yerine getirilmeli

Ta ki zıddı açığa çıkmadıkça, o sözü gönül levhasına nakşet

³⁵³ Meliklerin kelamı, kelamın da melikleridir.

³⁵⁴ “İnne’l-lāhe yeʿmuru bi’l-ʿadli ve’l-iḥsān...” “Şüphesiz Allah, adāleti, iyilik yapmayı emreder...”, Nahl, 16/90.

³⁵⁵ Bir saat adāletle hükmetmek yetmiş yıl ibadet yapmaktan üstündür.

mu'ayyendür. Netîce-i 'ibâdet 'âbide hâşıla (18) fâ'ide-i 'adâlet havâşş u 'avâma vâşıludur. Şevâb-ı 'adl u dâd (19) bîrûn-ı güncâyiş-i ta'dâddur. Menâhic-i erbâb-ı dîn ü devlet ve meşâlih-i (20) aşhâb-ı mülk ü millet berekât-ı 'adl-ile ber-murâd olur.

Hikâyet: Selâtinden (21) biri ziyâret-i Beytullâhi'l-Harâm'a ihrâm-bend-i 'azîmet olduğda erkân-ı (22) devleti baş-ı mahzûrât-ı 'adîde ile men' eylediler. “Çünkü bu sa'âdet (23) müyesser olmaz. Bâri iktisâb-ı meşûbatı için bir tedbîr idiñ” didi. (24) O diyârda gûşe-güzîn zâviye-i 'uzlet bir dervîş-i şâhib-i kerâmet (25) var idi ki şerâ'itî ile altmış hacc itmiş idi. Şâyed bir hacc şevâbı [25] (1) iştirâ oluna deyü sevķ olundukda pâdişâh bi-nefsihî hânķâh-ı dervîşe (2) varup 'arz-ı merâm siyâķında dervîş eyitdi. “Eger dirhem ü dînâr ile (3) bey' olunsâ her hâţvesin dünyâ vü ma fî-hâya virmem. Ancaķ bir sâ'at (4) 'adl-ile itdiķiñ hükûmet şevâbın virirseñ altmış haccıñ daķı şevâbını (5) sana hîbe iderim.” Bundan ma'ûm oldu ki selâţin-i 'izâm-ı efđal (6) 'ibâdet-i edâ-i farîzadan soñra 'adâletdür. Fezâ'il-i 'adâletden (7) bu nükteyi beyân kifâyet ider ki 'adiliñ bir fâ'idesi görûlmemiş ise de (8) 'âlemiñ mahbûbı ve zâlimiñ bir zararı müşâhide olunmamış ise de (9) kâffe-i benî âdemiñ menfûr u menkûbıdır. Bu hâle şâhid-i fâşıl Haccâc-ı (10) Zâlim ile Nûşirevân-ı 'adıldür. Nûşirevân-ı âteş-perest yâd olunsâ (11) 'adl sebebi ile tahsîn ve Haccâc müslim zikr olunsâ zulmı vâsıtasıyla (12) nefrîn iderler.

Beyt: داد کری شرط جهاندار یست

دولت (13) باقی زکم آزار یست³⁵⁶

'Abdullâh Tâhir püserine pend idüp buyurlardı ki (14) “Mâ-dâm ki bisât-ı 'adl ve firâş-ı inşâf eyvânımızda küsterânide ola (15) hânedân-ı iķbâlimiz âsîb-i zevâlden masûnu's-sâhadur.”

Beyt: تا پای (16) پادشاه بود در بساط عدل

بر فقر او نهاده بود تاج سروری³⁵⁷

³⁵⁶ Dâd-gîrî şart-ı cihân-dârîst / Devlet bākî zi-kem âzârîst

Adâlet cihangirliķiñ şartıdır, devlet de en az zûlun ile bakidir

³⁵⁷ Tâ pây-ı pâdişâh buved der-bisât-ı 'adl / Ber fark-ı o nihâde-bûd tâc-ı serverî

Padişahın ayaķı adâlet halısında olduķu müddetçe, başında padişahlık tacı mukarrer olur

(17) **Nesr:** Pādişāh-ı ʿādil sāye-i luṭf-ı Ḥudā'dur. Tāb-ı āfītāb-ı zulm u ḥarāret-i (18) şerāret-i sitemden dil-sūḥte vü āzürde olanlar ol zıll-ı zālil-i emn ü emāna (19) ilticā idüp āsāyiş ü ārāmiş iderler.

Beyt: شاه عاد سایه لطف (20) حقست

هر که دارد عدل لطف مطلقست³⁵⁸

Nesr: Ḥükemā (21) buyurmuşlardır ki ʿadl beyne'l-enām tesviyedir. Ya'ni bir gurūhı āḥare (22) teslīṭ itmeyüp her t̄ā'ifeye ʿalā merātibihim muʿāmele buyrulmağdur. Zīrā ḥuddām-ı (23) selāṭin-i ʿizām dört nev'idür. Evvel ehl-i şemşirdür ki tavā'if-i (24) ʿaskeriyeden ʿibāretdür. Ānlar āteş meşābesindedür. İkinci ehl-i kalem ki (25) vüzerā vu ʿulemā vu küttābdür. Ānlar havā muḳābilidür. Üçüncü ehl-i muʿāmele ki [26] (1) tüccār ve ehl-i şanāyi'dür. Bunlar āb menzilesindedür. Dördüncü ehl-i (2) zirāʿat ki aşḥāb-ı karī vü reʿāyādur. Ānlar ḥāk mertebesindedür. Pes (3) bunlardan her biri āḥare galebe ide mizāc-ı devlete inḥirāf u ihtilāl-i (4) mutetārık ve şalāḥ-ı ʿālem ve nizām-ı aḥvāl-ı benī ādem perīşān ve müteferriḳ olur.

(5) **Kıṭʿa:**

هر یکه راز خلق مرتبه ایست

پیش ازین دور یافته تعین (7)

هر کسی را جای خود بنشان

پس بدولت بجای خود بنشین³⁵⁹ (9)

(10) **Nesr:** Fezā'il-i ʿadāletden biri daḥi budur ki eczā-yı vucūd-ı sulṭān-ı (11) ʿādile ḥāk taşarruf idemez. Bir gün bu ḥuşuş Me'mūn Ḥalīfe (12) meclisinde müzākere olundu. Ḥalīfe istikşāf-ı hāl için Medāyin'e (13) gidüp kabır-ı Nüşirevān'ı keşf itdirüp gördi ki bir pādişāh-ı ʿadālet-i (14) intisāb-ı gūyādur. Ḥvāb aşlā vucūdına tağayyür

³⁵⁸ Şāh-ı ʿadl sāye-i luṭf-ı Ḥaḳḳ est / Her ki dāred ʿadl-ı luṭf-ı mutlak est

Adāletli padişah Allah'ın lutfunun gölgesidir, kim ki adāletle davranırsa mutlak lutufdur

³⁵⁹ Her yekī rā ez ḥalk mertebeye āyist / Pīş ezīn dūr yāfte taʿyīn

Her kesī rā cāy-ı ḥūd be-nişīn / Pes be-devlet be-cāy-ı ḥūd be-nişīn

Mahlukattan herkesin bir mertebesi var, fitrat günü tayin oldu

Herkes kendi yerini bulur, devletle makamına oturur.

gelmemiş. Engüştinde (15) üç hâtem var. Birinde “Dost u düşmana mudārā eyle” ve birinde (16) “Bī-meşveret-i hıred-mendān bir emre şurū eyleme” ve birinde “Re‘āyāya ri‘āyet(17) eyle” deyü nakş olunmuş ve yanında bir levh-i zerrīn var. Kilk-i hikmet ile (18) nūşte ki “Her pādīşāh-ı şāhib-i intibāh ki rifat-ı menzilet ve vüs‘at-ı memleket (19) ister ‘ulamāya ta‘zīm ü merhamet ve şıfat-ı ‘adl-ile ittişāfa himmet eylesin.” (20) Me‘mūn-i kerem-maḡrūn ol neşāyihi sebt-i şahīfe-i derūn idüp turāb-ı (21) daḡmeyi ‘abīr-alūde pūşīde itdirdi. Havāşş-ı nüdemādan biri eyitdi. (22) “Kāfir-i ‘adil hāşşiyet-i ‘adl-ile āstb-i hākden emīn ola şeref-yāfte-i (23) devlet-i İslām olan melik-i ‘adil ‘uḡūbatı ‘uḡbā ve nāyire-i nīrāndan me‘mūn (24) olsa ‘aceb midür? Hālīfe bu kelām-ı ḡayr-encāmıdan memnūn olup zeyl-i (25) veşāyā-yı mezkūra taḡarrīye berīn fermān eyledi.

Beyt: [27] (1) عدل در نیاکونام کند

در قیامت خوب فرجامت کند³⁶⁰

Cümle-i erkān-ı ‘adāletden (2) biri kelimāt-ı dād-h‘āhānı sem‘-i cānla ıḡḡa ve ḡacetlerin revā itmekdür (3) ve zekāt-ı saltanat fuḡara u zu‘afā‘la mükāleme ve ḡusn-i mu‘āmele idüp (4) ṡarīḡ-i rıfḡ u mūdārāya gitmekdür.

Beyt: نظر کردن بدرو یشان (5) بزرگی را منافی نیست

سلیمان با چنان حشمت نظرها داشت (6) با مورش³⁶¹

Hikāyet: Şehriyār-ı dāru’l-mülk-i Çīn zīver-i ‘adl-ile ārāste (7) ve şıfat-ı naşfetle pīrāste idi. Bi-emri’llāh-i Te‘ālā kuvvet-i sāmī‘asına (8) za‘f u fütūr gelüp istiḡāse-i mazlūmāni istimā‘ idemez oldu. (9) Fermān eyledi ki dād-h‘āhāndan ḡayrı kimse cāme-i siyah lābis olmaya ki (10) sā‘irinden imtiyāz ile temşiyet-i umūrlerine ihtimām oluna.

Beyt: (11) سریر اوردی بدولت پای مردی کن بلطف

³⁶⁰ ‘Adl-ı der-dünya nikū-nām kuned / Der-ḡıyāmet ḡūb fercāmet kuned

Adālet ḡişi için dünyada ḡüzel bir nam, ahirette de ḡüzel bir akibet bırakır

³⁶¹ Nazar-kerden be-dervīşān büzüḡī ra menāfī nist / Süleyman bā-cunān ḡaşmet nazarhā daḡt bā-mureş.

Dervīşana nazar etmek yüceliḡi düşürmez, Süleyman ḡaşmetliḡine raḡmen karıncaya nazar etmiştir.

Hikāyet: Melikšāh-ı Selçūkī bir gün (13) seyr ü şikār ve geşt ü güzār iderken bir miqdār āsāyiş içün nehr-i (14) zinde-rūd kenārında bir mergzāre nüzul itmişdi. Huddām-ı selāṭinden (15) biri kenār-ı cūy-bārda bir gāv bulup fi'l-hāl zebh ü kebāb eyledi. (16) Meger ol gāv bir pire-zenīñ idi ki kendü ile dōrt nefer-i yetīmiñ medār-ı (17) ma'īseti ol gāvīñ şīrine mevķūf idi. Pīre-zen bu hālden (18) āgāh olup ser-cisre geldi. Pādīšāh kevkebe-i 'azīmet ve devdebe-i (19) haşmetle murūr iderken 'inān-ı esbin girift idüp eyitdi. "Ey (20) pūser-i Alparslān dādımı bu cisr-i zinde-rūdda virmezseñ 'izz ü celāl-i (21) aḥadiyyet ḥaḳkī'çün ser-cisr-i şīrāt-ı müstaḳīmde tā ḥaḳkım iḥķāḳ (22) olunmaya dest-muḥāşameti dāmeniñden ḳat' eylemem. Fikr eyle bu iki cisriñ (23) ḳaḅsını iḥtiyār idersiñ." Sultān-ı 'ālī-şān bu kelām-ı dehşet-(24) engīzi istimāc' idecek kemāl-ı ḥavf u hirāsetden pīyāde olup "Ey (25) māder-i 'azīz ol cisriñ cevābına tāḳatım yokdur. Saña kim zūlm eyledi [28] (1) beyān eyle ki iḥķāḳ-ı ḥaḳḳ' ideyim" didi. Pīre-zen mācerāyī 'alā-mācerā (2) taḳrīr idicek. Ğulāma siyāset fermān idüp ol gāvdan bedel (3) yetmiş gāv iḥsān ve envā'-ı meḳārim ü in'āmla ḥoş-nūd u şādān eyledi. (4) Ol pādīšāh vefāt itdükde henüz pīre-zen ḥayātda idi. Bir gice (5) ḳabri üzerine gelüp rüy-ı niyāzı dergāh-ı çāre-sāz-ı bī-enbāze tevciḥ (6) idüp eyitdi: "İlāhī bu ḳūluñ ki bu ḥāḳ içindedür. Ben dermānde (7) oldığım vaḳt dest-gīr olmuş idi. Hālā ol dermāndedür. Kemāl-ı keremiñle (8) dest-gīri ol. Ben bī-çāre iken ol 'acız-ı maḥlūḳıyyet ile baña raḥm eyledi. (9) Şimdi ol bī-çāredür. Sen ḳuvvet-i ḥālīḳıyyetle ve cūd ü merhametle raḥmet (10) ve 'afv u maḡfīret eyle." Bu eṣnāda şulehādan biri şāhı vāḳ'asında (11) gördi. Aḥvālından su'āl itdükde pīre-zen-i dād-ḥ'āhīñ du'āsı (12) feryād-ı resm olmasaydı çengāl-ı iḳāb-ı uḳūbatdan ḥalāş olmazdım" (13) didi. Erkān-ı 'adāletden biri daḡi muḥāfaẓa-i emr-i İlāhī'dür. Ya'ni 'adāleti (14) aḥķām-ı şerī'ate muṭābıḳ ve ḥāl-ı ḥışm ü rızāda cānib-i ḥaḳḳdan (15) 'udül itmeyüp emrin fermān-ı Hudā'ya muvāfiḳ itmekdür. Bālā-terīn-i aḥķām ḥūkm-i melik-i 'Allāmdur. الا له الحكم وهو اسرع الحاسبين³⁶³

³⁶² Ser ber-āverdī be-devlet pāy-ı merdī kun be-luṭf / Dest-res dādet Hudā uftād ki ān ra dest-gīr

Devletle serfiraz oldu öyle ise lütuf ile mertliğe göre davran, Allah sana el uzattı, sen de düşkünlere.

³⁶³ "...elā lehu'l-ḥukmu ve huve esra'u'l-ḥāsibīn..." "...Bilesiniz ki O, hesap görenlerin en seri olanıdır..." En'am 6/62

Beyt: (17) هر جا که پادشاهی و سلطان و سرور یست

محکوم آستان در کبریای (18) اوست³⁶⁴

Hikāyet: °Ahd-ı hilāfet-i Meʿmūn-i kerem-maḳrūnda bir kimse (19) cürm idüp firār eyledi. Birāderin aḥz itdiler. Ḥalīfe ḥitāb-ı (20) ıṭāb-āmīz ile eyitdi. “Yā ḳarındāşıñ ihzār yā-ḥūd ḳatli ihtiyār eyle.” (21) Ol şahş eyitdi “Bendeleriñden biri bir kimseyi ihlāk murād itse (22) sen ḥalāşına nişān gönderseñ ḳatl idebilür mi?” Ḥalīfe eyitdi (23) “İdemez.” “İmdi ben saña bir pādīşāhdan nişān getürdüm ki sen ānıñ (24) fermānıyla mesned-ārā-yı serīr-i hilāfet ve fermān-fermā-yı memālik (25) ü eyāletsıñ” Ḥalīfe “Nişānıñ nedür?” didükde³⁶⁵ [29] (1) Āyet-i Şerīf’in okudu. Meʿmūn Ḥalīfe müteʿessir olup “Nişān-ı muḥkem (2) ve ḳazā-yı mübrem gönderdün” diyüp ıtlāḳ eyledi.

Beyt: (3) حکمی که صادر ست ز دیوان لم یزل

خود ز هره مخالفت ان کراید³⁶⁶

(4) **Nesr:** °Adlīñ bir rükni daḥi ḥulūş-niyetdür. Yaʿni reʿāyā vü berāyāya ḥayr-ḥʿāh (5) olmaḳdur. Niyet-i mülükde teʿşīr-i °azīm müḳarrerdür. °Adl-ı mülük-i (6) ḥālīşu’n-niyye ebr-bārende ve āfītāb-ı münevverdür. Ḥazret-i Şeyḫ Saʿdī (7) ravḥu’llāhu Teʿālā buyurmuşlardır:

Beyt: (8) دران کوش تا هر چه نیت کنی

نظر در صلاح رعیت کنی³⁶⁷

(9) **Hikāyet:** Behrām-ı Gūr bir bāḡ kenārına gelüp bāḡbāndan āb-ı enār (10) istedi. Bāḡbān fī’l-ḥāl bir kāse-i mā-lā-māl getirüp °arz eyledi. (11) Behrām nūş idüp suʿāl eyitdi ki “Bu bāḡdan ḥāşılıñ ne miḳdārdur?” Bāḡbān eyitdi “Senevī üç yüz dīnārdur.” “Dīvān-ı pādīşāhīye nesne (13) virir misiñiz?” didi. Bāḡbān eyitdi

³⁶⁴ Her cā ki pādīşāhī sultān u server ist / Maḥkūm-ı āsitān der-kibriyāyi ust

Her nerde büyük padişah ve sultan var ise, Allah’ın azametinin eşiğinin mahkumudurlar

³⁶⁵ “Velā teziru vāziretun vizra uḥrā...” “Günahkār kimse başkasının günahını çekmez...”, Fâtir 35/18.

³⁶⁶ Ḥukmī ki şadr est zi-divān-ı lem yezel / Ḥūd zehre-i muḥālefet ān kerā-būd

Zeval bulmaz divandan hüküm sadır olursa, hiç kimsenin kahramanlığı muhalefet edemez ona

³⁶⁷ Der ān gūş tā her çi niyet kunī / Nazar der-şalah-ı raʿiyet kunī

Her ne işe edersen niyet, halkın maslahatını gözet

“Pâdişâhımız ancak mazrû’âtdan (14) öşür alır bağâtdan nesne almaz.” Behrâm fikr itdükte memleketimizde bağ-ı (15) bisyâr ve eşcâr u kurûm bî-şümârdur. Eger ânlardan daği öşür alınsa (16) ra’âyâya çendân zarar terettüb itmez. Hâzîneye nef’-i küllî â’id olur. Pes (17) ta’sîr-i bağâtı taşmîm eyledi. Bu eşnâda yine harâret ğalibe idüp tekrar (18) âb-ı enâr istedi. Bağbân gidüp mekş-i medîdden sonra nîm kâse âb-ı (19) enâr getirüp itizâr-künân eyitdi. “Ey civân cürm ü takşîr benim (20) degildür. Zâhirâ pâdişâh bu vâkt endişe-i zulm u bid’at itmişdür ki (21) berekât-ı işmâr ref’ oldı. Zîrâ ol bir enârdan bir kâse pür olmuş idi hâlâ (22) on enârdan nîm kâse oldı.” Behrâm müte’essir olup ol niyetden rücû’ (23) eyleyüp tekrâr imtihâna âb-ı enâr istedi. Bağbân gidüp der-’aķab (24) mesrûr u hândân evvelkiden fîrâvân bir kâse âb-ı enâr takdîm-ile (25) eyitdi. “Ey Civân ‘acebdür ki şehriyâr-ı memleket tegayyûr-i niyet ve ferâğat-ı zulm [30] (1) ü bid’at eylemiş ki fi’l-hâl âşâr şimâra vâşıl ve bir enârdan bu kadar (2) âb hâşıl oldı.” Behrâm şüret-i vâķ’ayî bağbâna i’lâm idüp (3) ‘an-şamîmi’l-bâl murâ’ât-ı merâsim-i ‘adâlete iştiĝâl eyledi. Bu hikâye-i (4) şîrîn ol pâdişâh-ı ma’delet-âyînden yâdigâr ķaldı. Tâ ki selâţîn-i (5) güzîn hişşe-mend olup niyyât-ı müşmirü’l-berekâtların ķarîn-i ihlâş (6) itmekle zîb-efzâ-yı serîr-i sa’âdet-i dâreyn olalar.

Beyt: (7) شاهکه او نیت خود راست کند

یابد ز جدا هرچه که در خواست کند³⁶⁸

(9) **Neşr:** ‘Adl ahsen-i haşâ’il ve zulm akbeğ-i rezâ’il oldıĝı ķarâr-dâde-i ekârim ü (10) emâşıldür. Zîrâ ‘adl beķâ-i mülk-i vüs’at-ı memleket ve mevîrî-i (11) ħazâ’in ve ma’mûrî-i kurâ vu medâ’ini mûcibdür. Zulm zevâl-ı mülk ü ħazâ’in (12) ü memâlik ve vehâmet-i ħâtîmet ü şe’âmet-i ‘akîbeti müntecdür.

Beyt: (13) Şaltanat ‘adl-ile olur pâyidâr

Kâr-ı ‘âlem ‘adl-ile bulur ķarâr

Neşr: (14) Elĥamdu’lillâh pâdişâh-ı ‘âlem-penâh ħazretleriniñ zamân-ı ma’delet-iķtirânlarında (15) zehr-i âfâ’î-i zulm u itisâf tiryâk-ı devâ’î-i ‘adl u inşâfla mun’adîm (16) ve bünyâd-ı cevîr ü bî-dâr ķavâ’id-i naşfet ü dâd ile münhedîm âşâr-ı

³⁶⁸ Şâh ki o niyet-i ĥud rast kuned / Yâbed zi-Ĥudâ her ķi ki der-ĥ’âst kuned
Bir pâdişâh ki doĝru tutarsa niyetini, Yüce Allah hasıl eder her isteĝini

(17) reʿfet ve envār-ı merḥametleri aḳṭār-ı cihānı pür-nūr ve miʿmār-ı ʿadl u cūd (18) u mekremetleri füşḥat-serāy-ı ʿālemi maʿmūr eylemişdür.

(19) **Kıṭʿa:**

معین دین و دولت حضرت خان احمد عادل (20)

که باشد رایت قدرش فراز قبه خضرا (21)

زمین از عدل او تازه زمان از فیض او خرم (22)

رعیت شاد و ملک آباد و خلق آسوده از غوغا (23)

زهی دارای دین پرور که بر منشور اقبالش (24)

کشیده کاتب حکم ازل طغرای استعلا³⁶⁹ (25)

[31] (1) **On Altıncı Bāb ʿAfv Beyānındadır**

(2) ʿAfv ʿindeʾl-iḳtidār günahkārdan ʿuḳūbatı terk itmekdür. Bu ḥıṣāl-ı (3) ḥamīde faẓīletde cümleden fāikdür. Ḥaḳḳ Sübhānehü ve Teʿālā Resūl-i Ekrem (4) ṣallaʾllāhü Teʿālā ʿAleyhi ve Sellem Ḥazretleriʾn bu şıfat-ı seniyye ile ittişāfa (5) emr idüp³⁷⁰ خذ العفو buyurmuşdur. Bināʿen ʿaleyh fetḥ-i Mekkeʾde cümle (6) şanādīd-i Kureyşi āzāde ve müjde-i ʿafv ile dil-şād buyurdılar. Ḥükemā (7) dimişlerdür ki “Günāh her ne kadar keşir olur ise de faẓīlet-i ʿafv āndan (8) ziyādedür.”

Hikāyet: Mülük-i ʿArabʾdan bir melik-i kerīm ḥuzūruna aḳrabāsından (9) nice kimseyi ḳatl eylemiş bir şaḳī gelüp istiʿfā-yı cerāyim eyledi. Melik (10) istiḡrāb idüp “Bu deñlü cürm ü ışyānıñ var iken nice cesāret (11) itdüñ. Ḥavf-ı intikām itmedüñ mi?” didükde ol mücrim “Bā-ifrāt-ı ʿafv ü (12) keremiñ bāʿiş-i cürʿetim olmuşdur. Günāhım her ne kadar ʿazīm ise ʿafvıñ (13) āndan aʿzam idi ki cürm-gerde-i

³⁶⁹ Muʿīn-i dīn u devlet Ḥazret-i Ḥān Ahmed-i ʿadil / Ki bāşed rāyet-i ḳadreş firāz ḳubbe-i ḥaḍrā Zemīn ez ʿadl-ı o tāze zemān ez feyz o ḥurrem / Raʿiyet şād ve mülk ābād ve ḥaḳ ḁsūde ez ḡavvā Zihī dāra-yı dīn perver ki ber-menşūr-i iḳbāleş / Keşide kâtip ḥukm-i ezel tuḡrā-yı istiḻā Din ve devlet yardımcısı Ḥazret-i Han Ahmed-i Adil, ki onun kadrinin sancağı kubbet-i hadradan da yücedir. Yeryüzü onun adāletinden, genç zamanında bereketinden sevinçlidir, halk sevinçli, devlet ebedi, halk kargaşadan uzaktır. Dininin koruyucusunun yayılan ikbali ne güzeldir, ezeli hüküm yazan kâtip yücelik tuḡrasını çekmiştir.

³⁷⁰ “Ḥuziʾl-ʿafv(e)...” “Sen afv yolunu tut...” Aʿrāf 7/199.

yağınimdür.” didi. Melik bu kelāmı pesend (14) idüp şahīfe-i seyyi’ātına qalem-i ‘afv ü kerem keşīde kıldı. Havāşş-ı (15) nüdemān biri “Bu maqūle haşma maḥall-ı intikāmda luṭf u in‘āmıñ (16) ma‘nāsı nedür?” didükde Melik buyurdu ki “Eger aḥz-ı intikām eylesem faqat (17) ben mesrūrü’l-bāl olurum. Ammā müjde-i ‘afv ü keremle ol bī-çāre maqzīyyü’l- (18) āmāl olup baña dünyāda zıkr-i cemīl ve āḥiretde ecr-i cezīl ile bā‘iṣ (19) olur.

Mıṣra‘: ³⁷¹ در عفو لذت‌یست که در انتقام نیست

(20) Me‘mūn Ḥalīfe’den menkūldur ki “Eger ‘āmmе-i enām ‘afv-ı cerāyim ü āṣāmdan (21) ne mertebe mütelezziz ü maḥzūz idigimize āgāh olaydı dergāhımıza (22) günāhdan ḡayrı tuḥfe ile gelmezler idi.”

Kıṭ‘a: (23) مجرم کراین دقیقه بداند که دم‌بدم

مارا چه لذت‌یست بعفو کناهکار (24)

همواره ارتکاب جرایم کند بعفو (25)

پیسته نزد ماکنه آرد با عتذار ³⁷² (1) [32]

(2) İskender Arāsto’dan su‘āl itdükde “Filān mücrim ḥaqqında ne dirsūñ.” (3) Ḥakīm-i ‘ālī-cenāb cevāb-ı bā-şavāb verdi ki “Ey pādīşāh-ı mükerrermet-penāh (4) eger cürm ü günāh olmasa a‘lā-yı faẓīlet ki şıfat-ı ‘afvdur kimseden (5) zāhir olmazdı.

Beyt: کناه آینه عفو و رحمتس ای شیخ

مبین بچشم (6) حقارت کناهکار انرا ³⁷³

³⁷¹ Der-‘afv lezzet ist ki der-intkân nist

Afv etmekte intikamda olmayan bir lezzet vardır.

³⁷² Mücrim ger in daḳṭka bi-dāned ki dem-be-dem / Mā rā çi lezzet ist be-‘afv-ı günāh

Hemvāre irtikāb-ı cerāyim kuned be-‘afv / Peyveste nezd-i mā günah āred be-‘itizār

Eger mücrin afv ederken bulduğumuz lezzetin sırrına vakıf olsaydı

Sürekli günah işlerdi afv olmak için, ömrünü beyan edip daima yanımıza günah getirirdi

³⁷³ Günāh āyīne-i ‘afv u rahmet est ey şeyḥ / Mebīn be-çeşm-i ḥakāret günāh-kārān-rā

Ey şeyh günah afv ve rahmet aynasıdır, onu hakaret gözü ile görme

Nesr: °Avfiñ memdūhiyyeti °inde'l-iḳtidārdur. (7) ³⁷⁴ الاصاغر والاكابر يعفون ve °ādet-i selāṭīn-i kişver-küşā (8) ve ṭarīḳa-i ḥavākīn-i memleket-pīrā berā-yı şükrāne-i iḳtidār günāhkārān-ı (9) ḥaclet-zedeyi beşāret-i °afv ile dil-şād u kāmkar itmekdür.

Beyt: (10) زابتدای دور آدم تا بدور پادشاه

از بزرگان عفو بو دست (11) از فرودستان کنه³⁷⁵

Nesr: °Ayn-ı īfā'la °afv-ı Ḥudā-yı müste'āna kemāl-ı (12) ihtiyācın müşāhede ve iz'ān eyleyen merd-i mekremet-nişān şıfat-ı °afv (13) u şafḥı şī'ār idüp ferdi cürm ü takşīr ile mu'āḥaze eylemez. (14) Memdūhiyyet-i °afv umūr-ı meşrū'adadur. Muğāyyir-i emr-i şer'at (15) olan ḥuşūşda °afv āsām-ı °azīmedendür.

Beyt: اکران (17) جرم را حدیست شرعی

نبایت داشت انجا عفو مرعی³⁷⁶

(17) **Kıṭ'a:**

(18) °Afv bir güzīde-i ahlāk

(19) °Afvdur pīşe-i ḥired-mendān

(20) Şıfat-ı °afv ile şeh-i °ālem

(21) Oldı ser-defter-i mülūk-ı cihān

(22) On Yedinci Bāb Ḥilm Beyānındadır

(24) ان الله غفور حلیم³⁷⁷ Te'ālā 'u Ḳāle'llāh'u den ma'düddur. Ḳāle'llāh'u den ma'düddur. Ḳāle'llāh'u den ma'düddur. (23) Ḥilm ahlāk-ı İlāhī'den ma'düddur. Ḳāle'llāh'u den ma'düddur. (24) an allahı gıfır hclm (25) cümle enbiyā vu evliyā bu şıfat-ı seniyyeden ḥişşe-yāb olmuşlardır. Müfside-i (25) imān ve bedreḳa-i leşker-i şeyṭān olan şevret-i ḡazabı kuvvet-i ḥilm ile [33] (1) münhezim kılmışlardır. Ḳavī-terīn-i revm-i pehlivān merd-efgen ü ḳahramān-ı (2) şaf-

³⁷⁴ El-eşāgıru ve'l-ekābiru ye'fün. Küçük ve büyükleri afv edin.

³⁷⁵ Zı ibtidā-yı devr-i Âdem tâ be-devr-i pâdişâh / Ez büzürgân °afv-ı bû-dest ez furû-destân günâh Devr-i Âdem'den Padişâ devrine kadar küçüklerden günâh, ululardan afv sadır oldu.

³⁷⁶ Eger ân cürm râ ḥaddist şer' / Ne-bāyed dāşt-i ancā °afv-ı mer'ı

Eger bir cürme hadd-i şer'i varsa, onda insanların afvı geçerli değildir

³⁷⁷ "...inne'llāhe ḡafūrun ḥalīm." "...Muhakkak Allah ḡafurdur, hâlimdir." Âl-i İmrân, 3/155.

şiken degildir. Rûz-âver ve pür-dil ol merd-i kāmildür ki hāl-ı gâzabda (3) nefesine mālîk ve menhec-i hilm ü bürd-bâre sâlik ola. Hālîm ol kimseye (4) dirler ki seylâb-ı kûh-endâz-ı hışm ü gâzab binâ-yı sarây-ı temkîn ü vaqârın (5) rahnedâr ü halel-pezîr itmeye. Egerçi şıfat-ı hilm ile ittîşâf herkese (6) vâcibâtındandır. Ammâ selâţîn-i ʿizâma ehemmi-i mühimmâtındandır. Mâ-dâm ki hilm (7) ü vaqâr şîʿâr ve bürd-bârı düstürkâr itmeyeler pîrâye-i bend-evreng-i kāmranî (8) olamaz. Bûzr-i cumhur buyurmuşdur “Hilm milh-i hʿân-ı ahlâkdur. Zîrâ hilmiñ (9) hurûfî kalb olunsa milh olur. Nemek çâşnî-bahş-ı taʿâm oldığı gibi (10) hilm zîb-efzâ-yı ahlâk-ı efâzıl-ı kirâmdur. ʿAlâmet-i hilm üç nesnedür. (11) Evvel güşâde-rûy ve şîrin-zebân olup bir kimseden kavlen ve fiʿlen (12) bir vazʿ-ı nâ-hem-vâr müşâhede eylese mukâbele-i biʿl-ihsân eyleye. İkinci (13) Bi-nefse tehevvr ü gâzab istîlâ itdükde tahammül ü sukût ile defʿ eyleye. (14) Bu haşlet-i hamîde delîl-i itmînân-ı dil ve teskîn-i rûhdur. Dervîşân-ı (15) sâlikân emrâz-ı gâzaba bu dârü ile ʿilâc iderler. Üçüncü hazm-ı (16) nefis ve kezmi-i gayzdur.

Beyt: با تویم که چیست غایت حلم

هر که (17) ز هرت د هد شکر بخشش³⁷⁸

Hikâyet: Nev-bâve-i büstân-ı velâyet (18) bâ-kûre-i bâğıstân-ı hidâyet-i sebt-i Nebî necl-i velî Hâzret-i Hüseyin bin ʿAlî (19) radıya’llâhu Teʿâlâ ʿanhümâ bir gün eşrâf-ı ʿArab’dan bir cemâʿatle taʿâm (20) tenâvül iderler idi. Hâdim elinde olan kâseyi hâţâʿla düşürdü. (21) Ol taʿâm-ı hâre Hâzret-i İmâm’ın ruhsâr-ı mübâreki üzere rîzân oldu. (22) Hâzret-i İmâm veche-i teʿdîble nigâh-endâz olduḡda hâdim والكاظمين الغيظ³⁷⁹ Āyet-i Şerîf’in (24) tilâvet eyledi. “Ya gulâm defʿ-i gâzab u intikâm ve seni âzâde ve meʿûnetiñi (25) âviḡte-i gerdân-ı ihtimâm eyledim” deyü buyurdılar.

Beyt: بدی را بدی سهل [34] (1) باشد جزا

اكر مردی احسن الى من اسأ³⁸⁰

³⁷⁸ Bâ toyem ki çîst gayret-i hilm / Her ki zehret dehd-şeker bahşış

Sana hilmin ne olduḡunu söyliyim: sana zehir verenlere şeker vermektir.

³⁷⁹ “...veʿl-kâzimîneʿl-gayza veʿl-ʿâfîne ʿaniʿn-nâs veʿllahû yuḡibbuʿl-muḡsinîn.” “...Onlar öfkelerini yenenler, insanları af edenlerdir. Allah iyilik edenleri sever. Âl-i İmrân 3/134.

³⁸⁰ Bedî râ bedî sehl bâşed ceza / Eger merdî aḡsen ilâ men asâ

Kötülḡe kötülük ile karşılık vermek kolaydır, insanlık güzelliḡin süsüdür.

Nesr: Egerçi hilm ahlāk-ı (2) hamīde ve haşā'il-i pesendideniñ ahsenidür. Ammā mevāzi'-i mu'inesi (3) vardır. Hışm mezmūm-ı hırş u tāmā° u kibrden münba'is olandır. (4) Takviyyet-i dīn-i mübīn ve muḥāfazat-ı aḥkām-ı şer'at-ı Seyyidü'l-Mürselīn (5) için olan ğazab memdūḥ u müstaḥsendür. Maḥall-ı hışm ü hilmī nazar-ı (6) tedkīk ile teşhīş u temyīz idüp mevzu'atda isti'māl itmek gerek.

(7) **Kıṭ'a:**

(8) Şıfat-ı hilmle şeh-i °ālem

(9) Oldı revnaḳ-fezā-yı heft iklīm

(10) Haḳḳ budur ḥānedān-ı salṭanata

(11) Gelmedi böyle pādişāh-ı ḥalīm

(12) **Beyt:**

(13) قهر و لطف اندر محل خود نکوست

(14) جای کل کل باش جای خار خار³⁸¹

(15) **On Sekizinci Bāb Hülḳ u Rıfḳ Beyānındadır**

(16) Hülḳdan murād hoş-ḥūy ve rıfḳdan ğaraż mülāyemet ü dil-cūyudur. (17) Hülḳ ḥüsn-i ni'am-ı İlāhī'yeniñ eccl ü a'zamı ve haşā'il-i pesendideniñ (18) e'azz u ekremidür. İzed-i müte°āl devḥa-i imānı ḥalḳ u icād idüp āşār-ı ḥulḳ (19) u şehā ile müzeyyen kıldı.

Beyt: من ندیدم درجهان جست وجو

(20) هیچ اهلیت به از خلق نکو³⁸²

Beyt: رفقدر چاره کن رنج و ستم

³⁸¹ Kahr u luṭf inder mahl-ı ḥūd nikūst / Cāy-ı gül gül bāş cāy-ı ḥār ḥār
Kahr ve lutf yerinde güzeldir, gülün yeri gül dikenin yeri dikende güzeldir.

³⁸² Men ne-dīdem der-cihān cüst ü cū / Hiç ehliyet be ez ḥalḳ-ı nikū
Dünyada arayıp soran hiç görmedim, eyliyetin iyi insanlara verildiğini.

Hikāyet: Bir ebleh-i bī-idrāk Hāzret-i (22) ‘Īsā ‘alā Nebiyyinā ve ‘Aleyhi’s-Selām’dan bir nesne su’āl eyledi. Ānlar daḥi (23) luṭf u rıfḳla cevāb virdiler. Hicāb itmeyüp nizā‘a taṣaddī ve sū‘-i (24) edebde ta‘addī eyledi. Īsā ‘Aleyhi’s-Selām müteḡayyir olmayup mülāyemeti efzūn (25) buyurdılar. Bir kimse aḥvāle vāḳıf olup “Yā Rūḥu’llāh bu ne taḥammüldür ki [35] (1) ol ḥuṣūnet itdükçe siz mülāyemet idersiz” didi. Buyurdular ki (2) bir feḥvā-yı³⁸⁴ کُل اِنَاء یترشح بما فیهِ andan ol şıfat-ı bed şudūr (3) ve benden bu sūret-i ḥasene zuhūr ider. Ben āndan ḡaḡab-endüz olmam. (4) Ol benden cā‘iz ki edeb-āmūz olur. Ben ānıñ fī‘linden cāhil olmam (5) ol benim ḥulḳımdan şāyed āḳil olur.” Hükemā buyurdılar ki ḥulḳ-ı ḥüsn (6) ‘ālāmeti ondur. Evvel iyü ādemler ile ülfet ve sözlerine ‘adem-i muḥālefet. (7) İkinci bir emrde inşāf üzere hareket. Üçüncü ‘ayb-cūy olmamak. (8) Dördüncü bir kimseden zelle zuhūr itse ḥüsn-i vechle te‘vīl eylemek. (9) Beşinci günāhkār i‘tizār u isti‘fā itdükde ḳabūl eylemek. Altıncı (10) müzāḥame-i nāsa taḥammül ve cefālarına şabr eylemek. Yedinci ḥācetlerin revā ḳılmaḳ. (11) Sekizinci kendü ‘aybın görmek. Toḳuzuncu ḥalḳa tāze-rū ve küşāde- (12) ebrū olmaḳ. Onuncı şıḡār u kibār ile mülāṭafet ü mülāyemet üzere mu‘āmele(13) eylemek.

Beyt: با همه خلق جهان خلق پسندیده نمای

که سوی (14) خلد برین راه بران خواهد بود³⁸⁵

Nesr: Zīrā ṭabāyī‘-ı ādemī ḥulḳ u rıfḳa (15) ittışāl ile ravnaḳ bulur. ‘Āmme-i enām aṣḥāb-ı rıfḳ u mülāyemetiñ rızāsında (16) olurlar ve maḥallinde rıfḳla ta‘zīr ü ḡuṣ-māl-ı ‘unfle ḡarabet-i kūpāldan (17) mü‘eṣṣir vāḳı‘ olur.

Hikāyet: Rıfḳ u mudārā ile mevsūm olan mülūk-i (18) kirāmdan biri bir nev‘ ta‘ām ārzū idüp āş-peze ṭabḥın fermān eyledi. (19) Ol daḥi tekellūf-i tām ile ṭabḥ idüp ḥuzūra getürdi. Melik ol (20) ta‘āma naḡar-endāz-ı iltifāt olıcaḳ bir meges gördi. Ānı giderdi. Biri (21) daḥi nümāyān oldı. Ṭab‘ına nefret gelüp elin çekdi. Āş-pezi çāḡırdup

³⁸³ Rıfḳ der çāre kun renc ü sitem / Hūş tūter zaḥmī mülāyım merhem

Rıfḳ zorluk ve cefāya çāredir, yarayı mülāyemet merhemi iyileştir.

³⁸⁴ “Kullu ‘inā‘i yetereṣṣaḥu bimā fih.” “Her kap içindekini sızdırır.”

³⁸⁵ Bā-heme ḥalḳ-ı cihān ḥulḳ-ı pesendide nümāy / Ki sūy ḥuld-ı berīn rā hayrān ḥ‘āh būd.

Tüm mahlukata güzel ahlāk göster, ebedi olan cennete uçmakgüzel Ahlāk ile olur

(22) eyitdi “Güzel ta‘ām tabh itmişsiñ. Yarın yine ol ta‘āmı tabh eyle ammā (23) bi-şart ān ki içinde meges çok olmaya.” Hâzır meclis bu hulk-ı zībā (24) ve rıfķ u mudārāya hayrān olup sitāyiş ü tahsîn itdiler ve āş-peş kemāl-ı şerm (25) ü hecāletden mertebe-i helāke qarīn oldı.

Beyt: [36] چودر مقابلہ جرم لطف بیندر (1)

شود خجل زده و ان خجالت اور ایس³⁸⁶ (2)

(3) **Ḳıṭ‘a**

(4) Hüsni hulkı-ile pādişāh-ı cihān

(5) Oldı pīrāye-bahş-ı devlet ü dīn

(6) Ez rıfķ u refet ü keremi

(7) Eyledi dehri reşk huld-ı perīn

(8) Hakk Te‘ālā ve cūd-ı pūr-cūdīn

(9) Dā‘imā eyleye ḥaṭādan emīn

(10) **On Tokuzuncı Bāb Şefkat u Merḥamet Beyānındadır**

(11) Şefkat u merḥamet bā‘iş-i selāmet-i dünyā ve vesīle-i sa‘ādet-i ‘uḳbādur.

(12) ³⁸⁷ bu ma‘nāya işāret (13) ü īmādur. ارحموا من في الارض يرحمكم من في السماء

Hikāyet: Sulṭān Maḥmūd’uñ pederi Sebüktekīn Sulṭān-ı (14) Selçuķ huddā-mından faķaṭ bir esbe mālīk kimse idi. Evkātı zarūretle (15) gūzerān itmegin dā‘imā şikāra gidüp her ne peydā iderse ānīla ta‘ayyüş (16) iderdi. Bir gün yine şahrāda beççesiyle bir āhū görüp şayd kaşdıyla (17) irḥā‘-‘inān eyledi. Āhū gūrīzān olmağla beççei der-kemend idüp şehre (18) müteveccih olduķda āhū ki beççesin giriftār gördi. Şefkat-ı māderāne (19) ḥasebi-ile cān-ı şīrīninden el yuyup feryād-künān ‘aķiblerine

³⁸⁶ Cū der muḳābele-i cūrm luṭf bīned kes / Sūd ḥacl-zede ve ān ḥacelet o ra bes

Cūrm karşılığında ihsan gören bir kimsenin utanması ceza olarak ona yeter.

³⁸⁷ “Erḥamū men fi’l-arzi yerḥamkum men fi’s-semā’i” “Siz yeryüzündekilere merhamet edin ki göktekiler de size merhamet etsin.”

düşdi. (20) Sebüktekîn âhûnuñ bu vaz'ından müte'essir olup beççeyi âzâde idüp (21) kendü tehî-dest 'avdet eyledi. Ol gice Mefhâr-ı Kâ'inât 'aleyhi (22) Efđalu's-Şalavât Hazretleri'n vâkı'ada gördi. Buyurdılar ki (23) "Ol merhâmet ki âhû hakkında senden cilveger oldı. Cenâb-ı Erhamü'r-Râhimîn'in (24) rızâ-yı şerîfine muvâfık a'mâl-ı hâlişeden olmağın râzı (25) vu hoşnûd olup evlâdına hil'at-ı şaltanat erzânî buyurdı." Gerekdür ki [37] (1) 'ibâdu'llâha daği şefkat u merhâmet üzere mu'âmeleye sâ'y ve kavâ'id-i (2) 'adl u siyâseti kemâ-yenbağî murâ'î olasın.

Beyt: (3) دست رعایت زرعیت مدار

کار رعیت بر رعایت سپار³⁸⁸

Neşr: (4) Evliyâ'u-llâhdan bir 'azîz buyurmuşdur ki "Bir hayvâna şefkat bâ'is-i devlet-i (5) saltanat ola insâna merhâmet sebab-i sa'âdet-i dareyn olsa istib'âd (6) olunur mı?

Beyt: اگر رحمت زحق داری تمنا

تو هم بادکران رحمی بفرما³⁸⁹ (7)

(8) Kıt'a:

(9) Re'fet ü şefkatle ma'mûr itdi mülk-i devleti

(10) Hâzret-i Sultân-ı Aḥmed-i Hân vâlâ-menḳabet

(11) Olalı âyîn-bend saltanat-ı 'Osmâniyân

(12) Gelmemişdür böyle şâhen-şâh-ı şâhib merhâmet

(13) Yigirminci Bâb Ḥayrât u Müberrât Beyânındadır

(14) Temhîd-i kavâ'id-i ḥayrât ve te'sîs-i mebânî-i müberrât her şâhib-i devletiñ
(15) zimmet-i himmetine vâcibdür. Mesâcid ü me'âbid ü medâris ü h'ânḳah u 'uyûn

³⁸⁸ Dest-i ri'âyet zi-ra'yet medâr / Kar-ı re'ayet be-ri'âyet-i sipâr

Mesuliyetin altında olanlardan elini çekme, onların işlerini hakkıyla yerine getir.

³⁸⁹ Eger zi-hakk-ı dârı temannâ / To hem bādigerân rahmî be-fermâ

Eger Hakk'tan rahmet temenni edersen sen de halka merhametle hükm et.

(16) u cisür ve bunların emsâli her fîl mebrûr-ı şadaka-i câriyedür. Mâ-dâm ki (17) âşârı bâkî ola şevâbı bânî-i hayrın rûhına vâsıl olur.

Beyt-i ‘Arabiyye: (18) ان آثارنا تدل علينا

فانظروا بعدنا الي الآثار³⁹⁰

Neşr: Şâhib-i (19) başîret ki şaykal-ı inâbetle âyîne-i hâtırdan jeng-i ğafleti zedûde eyleye (20) ve câh u mâl ma’raz-ı fenâ vu zevâl ve ta’adüd-i tağayyür ü intikâlde idüğün ‘ayn-ı (21) îkânla müşâhede ve iz‘ân ide. İktisâb-ı meşûbât-ı uhreviyyeye teşmîr-i (22) sâ’id ihtimâm idüp bir fehvâ-yı³⁹¹ ان احسنتم احسنتم لانفسكم (23) a’âmâl-ı hayrât u müberrât ile tertîb-i mühimmât-ı bâkiyât-ı şâlihâta sa’y (24) u ikdâm ider. Bu takrîb ile nâmı cerâyid-i rûzgâr ve şafahât-ı edvâr-ı leyl (25) ü nehârda hayr ile meşûr ve nezd-i ekâbir ü aşâğırde zîkr-i cemîl ile [38] (1) mezkûr olur.

Beyt: چون نمی ماند جهان بیقرار

نام نیکوبه ماند یاد کار³⁹² (2)

Neşr: Hadîs-i Şerîf’de (3) vârid olmuşdur ki a’âmâl-ı âdemî ba’de’l-vefât bi’l-cümle munkaṭı‘e olur. İllâ (4) üç nesne munkaṭı‘e olmaz. Evvel ‘ilm-i nâfi‘dür ki intifâ‘ oluna. İkinci (5) veled-i şâlihüdür ki ânı du‘â-i hayr ile yâd eyleye. Üçüncü şadaka-i (6) câriyedür ki hayrât u müberrâtdan ‘ibâretdür. Mesned-ârâ-yı serîr-i hilâfet (7) olan aşhâb-ı devlet hâzerâtına lâyıkdur ki mi‘mâr-ı dest-i himmetle biḳâ‘-ı (8) hayr ihdâşına müsâra‘at buyuralar.³⁹³ انما يعمر مساجد الله من آمن بالله (9) işâret-i pür-beşâret-ile müşâr olalar.

Hikâyet: Ekâbir-i devletden biri vefât (10) itdükden sonra bir dostı rü’yâda görüp ahvâlini tefahhuş itdükde (11) cevâb virdi ki “Filân vakte dek giriftâr-ı çengâl-i

³⁹⁰ İnne âşârünâ tedüllü ‘aleynâ / Fe-nzurü ‘ib‘adunâ ile’l-âşâr

Eğer bizi tanımak istiyorsan yattığımız eserlerimiz bizi tanıtır.

³⁹¹ “İn ahsentüm ahsentüm li-enfusikum...” “Eğer iyilik ederseniz kendiniz için etmiş olursunuz...” İsrâ 17/7.

³⁹² Çün nemî mâned cihân bi-ḳarâr / Nâm-ı nîkû be-mâned yâdkâr

Bu dünya süretkli kalıcı olmaz, ancak iyilerin yadı kalır.

³⁹³ “İnnemâ ya‘muru mesâcide’llâhi men âmene bi’llâh...” “Allah’ın mescitlerini ancak Allah’a imân eden (ve ahiret gününe imân eden, namazı dosdoğru kılan, zekatını veren) kimse imâr eder.” Tevbe 9/18.

‘iḳāb-ı ‘uḳūbet (12) idim. Bi-‘avni’llāhi’l-Meliki’l-Mennān mazhar-ı ‘afv ü ğufrān ve dāḫil-i nüzhetgāh-ı (13) cinān oldum. Sebebi bu ki bir tāriḥde be-yābānda fī sebīli-llāh bir ribāṭ binā (14) eylemişdüm. Eyyām-ı ḥārrede bir dervīş tāb-ı āfītābdan bī-tāb olup ol (15) ribāṭ sāyesinde bir miḳdār āsāyiş ü def’-i ıztırāb idüp “İlāhī (16) bānī-i ḥayre rahmet eyle” deyü du‘ā eylemiş. Ol du‘ā maḳbūl-ı dergāh-ı kibriyā (17) olup baña ḥufre-i caḥīmden ravza-i na‘īme reh-nümā oldu.”

Beyt: (18) نمر داکه ماد پس ازوی بجای

پل مسجد و خان و مهمان سرای (19)

(20) **Ḳıṭ‘a**

(21) Ḥüsrev-i cem ‘aẓamet-i Ḥazret-i Sultān Aḥmed

(22) K’eylemiş ānı Ḥudā ḥayr-ı şāhān-ı cihān

(23) Bu yeter niyyeti ḥayr oldığına şāhid kim

(24) Oldı ḥayrāt u müberrātla dehr-i ābādān

(25) **Yigirmi Birinci Bāb Seḥāvet ü İḥsān Beyānındadır**

[39] (1) Seḥāvet sebeb-i nīk-nāmī ve iḥsān mūcib-i dost-kāmī ve ḥüceste-i (2) fercāmīdür.

Beyt: Oldı her müşkil için sīn-i seḥā

(3) ‘Anberīn şāne ile ‘uḳde-küşā

Neşr: Bir ḥaşletdür ki (4) sa‘ādet-i dāreyni ḥāvī bir şıfatdur ki mecmū‘-ı fazīlete müsāvī.

(5) **Beyt:** Hiç seḥāvet gibi ḥaşlet mi var

Ḥalka kerem gibi kerāmet mi vār

(6) **Neşr:** Mucib-i sa'âdet-i dünyâ olması ³⁹⁴ من جاء بالحسنة فله عشر امثالها (7) **Âyet-i** Şerîf'i-ile müberhen ve bâ'îş-i devlet-i dünyeviyye olması (8) ³⁹⁵ الانسان عبد الاحسان (9) maẓmûn-ı münîfle mübeyyendür.

Beyt: (9) Yaluñız buña deger dünyâda

Ɣul olur luţfuña her üftâde

Neşr: (10) Bir devhadur ki şâhları a'lâ-yı 'alîne peyveste ezhârı selâmet (11) ve eṣmârı kerâmet-i 'uḳbâ bir hünerdür ki sâtirü'l-'uyüb ve bir eṣerdür ki câlibü'l-kulüb.

(12) **Hikâyet:** Hüsrev-i Perviz'in leşkerkeş ü düşmenkeş (13) bir sipeh-sâlâr-ı bülend-iḳtidârı var idi ki metânet-i re'y ü kuvvet-i 'azmle (14) şöhret-şi'âr ve cevdet-i 'aḳl u vefret-i ḥazmle memdüh-ı şıḡâr u kibâr (15) idi. Câdde-i iṭ'atden 'udül u inḥirâfi muḳteẓâ ba'z-ı evzâ' (16) nümâyân olup râyet-i ifrâz-ı şikâḳ olduḡı şüretde raḥne-endâz-ı (17) bünyân-ı salṭanat olması muḳarrer olmaḡın Hüsrev endîşe-nâk olup (18) **Mıṣrâ':** ³⁹⁶ علاج واقعه پیش از وقوع باید کرد (19) üzere ol ḡâ'ile-i hâ'ileniñ def'i bâbında erkân-ı devlet ü müşîrân-ı (20) memleket ile meşveret eyledi. Cümlesi ḡayd ü bend olmasın inhâ itdiler. (21) Hüsrev bu tedbîri istiḥsân idüp sipeh-sâlârı ḥuzûruna (22) da'vet ve cāy-ı ḡadîmden bâlâ-maḳâm-ı vâlâya iclâsın fermân idüp (23) merteb-i ri'âyet ve ikrâm u iḥsân u in'âm eyledi ki nefâyis ḡazâ'in (24) ve nuḳûd-ı defâ'in ile ceyb-i âmâlî mā-lâ-māl oldu. Erkân-ı devlet (25) müḡâyyir-i tedbîr ve meşveret-i vaz' u ḡareketden müte'accib olup vakt-i [40] (1) fırsatda istiḳşâ-yı ḡâl itdüklerinde Hüsrev buyurdı ki (2) "Re'yiñize ḡilâf ve 'azmimden inḥirâf eyledim. Çünki ḡayd ü bend (3) olunmasın münâsib gördiñiz. Ben daḡı ḡayd-ı iḥsânla ḡöñlün (4) bend eyledüm ki dil vâlî-i vilâyet-i bedendür. Bu taḡrîb ile cemî'e-i a'zâ (5) vu cevârihin bend itmiş oldum. Bend-i âhenin sühânla fersûde olur ammâ (6) bend-i iḥsân murûr-ı eyyâm ve kirâr-ı a'vâm ile fersûde olmaḳ 'ademü'l-ihtimâldur. (7) Murḡ-ı vaḡşî dâne vü devâm ile ṣayd

³⁹⁴ "Men câ'e bi'l-ḡaseneti felehü 'aşru emṣâlihâ..." "Her kim bir iyilikle gelirse kendisine onun on misli sevap vardır." En'âm, 6/160.

³⁹⁵ "El'insānu abdu'l-iḥsān" "İnsan ihsanın kuludur."

³⁹⁶ "İlâc-ı vâḡa pîş ez vukû' bâyed kerd / Bir hadisenin ilacı vakâdan önce tedbirli olmaḡtır."

ve ādemī iḥsān u inʿām ile (8) kayd olunur. Fi'l-vāki° sipeh-sālār Hüsrev'in nevāziş ü i'tibārından (9) şermsār olup min ba'd rızā-yı hümāyūnına muğāyyir hareket eylemedi.

(10) **Beyt:** ان نوازش شکری که یافت

بعداذان روی برتافت ازو³⁹⁷

(11) **Neşr:** Fazīlet-i cūd u şehādan biri budur ki merd-i cevād maḥbūb-ı ʿālem (12) ve memdūḥ-ı cümle benī ādemdür. Ahālī-i Hindistān memālik-i Rūm'da eşhiyādan (13) bir kimse istimā° eylese beher-bāb iḥsānı olmaḵ mutaşavver degil (14) ise de ʿan-şamīmü'l-bāl zıkr-i meḥāmid ve neşr-i menākıbına iştiḡāl (15) iderler. Esmā-i eşhiyā şafaḥāt-ı evrāk-ı rūzgār ve defātir-i ḥavātır-ı (16) şigār ü kibārda mediyyü'l-medhūr muḥsenātla meşṭūr ve elsine-i enām ve efvāḥ-ı (17) ḥavāşş u ʿavāmda ḥayr ile mezkūrdur. Ḥātim-i Tā°t ʿahd-ı ba'id ve müddet-i (18) medīddür ki tayy-ı simāt-ı ḥayāt eylemişdür. Henüz ʿāmme-i ʿālemyān şehd-i (19) medḥ ile raṭbū'l-lisāndur.

Beyt: نماند خاتم طایی ولیک تابابد بماند

نام بلندش به نیکویی مشهور³⁹⁸ (20)

Hikāyet: Āvāze-i cūd-ı Ḥātim cezīre-i (21) ʿArab'dan dāru'l-mülk-i Rūm ve vilāyet-i Şām u Yemen'e velvele-endāz-ı iştiḥār olup:

(22) **Naẓm:**

Açdı yed-i luṭf-ile dervāzeyi

Şaldı bevne künbede āvāzeyi

(23) Şöhret-i şehir oldı çü Tāyılıḡı

Vird-i zebān oldı fedāyılıḡı

³⁹⁷ Ān nevāziş-i şekerî ki yaft / Ba°dezān ruy-ı ber-tāft ez o

Şeker gibi iltifatı buldu, onu bırakıp başka kapıya yüz çevirmedi.

³⁹⁸ Nemāned Ḥātim-i Tāyī velīk tā bi-ebed be-māned / Nām-ı belendeş be-nīkūyī meşḥūr

Ḥātim Tai kalmaz ancak iyilikle meşhur olmuş yaygın nāmı ebediyete kadar devam eder.

(24) **Neṣr:** Lāf-ı da°vā-yı cūd iden mülūk nā°ire-i ḥased ile pür-dūd olup (25) āile-i vezi-cūd-ı Hātīm'e dāmen-i der-miyān oldılar. Ez-cümle Vālī-i Şām mertebe-i [41] (1) cūd u keremin isti°lām için irsāl-ı peygām idüp yüz °aded şütür³⁹⁹-ı sürḥ (2) mūy ve siyah çeşmi kūh-ı kūhān ṭaleb eyledi. Ol nev°-i şütür ḳabīle-i (3) Hātīm'de bulunmadı. Eṭrāf-ı ḳabā°ilden istiḳrāz u tekml idüp (4) °alā sebīlü't-ta°cīl irsāl eyledi. Melik-i Şām bu mu°āmeleye müte°accib (5) ü ḥayrān olup develere emti°a-ı mütenevvi°a taḥmīl idüp °alā ṭarīki'l-hediyye (6) Hātīm'e gönderdi. Vaḳtā ki cimāl-ı aḥmāl-ı emvāl-ı firāvānla nezd-i Hātīm'e (7) vuşul buldı herkese şütürin bār ile teslīm idüp bir ḥabbesine (8) tevcīh-nigāh-ı iltifāt eylemedi. Bu ḥaber sem°-i Melik-i Şām'a resīde olduğda (9) cūd-ı Hātīm ḥāric-i ṭavḳ-ı benī ādem idügüne i°tirāf idüp aḥbābı (10) zümresinden oldı.

Beyt: آوازۀ سخاوت و احسان حاتمى

آخر درین (11) جهان بعیث برنیاں مدست⁴⁰⁰

Neṣr: Egerçi mülūk-i eṭrāf vücutḥ-ı (12) keşire ile ezmāyış ü imtiḥān idüp inşāf itdiler. Ammā fermān- (13) fermā-yı ḥıṭṭa-i Yemen şervet ü şevketle mülūk-i sā°ireye ḡālib ve āvāze-i (14) cūd u seḥā vu kerem ü iḥsān °aṭā ile iştiḥāre ṭālib olmağın (15) Hātīm'in cūd u seḥā ile °ālemgīr olduğına dilgīr ve her-bār izāle-i vücutduna (16) cuyā-yı tedbīr idi.

Beyt: Nār-ı ḥased yaḳdı dil ü cānını

İçmege (17) ḳaşd itdi ānıñ ḳanını

Neṣr: Pāy-ı taḥtında bir °ayyār-ı bed-kirdārī (18) var idi ki yanında sefk-i dimā vu ḳatlı beşer şū içmekle berāber idi. (19) Bu emriñ ḥuşūline ta°ahhüd idüp pā-der-rikāb-ı °azīmet oldı. Giderkeñ (20) Benī Ṭay ḳabilesine ḳarīb olduğda bir civān-ı şabīḥü'l-cemāl ve ḥamīdü'l-ḥişāle (21) mülākī oldı ki pertev-envār-ı mükerrermet ü iḥsān nāşıye-i ḥālinde dıraḥşān (22) idi. Bir miḳdār mürāfeḳat u muşāhabat ve kesb-i mu°ārefe vü muvāneset (23) itdükden soñra ol civān °ayyārı da°vet idüp kemāl-ı ta°zīm

³⁹⁹ Metinde “ستر” olarak yazılmış “شتر” (deve) olması muhtemeldir.

⁴⁰⁰ Āvāze-i seḥāvet ü iḥsān-ı Hātīmī / Aḥar derīn-i cihān be-°abeş berinyā medest Hātīm-i Tai'nin cömertlik ve ihsanının avazı cihanı sarması abes değildir.

ile (24) menziline götürdi. Murāʿāt-ı şerāʿiṭ-i mihmān-nüvāzında bezl-i iktidār idüp (25) merāsım-i ziyāfet ü ikrāmı kemā-yenbağī itmāme yetürdi. Esnā-i müfāveẓātda [42] (1) el-kelāmu yecrūʿl-kelām bāʿiṣ-i ʿazīmet-i sefer ve ihtiyār-ı külfet-i hareketden (2) güft ü şinift oldukda ʿayyār iʿmāl-ı fikr idüp kendü kendüye (3) eyitdü ki “Meʿmūr oldığım kār-ı düşvārın temşiyet ü husulı aşhāb-ı (4) iktidārdan bir yār-ı meded-kārın muʿāvenet ü müzāherātına muhtācdur. Bu merd-i (5) nīkū kirdārın evzāʿ u eṭvārından necābet ü şadākat-ı be-dīdār (6) her vechle mahremiyyet-i esrāra sezāvārdur. Evveli budur ki keşf-i rāz (7) idüp istiʿānet ü istizhār idem. Meʿmūldur ki yümni-i himmet ü muʿāveniyyet ile (8) akşā-yı āmālım ʿalā vechiʿt-teysīr-i huşul-peẓīr ola. Pes īmān-ı (9) firāvānla ʿahd ü peymāndan şoñra keyfiyyet-i ʿazīmet ve muntelhā-yı niyyeti ʿalā (10) vukūʿa takrīr itdi. Ol civān-ı kerīmuʿş-şān tebessüm-künān “Ġam çekme (11) bu emri i āsāndur. Hātım benim

Beyt:

Gel-berü çek hançer-i bürrānıñı

Ölmadin (12) al kāmīl dil ü cānıñı”

Nesr: deyüp ṭavʿ u rızā ile kendüyi teslīm (13) eyledi. ʿAyyār sevildigine pişmān olup temhīd-i mukaddemāt-ı iʿtizāra (14) taşaddī idicek eyitdi “Ey mihmān

Beyt: Şanma ki insān mütemādī (15) çalur

N’olsa gerek er ölür adı (16) çalur

Nesr: Cūd u seḥā mücerred bezl-i (16) dirhem ü dīnār ve iḥsān u ʿatā degildür. Berā-yı rızā-yı yārān īṣār-ı ruḥ-ı (17) revāndur. ʿİndimizde bezl-i māl ve īṣār-ı cān yeksān biline. Bu daḥi āsāndur.” (18) ʿAyyār çün bu keyfiyyeti gördi ve cān-ı dirīğ itmedigün yakīnen bildi. (19) Hāk-pāyına cebīn-sāy olup sitāyiş ü şenā ile vedāʿ eyledi. Meşhūdı (20) olan vekāyiʿi ʿalā mā hüveʿl-vāḳiʿ Şāh-ı Yemen’e varup bir bir söyledi. (21) Şāh bu keyfiyyete ḥayrān olup inşāfla ittişāf ve mertebe-i cūd-ı Hātım’e (22) ikrār u iʿtirāf ve defʿ-i kīne ve ḥilāf idüp sīne-şāf oldı.

Beyt: هست جوانمرد درم صد هزار

(24) **Neşr:** Kitāb-ı Cevāhirü'l-İmāre'de nigāşte-i yerā'a-i taḥḳīkdür ki (25) kabr-i Hātīm memerr-i seylde vāḳi' olmağın mürür-ı ezmānla ḥarāb olup püseri [43] (1) kālībın cāy-ı āḡare naql ü defn itmek murād eyledi. A'zā vu cevārihi (2) bi'l-cümle rihte olmuşdı. Ammā dest-i yemīnine ašlā tağayyür gelmemişdi. (3) 'Āmme-i enām bu keyfiyete müte'accib oldılar. 'Ukalādan biri eyitdi "Dest-'atā-yı (4) Hātīm ile 'ālem müğtenim idi. Ol 'uẕv-ı mükrim ḥimāyet-i ḥayr u keremle āsīb-i (5) ḥākden emīn olsa 'acīb midür? Dest-i kāfir-i büt-perest vāsīta-i cūd (6) u 'atā ile fersūde olmaya şeref-yāfte-i devlet-i İslām olan merd-i cevād vesīle-i (7) seḡā vu iḥsān ile āteş-i dūzaḡdan āsūde olsa istib'ād olunur mı ki (8) ḡuṣūl-ı devlet-i cāvidān bā-beste-i temhīd-i ḡavā'id-i ḥayr u iḥsān idigi (9) nümāyāndur."

Beyt:

(10) دولتيان رخ زجهان ثافتنت

(11) دولت باقى زكرم يافتند⁴⁰²

(12) **Kıṭ'a**

(13) Kerem-i Hātīm'e tercīḡ ider ehl-i inşāf

(14) Rütbe-i cūd u seḡā-yı şeh-i 'ālīşānı

(15) Ma'n u Hātīm kerem itmiş tūtalım 'aşrında

(16) Ḳalmamış 'arşa-i 'ālemde görenler ānı

(17) 'Ahd-ı luṭfında bu Sulṭān-ı Kerīm'in ammā

(18) Olmada ḡalk-ı cihān ḡarḡ-ı yūmm-i iḥsānı

⁴⁰¹ Hest civān-merd direm-i şad hezār / Kār çū bā-cān feted encām est kār
Mertlik akçesi olur yüzbin, az oldu mu cana kıyar.

⁴⁰² Devletiyān ruḡ zi cihān tāftend / Devlet-i bākī zi kerem yāftend
Devlet erbabları cihandan yüz çevirdiler, edebi devleti keremde buldular.

(19) Yigirmi İkinci Bâb Tevâzu° u İhtirâm Beyânındadır

(20) Tevâzu° kişi kendü miqdârını gayrından kemter görüp herkese °izzet (21) ü hürmet itmekdür. Aşıl olup °ulüvv-i qadrinde iştibâh olunmayanlar tevâzu°dan (22) tehâşî itmezler. Zîrâ meskenet ile ânlarıñ °ulüvv-i câh u celâline nokşân (23) terettüb eylemez. Belki °izzet ü hürmet ve sa°adet ü rif°atleri izdiyâdına bâ°iş (24) olur. من تواضع رفعه الله⁴⁰³ bu maзмünü mü°eyyeddür. خادمهم⁴⁰⁴ سيد القوم bu mefhûmı mü°ekkeddür.

Beyt: [44] (1) تواضع ذکردن فراز ان نکوست

کدا کر تواضع کند خوی اوست⁴⁰⁵ (2)

Nesr: (3) Erbâb-ı devlet ve aşhâb-ı câh u miknete zîbâ-terîn-i pîrâye tevâzu°dur. (4) Mervîdur ki İmâm Rabbânî Muhammed b. Hasan Şeybânî rahmehüme'llâh'u Te°âlâ (5) Hârûn Reşîd'i ziyârete geldi. Hârûn kemâl-ı tevķîr ü ihtirâm ile kıyâm (6) ve serîrine iclâs ile ikrâm ve hîn-i vedâ°da merâsim-i müşâya°atı itmâm (7) eyledi. Havâş-ı nüdemâdan biri eyitdi "Bu mertebe tevâzu° muhil-i mehâbet-i (8) hilâfetdür." Halîfe buyurdılar ki "Bir mehâbet ki tevâzu° ile zâ°il ola nâ-bûd (9) olması evlâdur."

Beyt:

قدر يکه بتعظیم کسان کاسته کردد (10)

مردم بچنان قدرکی اراسته کردد⁴⁰⁶ (11)

(12) **Nesr:** Melik-i mülk-i⁴⁰⁷ Horâsân İsmâ°îl Sāmânî °ulâmâdan biriniñ (13) kemâl-ı ta°zîm ile meķâmın terfî° ve yedi qademe teşyî° itmekle Fahr-i Kâ°inât (14) °Aleyhi Ef°alu's-Şalâvât Hâzretleri°ni °âlem-i mişâlde müşâhede eyledi. (15) Buyurdılar ki "°Ulemâ-yı ümmetime itdigiñ ta°zîm u ihtirâm vesîle-i (16) istidâmet-i

⁴⁰³ "Men tevâzu°u rafe°a'llâhu" "Her kim mütevâzi olursa Allah onu yüceltir."

⁴⁰⁴ "Seyyidu'l-kavmi hâdimuhum." "Kavmin efendisi onlara hizmet edendir."

⁴⁰⁵ Tevâzu° ze-kerden firâz ân niküst / Kedâger tevâzu° kend cûy ost

Tevazu gösteren iyiliklerini yüceltir, geda tevazu ile yüksek bir mertebeye erişir.

⁴⁰⁶ Kadri ki bi-ta°zîm kesân kâste kered / Merdum ki bi-cenân kard ki arâste kered

Hürmet göstermek kıymeti azaltsa da insanlar hürmetle süslenirler.

⁴⁰⁷ Metinde ملك şeklinde yazılmış olan bu kelimeye sözlüklerde rastlanmamıştır. ملك olması muhtemeldir.

‘izz ü ikbālîñ olmuşdur ve nesliñden yedi nefer kimseniñ (17) mesned-ārā-yı serîr-i salţanat olmaların dergāh-ı kibriyādan der-h’āst (18) eyledüm. Qarîn-i derece-i qabûl oldu.

Beyt:

متواضع بزرگوار بود (19)

مظهر لطف کرد کار بود⁴⁰⁸

Nesr: ‘Ulemā vu şulehā vu dervîşāna hüsni-i itikād ve ta’zîm ü inkiyād lâzime-i (21) tevāzu’dur.

Hikâyet: ‘Abdullāh Tāhir hükümet-i Horāsān’ile Nîşābūr’a (22) rihlet-endāz-ı ikāmet olduqda a’yan u eşraf ve āhālî-i etraf (23) bi’l-cümle tehniyet-i kudümlerine geldiler. “Ziyāretimize gelmemiş bir kimse kaldı mı?” (24) deyü su’âl eyledi. Eyitdiler “Ahmed Harb ve Muhammed Eslem-i Tūsî ki ‘ulamā-yı (25) Rabbāniye’den gūşe-gūzîn-i ‘uzlet iki dervîş-i şāhib-i kerāmetdür. [45] (1) Ebvāb-ı selāţîn ü ümerāya gelüp gitmezler ve ehad ile görüşüp ülfet (2) itmezler.” ‘Abdullāh eyitdi:

Mısra: (3) Tāg yürmezse n’ola ey gönül ābdāl yürür

Beyt: (4) Hîç olmaz zefer-yafte va’d-ı kudümuna

(5) Biz hāk-pāye yüz süreriz zaḥmet olmasun

(6) diyerek Ahmed Harb Ḥazretleri’niñ zāviyesine geldi. Bî-ruhşat-ı (7) icāzet duḥûl idüp taqbîl-i dest-i kerāmet peyvestleri-ile müstes’ad (8) oldu. Ḥazret-i ‘azîz-i ravḥu’llāhu rūḥa bir miqdār ser-ferū bürde-i (9) taḥayyür olup ba’de tevcîh-i ḥitāb idüp buyurdılar ki “Ey püser-i āl-i (10) Tāhir seni hūb-rüy ve nîk-huy işidirdüm. Vāqı’a mütābık imiş. (11) Meşhūdum oldu. İmdi sa’y ile fermān-ı Hudā’dan rū-gerdān olma ki (12) āteş-i düzaḥ ile hālîñ tebāh ve vech-i cemîlîñ siyah olmaya.” ‘Abdullāh (13) müte’essir olup giryān giryān zāviyeden çıkup Muhammed Eslem-i Tūsî’niñ (14) ziyāretine gitdi. Her-çend qar’-ı bāb-ı niyāz itdi. Mulākāta ruhşat (15) olmadı. Bilā-

⁴⁰⁸ Mutevâzî’c büzürgvār buved / Mazhar-ı luṭf Kerkār buved
Mutevâzî olan yüce olur, Yaraticı’nın lutfuna mazhar olur.

āhare meʿyūs olup sarāyına geldi. Rūz-ı āzīne şeyhiñ (16) güzergāhında mütevaḳḳıf ve kudūmına muntazır oldu. Vaḳtā ki Ḥazret-i (17) Şeyh muʿtādıları üzere cāmiʿ-i şerīfe çıkdılar. ʿAbdullāh Ṭāhir’e (18) dūçār olıcak vech-i vecīhlerin cānib-i dīvāra tevcīh idüp aṣlā (19) nuṭḳ ve hareket itmediler. ʿAbdullāh ḥāk-pāk-ı ḳadem-i mübareklerine rū-māl (20) idüp itdi “İlāhī bu ʿabd-ı ḥāṣṣıñ bu bende-i āṣımı dūşman ʿadd (21) idüp iʿrāz u istinkāf itdi. Ben iktisāb-ı rızā-yı şerīfiñ (22) içün dost ittiḥāz itdim. Bu muḥabbet-i şādiḳa hürmetine beni şermsār (23) itme.” Hātıfdan bir nidā geldi ki “Yā ʿAbdullāh āṣāmıñ ānıñ aʿmālına muʿādil (24) ve nāmın defter-i ebrāra dāḥil oldu.

Beyt: (25) Saltanatdur egerçi niʿmet ü nāz

Şāh oldur ki ola bende-nüvāz

[46] (1) **Neşr:** Selāṭīn-i gıṭāmdan biri ʿizze-i kirāmdan bir dervīşin ziyāretine (2) geldi. Dervīş secdeye vardı. Vezīr sebebin suʿāl itdükde cevāb (3) virdi ki “Mülūk ziyāret-i dervīşāne gelmek ʿibādet dervīşler ḥuzūr-ı (4) sulṭāna gitmek maʿşiyetdür. Maḥall-ı şükür ü sipāsdür ki pādişāha ecr-i (5) ʿibādet ḥāşıl oldu. Ben vizr-i maʿşiyetden ḥalāş buldum. Āña bināen (6) secde-i şükür eyledüm. نعم الامير على باب الفقير و بنس الفقير على (7) باب الامير⁴⁰⁹

Beyt:

اكر دم زد وریش پسرسی زنی (8)

زر فعت قدم را بکرسى زنى⁴¹⁰

(9) **Ḳıṭʿa**

(10) Tevāzuʿdur cihānda kār-ı nīkān

Tekebbür mūriş-i renc-i zelildür

(11) Şiʿār-ı ehl-i devletdür tevāzuʿ

⁴⁰⁹ “Niʿmeʿl-emīru ʿalā bābiʿl-fakīr ve biʿseʿl-fakīru ʿalā bābiʿl-emīr.” “Fakirin bapısına giden emir ne güzel emirdir; emirin kapısına giden fakir ne kötü fakirdir.”

⁴¹⁰ Eger dem zi-dervīş be-sermī zenī / Zi-rifʿat ḳadem rā be-kursī zenī
Kim dervīşlere başının üstünde hürmet ederse ayağını yücelik tahta koyar.

Bu bir mergüb-ı düstûru'l-‘ameldür

(12) Yigirmi Üçünci Bâb Emānet ü Diyānet Beyānındadır

(13) Emānet haşā'il-i hamīdeniñ rûkn-ı a‘zamı ve diyānet ahlāk-ı pesendīdeniñ (14) ahl-ı muhkemidür. Bünyād-ı imān emānetle tamām olur ve rûsûm-ı şer‘at (15) hıfz-ı kavā'id-i diyānetle nizām bulur. ⁴¹¹ bu ma‘nâyı (16) mübīndür. Emānet ü diyānet mucīb-i sa‘ādet-i her dū serā ve sebep-i rızā-yı (17) ‘ālemü'l-esrār ve'l-hafāyādur. Dād-ı Hudā olan ‘atāya bi'l-cümle emānet-i (18) kübrādur. Hıyānet nā-sezādur. Meşelā dīde ki ānıñla āşār-ı kudret müşāhede (19) ve gūş ile sühan-ı Hakk istimā ve zebānla zıkr-i Hudā'ya iştiğāl u mücāhede oluna (20) ve kıs ‘alā hazā merd-i emīn ki bu a‘zâyı hilāfında isti‘māl (21) ide hıyānetdür. ⁴¹² یا ایها الذین آمنوا لا تخونوا الله نهی ü va‘idinden (22) mübālāt itmemiş olur. Selātin-i zevi'l-ihtirāma bu emānetleri (23) muhāfazadan şoñra ihtimāmı lāzım-ı emānet-i ‘uzmā mulāhaza-i ahvāl-ı (24) re‘āyādur ki vedāyi‘-i Hāzret-i Hālīku'l-berāyādur.

Nazm: (25) از عدالت کارمی یابد نظام

واز امانت مرد کامل میشود

بی تکلف از مدین خلق را (1) [47]

دولت دارین حاصل میشود⁴¹³

(2) **Hikāyet:** Püser-i Emīr-i Belh etrāf-ı şehri teferrüc-künān-ı geşt ider (3) iken gördi ki bir pīr-i zünnar-bend ğars-ı eşcār ider iken

Nazm:

(4) Belinde zünnār-la ol işkeste

⁴¹¹ “Lā imāne li-men lā emānete lehū...” “Emanete riayet etmeyende iman yoktur.”

⁴¹² “Yā eyyuhe'l-lezīne āmenū lā teḥūnu(ū)'llāh(e)...” “Ey iman edenler, Allah’a (ve resulüne) ihanet etmeyin...” Enfal 8/27.

⁴¹³ Ez ‘adālet kārmi yābed nizām / Vez emānet merd-i kāmīl mīşevēd
Bī-tekellūf ez medīn halk rā / Devlet-i dāreyn hāşıl mīşevēd
Adaletle işler nizām bulur, emanetle yiğit kemāle erer
Halkın zorluğunu üstlenen iki dünyayı da kazanır.

Çalışur tırma şikeste-beste

(5) Egilüp hāke tevcihde hemān

Kalmamışdı arada çok meydān

(6) Tā ki pīçide gibi tūl-i emel

Eylemişdi anı mensūh-ı ‘amel

(7) Şehzāde eyitdi “Ey pīr bir dırahtıñ ki meyvesin tenāvüle eyyām-ı ‘ömr (8) müsāade olmaya beyhūde ne zahmet çekersin?” Pīr eyitdi “Eslāfımız (9) ğars itdi biz vāyegīr olduk biz daħi ğars idelim ahlāfımız hişşe-mend (10) olsun. Şāyed biz de mütemetti‘ olayız.” Şehzāde istib‘ād idüp “Sen (11) bu bāğın meyvesin yemezsin” deyü talāka şart eyledi. Çend zamān (12) yine ol cānibden geçer iken bir bāğ-ı dil-nişin-i cennet-ķarın gördi. (13) Bir miķdār āsāyiş için nüzül itdi. Meger bu pīr-i mesfūruñ bāğı imiş. (14) Pīr merāsım-i ta‘zīm ü ihtirāmı taķdīm idüp eşcār-ı mezkūre eşmārından (15) bir tabaķ ile huzūra getürdi. Şehzāde tenāvül idüp pīre daħi (16) teklīf eyledi. Pīr istinkāf idüp “Ben bu eşcārı ğars iderken (17) bir civān görüp bu bāğın meyvesinden yiyemezsin deyü şart itmişdi. (18) Şāyed ol civān zinde ola bu meyvelerden yirsem nikāhına zarar işābet (19) ider. Ben ‘uhde-i emānetden hūrūc itmiş olurum” didi. Şehzāde’niñ (20) mācerā hātırına gelüp eyitdi. “Ey pīr evvel yemīn iden civān benim. (21) Çünkü senden bu mertebe emānet ü istikāmet meşhūdum oldı. Be‘de’l- (22) yevm sanā tevcīh-i şadr-ı vezāret eyledim.” Pīr zemīn-būs-ı şenā olup “Pādişāh-ı (23) müslimiñ vezīri gebr olmaķ lāyık-ı emānet degüldür” deyü miķrāz-ı kelimetyn-i (24) şehādet ile zünnārın ķat‘ idüp şeref-yāfte-i devlet-i İslām oldı.

(25) **Beyt:**

[48] (1) Eyleyüp bāğa⁴¹⁴ olan himmetini

Dūzdi ez-demde şehñ memleketini

(2) **ķıṭ‘a**

⁴¹⁴ Metinde “بَاعَه” olarak yazılmış olup “بَاغَه” olması muhtemeldir.

(3) Vaşf eyleyüp emr-i diyānet hüsınını pîr-ıhıred

(4) Derdi ehl-i devlete itdükçe tevcîh-ıhıṭāb

(5) کر علو قدر خواهی از دیانت رخ متاب

(6) با تو کفتم کفنتی و الله اعلم با لصواب⁴¹⁵

(7) Yigirmi Dördüncü Bâb ‘Ahd ü Vefâ Beyânındadır

(8) Vefākār civân-merdân-ı şāhib-i kemāl ve ‘ahd-ı hüsın-hıṣāl-ı merdmân-ı (9) sūde aḥvâldur. ⁴¹⁶ یا ایها الذین آمنوا اوفوا بالعقود⁴¹⁶ (10) ihtirām-ı şânına delîl-i sâṭı‘a⁴¹⁷ (11) fermân-ı şerîfî derece-i rüçhânına hüccet-i kâṭ‘adur. İfâ-yı ‘ahd iden (12) cevād elbette ber-murād olur. Hulf-ı va‘di mu‘tād iden ārāyîş-i dîn (13) ü diyānetden bî-behre kâlur. ⁴¹⁸ لا یدین لمن لا عهدله⁴¹⁸ Hādîs-i Şerîf’inden (14) bu ma‘nâ müstefâddur.

Hikâyet: Hâzret-i İsmâ‘il şalāvātu’llâhi ‘alâ (15) nebiyyinâ ve ‘aleyh bir kimse ile murâfaḳata mu‘âhede ve ser-râhde mülâḳâta (16) muvâ‘ade buyurdılar. Ol kimseye bir mühimm-i küllî iktizâ idüp üç gün (17) cāy-ı ma‘hûde gelmedi. Ol Nebî şâdıḳu’l-va‘d ḳudûm-ı hem-râhe çeşm- (18) dūḥte-i intizâr olup taḥrîk-i ḳadem buyurmadılar. Ba‘de’l-eyyâm gelüp (19) mevḳıf-ı mî‘âde hâzır u âmâde görüp i‘tizâr-künân “Ey şemere-i şecere-i (20) ḥullet ve ey gülbün-i gülistân-ı risâlet niçün bu mikḍâr ihtiyâr-ı külfet (21) ü meşakḳat itdiñiz” didükde buyurdılar ki “Çünkü bu maḥalde mülâḳâta ‘ahd (22) olunmuşdı. Hulf-ı va‘d ve naḳż-ı ‘ahdı cā‘iz görmeyüp meḳş eyledüm. (23) Eger müddet-i ḡaybet mütemâdî daḥi olsa taḥammül iderdüm.”

Nazm:

İki kât (24) olsa belâ bārından

⁴¹⁵ Ger ‘ulüvv-i ḳadr-ı ḥ’āhî ez diyānet-i raḥ-ı metāb / Bâ tū güftem güfteni ve’llāhu a‘lem bi’ş-şevāb
Eger kadrinin yücelmesini istersen diyānetten yüz çevirme, sana bir söz söyledim, Allah doğruyu daha iyi bilir.

⁴¹⁶ “Yâ eyyuhe’l-lezîne āmenū evfū bi’l’uḳūd...” “Ey iman edenler sözleşmelerinizi yerine getiriniz. Mâide, 5/1

⁴¹⁷ “...ve ufū bi-‘ahdī ūfi bi-‘ahdikum...” “Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim.” Bakara 2/40.

⁴¹⁸ “...lâ dîne li-men lâ ahde leh.” “Ahde vefa etmeyeninin dini yoktur.”

Dönmeye merd olan ikrārından

Her ne kim kavlı oluna pinhānı

[49] (1) Kõduğun yerde bulasın ānı

Nesr: Şahāyif-i vaşāyā-yı hūşenk (2) şāh-ı şāhib-i intibāhde rakamzede-i kilki-
i tahkīkdur ki nakẓ-ı ‘ahd (3) ve hulf-ı va’d mūcib-i şe’āmet-i ‘ākibet ve bā’iş-i
vehāmet-i hātimetdür.

(4) Beyt: دست وفادر کمر عهد کن

تا نشود عهد شکن جهد کن⁴¹⁹

(5) **Hikāyet:** Mülükden biri bir kār-ı düşvāre giriftār olup “Cenāb-ı Müshilü’s-
şa‘āb (6) beni bu varṭa-i miḥnet-i me‘ābden ḥalāş iderse cemī‘-i defā’in (7) ü ḥazā’inim
rıza’i’llāh-i Te‘ālā fuḳarāya bezl-i īşār ideyim” deyü ‘ahd eyledi. (8) Bi-‘avni’llāhi’l-
Meliki’l-Ḳadīr ol emr-i ‘asīr sūhūlet ile şūret-peẓīr olmağın (9) incāz-ı va’d-ı murād
itdükde ḥazā’ini ḥisāb itdiler. Bīrūn-ı güncāyış-i (10) ta’dād ve erkān-ı devlet bu denlü
emvāl-ı keşīreniñ bezl ü īşārın istiksār (11) u istib‘ād idüp maḥall-ı şān-ı salṭanat ve
bā’iş-i iḥtilāl-ı memleketdür (12) deyü men‘ murād itdiler ve ‘ulemā-i ümmet dahı
mülāzımān-ı mülk olan ‘asākīr-i (13) zafer-mü‘eşşer-i erbāb istiḥkākandur. Ānlara
infāk kifāyet ider deyü ittifāk (14) itdiler. Pādişāh müteḥayyer olup etrāfına nigāh
iderken nāgāh bir dīvāne gördi.

(15) **Mışra‘:** Bu mişldür tā ezel-i dīvāneden ūşlu ḥaber

deyü ḥuzūrına (16) da‘vet ve mācerāyı ‘alā mācerā nakl u hikāyet eyledi. Dīvāne eyitdi
(17) “‘Ahd itdükde sipāh ü ‘asākīr ḥātıra geldi mi?” “Gelmedi” deyü cevāb (18) virdi.
Pes “Fuḳarāya i‘ṭā ve ‘ahde vefā eyle” didi. Vūzerādan biri (19) “Ey dīvāne itlāf-ı
ḥazā’in iḥtilāl-i mülke bā’iş olur.” didi. Dīvāne (20) tehevvr idüp eyitdi. “Ey melik
kemer-beste-i ‘ahd olduğñ dergāhdan (21) ümīdvār iseñ incāz-ı va’d ve īfā-yı ‘ahd

⁴¹⁹ Dest-i vefāder kemer ‘ahd kun / Tā neşūd ‘ahd şiken cehd kun
Söz vermeyi azm eden ahdini bozmamaya gayret etsin.

idersiñ. Eger bir daħi ihtiyāc-ı (22) mühtemel degil ise kûreyve-i nakẓ u ħilāfe gidersiñ.” Pādīşāh müte’essir (23) ü giryān olup cümlesin fuķarāya bezl ü infāk eyledi.

Beyt: (24) وفاداری آیین شاهنشهیست

غم عهد خوردن زکار آکھیست⁴²⁰ (25)

[50] (1) **Nesr:** Tārīḥ-i Velāyet’de mezkûrdur ki Ya’kûb-ı Leyṣ Nīṣābūr’ı muḥāşara (2) itdükde Muḥammed Ṭāhir’iñ erkān-ı devleti nihānī nāmeler ile ‘arz-ı ubūdiyyet (3) ü iḥlāş itdiler. İbrāhīm Ḥācib muvāfaķat eylemedi. Ol diyār (4) Ya’kûb’iñ dāḥil-i ḥavza-i taşarufı olduķda İbrāhīm’e ‘itāb idüp (5) “Sen niçün bize ‘arz-ı ubūdiyyetde emşāle muḥālefet itdün” didükde (6) cevāb virdi ki “Sultānım ile mu‘ārefe-i sābıkam yogıdı ki tecdīd-i ‘ahd (7) eyleyem. Muḥammed Ṭāhir’den āzürde degil idim ki ħilāfını söyleyem. Ḥāşılı ḥukūk-ı (8) ni‘meti ferāmūş idüp peymān-şikenligi nefsim revā görmedim.” Ya’kûb (9) taḥsīn idüp İbrāhīm’e ‘izzet ü ḥürmet vesā‘ire tertīb-i ‘ukûbet eyledi.

(10) **Beyt:**

کسی حق نشناسد ازو امید ببر (11)

کسی که نیست و فایش بد و مکن پیوند⁴²¹ (12)

(13) **Kıṭ‘a**

(14) Böyledür zābıṭa-i luṭf u kerem

Böyledür kā‘ide-i ehl-i vefā

(15) Va‘dini eyleyüp incāze ķarīn

Her ne ‘ahd eylese eyler īfā

⁴²⁰ Vefādārī āyīn-i şāhenşehist / Ğam-ı ‘ahd ḥurden zi-kār āgehist

Vefākārılık padişahlar padişahının âyinesidir, ahdını yemenin gamını yaşamamak için işine sadıktır.

⁴²¹ Kesī ki ḥakķ neşināsed ez o ümīd bi-ber / Kesī ki nīst vefāyeş bi-dū mekun peyvend

O kimse ki hakkı tanımıyorsa ondan ümidini kes, vefâsı olmayan kişi ile bağ kurma

(16) Yigirmi Beşinci Bâb Şıdk Beyânındadır

(17) Râst-gûy ve dürüst-güftâr iki cihânda emîn ü ber-hûdâr ve lâyıķ-ı (18) iltifât u iʿtibârdur.

Beyt: (19) راستی موجب رضای خداست

کس ندید مکہ کم شد آزرده راست⁴²² (20)

(21) **Neşr:** Müsterşid Hâlîfe püseri veşâyâsında buyurmuşlardır ki “Eger ʿuyûn-ı (22) enâmda mehîb ve kulûb-ı havâşş u ʿavâmda habîb olmaķ ister iseñ (23) râst-gûy ve dürüst-güftâr ol ki sebeb-i necât ve bâʿiṣ-i derecâtdur. (24) النجات في الصدق
كما ان الهلاك في الكذب⁴²³

Hikâyet: Haccâc-ı Zâlim (25) bir cemâʿate siyâset fermân eyledi. Ol zümreden biri eyitdi “Ey emîr [51] (1) beni âzâde eyle ki üzeriñde haķķım vardır.” Haccâc vechin suʿâl itdükde (2) cevâb virdi ki “Filân düşmeniñ bir vaķitde saña sebb ü düşnâm itdi. (3) Ben menʿ idüp muḥsenâtıñ iʿlâm itdüm.” Ol esîrlerden birisi daķı (4) bu kelâmı taşdıķ idicek. Haccâc eyitdi “Çünki sen de ol meclise (5) daķıl idiñ niçün bu âdeme iʿânet itmedüñ.” Cevâb virdi ki “Ey emîr (6) ben daķı seni düşmen ittiḥâz itmişdüm. Riʿâyet-i ḥâtırında bulunmadım.” Haccâc (7) ikisini daķı âzâde eyledi. Biri işbât-ı ḥuķûķ itmekle ḥalâş (8) oldu ve biri râst-güftâr olmağla necât buldı.

Beyt: (9) چون سخن راست آری بجای

ناصر گفتار تو باشد خدای⁴²⁴

(10) **Neşr:** Akvâl-ı şādıka maķbûl-ı ʿâmme-i enâm ve elfâz-ı kâzibe cemîʿ-i edyânda (11) ḥarâmdur. Merd-i şadûķ hemîşe memdûh u maķbûb ve şahş-ı kezûb (12) peyveste mezmûm ü meʿyûbdur.

Beyt: (13) زبان پاک را حیفست بسیار

⁴²² Rastî mûcib-i rızâ-yı Hudâst / Kes ne-dîdem ki kem şud âzürde râst

Doğruluk Allah’ın rızasının sebebidir, bir kimseyi görmedim ki doğruluktan zarar görmüş olsun.

⁴²³ Kurtuluş doğruluktur, yalanda helak olduğu gibi...

⁴²⁴ Çün süḥan-ı rastî ârâ-yı be-cây / Nâşır-ı güftâr-ı to bâşed Hudâ

Doğru sözü yerine getirsen sözünün yardımcı Allâh olacaktır.

که از لوث دروغ آلوده سازی⁴²⁵

(14) **Neşr:** Hezl ü mizāh ve ğıybet daḥi ḳabāyih-i zünüb ü fevāhiş-i ʿuyūbdandur. (15) ʿAḳlā maḥzūr ve şerʿā maḥtūr idi ki kütüb-i eḥādīs ü āşārda muḥarrer (16) ü meşṭürdur.

Beyt: ممکن فخش و دورغ و هزل پیشه (17)

مزن بر پای خود زنهار نیشه⁴²⁶

(18) **Ḳıṭʿa**

(19) Pīşe-i ʿāḳilān şadāḳatdur

Kār-ı dāniş-verān şadāḳatdur

(20) Zeyb-baḥş-ı şaḥāyif-i aḥlāk

Maʿna-i īn ü ān şadāḳatdur

(21) **Yigirmi Altıncı Bāb İncāḥ-ı Ḥācāt Beyānındadır**

(22) Her kim dilerse ki dergāḥ-ı Ḳaḍıyu'l-ḥācātda ḥācetleri revā ola gerekdür ki (23) ve saʿy miḳdārı ḥalkıñ ḥācātını ḥuşūle maḳrūn kıla. Ḳāle'n-Nebıyyü ʿaleyhi's- (24) selām ⁴²⁷ من قضي حاجة اخ مسلم قضي الله له سبعين حاجة⁴²⁷ inʿām-ı Rabbānī ve afḍāl-ı Sübhānī ile müğtenim olan erbāb-ı kerem ve aşḥāb-ı [52] (1) himem ḥazarātına ehemmm ü elzemdür ki incāḥ-ı ḥācāt-ı muḥtācānı ḡanīmet (2) bilüp temşiyet-i umūrlerine ber-zede-i dāmān-ı ihtimām olalar.

Beyt: اکر توقع بخشایش خدا را (3)

ز روی لطف و کرم بر شکستگان بخشای⁴²⁸ (4)

⁴²⁵ Zebā-ı pākī rā ḥayfest bisyār / Ki ez levş-ı durūğ ālūde sāzī

Temiz, güzel sözlü bir dile çok yazık ki kötü söze bulaşmış olsun.

⁴²⁶ Mekun Faḥş u dirūğ u hezl ü pīşe / Mezen der-pāy-ı ḥūd zinhār nīşe

Hezl, kötü ve yalan söz söyleme, bunları yaparak sakın kendi ayağına darbe vurma

⁴²⁷ Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da o kimsenin yetmiş tane ihtiyacını giderir.

⁴²⁸ Eger tavaḳuḥ baḥşāyış-i Ḥudā dārī / Zī-rūy-ı lutf-ı kerem ber-şikesgān baḥşāy

Eger Allah'ın lütuf ve keremini arzu ediyorsan lütuf ve kerem ile kanadı kırık olanları bağışla

(5) **Hikāyet:** İskender bir gün aḥşāma dek şadr-ı hükümetinde kıyām (6) eyledi. Bir eḥad gelüp ‘arz-ı merām eylemedi. Ziyāde müte’ellim olup (7) bir günde ki incāḥ-ı ḥacāt ve iḥrāz-ı meşūbāt müyeşşer olmaya a’dād-ı (8) ‘ömürden olmaz deyü te’essüf olup buyurdılar ki “Lezzet-i salṭanat aḥbābı (9) mesrūr ü memnūn ve a’dāyı maḥḥūr u maḡbūn ve meşāliḥ-i aṣḥāb-ı (10) ḥacātı ḥuṣūle maḥrūn kılmaktadır.

Naẓm: بسی پادشاهان کردن فراز (11)

کذشتند ازین کار کاه مجاز

از یشان کسی کوی دولت ربود (12)

که دربند اسایش خاق بود⁴²⁹

(13) **Kıṭ’a**

(14) İtmese incāḥ-ı ḥacāta büzürgān ihtimām

(15) Sākinān veche-i ḡabrā ḡalurdı nā-murād

(16) Hāliyā ‘ahd-ı hümayūnında ṣāḥ-ı ‘ālemiñ

(17) Olmada ḥalḡ-ı cihān peyveste mesrūru’l-ḡavād

(18) **Yigirmi Yedinci Bāb Te’ennī vü Te’emmül Beyānındadır**

(19) Her emre ki te’ennī vü te’emmül ile mübāşeret oluna ‘alā aḥseni’l-merām encām (20) bulur. Her kārda ki ta’cīl ü şitāb oluna ḡāyeti şe’āmet ü nedāmete müntehī (21) olur. ⁴³⁰التأني من الرحمن والعجلة من الشيطان

Beyt: به آهسنکی کار عالم برار (22)

که در کار کرمی نباید بکار⁴³¹

⁴²⁹ Beṣī pādīşān kerdin firāz / Güzeştin ez in kārḥāḥ-ı mecāz

Ez yişān keṣī kuy-ı devlet rubūd / Ki derbend-i asāyiş-i ḥalḡ būd

Nice padişahlar bu mecāzī/fānī dūnyadan ayrıldılar,

Onlardan ancak halkın asāyişini saḡlayan bâkî devlet sahibi oldular.

⁴³⁰ “Et-teennī mine’l-raḥmani ve’l-‘aceletü mine’ş-şeyṭān”. “Te’eni Rahmandan, acele ise şeytandır.”

⁴³¹ Be-āhestegī kār-ı ‘ālem berār / Ki der-kār-ı kermī nebāyed be-kār

Teenni ile âlemin işlerini yürüt, bir kurtçuk da olsa işini ihmâl etme

(23) **Neşr:** Umûrında ta'cîl ü şitâbî şi'âr idenler tarîk-i 'adâletden 'udûl (24) itmiş olur ki ⁴³² ليس من العدل سرعة⁴³² buyurmuşlar.

Beyt: (25) بی تأمل مباش در همه کار

بگذار ز طریق استعجال⁴³³

[53] (1) **Hikâyet:** Erdeşîr-i Bâbek ki güzîde-i selâţîn-i rûzgârdur. (2) E'izze-i kirâmdan bir şâhib-i kerâmetiñ telkîni ile üç ruķ'a tahrîr (3) ve havâşş-ı huddâmdan bir mu'temedede teslîm ve tenbîh eyledi ki her-çend ki (4) çehremde âşâr-ı tağayyûr nümâyân olup şûret-i ğaẓab istilâ (5) eyleye bu ruķ'aları 'alâ hiddet baña 'arz eyle. Maẓmûn-ı ruķ'a-i (6) evvel te'ennî ile 'inân-ihtiyârı nefis-i emmâre kabzasna virme ki (7) bir 'âciz maḥlûkîñ Ḥâlık'ı vardır. Feḥvâ-yı ruķ'a-i sâniyye umûrînda ta'cîl (8) ü şitâb itmeye. Bu zîr-destân-ı vedâyi'-i İlâhî'yedür. Raḥm eyle ki Ḥaḳḳ Te'âlâ (9) saña raḥmet eyleye. Ḥulâşa-i ruķ'a-i şâlişe te'emmül ile hareket eyle. Câdde-i (10) şeri'atdan tecâvüz itme ve dâire-i inşâfdan taşra çıkma."

Beyt: (11) حکم جنان کن که ز روی نسق

راست بود حکم تو بر حکم حق⁴³⁴

(12) Ol şehriyâr-ı şâhib-i vaḳḳâr bu üslûbe murâ'ât ile zamân-ı kalîlede taḥşîl-i (13) sekînet ü bürdbâr idüp memdûh-i şigâr u kibâr ve ser-âmed-i mülûk-ı her diyâr (14) oldu. Bu münâsebetle Melikü'l-Riḳâ' laḳabıyla iştiḥâr buldı.

Beyt: (15) هر که دارد تائی در کار

بمرادات دل رسد ناچار⁴³⁵

Neşr: (16) Kütüb-i tevârîḥde mezkûrdur Naşr b. Aḥmed Sāmānî pederi vefâtından (17) şoñra mesned-ârâ-yı evreng-ı salṭanat oldu. Envâ'-ı feẓâ'il-i celîle (18)

⁴³² Adâletden süratli başka bir şey yoktur.

⁴³³ Bî-teemmül mebaş der-heme kâr / Be-güzâr zi-tarîk-ii isti'câl

Bir işte sakın düşüncesiz davranma, aceleci yoldan da kaçın

⁴³⁴ Hükm-i cenân kun ki zi-rûy-ı neşâḳ / Râst bûd hükm-i to ber-hükm-i Ḥaḳḳ

Vicdanlı bir şekilde hüküm ver ki o vakit senin hükmün Hakk'ın hükmüne uygun olur.

⁴³⁵ Her ki dâred te'ennî der-kâr / Be-murâdât-ı dîl resed nâ-çâr

Kim ki teenniyyi görev kabul ederse, gönlün istekleri mecbur ona lâıyk olur.

ve eşnâf-ı haşâ'il-i hamîde ile ârâste idi. Ancak hadâset-i sin (19) ü 'unfuvân-ı şebâb hasebi-ile bî-te'emmül ü te'enni hüküm ve cürm-i kalîle 'ukubat-ı (20) keşîre tertîb iderdi. Bir gün vezîrinden 'uyubını tefahhuş eyledi. Vezîr (21) eyitdi "El-hamdu'llâhi Te'âlâ pâdişâh-ı 'âlem-ikdâr meḥâsin-i ahlâk u ihsân-ı (22) hışâl ile pîrâste ve ḥvân-ı hükümet ü ma'celetleri ni'am-ı günâ-gün-ı (23) luṭf u keremle ârâstedür. Ammâ çâšnî-i nemek te'ennî vü te'emmülden bî-mezedür." (24) Naşr eyitdi "'Aybım ma'lûm oldı. Ammâ terk-i i'tiyâd-ı müşkil çâre nedür." (25) Vezîr eyitdi "Tevsen-i nefis-i bed-fercâmı likâm-ı te'ennî ve 'inân-ı te'emmül ile [54] (1) râm itmekdür." Pes eşrâf-ı nüdemâ-yı sûtüde-aḥlâḳdan birine fermân (2) itdi ki "Her kimseye ki siyâset fermân idem üç gün tevķîf (3) ve üç def'a şefâ'at oluna. Hîz-i kabûle qarîn oldığı ḥâlde ḥadd-ı (4) şer'iden ziyâde ta'zîr olunmaya." Bu üslûb-ı mergûbe müdâvemet ile (5) iktisâb-ı bürdbâr ve sekînet ü vaḳḳâr idüp zamân-ı yesîrde debdebe-i 'adâlet (6) ve taṭtana-i hükümeti 'âlemgîr ve pesen-dîde-i şaḡîr ü kebîr oldı.

Beyt: (7) تو شاهی خوشاهین مشو تیزیر

باهستکی کوش چون شیز

(8) **Kıṭ'a**

(9) Te'ennî pîşe-i kâr-ı âgehândur

Te'emmül bâ'îş-i emn ü emândur

(10) Gerekdür emr-i 'âlemde te'ennî

Bu ḥaşlet zîb-i aḥlak-ı şehândur

(11) **Yigirmi Sekizinci Bâb Meşveret ü Tedbîr Beyânındadır**

(12) Meşveret bir emre 'ukûlîñ ictimâ' u ittifâkıdur. Ḥaḳḳ Sübhānehü ve Te'âlâ (13) Resûlu'llâh Şalla'llāhu 'aleyhi ve Sellem Ḥazretleri'n istişâre ile me'mûr (14) idüp ⁴³⁶ وشاورهم في الامر buyurdi. Bâ-vücûd ki cümle ḥalkdan (15) a'lem ü aḥkem ve vahy-ı İlâhî ile istizhârı muḥaḳḳaḳ u muşammem idi. (16) Bu emr-i şer'îfe bâ'îş ümmet-

⁴³⁶ "...ve şāvîrhum fi'l-emr..." "...ve işleri onlarla müşavere et..." Âl-i İmrân 3/159.

i merhūme beyinde favā'id-i °adīdesin (17) i°lāndur. ⁴³⁷ المستثنا مؤتمن Hadīs-i Şerīf'i daḡi bürhān-ı bāhirü'l- (18) beyāndur. Hudūs-ı vaḡāyi° vukū°-ı havādişde erbāb-ı hikmet ve aşḡāb-ı (19) tecribet ve pīrān-ı °ākıbet-bīn ve merd-mān-ı dūr-endiş ile meşveret (20) olunmak gerekdür ki eṭrāf-ı vesī°atu'l-eknāf-ı ümmühāt-ı umūrı zihn-i (21) vāḡid ile ihāta müte°assirdür. Hükemā tedbīri şayda teşbīh itmişler. (22) Tenhā bir ādemiñ yedine girmez ve eydī-i cemā°at-ı keşireden rehā bulmaz ve ol (23) nesne ki tedbīr ile vücūd-pezīr olmaya tīr ü şemşīr ile ḡuşūla gelmez.

Beyt: (24) کارها راست کند عاقل کامل

(25) بسخن که بصد لشکر جرار میسر نشود ⁴³⁸

[55] (1) **Hikāyet:** °Azīz-i Mışr ile Sulṭān-ı Rūm miyānında muḡālefet ü şikāk (2) vāḡi° olup muḡāşamete kıyām eylediler. Leşker-i rūmiyāndan bir kimseniñ (3) °Azīz-i Mışr ile nihānī °alāḡa-i vidād u ittiḡādī olmaḡın vāḡi° olan (4) havādiş ü aḡbārdan °Azīz'i ḡaberdār iderdi. Bu keyfiyete Ḳayşer-i Rūm (5) mütefaṭṭım oldı. Ammā izḡārın cā°iz görmeyüp iḡmāz eyledi. (6) Vaḡtā ki eyyām-ı mukābele vü maşāff ḡarīb oldı. Erkān-ı devletin berā-yı meşveret (7) da°vet ve ol şaḡşa daḡi şūret-i ikrāmda duḡūl-ı meclise ruḡşat (8) virüp eşnā-yı ḡıl ü ḡāld e cümleye tevciḡ-i ḡitāb eyledi ki ümerā-yı (9) °azīz bi'l-ittifāk nāmeleri-ile °arz-ı °ubūdiyyet idüp hengām-ı muḡārebeye (10) °Azīzi dest-beste rikāb-ı ḡümāyūna teslīme müte°ahhid olmuşlar. Fāriḡu'l- (11) bāl ve müreffehü'l-ḡāl āsāyişde oluñuz.” Ol şaḡş bu ḡaberi istimā° (12) itdükde der-ḡāl °Azīz'e i°lām eyledi. °Azīz bu ḡaber-i müḡīşden perīşān (13) ḡatır olup mukāvemete ber-vechle cesāret idemeyüp ḡable'l-mukābele firār (14) eyledi. Ḳayşer bir ḡareket-i tedbīr-i dil-pezīr ile ol cemm-i ḡafīri meksūr (15) ü münhezim kılıp °alā vefḡi'l-merām aḡz-ı intikām itdi.

Beyt: (16) بهر تسخر ممالک لشکر و خیل و حشم

جمله درکارند اما از همه تدبیر به ⁴³⁹ (17)

⁴³⁷ “El'müsteşāru mu°temen” “Danışan güvenilir olmalıdır.”

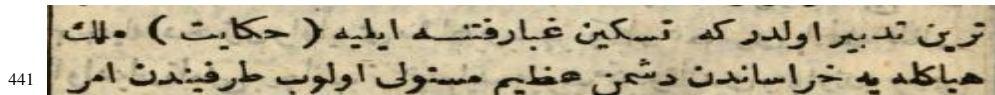
⁴³⁸ Kār hā rāst kuned °ākıl-ı kāmīl / Bi-sūḡan ki bi-şad leşker-i cerrār müyesser neşevēd
Kāmīl akıllı insan sözle nice işleri düzeltir ki yüz asker alayı buna müyesser olamaz.

⁴³⁹ Beher taşḡīr-i memālik-i leşker ü ḡayl ü ḡaşem / Cümle der-kārend ammā ez heme tedbīr biḡ
Memleketlere hākim olan asker, at ve hizmetçiler etkilidir, ama tedbīr hepsinden üstündür.

(18) **Neşr:** Hükemā-yı hikmet-simāt tadbīr-dest ve şecā'ati tīge tanzīr (19) itmişlerdür. Dest-i bī-mu'āvenet-i tīg der-kār olur. Ammā tīg-i bī-dest-yār-i (20) dest-kārger olmaz. ⁴⁴⁰الرأي قبل شجاعة الشجعان Şāhib-terīn-i (21) tadbīr oldur ki teskīn-i gubār-ı fitne eyleye.

Hikāyet: Mülk-i (22) Heyākile'ye⁴⁴¹ Hōrāsān'dan düşmen-i 'azīm müstevlī olup tarafeynden emr-i (23) muḳātele muḳarrer oldu. 'Asker-i düşmen-i bī-gerān u edevāt şevket (24) ü celādetleri firāvān olmağın Melik-i Heyakileniñ erkān-ı devleti 'ākibet (25) endişlik idüp bi'l-ittifāk nihānī nāmeler ile a'rz-ı 'ubūdiyyet ü ihlāş [56] (1) eylediler. Sālār-ı düşmen nāmeler vürūdünden memnūnū'l-hātır olup cümlesin (2) bir harīṭaya mühürleyüp hazīneye vaz' eyledi. Kazā-yı Rabbānī hengām-ı (3) ceng ü perhāşde Melik-i Heyākile gālib olup leşker-i düşmen mağlūb u (4) münhezim oldu. Hazīne dāhil kaḳīye-i taşarrufı olduḳda ol (5) harīṭayı mühr-ile görüp ta'rīf-i şikāt ile maẓmūnına maṭla' (6) olup fikr itdi ki eger bu harīṭa feth ve mekātīb kırā'at olunur (7) ise erkān-ı devlete bi'l-cümle bed-gümān olmaḳ lāzım gelür. Ānlar daḫi bu vaz'-ı (8) nā-be-cānıñ sebebi ile benden tersān u hirāsān olup berā-yı def'-i zarar-ı (9) iḳād nā'ire-i fitneye dāmen-zen olmaḳ muḳarrerdür. Evveli budur ki berā-yı (10) şūkrāne-i nuşret bu harīṭa mühr-ile endāhte-i āteş idüp zülāl-ı (11) 'afv ü şafḫ ile ol zümreniñ riyāz-ı āmāllerin sīr-āb idem deyüp (12) kimseye serzeniş ü gūşmāl itmeyüp 'alā melā'i'n-nās ol harīṭayı (13) iḫrāk-ı bi'n-nār itdiler. Erkān-ı devlet bu luṭf u mürüvveti görüp rehīn-i (14) minnet ve gerden-beste-i tavḳ-ı ihlāş u 'ubūdiyyet oldılar. Bu re'y-i (15) dil-pesend ve vaz'-ı ercümend ile zafer-yāb oldu ve himem-i cebr hātır-ı erkān (16) u aşḫāb eyledi.

⁴⁴⁰ Fikir, düşünce yiğitin şecaatinden önceliklidir.

⁴⁴¹ Metinde Heyākile -benzer bir okunuşları olabili- büyük ihtimalle yazım hatası kaynaklı yazılmış olan bu kelimeye kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak İslamî kaynaklarda “Heyâtıla” şeklinde geçen Akhunlar veya Eftalitler'dir. Dursun Ali Akbulut, **Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverāünnehir ve Horasan'da Türkler**, [175](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362787&/Akhunlar-(Kionit-/Hyon)-ve-Eftalitler-%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda-Mavera%C3%BCnnehir-ve-Horasanda-T%C3%BCrkler-/-Prof.-Dr.-Dursun-Ali-Akbulut- (06.10.2019); Enver Konukçu, Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar), https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362794&/Akhunlular%C4%B1n-Kal%C4%B1nt%C4%B1s%C4%B1-Olarak-Kala%C3%A7lar-(Hala%C3%A7lar)-/-Prof.-Dr.-Enver-Konukcu- (06.10.2019).</p></div><div data-bbox=)

Beyt: (17) بند بر کار توان ساختن

که نتوان بتیغ و سنان ساختن⁴⁴²

(18) **Neşr:** Ve emr-i meşveretde şart-ı mu‘azzam emr ü i‘timāddur. Vazî‘e u şerîf (19) ve şağîr ü kebîr müsāvîdür. Gâhî eşāğîr-i nâsdan bir re‘y-i dil-pezîr şudûr (20) ider ki ekâbîrûñ hâtırına huţûr eylemez.

Hikâyet: Merv Kâdı’sı’nıñ (21) bir cemîle duğteri var idi. Meşâhîr-i şehir ve kibâr-ı ‘aşrî bi’l-cümle tâlib (22) oldılar. Kâdı bir cānib tercîh idemeyüp mütehayyer kaldı. Civārında bir zimmî (23) var idi. Bilā-āḥāre bu emri ānîla istişāre itdükde zimmî didi ki (24) “Ben dînden bî-gāne bir şahşım. İstişāreye ne liyākatım vardır.” Kâdı eyitdi (25) “Egerçi bî-gānesiñ ammā emîn ü mü‘temedsîñ. Bir tedbîr ile hâtırına huţûr [57] (1) ideni söyle.” Zimmî eyitdi “Emr-i tezvîcde kefā‘et şartdur. Mezheb-i (2) İslām’da dîn ile olur. Bizim revişimizde aşl u neseb ile olur. Ebnā-yı (3) zamāne göre mal u cāh ile olur. Fikr eyle kaḡı şıkkı ihtiyār iderseñ (4) mucîbi-ile ‘amel eyle.” Kâdı emr-i dîni tercîh idüp mübārek nām bir salih (5) ü mütedeyyin bir kûlî var idi. Duğteriñ āña ‘aḡd u tezvîc eyledi. (6) Hakk Te‘ālā āña bir ferzend-i ercümend ihsān eyledi ki ‘Abdullāh b. Mübārek (7) Hâzretleri’dür. Zamānesiniñ zāhid be-nāmı ve ‘aşrınıñ muḡtedā vu imāmı (8) idi. Raḡmehu’llāhu Te‘ālā.

Beyt: (9) روپیچ از مشورت زیرا که ارباب خرد

مشورت را پیشکان اهل دولت کرده اند⁴⁴³ (10)

(11) **Kıṭ‘a**

(12) Eyledi istişāre emrini Hakk

Zîb bahş-ı şahāyîf-ı Kur‘ān

(13) Lāyık oldur ki her umûründe

⁴⁴² Bi- tedbir kār-ı tüvān sāḡten / Ki ne-tüvān bi-tiğ ü sinān saḡten

Tedbir ile öyle güçlü işler yapılır ki kılıç ve mızrakla yapılamaz.

⁴⁴³ Rû me pîç ez meşveret zîrā erbāb-ı ḡired / Meşveret rā pîşkārî ehl-i devlet kerdie end

Yüzünü meşveretten çevirme, zîrā akıl sahiplerinin ilk işi devlet ehli ile meşveret yapmaktır.

Meşveret eyleye hıred-mendān

(14) **Yigirmi Dokuzuncı Bāb Hāzm Beyānındadır**

(15) Hāzm bir emr-i mevhūmı qable'l-vuḳū° fkr ü endīşe idüp taḥaffüz (16) u ihtirāzdur. Bu ḥaşlet erbāb-ı ḥūkm ü fermānıñ feẓā'ilindendür. (17) Her kimse ki zırh-ı ḥazmı lābis ola siḥām-ı keyd-i düşmenden emīn olur. (18) °Āḳil-i dūr-endīş şer tevehhüm itdigi bir emriñ fi'l-hāl tedārikine (19) iştigāl ider. Cāhil-i pūr teşvīş varṭa-i belāya giriftār olmayınca mütenebbih (20) ü āgāh olmaz. ⁴⁴⁴ الحزم سوء الظن bu ma'cāyadur.

Beyt: (21) بد نفس مباش و بد كمان باش

و زفتنه دهر در اما باش ⁴⁴⁵

(22) **Neşr:** Me'āl-i ḥazm budur ki ebnā-yı zamāneniñ da'vā-yı şadāqatına i'timād (23) itmeye ve iḥvān-ı rūzgārıñ mūrāfeḳat u müvāfaḳatı muḥtemelü'l-vuḳū° eyleyüp mā (24) fi'l-zamīrine kimseyi muṭṭali° kılmaya ki müfsidler şerrindeñ emīn ve ḥāsıdler (25) vaḳī'atından ḥalāş ola.

Mervīdir ki İbrāhīm İmām Şāhibu'd-da've [58] (1) Ebū Müslim'i Ḥorāsān'a irsāl itdükde āḥir vaşiyeti bu oldu ki “Kelime-i (2) da'vet temşiyet bulsun ve bu meşālihiñ peyveste-i ḥuşūl olsun (3) dersen bed-gām olduğın kimseleri ihlāk u i'dāma ihtimām eyle ki (4) fā'iz-i nişāb-merām olasuñ. Nice kimseler nişāb-ı ḥazmden bī-naşīb (5) olmağla ġarḳāb-ı girdāb-ı helāk olmuşlardır.” Tarīḥ-i Selāmī'de mezkūrdur ki (6) Esfār b. Şireveyh teşhīr-i ḥıṭṭa-i Rey kaşdı-ıla Simnān'a geldükde (7) Ebū Ca'fer Simnānī bīm cānla ḳal'aya tahaşşun itmekin Deylemī nām serdārın (8) °asker-i bī-gerānla feth-i Simnān'a nāmzed idüp kendü eṭrāf-ı memāliki zabṭ (9) u teşhīre gitdi. Deylemī müddet-i medīde ol ḥışn-ı ḥaşīni muḥāşara (10) idüp feth ü teşhīri bīrūn-ı ḥīz-imbkān idigi nümāyān olduğda (11) bi'z-żarūre vesāṭat-ı maşlahın ile tarḥ-endāz-ı esās-ı şāliḥ oldu. (12) Ebū Ca'fer temhīd-i muḳaddemat-ı şulḥ için tertīb-i ziyāfet ve Deylemī'yi (13) da'vet eyledi. Ol daḥi rū'esā-yı °asker ile Ebū Ca'fer'e mulāḳı olup

⁴⁴⁴ “Hāzm kötülüğü sezmektir.”

⁴⁴⁵ Bed nefes mebāş ve bed gümān bāş / Ve zi-fıtne-i dehr der emān bāş

Kötü sözlü olma ancak devlet yönetiminde şüpheli ol ki zamanın fıtnesinden emin olasın.

bâtildür. Zîrâ bîm ü hîrâs düşmeni dilîr ider. (16) Ekşerî bedân u tersendgân ʿalef-i şemşîr olur ve dilîrân ü mübârezân (17) varṭa-i telefden necât bulur.

Beyt: (18) جرأتی کن مردان درنبرد

تا براید نامت از مردان مرد⁴⁴⁹

(19) **Neşr:** Efrâsiyâb leşkerin teşcîʿ idüp dir idi ki “Mevte ḥarîş (20) oluñ tâ ḥayâtı taşavvurdan ziyâde bulasuz. Helâke ḥazır oluñ (21) tâ mâlik-i sermâye-i ʿizzet ü devlet olasuz. Zîrâ ʿulüvv-i şân iki nesne (22) iledür. Yâ dostgām-ı zindegânî yâ nîk-nâm ile terk-i cihân-ı fânî.”

Hikâyet: (23) Mülûk-i ʿArabʼdan biri düşmenle muḥârebe murâd itdi. Erkân-ı devlet didiler ki (24) “Aḥvâl-ı cenk ikiden ḥâlî degildür. Yâ nuşret yâ hezîmet. Eger każâ (25) vu ḳader kesr ü hezîmet tarafımıza vâḳiʿ olur ise sizi ḳande tefahḥuş [60] (1) idelim.” Cevâb virdi ki “Eger firâr idersem her kim beni çüst-cû ide (2) rahmet-i Raḥmânʼdan maḥrûm olsun. Lâkin ḥaşm gâlib olur ise (3) cesedim meydân-ı merdânda sim-i semend-i mübârezânda tefahḥuş idiñ.” Mervîdür ki (4) ol cengde tîğ ü sinânla rahne-zen-i çeyş-i düşmen iken etbâʿından (5) biri bir kâse âb götürüp bir miḳdâr defʿ-i ḥarâret idiñ deyü ʿarz (6) eyledi. Cevâb virdi ki “Egerçi tâb-ı âfitâb baʿiṣ-i ʿaṭş (7) u ıztırâb olmuşdur. Ammâ tîğ-ı âb-dârim henüz teşnedür. Allahu züʾl-Celâl (8) ḥaḳḳıʼçün tâ ol ḥûn-ı aʿdâ seyr-âb olmaya teskîn-i ṭâb-ı ʿaṭş (9) ve defʿi nâʿire-i ḥarâret itmek ihtimâlim yokdur.” Pes bu ʿazîmet-i şâdıḳa (10) ve şecâʿat-ı kâmile sebebi ile manşûr u muzaffer olup ʿalâ ḥasbîʼl-merâm (11) aḥz-ı intikâm eyledi.

Beyt: (12) هر کجا عزم جهانگیرش کران کردد رکاب

فته و نصرت رابد انجانب سبک کردد عنان⁴⁵⁰ (13)

(14) **Neşr:** İskender-i Zülkarneyn Hâzretleri buyurmuşlardır ki “Padişâh-ı (15) dilîr leşker-i düşmeniñ miḳdârın tefahḥuş eylemeyüp mekânıñ suʿâl ider.” (16) Vezir-

⁴⁴⁹ Cürʿtî kun pîş-i merdân der-neberd / Tâ berâyed nâmed ez merdân-ı merd

Savaş meydanında mertlerinin en cesâretlisi ol, tâ ki metlerin arasına nâmın dahil olsun.

⁴⁵⁰ Her kucâ ʿazm-ı cihângîreş girân kerdet rikâb / Feth u nuşret râbed in-câniḳ sebk kereded ʿinân
Cihângîr olan özengiye eline almayı azm ederse, atını nereye çevirirse fetih ve zafer elde eder.

i cumhur buyurmuşdur ki “Şecāat kuvvet-i dilden ʿibāretdür. Kuvvet-i (17) dest āña tābiʿdur.”

Beyt: (18) آدمی را قوت دست از دلست

هر که ارا دل قوی بازو قوی⁴⁵¹

(19) **Hikāyet:** Yaʿkūb-ı Leys henüz mesned-ārā-yı serīr-i saltanat degil (20) iken Sicistān civānlarından bir cemāʿatle ʿarḥ-endāz-ı şoḥbet olup (21) leṭāʿif ü ẓarāʿifden muşāḥabat iderler idi. Biri didi ki “Elṭaf-ı (22) elbise ḥaṭāyā vu aṭlasdur.” Ve āḥari didi ki “Tāclarıñ ẓarīfī Rūmī (23) tākyedür” ve biri daḥi iddā eyledi ki “Menāziliñ enzeh ü aḥseni gül ü reyḥān (24) ile memlū būstānlardur.” Ve āḥari taḳrīr eyledi ki “Meşrūbātđan ḥamr-ı şāffī (25) ṭabīʿata muvāfıḳdur.” Ve biri daḥi böyle gösterdi ki “Sāye-i bīd rāḥat-efzādur.” [61] (1) Ve biri daḥi bu vech ile feth-i kelām eyledi ki “Sāzlarde āvāz-ı ʿūd (2) sāz-kārdur.” Ve āḥari beyān eyledi ki “Nedīm olmağa ḥūb-şūret ve zībā-sīret (3) olmaḳ lazımdur.” Çün nevbet-i tekellüm Yaʿkūb’a geldi. Buyurdi ki (4) “Enfes-i elbise zırhdur ve tāclarıñ aḥseni miḡferdür. Menāziliñ efḍālī cāy-ı (5) ḥarb u maʿrekedür. Meşrūbātıñ zībāsı ḥūn-ı düşmendür. Sāyelerıñ (6) aʿlāsı sāye-i nīze vü teberdür ve āvāzlarıñ elṭafı cūş-ı ḥurūş-ı atlar (7) şahīlidür ve nedīmleriñ ʿizzī vü ekremi mübārezān-ı ceng ü perḥāşdur.”

(8) **Kıṭʿa**

(9) کل ریحان ما تیغست و خنجر

بکام ما نیاید نرکس و آس

(10) شراب ماست خون دشمن ماست

اساس که او بیہترین کلس⁴⁵²

⁴⁵¹ Ādemī ra kuvvet-i dest ez dil est / Her ki o rā dil-i ḳavvī bāzū ḳavvī
Bilek gücü gönülden gelir, kimin gönlü güçlü ise bileḡi de güçlü olur.

⁴⁵² Gül ü reyḥān mā tīḡest u ḥançer / Bi-kār-ı mā nebāyed nergis ü ās
Şarāb-ı māst ḥūn-ı düşmen māst / Esās-ı kelle-i o bihterīn keʿs
Bizim gül ve rayhanımız kılıç ve hançerdir, işimiz nergis ve çiçekle deḡil
Bizim içeceḡimiz düşmanın kanıdır, kadehimiz düşmanın kafa tasıdır.

(11) **Neşr:** Ya'kûb bu kelimât-ı gayret encâm ile 'âkıbet-i ma'zîyyü'l-merâm oldu. (12) Naşâyihü'l-Mülûk⁴⁵³ nâm kitâbında merkûmdur ki her pîr ki 'aql u hîredi (13) olmaya bir çeşmeye beñzer ki şuyı olmaya ve ol civân ki edebi olmaya (14) bir bûstâna beñzer ki gül ü reyhânı olmaya ve ol dervîş ki ma'rifeti (15) olmaya. Bir dîdeye beñzer ki nûrı olmaya ve ol 'âlim ki taqvâsı olmaya. (16) Bir feres gibidür ki licâmi olmaya ve ol tüvânger ki ihsânı olmaya. (17) Bir şecer gibidür ki meyvesi olmaya ve ol şâhib-i cemâl ki hayâsı (18) olmaya. Ta'âm gibidür ki nemeki olmaya ve ol şâhib-i devlet-i cihângîr ki (19) şecâ'ati olmaya. Ol bâzirgân gibidür ki sermâyesi olmaya.

Hikâyet: İskender-i Zülkarneyn teshîr-i ekâlim-i rub'-ı meskûne kemer- beste-i 'azîmet (21) olduğda Aristo Hâkîm'e eyitdi "Bu tarîk-i şeref-i refîkde ahbâb (22) u a'adâ ile ne gûne mu'amele münâsibdür?" Hâkîm eyitdi "Ey şehriyâr-ı cihângîr (23) ve ey pâdişâh-ı şâ'ib-i tedbîr mümkün olduğca düşmen-engîz olma. Dostânı (24) tahkîr ü zelîl eyleme ve düşmene istimâlet vir ki dost ola. Dostuña 'izzet (25) ü hürmet eyle ki muhabbeti ziyâde kıla. Keyd-i düşmenden emîn olma aql-ı kalîl [62] (1) ise de. Leyyinü'l-keâm ol dürşt kelâm olma. Bir emr ki tâziyâne ile (2) hâşıl ola şemşîre mürâca'at itme." İskender eyitdi "Düşmen-ile muhârebe (3) iktizâ itdükde nice hareket lâzımdur?" Hâkîm eyitdi "Eger sen muharebeye (4) kemer-best-i şemşîr olursañ on şartı ri'âyet lâzımdur. Evvel cengden (5) ğaraññ iktisâb-ı hayr ve taleb-i dîn ve rızâ'-i Rabbu'l-'alemîn ve def'-i zulm (6) u fesâd-ı müfsidîn ola. İkinci feth ü nuşreti 'avn u fazl-ı Hudâ'dan (7) der-h'âst idüp hayrât u şadâkâtla celb-i havâtır-ı 'ibâdu'llâh'a (8) sa'y u diğkat ve zühd ü şalâh ile mevşûf kimselerden isticlâb-ı (9) hayr-du'âya himmet eyle. Üçüncü şerâ'it-i hâzmı murâ'î ve keyfiyet-i ahvâl-ı (10) a'dâya tahşîl-i iltâ'a mecd ü sâ'î ol. Dördüncü leşkeri yek-dil (11) ve yek-zebân eyle ki ittifâk-ı 'asâkir ü ekâbir bâ'îş-i nuşret ü zaferdür. Beşinci (12) 'askeri muvâ'id-i luğfla hoş-ğâl ve ma'zîyyü'l-âmâl eyle. Altıncı (13) Bi'n-nefs mübâşîr-i harb olma. Yedinci şecî'e ü behâdır ve hayl-ı cenge (14) kâdir kimseyi serdâr eyle ki şî't-i şadmet-i şecâ'at ve âvâze-i (15) re'y ü şalâbeti ra'b-endâz-ı kulûb u havâtır ola. Sekizinci hengâm-ı (16) harbde mübarezet ve şecâ'atle akrândan mümtâz olanları şenâ vu mahmidet (17) ve 'avâtîf u merhametle

⁴⁵³ İmam Gazâlî tarafından Farsça olarak kaleme alınmış ve Selçuklu Sultanı Melikşah'a ithaf edilmiştir. Kitabın asıl adı, *Et-Tibrü'l-Mesbuk fî Nasihatü'l-Mülûk*'tur. Güçlü ve huzurlu bir devlete sahip olma, devleti yönetme, koruma, bireyleri mutlu ve başarılı kılma yolunda devlet adamlarına öğütler veren eser, *Devlet Adamlarına Nasihatler* adı ile tanınmaktadır. Turgut Tok, **Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî Nasâyihü'l-Mülûk**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2009.

ser-bülend ü ser-efrâz eyle ki sâ'ire bâ'is-i (18) 'ibret ve mûcib-i cür'et ola. Tokuzuncı eyyâm-ı muhârebede ğaflet (19) ü tehâvünden ihtirâz eyle ki nice kimseler zafer-yâb olmuş iken ğaflet (20) sebebi ile mağlûb u münhezim olmuşlardır. Onuncı leşker-i düşmen mağlûb (21) olup firâr itdükde sür'at u şitâb idüp ta'ķīb itme ve eger haşm (22) seniñle muhârebeye gelürse tākāt u muķāvemmet ya mümkün ya müte'azzirdür. (23) Be-her taķdîr-i mehmā-emkin envā'-ı tedbîr eyle. Düşmeni maħall-ı 'adāvetden (24) inşirāfe sa'y eyle. Eger ceng zarûri olursa mezkûr vech (25) üzere şerā'it-i cihāda iķtihād eyle. Eger muķāvemmet hîz-i imkândan [63] (1) bîrûn ise ihtiyāt idüp cāsūsân-ı kar-güzār istiħdām eyle. (2) Ve sedd-i şûğur ve istiħkām-ı ķalā' ve bezl-i emvāl u tevfir-i zehāyir ve 'asākire (3) ihtimām ve a'māl-ı efkār-ı tarîķ-i hida' ve mükāyede teşmîr-i sāk-ı aķdām (4) eyle ve düşmen ki şulħa raġbet eyleye aślā lecc ü 'inād ve sitîz itmeyüp (5) müsā'ade eyle ki taleb-i şulħ elbette mansûr u muzaffer ve lecc ü 'inād iden (6) ġāliben maķhûr u müdemmer olur." İskender bu kelimāt-ı hikmet-i nikâtı düstûru'l- (7) 'amel-i ķavā'id-i cihān-gîrî idüp rub'-ı meskûni dāhil-i ķabza-i (8) taşarruf eyledi. Çunki şifat-ı şecā'at bihterîn-i fezā'il-i hışāl-ı (9) ħamîde idigi edille vü berāhîn ile ķa'ıyyü'l-sübûtdur. Bu eşer-i muhtaşarda (10) mecmû'-ı muhsenâtın derc ü tazmîn bâ'is-i ıt'nâb olmağın tayy olup (11) bu miķdâr ile iktifā olundu.

Қыта

آنکه پارا از سرناز و تنعم (12) میکشد

کرد کارش درجهان سردار و سر و میکند

پادشاهی (13) درچمن دادند کل راز آنکه کل

باوجود نازکی از خار پستر میکند

(14) **Қыта:**

(15) Şecā'at zîb-i ahlāk-ı ħasān-ı pādîşāhāndur

(16) Bu haşletdür olan hep bâ'is-i iclāl u isti'lā

(17) Şecā'at resmin icrā ideli şāh-ı zafer-yāver

(18) Zemîn inķıyāde ser-fürü itmekdedür a'dā

(19) Otuz Birinci Bâb Ğayret Beyânındadır

- (20) Ğayret iki nev°dür. Ğayret-i dīniyye ve ğayret-i dünyeviyyedür. Ğayret-i
(21) dīniyye emr-i ma°rūf ve nehy-i °ani'l-münker temşiyetinde sa°y-ı belīg itmekdür.
(22) Dest ü zebānla imkân olmazsa qalben inkār eyleye.

(23) Kıt°a

نهی منکر بدست باید کرد

و رمیسر نمیشود (24) این کار

بزبان منع کن و رنتوان

دردل خویش (25) میکنی انکار⁴⁵⁴

Neşr: Bir kimseniñ ki ğayreti berāy-ı taķviyet-i [64] (1) şer°-i mübīn ğaraż u riyā ve devā°i-i nefis ü hevādan emīn ola elbette (2) aķvālī kılūbe te°şir ider.

Beyt: (3) سخن که ان ز غیرت پاک وان طمع خالیست

اگر بسنک بکویی در اواثر دارد⁴⁵⁵ (4)

Hikāyet: (5) Şeyh Ebü'l-Ħasan Nūrī kaddese'llāhu sırrahu'l-°azīz Ħazretleri'niñ nehy-i (6) münker °adet-i müstemireleri idi. Bir gün Dicle kenārında bir zevraķ ğördı. (7) İçinde otuz °adet ĥum vaż° olunmuş ve üzerlerine laţif ismi (8) yazılmış. Şeyh müte°ccib olup su°āl itdi. Mellāh “Ħalīfeniñ ĥamrıdır” (9) didi. Şeyh bī-iĥtiyār elindeki deste-çūpla cümlesin şikest (10) eyledi. Şaĥne-i Bağdād ĥaberdār olup şeyhi aĥz ve ĥuzūr-ı Ħalīfe'ye (11) iĥzār eyledi. Mu°tezid Ħalīfe ğāyet cebbār u sitemkār idi. Kemāl-ı (12) ĥışm ü tehavvür ile ĥiţāb idüp “Sen kimsiñ ki bu vaż°-ı küstāĥiye (13) cesāret itdiñ.” didi. Şeyh eyitdi “Muĥtesibem.” “Kimiñ emri ile iĥtisāb (14) idersiñ” didi. Eyitdi “Ħudā vü Resūl emri ile.” “Kimiñ izni ile kesr (15) itdiñ.”

⁴⁵⁴ Nehy-i münker bi-dest bāyed kerd / Ver müyesser nemişeved īn kār
Bi-zebān men° kun ner netüvān / Der dil-i ĥūyiş mīkenī inkār
Kötülükten men et, el ile mümkün olmazsa dilin ile engelle, eger dilin ile mümkün olmazsa kabinle inkār eyle.

⁴⁵⁵ Süĥan ki ez ğaraż pāk u ez tama° ĥālist / Eger bi-seng bi-kuvī der-o eşer dāred
Kötü niyet ve hırstan arınan söz, taşa dahi isabet etse tesirli olur.

didi. “Saña ve ra’iyyetine merḥamet kesr itdim” didi. “Baña ne vechle (16) merḥamettür” didi. “Bir münkeriñ def u izālesinde taqşır itmiş-idiñ. Ben men° (17) idüp seni °azāb-ı °uqbādan ḥalāşa vesīle oldum ve bir feḥvā-yı (18) ⁴⁵⁶ الناس على دين ملوكهم re°āyā daḥi fışk u fesāda mübāşir olup (19) vizr ü vebāli hem saña ve hem ānlara °ā°id olurdu. Aña bināen cümleñizi (20) şıyābet itdüm” didi. Mu°tezid Ḥalīfe bu aqvāl-ı ğayret-me°ālden müte°eşşir (21) olup bükā itdi. Min ba°d “Seni kimse men° itmesün. Her münker ki (22) görürseñ def eyle” deyü destür virdi. Ğayret-i dīniyye rayb-i riyādan (23) maşūn olıcaḳ. Böyle te°şir ider.

Nazm: (24) ان يکی باپیر خود گفتا که من

نهی منکر میکنم اندر زمن

لیک می ترسم که از اهل حسد

آفتیدر روز کار من رسد (25)

گفت اکران کار بهر حق کتی (1) [65]

از بلاهای دو عالم امینی ⁴⁵⁷

Nesr: (2) Ğayret-i dünyeviyye üç kısımdır. Evvel akrān u emşāl miyānında cārīdür. (3) Herkes diler ki cāh u devlet ve ḳadr u şevketle akrānından mütefevviḳ (4) ü mümtāz ola. Bu ḥaşlet erbāb-ı himmem-i ḥaşā°işindendür. Her kimse ki (5) °ālī-himmet ola elbette şāḥib-i ğayret olur. Zuhūr-ı ğayret ve vüfūr-ı ḥamīyet (6) ile umūr u mühimmātı °alā vefḳi°l-merām temşiyet ü nizām bulur.

Beyt: (7) چنین گفت ان مرد بی دار بخت

که از غیرت آید بکف تاج و تخت ⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ “En-nāsu °alā dīni mulūkihim.” “İnsanlar yöneticilerinin dini üzeredirler.”

⁴⁵⁷ Ān yekī bā-pīr ḥūd güftār ki men / Neyy-i münker mīkunem ender zemen

Līk mī tersen ki ehl-i ḥased / Āfetī-der rüz-ı kār men resed

Güft eger ān kār beher ḥaḳḳ kunī / Ez belāḥā-yı dū °ālem emīnī

Bir kimse bir ākil birine dedi ki, zaman zaman kötülükten men ediyorum

Lākin hased elinden korkuyorum ki bana bir belā isabet eder

Ākil eger o işi ḥakk ile yaparsan, iki âlemin de belâlarından emin olursun.

⁴⁵⁸ Çunīn güft ān merd-i bi-dār baḥt / Ki ez ğayret āyed bi-kef tāj u taḥt

Baḥtı açık olan biri dedi ki tac ve taht ğayret ile elde edilir.

(8) İkinci kişiniñ kendine mahşûş olan gayretdür. Ya'ni evlād u ıyāl (9) ve etbā'ın şer'an ve ʿörfen hıfzı maktezā olan umūra muṭīʿ u münkād (10) ve ʿıffet ü ʿişmet ve terk-i maʿşiyete muṭād ve nā-mahrem ü bed-aḥlāk (11) olanlardan tahzīr u ibʿād itmekdür.

Üçüncü beyne'n-nās meşhūr olan (12) gayretdür ki kendi ʿırzını nice şıyānet iderse sâ'iri daḥi (13) öylece ḥimāyet ve ʿuyüb-ı nāsı setr ü ihfāda himmet eyleye. Kemāl-ı gayret (14) bir kimseye kendüye ilticā itdükde viḳāye vü ḥimāyesinde şarf-ı kudret (15) itmekdür. Bu ʿādet-i ḥasene kabā'il-i ʿArab ve vilāyet-i Hicāz'da cārīdür. Nev'ı (16) ādemī degil vuḥūş u ṭuyūrdan ki ḥaymelerine penāh ide ve merʿālerine (17) ilticā idüp āşiyānsāz ola hıfz u ḥimāyesinde mübālağa iderler. Gāh (18) olur ki ifrāt-ı gayret ü ḥamīyetlerinden bir cüzʾī ḥuşuş içün muḥārebe (19) vü kıtāle cesāret iderler.

Hikāyet: Behrām-ı Gūr pederi Yazdicerd emri-ile (20) diyār-ı ʿArab'da Nu'mān b. Münzir'in terbiyesinde iken bir gün şikārgāhda (21) bi āhūya kaşd eyledi. Āhū bīm cānla gürizān olup Kubeyşa nām (22) ʿArab'ın ḥaymesine düşüp Behrām nezd-i ḥaymeye gelüp "Şikāрім vir" deyü (23) ibrām itdi. Kubeyşa Behrām'ı bilmez idi. Eyitdi "Ya ḥayāl yā şabīḥu'l-cemāl (24) mürüvet eyle bu āhūdan fāriğ ol. Mā-dām ki daḥil-i ḥayme-i ḥimāyetim (25) olmuşdur virmek ihtimālim yokdur. Nihāyet beni katl idersin. Bu taḳdīrce [66] (1) ʿaşā'ir ü kabā'ilim ḳānımı heder itmezler. Ḳitāl-ı ʿazīme sebeb olursun. (2) Murādın ʿivāz ise ṭavīle-i temellükümde merbūṭ olan esbān ṭarīki (3) nezādik cümlesin aḥz eyle ḥelāl olsun. Behrām ʿArab'ın kemāl-ı gayret (4) ü ḥamīyetini taḥsīn idüp döndi gitdi. Vaḳtā ki cālis-i serīr-i (5) salṭanat oldı. Kubeyşa'yı getirüp nā'il-i rütbe-i vezāret itdi. (6) Bu münāsebetle Kubeyşa beyne'l-ʿArab Mücīrū'l-Ġazalān lakabıyla şöhret-şiʿār (7) oldı.

Beyt: زغیرت بدست آورد نام و ننگ

زغیرت مراد خود آید بجنک⁴⁵⁹ (9)

(10) **Rubāʿī**

⁴⁵⁹ Zi-gayret be-dest āverd nām u neng / Zi-gayret murād-ı ḥūd āyed bi-cenk
Nām ve şān gayret ile olur, meram gayret ile hasıl olur

(11) Ğayret ki hemîşe pîşe-i merdândur

Bî-ğayret olan behîmeye yeksândur.

(12) Şîrâze-i nizâm çün gayretdür

Meczûmdur ki lâzım-ı şâhândur

(13) Otuz İkinci Bâb Siyâset Beyânındadır

(14) Siyâset iki nev°dür. Biri nefsiñ siyâseti ve biri gayrıñ siyâsetidür. (15) Nefsiñ siyâseti ahlâk-ı zemîmeyi ref° ve ahlâk-ı hamîdeyi kesble olur. (16) Gayrıñ siyâseti seyyi°ü'l-aḥvâl ve kabîḥu'l-a°mâl olanları tehdîd ü tahvîf (17) ve ḥamîdü'l-ḥişâl ve müsteḥsinü'l-ef°âl olanları tekrîm ü talṭîf ile (18) olur. İktisâb-ı °ulüvv-i şân a°mâl-ı kavâ'id-i siyâsete vâbeste olur. (19) Şerîat zâbıta-i siyâsetle nişestedür. Siyâset mülk-i muḳavvî-i (20) erkân-ı şerîatdur ve şerîat mürevvic-i nizâm-ı memleketdür. Medâr-ı kâr-ı °âlem (21) ve nizâm-ı aḥvâl-ı benî âdemi zabt-ı siyâsete menûtdur.

(22) ⁴⁶⁰ (أفت الرئاسة ضعف السياسة)

Beyt: (23) از سیاست نظام یابد ملک

بی سیاست خلل پذیر بو ⁴⁶¹

(24) **Hikâyet:** Tamğâc Ḥân ki büzürg-terîn-i selâṭîn-i güzîndür. Binâ-yı saltanatın (25) mi°mâr-ı siyâsetle ma°mûr ve °arşa-i pehnâ-yı memleketin envâr-ı ma°deletle pür nûr [67] (1) itmişdi. Bir gün zümre-i ḳallâşândan biri emniyye-i iḥsânla bir deste gül (2) getürdi. Tamğâc Ḥân suâl itdi ki “Bu gülleri ḳanda buldñ. (3) Bağbândan mı ḥarîd itdiñ?” Cevâb virdi ki “Bu diyârda gül bî-ḳıymet (4) ü i°tibârdur. Şatılmaz. Bir gülşenden bâd-ı hevâ aldım.” Ḥân fikr itdi ki bî- (5) icâzet gülşene giren bî-minnet bağdan daḥi meyve dîrer ve giderek naḳb-ı (6) büyüta cesâret ve envâl-ı enâma îşâl-ı ḥasâret ider. Pes muḳâbele-i (7) iḥsânda ḳaç°-ı yed fermân buyurdı. Erkân-ı devlet şefâ°atıyla ḳaç°-ı (8) engüşṭ ile iktifâ olundu. Ve mervîdür ki Hürmüz b.

⁴⁶⁰ Siyasetin zayıflaması yönetimin bozulmasına sebep olur.

⁴⁶¹ Ez siyâset nizâm yâbed mülk / Bî-siyâset ḥalel-peḫîr bu
Saltanat siyâsetle nizâm bulur, siyâsetsiz saltanat eksik kalır.

Nüşirevân-ı (9) °Âdil'in rikâbdârı bî-destûr bir bâğdan bir hûşe-i engûr almış idi. (10) Bâğbân °inân-ı esbin girift idüp “Yâ beni irzâ eyle ya pâdişâha şekvâ (11) iderim.” didi. Rikâbdâr bîm-i siyâset-i sultâniden hezâr dînâr virüp (12) irzâ eyledi. Hükemâ saltanatı nihâle siyâseti zülâle teşbîh itmişlerdür. (13) Mâ-dâm ki bîh-i dirâht-ı saltanat âb-ı siyâsetle sîr-âb olmaya şemere-i emn (14) ü emân hâşıl olmaz. Müstevcib-i siyâset ol tâ'îfedür ki âzâr- (15) pîşe ve bed-endîşe olup mâr ve kejdüm gibi havâşş u °avâmı âzâr (16) u ızrârdan hâlî olmaya. Selâînden biri “Zümre-i âdemiâyandan siyâseti (17) muhteẓî kimlerdür” deyü bir hâkîmden suâl eyledi. Cevâb virdi ki “Âdem (18) müsteḥâk-ı siyâset olmaz. Lâyık-ı siyâset-i sibâ° u hevâmm maḳûlesi °avâm-ı (19) bed-fercâmdur. Zîrâ maḥlûk-ı Hudâ iki fırkâdur. Biri ḥayr-ı maḥẓ ve maḥẓ-ı (20) ḥayrdur ki melâ'ike-i kirâmdur. Fırka-i uhṛâ şerr-i maḥẓ ve maḥẓ-ı (21) şerdür ki sibâ° u hevâmmdür. Pes zümre-i âdemiâyandan anlar ki melek- (22) ḥaşlet ve nîkû-sîret ola efḍal-ı nev°-i insândur. Âsîb-i siyâsetden (23) maşûn's-sâḥadur ve ânlar ki bed-ṭabî°at ve sibâ°-ı tînet ola (24) ⁴⁶² كالانعام بل هم اضل vaşf-ı şânlarıdur. Müsteḥâk-ı te'dîb ü siyâset (25) bu fırka-i şaḥîbü'l-kabâḥadur.

Beyt: کسی کاو پیشہ کرد آزار (1) [68] مردم

بمعنی بد ترست از مار و کژدم⁴⁶³

Nesr: Hüsrev Pervîz hükemâdan (2) suâl itdi ki “Ṭabakât-ı nâsdan şâyeste-i siyâset kimdür?” Eyitdiler ki (3) “Ḥalâ'îk beş ṭabakâdur. Evvel ânlardır ki kendü zâtlarında ḥayr ve âşâr-ı (4) ḥayrları sāîre sârîdür. Halk ânlardan hemîşe intifâ° iderler. Ol (5) ta'îfeye iltifât olunmak gerek. İkinci egerçi kendü zâtlarında ḥayr (6) ammâ ḥayrları âḥare ta'dîye itmez. Bu zümre daḥî taṭyîb ve tekml-i ḥayra (7) tergîb olunmak gerek. Üçüncü mutavassıtu'l-aḥvâl olanlardır. Ânlardan (8) ḥayr u şer zuhûr eylemez. Ol fırka daḥî ṭarîk-i ḥayra sevk ve bâdiye-i (9) şerden taḥvîf ü taḥẓîr olunmak gerek. Dördüncü ânlardır ki kendü (10) zâtlarında bed ammâ kimseyi âzürde itmezler. Anlar tezlîl ü taḥkîr olunmak gerek ki (11) terk-i ef°âl-ı kabîḥa ideler. Beşinci ol kimselerdür ki hem kendüleri (12) bed ef°âl ve hem halk âsîb ü gezend ve şerlerinden muẓṭaribü'l-

⁴⁶² “...kel-en°ami bel hum aḍall...” “...(onlar) hayvan gibidir, hatta daha da sapkınlar. A'raf 7/179

⁴⁶³ Kesî ki'o pişe kerd âzâr-ı merdüm / Bi-me°mâ bed-terest ez mâr u kejdüm

Bir kimse ki insanları incitmeyi kendine görev edinirse, akrep ve yılından daha kötüdür demektir.

aḥvāl. (13) Ānlar vaʿd u vaʿīd ile tehdīd ü teşdīd olunmaḵ gerek ki sâire mûcib-i (14) ğayret ola. Mîzân-ı siyâset bu maḵûle erâzil-i bed-ṭînet içün mevzûʿadur.

Beyt: آتشی را که خلق از و سوزند

جز باستین علاج (16) نتوا⁴⁶⁴

Neşr: Fevâ'id-i siyâsetiñ menâfi'-i celîlesinden biri budur ki (17) arşa-i ʿâlem ğubâr-ı fesâd u fîtneden pâk ve eşrâr u eşkıyâ mütevârî-i (18) künc-ı meġâk olur. Bu taḵrîble ʿâmme-i ʿâlem emn ü refâh-ı mâ-lâ-keîâm (19) ve aḥvâl-ı memleket revnaḵ-ı tām ve hüsn-i nizām bulur.

Beyt: اگر سلطان نفر ماید سیاست (20)

نه دولت را بقاماند نه دین را⁴⁶⁵

(21) Kıṭʿa

(22) Nefs kim mücrim ola âña siyâset besdür

(23) Zühd ü perhîz ve ʿibādât ile ğâh ü be-ġâh

(24) Ol ki bed ḥilḳat ola mertebe-i cürme göre

(25) Lâyık oldur ide tertîb-i cezâ şâhenşâh

[69] (1) Otuz Üçünci Bâb Teyakḳuz u Ḥayret Beyânındâdur

(2) Teyakḳuz u ḥayret kişi meşâlihinden bîdâr u âġâh olup her aḥvâle (3) taḥşîl-i vukûf itmekdür. Şart-ı muʿazzam ve zâbıta-i mültezemi oldur ki (4) vâliyân-ı ḥıṭṭa-i saltanat ve ḥâmiyân-ı ḥavza-i memleket bî-bürhân-ı bâhir (5) ve bî-beyyine-i zâhir bir ḥükmi imzâ ve bî-teʿemmül-i imʿân ve bî-tedbîr-i îḳân (6) bir fermânı icrâ itmeye. Temşiyet-i umûr-ı meşâlih-i cumhûrda bürdbarı şîʿâr (7) idüp tarîḳ-i sürʿat u şitâbe

⁴⁶⁴ Āteşi rā ki hʿalk ez u sūzend / Cüz-ı bāstīn ʿilâc netû

Bir ateş ki halk ondan yanar durur ise onu söndürmekten başka çare yoktur.

⁴⁶⁵ Eger sulṭân nefr mâyed siyâset / Ne devlet rā beḳâ mâyed ne dîn rā

Eger sultan siyaseti yürütmezse ne devlet kalır, ne dîn

gitmeye ve bir emriñ ğavrına vāşıl olmadan (8) mücerred zann u gümān ile bir bī-günāha tertīb-i cezā revā görmeye.

Beyt: مكن (9) كسر اباندك ظن باطل

عقوبت تا پشمان نیارد⁴⁶⁶

Hikāyet: Kūbād (10) Şāh eyyāmında bir kimse bir miqdār ārām için bir vīrāneye girdi. Bir maqtūl (11) ādem görüp kemāl-ı havf ü dehşetden dem-beste vü lāl ve mütehayyerü'l-aḥvāl (12) kaldı. Bu hāle muḳārin şaḥne-i şehir ol maḥale gelüp keyfiyyeti müşāhede (13) idicek ol bī-çāreyi kātildür deyü dest ü gerden-beste ḥuzūr-ı (14) hümāyūna iḥzār eyledi. Pādişāh ḥitāb-ı ʿitāb idüp emr (15) ile tefahḥuş-ı aḥvāl itdükde ol şahş-ı bī-nevā mācerāyı ʿalā (16) mācerā ʿarz u inhā idüp “Bu baña maḥz-ı iftirādur. Mücerred zann (17) ü gümānla tertīb muġāyyir-i fermān-ı Hudā’dur. ان الظن 467 شيا⁴⁶⁷ naşs-ı kerīmi müʿeyyed-i müddeʿādur.” deyü feryād eyledi. Pādişāh (19) tevcīh-i sāmiʿa vu nigāh itmeyüp ber-dār olmasın emr eyledi. Ol (20) nātüvān resen-i ber-gerden-i redīf-i maṭiyye-i cellād-ı bī-emān olup pāy-ı (21) dāre gider iken bir civān ḥuzūr-ı hümāyūna gelüp eyitdi (22) “Pādişāhım ol maqtūl-ı kādīmi düşmen-i cānım olmaġla ruhşat bulup (23) katl ve ol vīrāneye vazʿ itmiş-idim. Kātıl benim ve ol bī-çāre (24) bī-günāhdur. Fermān-ı min lehu’l-emr ve’l-iḥsāndur. Pādişāh bu emre ḥayrān (25) ve itdigi taʿcile pīşmān olup min baʿd zann ü gümānla bir emre iḳdām [70] (1) itmemek üzere eymān-ı firāvān idüp ikisin de beşāret-i ʿafv eyledi (2) ve iḥsān u şādān itdi.

Beyt: سیاستی بکمان رسم معدلت (3) نیود

که تایقین نشود خود کس نباید ریخت⁴⁶⁸

Neşr: Pes maʿlūm (4) oldu ki teyakḳuz u ḥayret her emri tedḳīḳ u taḥḳīḳ idüp ğavrına (5) vāşıl ve kūnhüne vāḳıf olmadıkça şurūʿ itmemekdür.

⁴⁶⁶ Mekun kesr rā nedik zann-ı bātıl / ʿUḳūbet tā pişmān neyārd

Sakın kimseyi kuru zanla kırma, sonunda pişman olmayasın

⁴⁶⁷ “...inne’z-zanne lā yuġnī nine’l-ḥaḳḳi şeyʿā.” “(Onların çoġu zanna kapılmışlardır). Oysa zan hiçbir şekilde ḥaḳḳın yerini tutamaz.” Yunus 10/36.

⁴⁶⁸ Siyāsetī be-gümān resm-i maʿdelet nebūd / Ki tā yakīn neşevēd ḥūd kes nebāyed rīḥt
Siyaset şüphe üzerine olunca adāleti doğurmaz, kesin olmadan kimsenin kanını dökme

Beyt: (6) هر حکم که از سر یقین است

آرایش ملک وزیب دین است⁴⁶⁹

(7) **Neşr:** Bu haşlet-i sūtūde cümleden ziyāde selāṭīn-i ʿizām ve ḥukkām-ı (8) zeʿvī'l-ihtirāma lazımdır ki kemāl-i teyakḳuz ile ḥaḳāyık-ı aḥvāl-ı memleket (9) ve daḳāyık-ı umūr-ı devlete taḥşīl-i vuḳūf u ıtlāʿ idüp bünyān-ı saltanatda (10) āşār-ı ḥalel müşāhede olundukda dest-i tedārik ü himmetle taʿmīr ü termīm (11) ve miʿmār-ı ʿadl u siyāsetle tekmīl ü tetmīm-i sehl ü yesīr ola. Niceler leyālīde (12) eṭrāf-ı şehri geşt idüp aḥvāl-i memleketden ḥaberdār olurdu. (13) Manşūr buyururlar ki “Üç kimse istikāmet üzere mübāşir-i aʿmāl ola. (14) Ne cebr ile reʿāyādan māl ziyāde ala ve ne ihmāl sebebi ile reʿāyā zimmetinde (15) mālī kāla. İkinci ol vezīr-i ʿāḳile ki ğaraż u ḥırş u āzdan berī (16) olup bir nehc-i şerʿi ihḳāk-ı ḥuḳūḳ ve icrā-yı aḥkāma ihtimām kıla. (17) Üçüncü ol merd-i ḥayr-ḥʿāh ve şāḥib-i intibāḥ ki bunların aḥvālını (18) ḥaḳīḳati üzere her-bār baña ʿarż u iʿlām eyleye.” ʿUmde-i selāṭīn-i (19) kirāmdan Erdeşīr-i Bābek aḥvāl-ı memleketden bir mertebe ḥabīr u āġāḥ idi ki (20) vüzerā vu erkān-ı devlet her gice ḥānelerinde ne kāre iştiġāl ve ne gūne (21) kıl ü ḳāl eylemişler ise şabāḥ ʿalā vuḳūʿa kendülere takrīr iderdi. (22) Ānlar bu şūrete müreʿaccib olup melek ḥaber virür dirler idi. Maʿa ḥāzā aḥbār-ı (23) gümāşetegān ile vāḳıf-ı serāʿir-i zamāʿir olur idi. Hükemā buyurmuşlardur ki (24) “Sebeb-i ġaflet-i mülūk üç nesnedür. Evvel şöhet ü mutābaʿat-ı (25) hevā-yı bed-fermādur. İkinci ḥırş u ṭamaʿ ve arzū-yı cemʿ-i māl ve ḥubb-i [71] (1) dünyādur. Üçüncü idmān-ı şarāb u melāḥīdur ki mūcib-i (2) nedāmet-i dünyā ve bāʿiş-i feżāḥat-ı ʿuḳbādur. Şāyeste-i şān-ı selāṭīn-i (3) maʿdelet-i āyīn oldur ki evşāf-ı mezbūre ile ittişāfdan istinkāf (4) idüp umūr-ı ʿizāma bi-nefsihi taḥşīl-i vuḳūf u şuʿūr ide ki mülki maʿmūr (5) ve saʿyi meşḳūr ola.

Hikāyet: Pādişāh-ı Ḥarezmi bir mertebe şāḥib-i (6) teyakḳuz u ḥibret idi ki zemān-ı devletinde bir kimseden āşār-ı zulm şudūr (7) ve bir eḥad irtikāb-ı fışḳ u fücūr idemezdi. Ancak vüzarādan biri nihānī (8) baʿż-ı maʿāşī vü āşāma mürtekib idi. Şāḥ bā-intibāḥ bu ḥālden āġāḥ olup (9) murād itdi ki ʿuyūbundan ānı ḥaberdār ide. İzḥār itdiği şūretde (10) āb-rūy rīzān olmaḳ nümāyān idi. Kesr-i ʿarżı cāʿiz görmeyüp (11)

⁴⁶⁹ Her ḥükm ki ez ser-i yakīn est / Ārāyiş-i mülk ve zīb dīn est
Bir hüküm ki kesin delillerle sabit olursa dīn ve devletin süsü olur.

bir gün vezîr-i mezbûra fermân itdi ki “Bir murğ isterim ki minkârı sūrḥ (12) ve per ü bālî siyāh u sefîd ola.” Vezîr üç gün istimhāl idüp ol nev° (13) murğ talebi-ile sūr-ı şehr ve eṭrāf-ı deşti geşt itdi. Taḥşîl (14) idemedi. Bilā-âhare meʿyûs olup iʿtizâr-günân ḥuẓûr-ı hümayûna (15) geldi. Pâdişâh eyitdi. “Vezîr-i memleketiñ bir murğ tedârekine kıâdir olamadıñ. (16) Nice aḥvâl-ı ʿâleme vukûf ʿidiʿâ idersiñ. Hâlâ filân maḥâlde (17) filân ḥâmede ol nev° dört ʿaded murğ bir kafes-i zerrînde (18) mevcûddur. Kerrâtla manzûr ve meşhûdım olmuştur.” Pes vezîr (19) taşra çıkup ol nişân ile murğları bulup ḥuẓûr-ı hümayûna (20) getürdi. Pâdişâh buyurdi ki “Erbâb-ı ḥükûmet aḥvâl-ı memleketden (21) haberdâr böyle olmaḡ gerekdür.” Vezîr bu teyakḡuz u ḥibretten müteḥayyir olup (22) fikr itdi ki bir pâdişâhıñ ki kûçe-i şehr ü bâzâr bu mertebe maʿlûmı (23) ola benim bu ʿuyûbuma taḥşîl-i vukûf itmek muḡarrerdür deyüp der-ḥâl (24) cemîʿ-i maʿâşî vü âşâmdan tevbe vü istigfâr idüp mesned-i istikâmetde kemâl-ı (25) teyakḡuz u intibâhla şâbit-ḡarâr oldı.

Beyt: [72] (1) جودر عهدۀ تست عالم تمام

مشو غافل از کار خود والسلام⁴⁷⁰

(2) **Ḳıṭʿa**

(3) Müteyakḡız gerek mülûk-i kirâm

K’ola māl-ı cihân ḡarîn-i refâh

(4) Mû-be-mû her umûra vâkıfdur

Pâdişâh-ı cihân bi-ḡamdü li’llâh

(5) Sâye-i devletin Cenâb-ı Hudâ

İde hem-vâre bendegâna penâh

⁴⁷⁰ Cû der ʿuhdet-i to est ʿâlem temâm / Meşû ḡâfil ez kâr ḥûd ve’s-selâm
Alem senin uhdene baḡlı olduḡunda yapacaḡın işlerinden ḡâfil olma ve’s-selâm

(6) Otuz Dördüncü Bâb Firâset Beyânındadır

(7) Firâset hükümet ü eyâletîñ şerâ'it-i külliyesindendir. Erbâb-ı şu'ûr (8) u intibâhe huşûşan aşhab-ı hükümet ü câhe zîb ü ârâyiş ve sebep-i (9) tereffüh ü âsâyişdür. Vâcibdür ki sevâbık u levâhık ve havâdiş ü vakâyi'de (10) dîde-i firâsetle nigâh-efgen-i tedkîk olup vâzıh u âşikâr ise muktezâ-i (11) şer'î kavîmle 'amel ve eger hafî vü setîr ise envâr-ı firâsetle tenvîr ideler. (12) Firâset iki nev'üdür. Firâset-i şer'î ve biri ferâset-i hükemî. (13) Firâset-i şer'î ândan 'ibâretdür ki vâsi'ta-i tezkiye-i nefis ve taşfiye-i (14) kalb ile hicâb-ı gâflet 'ayn-ı başîretten ref' olup nûr-ı îkânla (15) müşâhid ola. Tâ ki tevcîh-i nazar itdigi ahvâle bâdî-i emrde tahşîl-i (16) vukûf u şu'ûr eyleye. Mervîdür ki İmâm Şâfi'î ve İmâm Muḥammed Raḥime hüme' (17) İlâh'ı Te'âlâ bir gün Harem-i Şerîf'de bir kimse görüp İmâm Şâfi'î (18) Hâzretleri buyurdılar ki "Bu şahş âhenger olmak fehîm olunur." İmâm (19) Muḥammed Hâzretleri buyurdılar ki "Necâr olmak görinür." Pes ol şahşa (20) harfeteyn su'âl itdiler. Cevâb virdi ki "Âgenger idim hâlâ necârım." (21) İki devletliniñ şahhat-ı firâsetleri mütebeyyin oldı.

Beyt: (22) هر دل منظر نظر کبر یابود

پیوسته جلوه کاه کمال فر استست⁴⁷¹

(23) **Hikâyet:** H'âce 'Abdulḥalîk Ğucduvânî Raḥmehü'llâh'ın meclis-i (24) şerîfine zî-dervîşânda bir şahş-ı hırka-püş gelüp اتقوا (25) فراسة المؤمن فانه ينظر بنور الله⁴⁷² (25) zî-dervîşânda bir şahş-ı hırka-püş gelüp [73] (1) deyü su'âl eyledi. Cenâb-ı H'âce buyurdı ki "Sırrı sen miyân-bendiñ (2) olan zünnârı kaç idüp imân götürmendir." Dervîş dâmen-i inkâra (3) teşebbüs itdükçe hâzret-i 'azîz i'ade-i telkîn-i imân idüp ilḥâḥ eyledi. (4) 'Âkıbet inşâf u i'tirâf idüp şeref-yâfte-i devlet-i İslâm oldı.

(5) **Beyt:** ضمیریکه اور وشتست از غبار

شود سر غیبی در او آشکار⁴⁷³

⁴⁷¹ Her dil manzar-ı nazar-ı kibriyâ buved / Peyveste cilvegâh-ı kemâl-ı firâset est
Gönül ki Allah'ın mazharına yönelirse sürekli firâsetin cilvegâhı olur.

⁴⁷² "İttekû ferâsetu'l-mu'mini fe'innehu yenzuru bi-nûri'llâh(i)." "Mü'minin ferasetinden sakının, çünkü o Allah'ın nuru ile bakar."

⁴⁷³ Zâmîr ki urûşûtst ez ğubâr / Sûd sırr-ı gaybî der o âşikâr
Bir gönül ki toz dumandan pak ola, onda gaybî sırlar âşikâr olur.

(6) **Neşr:** Firâset-i hükmî ekşerî tecrübe ile ma'lûm olur ve hey'et (7) ü eşkâlden istidlâl olunur. Nüşirevân a'leb-i ehyânda firâset- (8) nâme-i hükemâ ile icrâ-yı fermân u tenfîz-i a'hkâm iderdi. Bir gün bir kaşîrû'l- (9) kâme kimse gelüp bir kimseden şikâyet eyledi. Nüşirevân (10) bir mu'ktezâ-yı 'ilm-i firâset "Zulm senden me'mûldür. Zîrâ kıdd u kâmet ve kıyâfetiñ (11) envâ'-ı mezâlîme ma'hmûldür." didükde ol şahş "Pâdişâhım haşmım benden (12) kûtâhdür" didi. Nüşirevân tebessüm idüp ihkāk-ı hak'k eyledi. Mürşid-i (13) Şamedânî Seyyid 'Alî Hemedânî kâddese'llâh'u sırrehu Zehîretü'l-Mülûk⁴⁷⁴ nâm kitâbında (14) bâb-ı delâ'ilü'l-firâsetde nigâşte buyurdukları a'kvâl-ı düstûru'l 'amel sîkât-ı (15) 'ulemâ olmağın sülûk-i tahfîre keşîde kılındı. Buyurmuşlardur ki yüzün levni (16) ziyâde beyâz olup çeşm kebûd olmak huşûşan küsec ve 'arîzu'l- (17) cebhe ola killet-i diyânet ve za'f-ı 'akla delâlet ider. Mûy-ı dürüş (18) ü mey-gün şîhhat-ı dimâğ u şecâ'ate delâlet ider. Mûy-ı nerm bürûdet-i dimâğ (19) ve cebne delâlet ider. Ketif ü gerdende mûy bisyâr olsa cürâ'at (20) u hamâkâta delîldür. Şikem ü sîne pür-mûy olsa killet-i fehme delîldür. (21) Mûy-ı zerd ifrât-ı hışm ve kibr ü gurûra delîldür. Mûy-ı siyâh kemâl-ı 'aql (22) u idrâk ve 'iffete delîldür. Eger kumrâl ise i'tidâl-şîfât ve hüsn-ı (23) ahlâka 'alâmetdür. 'Arîzu'l-cebhe olan kimse ekşerî lifâf olur. (24) İ'tidâl-i cebhe nişâne-i şıdk u ma'rifetdür. Üzn-i kebîr nişâne-i cehl (25) ü hamâkatdur. Üzn-i şağîr 'alâmet-i hıyânetdür. Üzn-i mu'tedil 'alâmet-i [74] (1) i'tidâl-ı tab' ve hüsn-ı hilkâtdür. Ebrûy-ı büzürg bisyâr-ı mûy 'alâmet-i (2) huşûnet-i tab'atdur. Ebrûy-ı siyâh-ı mu'tedil nişâne-i 'aql u fehm ü istikâmetdür. (3) Çeşm-i kebûd ü büzürg tîr-i nazâr nişâne-i hâsed ü şekâvet-i fînetdür. Killet-i (4) hareket-i çeşm nişâne-i nâdânî ve sû'-i hilkâtdür. Sür'at-ı hareket-i çeşm (5) nişâne-i hîle vü hadî'atdur. Sürhî-i çeşm nişâne-i şecâ'atdur. Çeşm-i (6) siyâh u mu'tedil nişâne-i hoş-yârî vü firâsetdür. Bînî-i bârîk nişâne-i (7) mülâyemetdür. Bînî-i büzürg şehvetdür. İ'tidâl-ı bînî nişâne-i fehm (8) ü fetânetdür. Dehen-i firâh nişâne-i şecâ'at u cerâ'etdür. İ'tidâl-ı leb (9) nişâne-i zekâdur. Ruhsâr-ı pür güşt nişâne-i cehl ü kabîh sîretdür. (10) Ruhsâr-ı nizâr u zerd nişâne-i 'illet ü sekâmetdür. Ruhsâr-ı mu'tedil nişâne-i (11) i'tidâl ü âdemiyyetdür. Âvâz-ı bülend nişâne-i şecâ'at u kuvvetdür. Âvâz-ı bârîk (12) nişâne-i bed-gümânî vü töhmetdür. Âvâz-ı mu'tedil nişâne-i hüsn-i kifâyetdür. Tekellümde (13) vakâr nişâne-i fazîletdür.

⁴⁷⁴ Seyyid Ali Hemadanî'nin (ö. 786/1384) on bölümden meydana gelen Farsça bir eseridir. Gelibolulu Sürûî tarafından 960/1552 yılında yazılan şerhi bulunmaktadır.

Esnā-yı tekellümde tahrîk-i yed nişâne-i fetānet (14) ü bâşiretdür. Gerden-i kütāh nişâne-i mekr ü hıyānetdür. Gerden-i dırāz u bārik (15) nişâne-i havf u hıyānetdür. Gerden-i muʿtedil nişâne-i ʿadl u şadākatdur. Şikem-i (16) büzürg nişâne-i humk u cehāletdür. Şikem-i muʿtedil nişâne-i iʿtidāl ve leʿāfetdür. (17) Ketif-i ʿarîz nişâne-i kuvvet ü haftdur. Nizārî-i ketifeyn nişâne-i kubh-ı (18) tabîʿatdur. İʿtidāl-ı sāk nişâne-i iʿtidāl-ı hilkatdur. ʿAlāʾim-i mezkûre (19) ahvāl-ı hulkı teferrüs için kâfidür. Muhtâr-ı şāhib-i zahîre budur ki (20) bi-ʿaynihi nakl olundu. Bu ʿalāmetler ʿavām-ı nâsdan tehẓib-i ahlāk ve tebdîl-i (21) evşâf itmeyüp şıfat-ı sebʿî vü behîmde kalmış ve rütbe-i insāniyeye resîde (22) olmamış kimseler hakkında mevzûʿdur. Ammā riyāzet ve telkîn-i meşayih (23) ve takvîyet-i ʿulemā ve ittîlāʿ-ı aḥbār u âşār-ı kudemā sebebi ile ıslāh-ı hāl (24) ve tebdîl-i efʿāl idenler hakkında ʿalāʾim-i mezkûreniñ medḥalı yokdur. Maḥẓan (25) bu ʿalāmetleriñ baʿzı ve-yâ ekşerî bir kimsede mevcûd olsa saʿy [75] (1) u gūşış ile tehẓib-i ahlāk idüp mertbe-i insāniyeye vâsıl (2) olduğdan soñra mücerred ol ʿalāmetler ānıñ şerâret-i nefis-i vāsāʾit (3) ḥāline delālet itmez. Hükemā-i Yünāniyān aḥbārında vārid olmuşdur ki (4) Eflātūn-ı İlāhî bir kūh-i bülend üzerinde mesken ittihāz itmişdi. Berāy-ı (5) āmed-şud bir tarîk-i şaʿbuʾl-mürûra münḥaşır idi. Ser-i rāhde bir nakkâş (6) taʿyîn itmişdi ki tālîb-i şoḥbet olan kimseleriñ sûretlerin taşvîr (7) idüp ḥakîme ʿarz iderdi. Ānlar daḥi ol taşvîre dîde-i firâsetla (8) nazar-endāz-ı tedkîk u teʿemmül olup delāʾl-i heyʾāt u eşkâlden şāyeste-i (9) şoḥbet idigi nümāyān olur ise iltifāt iderlerdi. Vālā şeref-yāfte-i (10) şoḥbetleri olmak ʿadîmüʾl-imbkān idi. Bir gün daḥi bir kimse gelüp (11) vech-i meşrūḥ üzere taşvîri ʿarz olundukda “Lāʾik-i şoḥbet degildür” (12) deyü mülākātından iʿrāz u istinkāf itdiler. Ol şahş irsāl-ı (13) peygām itdigi Cenab-ı Hakîm-i ḥikmet-meʿābıñ min cihetüʾl-firāse istidlāl (14) itdükleri ahlāk ve evşâfı müvāzabet-i riyāzat ile tebdîl ve ḥaşāʾil-i (15) ḥamîde tahşîl itmiş midür? Eflātūn bu kelām-ı hikmet-encāmı istimāʿ (16) itdükde taşdîk idüp dāḥil-i şoḥbet ve mazḥar-ı iltifāt u terbiyet (17) eyledi. Bundan maʿlûm oldu ki peyveste aḥkām firâsetle istidlāl (18) olunmayup zihn-i selîm ve tabʿ-ı mustakîm daḥi taşarruf olunmak gerekdür ki (19) bir feḥvā-yı ⁴⁷⁵ ارباب الدول ملهون فيض الهام الهی ile istizhār oluna.

(20) Kıtʿa

⁴⁷⁵ Erbābu düveli melhûmüne feyzü ilhāmî İlāhiyye / Devlet başkanlarına İlâhî bir feyz bahşedilmiştir.

بر دل پاک اهل دولت و دین (21)

فیض الهام میر سدز خدا

در ره حق غفلت نخواهد کرد (22)

هر کرا نور اوست رهنما⁴⁷⁶

(23) **Kıṭʿa**

(24) Bu feyż-ı sermedīye nāʿil olmaz her kiři ancak

(25) Bu kâşāneye olan şāh-ı güzīn dād-güsterdür

[76] (1) Zihī feyż-i Hudā kim pâdişāh-ı ʿālemiñ her dem

(2) Firāset nūrı ile hūṭır-ı pākī menevverdür

(3) **Otuz Beşinci Bāb Kitmān-ı Esrār Beyānındadır**

(4) Ketm-i esrār efḍal-ı ahlāk-ı hamīde ve aḥsen-i efʿāl-ı pesen-dīdedür. (5) Ketm-i esrārda menfaʿat bisyār ve keşf-i esrār-ı ızhārda mazarrat (6) bī-şumārdur. ⁴⁷⁷ bu müddeʿâyı işbāta (7) burhān-ı vāzıhuʾl-beyāndur. Mefḥar-ı Kāʿināt ʿAleyhi Efḍaluʾt-Taḥiyyāt (8) Hāzretleri baʿz-ı seferlerde tevriye buyurup bir lafz ile gevher-efşān-ı (9) taʿbīr olurlar idi ki müstemiʿ muṭṭaliʿ-i mezāyā olamazdı. Ekābir-i selef dahī (10) bu tarīka gitmişlerdür. ⁴⁷⁸ استر ذهبك و ذهبك ومذهبك ⁴⁷⁹ maẓmūniyla (11) ʿamel itmişlerdür.

Hikāyet: İskender bir qarībine keşf-i rāz idüp (12) ketm ü aḥfāsı bābında mübālağa eyledi. Bir feḥvā-yı ⁴⁷⁹ كل سر جاوز الاثنين شاع (13) ol rāz-ı nihān āşikār u ʿayān oldu. İskender işidüp (14) ol şaḥşa tertīb-i cezā murād itdükde Aristo eyitdi “Ey (15) melik bu emre rencīde olma ki sırrını sen fāş eylediñ. Bir mühimmi ki sen (16) ihfāya

⁴⁷⁶ Ber dil-i pāk ehl-i devlet ü dīn / Feyż-i ilhām mīredeʾz Hudā

Der rah-ı Hāḫḫ ḡalaṭ ne-ḥʾāhed kerd / Her kirā nūr-ı üst reh-nümā
Gönlü temiz olan din ve devlet ehline Allahʾtan ilhām-ı feyż yetişir
Doğru yoldan çıkarlar mı Allahʾın nuru onlara rehber olsa

⁴⁷⁷ İsteʿīnū ʿalā ḥavāyici biʾl-kitmān / İhtiyaçlarınızı gizlilik ile isteyiniz.

⁴⁷⁸ Ustur zehabike ve zehābıke ve mezhebıke / Gidişini, yolunu ve mezhebini gizli tut.

⁴⁷⁹ Küllü sırrı cāvezuʾl-işneteyni şāʿ / İki kişinin bildiği sır olmaktan çıkar.

ķādir olmayasın āhār kimse nice viķāye ider.” Hükemā buyurmuşlardır ki (17) mā fi’z-zamīr-i ādemī ikiden hālī degildir. Yā nişān-ı ni‘met yā beyān-ı miḥnet ‘alā (18) kile’t-taķdīreyn setri lāzımdır. Eger mevāhib-i ni‘met ise iḥfā ide ki (19) çeşm-i ḥasūdān ve āfet-i ehl-i ṭama‘ u ṭuġyāndan emīn ola. Eger nevāib-i (20) miḥnet ise ketmi vācibdür ki aḥibbāya sebep-i melāl ve a‘dāya bā‘iś-i (21) şemātet olmaya.

Kıṭ‘a

تا تواني سر خود باکسی مکوی (22)

زانکه آن سر شادی آرد یا ملال

کر غمی باشد شود دلها ملول (23)

ور بود شادی رسد عین الکمال

پس درون خلوت اسرار خویش (24)

هیچکس راره مدهدر هیچ حلا⁴⁸⁰

(25) Kıṭ‘a

[77] (1) Ketm-i esrār eyleyen merd-i güzīn

Olsa lāyıkdur ḳarīn-i iḥtirām

(2) ‘Anca kim leb-beste-i esrārdur

Zīb-i destār eyler ānı ḥāşş u ‘āmm

⁴⁸⁰ Tā tevānī sırr-ı hūd bā kesī mekuy / Zi’ān ki sır şādī āred yā melāl
Ger ġamī bāşed şevved dil-hā melūl / Ver būved şādī resed ‘ayne’l-kemāl
Pes derūn-ı ḥalvet-i esrār-ı hūyiş / Hīç’kes rā reh mede der hīç ḥāl
Elinden geldikçe sırrını başkasına söyleme, şundan ki o sır ya sevinç veya ġam getirir
Eger ġam olursa gönül mahzun olur, şādī olursa kemāl bulur
Öyle ise kendi sırlarının gizliliğine, hiçbir zaman hiç kimseye yol verme

(3) Otuz Altıncı⁴⁸¹ Bâb İğtinām-ı Furşat Beyânındadır

(4) Aşhâb-ı feţanet ve erbâb-ı başîrete zâhir ü hüveydâdur ki evkât-ı (5) zinde-
gânî serîu'l-zevâldur ve eyyâm-ı ʿömr-i ʿazîz berķ-i hâtîf-mişâldur. Zamân-ı (6)
maziye-i iʿade hîz-i imkândan dūr ahvâl-ı âtiye verâ-yı perde-i ğaybde (7) mestürdur.
Şâyeste-i nazâr-ı iʿtibâr hâldur.

ʿArabiye

مافات مضى (8) وماسيناتيک فاین

قم فاغتتم الفرصة بين العدين⁴⁸²

Nesr: (9) ʿÖmr-i nâzenîniñ evvel hâlini ğanîmet bilüp âşâr-ı mekremet ve icrâ-
yı (10) enhâr-ı merhâmetle nâm-nîk ve zîkr-i cemîl iktisâbına ihtimâm oluna ki (11)
ʿömr-i şânî vü hayât-ı bâķî zîkr-i hayr ve nâm-nikûdan ʿibâretdür.

(12) Kıtʿa

ای طالب خلود و بقای دوام عمر (13)

باقی بذکر خیر بود نام آدمی

هیجست قدر حشمت و مال و منال و جاه (14)

چون عاقبت فناست (15) سر انجام آدمی⁴⁸³

Hikâyet: Mülûkden biriniñ meclisinde bir ʿazîziñ (16) feşâhat-ı beyân ve
fazîlet ü ʿirfânın bir mertebe taʿrîf ü tavşîf (17) itdiler ki pâdişâh mülâkâtına râġbet
idüp daʿvet eyledi. Ol ʿazîz (18) huzûr-ı hümayûna geldükde baʿd-ı edâ-ı merâsimü't-
tahiyye “Cenâb-ı vâhibü'l- (19) Âmâl Pâdişâhı hezâr sâl pîrâye-baḥş-ı eyvân-ı ʿizz ü

⁴⁸¹ Metinde otuz üçüncü bâb olarak yazılmış, ancak bâbların sıralamasına göre otuz altıncı bâb olmalıdır.

⁴⁸² Mâ fâte mazâ ve mâ seyʿûke fe-eyne / Küm fe'ġtenimü'l-furşate beyne'l-ʿademeyn
Geçen geçti, gelecek meçhul, öyleyse kalk iki yok arasında fırsatı ğanimet bil.

⁴⁸³ Ey tâlib hülûd u bekâ-yı devâm-ı ʿömr / Bâķî bi-zîkr-i hayr büved nâm-ı âdemî
Hiç'est kâdr-ı ḥaşmet ü māl u menāl u cāh / Çün ʿâķibet fenâst serencâm-ı âdemî
Ey bâķî, sonsuz, ededî ömre tâlib olan, ademoġlunun nâmı hayırla yâd edilirse bâķî kalır
İhtîşâm, mal, mülk, makâm hiçtir, çünkü âdemoġlunun serencâmı yokluktur.

ıkbāl eylesün” (20) didi. Bu maḳūle kelām-ı müsteḥlū’l-iḥtimāldur. Zebān-ı fuṣahāya bāyeste (21) ve cenāb-ı faẓilet-me’āba ḥūd bir vechle şāyeste degildür.” didükde (22) ol ‘azīz dehen-küşā taḳrīr olup buyurdı ki “Beḳā-yı merdüm ne ān ki (23) bu ‘ömr-i ḳalīl ile der-devām ve ḥulūd nām-nīk ve zıkr-i cemīl iledür ki (24) ba’d ez-vefāt ḥayāt-ı dīgerdür. Murādım raḳm-nām-ı ḥayr-encāmları şaḥīfe-i (25) rüzgārda bāḳī vü pāydār olsun dimekdür.

Beyt: [78] (1) کسی کوشد بنام نیک مشهور

اگرچه مرد باشد زنده خوانند⁴⁸⁴

(2) **Beyt:** Dünyada merd-i nikū-nām hiç ölmez bitmez

(3) Merd oldur ḥalk anı iylükle yād itmez

(4) **Neşr:** ‘Āḳil oldur ki ḥayāt-ı müste‘ār ve ıkbāl-ı rüzgāra firīfte (5) olmayup tarīḳ-i mürüvvat ü fütüvvatde ṣābit ü ber-devām ve miyān-ı meşāliḥ-i (6) me‘āş u me‘ādı cem‘ idüp dünyāda nīk-nām ve ‘uḳbāda ḥuceste- (7) fercām ola. Melik-i Keyḳubāb ‘ulemā vu şu‘arāya in‘ām u iltifāt idüp devām-ı (8) nām u beḳā-yı zıkr-i ḥayr-encām bunların āşār u eş‘aridur deyü buyurlardı.

(9) **Ḳıṭ‘a**

(10) کر نبودی نظم فردوسی چه دانستی کسی

بزم کیکاوس و رزم رستم واسفندیار (11)

کشت از نظم نظامی نام بهرامی بلند (12)

(13) شد ز شعری انوری اوصاف سنجر آشکار⁴⁸⁵

⁴⁸⁴ Kesī kū şūd bi-nām-ı meşhūr / Egerçi mürd bāşed zinde ḥ‘ānend

Her kim güzel bir nām ile meşhur olursa, her ne kadar ölse de diri olarak kalır.

⁴⁸⁵ Ger nebūdī nazm-ı Firdevsī çe dānistī kesī / Bezm-i Keykāvus u rezm-i Rüstem ü İsfendiyār

Geşt ez nazm-ı nazzāmī nām-ı Behrāmī bülend / Sūd zi-şī‘rī Enverī evşāf-ı Sencer āşikār

Kim bilecekti eger Firdevsī’nin şiiri olmasaydı, Keykāvus’un bezm meclisini, Rüstem ve İsfendiyār’ın kahramanlıklarını

Şâirin şiiri ile oldu Behrām’ın namı yüce, Enverī’nin şiiri aşikâr kıldı Sencer’in evsâfını

(14) **Hikāyet:** Sultān Maḥmūd bir bāğ-ı İrem-ḳarīn ve ḳaṣr-ı dāniṣīn būnyād (15) idüp pederin ziyāfet itdi. Eṣnā-yı muṣāḥabatde “Bu bāğ u ḳaṣr-ı (16) nazīrī görülmüş müdür?” deyü suāl itdükde pederi eyitdi “Ey nūr-i (17) dīdem egerçi bu eṣer-i muṣteber-i mesbūḳu’l-miṣl degildür. Ammā ebnā-yı cinsiñden (18) herkes buña muʿādil belki daḥi fāḥir-i bāğ u ḳaṣr iḥdāsına ḳādirdür. (19) Pādiṣāh-ı āgāh oldur ki ʿömr-i nāzenīni ḡanīmet bilüp bu maḳūle ḳarīnū’l- (20) indirās olan ʿimāret tertībi ile taḳyīʿ-i evḳāt eylemeye. Nihāl-ı tertīb (21) ve iḥsān-ı būstān-ı āmāl-ı ʿulamā vu fuḫalā vu ḥükemā vu ṣuʿārāya ḡars ide ki (22) ezhār u eṣcārı serdī-i zemistān ve germī-i tābistānda ḥazān-peḫr olmaya.

(23) **Beyt:** Bāğ-ı ʿadālet icre ṣehā meyve-i kerem

(24) Bir meyve-i laṭīfdür ölür biter degil

(25) **Ḳıṭʿa**

[79] (1) آب زمین مملکت این دم بدست تست

(2) باغی بساز برطرف جویباران

(3) پیخی نشان بدولت باقی که بردهد

(4) کین باغ عمر کاه بهارست و که حزان⁴⁸⁶

(5) **Ḳıṭʿa**

(6) İḡtinām-ı furṣatı idrāk iden

Oldı ʿālemde hemīṣe muḡtenem

(7) Ārzū-mend-i beḳā-yı nām olan

İtsün erbāb-ı kemālāta kerem

⁴⁸⁶ Āb-ı zemīn memleket īn dem bi-dest tost / Bâḡī be-sāz ber-ṭaraf-ı cūy-bārān
Beḡī nīṣān bi-devlet-i bākī ki ber-dehed / Ki’īn bāğ ʿömür ḡāh bahār est ve geh ḥazān
Memlet topraḡının suyu senin elindedir, öyle ise yağmur isteyen bir yere bir bahçe yap
Meyvesi bākī devletin niṣānına olur, ki bu ʿömür bahçesi ḡah bahar, ḡah hazandır.

(8) Otuz Yedinci Bâb Ri'âyet-i Hukûk Beyânındadır

(9) Ri'âyet-i hukûk 'âmme-i enâma emr-i lâzımı'l-edâ huşuşan erbâb-ı devlete deyn-i (10) vâcibü'l-kazâdur. Tahâret-i zât ve le'tâfet-i şîfât-ı 'ulüvv-i neseb ve sümüvv-i (11) hisbe delîl-i zâhir ve burhân-ı bâhirdür. Hukûk-ı ni'am-ı İlâhiyeyi edâdan soñra (12) hukûk-ı vâlideyni ri'âyet ehemmi-i mühimmât-ı dîniyyedendür. من وقضى (15) ربك الا تعبدوا. (13) والداه فانا عنه راضى buyrulmuşdur. Hoşnûdî-i peder ü mâder dünyâda (14) mücib-i devlet ü sa'âdet ve âhîretde sebeb-i necât u 'âfiyetdür. (16) 'azm-ı şânı müşbitdür. 487

Hikâyet: Bir sene Mâlik b. Dînâr Hâzretleri Hacc-ı (17) Şerîfe gitmişdi. Vakfe-i 'Arafât'dan 'avdet itdigi gice rû'yâda (18) gördi ki iki ferîşte semâdan nüzûl idüp birbirine cümleñiñ (19) haccı derece-i kabûle karîn oldığını tebşîr ve Ahmed b. Muhammed Belhî'niñ (20) ol sa'âdetden hirmânını takrîr itdiler. Mâlik b. Dînâr bîdâr olup (21) istikşâ-yı hâl için kâfile-i ehl-i Horâsân'a varup Ahmed Belhî (22) haymesine girdi. Gördi ki dest ü gerden-beste pelâs-puş bir civân-ı (23) şabîhu'l-cemâl ve şâhib-i hûş-mağmûm u maḥzûn oturmuş ba'de's-selâm (24) eyitdi "Ey Mâlik ol haccı kabûl olmayan 'abd-ı 'âşî benim ki pederim benden (25) âzürde olmağla bu belâya giriftâr oldum." Mâlik b. Dînâr bu güftâr u kirdârdan [80] (1) müte'accib olup der-hâl da'îye-i isti'fâ ile vâlidî haymesine müteveccih (2) oldu. Gördi ki kibâr-ı devletden bir pîr-i muhteşem selâm virüp muşâfaḥa (3) ve muşâḥabatden soñra Ahmed Belhî şadedin dermiyân eyledi. Pîr "Ol (4) nâ-ḥalefdür. Râzı degilim" deyü i'râz u istinkâf itdükde Mâlik dehen- (5) küşâ-yı niyâz olup ḥ'âh-nâ-ḥ'âh hoşnûd idüp mesrûru'l-kalb (6) ve mecbûru'l-ḥâṭır müjde-i 'afv ile Ahmed Belhî haymesine mütevecih olduğda (7) gördi ki ḥâlet-i evveli kendiden zâ'il olmuş istikbâl idüp eyitdi (8) "Cezâke'llâhu hayre'l-cezâ" yümn-i himmet ü bereket kudümüñ reh-nümâ olup beni (9) bâdiye-i miḥnetden ḥalâş eyledi. Pederim hoşnûd ve haccım mebrûr ve kârım (10) mes'ûd oldu. Du'â-yı mâder daḥi serî'ul icâbe idi ki 488 تحت اقدام الامهات (11) الجنة Hadîs-i Şerîf'inde muzmerdür.

487 "Ve kaçâ Rabbuke ellâ te'budū illâ iyyâhu ve bi'l-vâlideyni iḥsânâ..." "Rabbini sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti." İsra 17/23.

488 "El-cennetu taḥte aḥdâmi'l-ummuhât." "Cennet annelerin ayakları altındadır."

Beyt: (12) جنت که رضای مادرانست

اندرتة پای مادرانست 489

Neşr: (13) Akrabā vu ta'allukāt-ı ri'āyeti daḥi cümle-i vācibātdandır. Huşūşan şıla-i (14) rahm sebeb-i tül-i ʿömr ve vüs'at-ı rızk idigi mücerrebdür. Haḥḥ Sübhānehu (15) ve Te'ālā Hazret-i Mūsā 'Aleyhi's-Selām'a fermān itdi ki akrabāya (16) ihsān eyle Hāzır ise şıla vu 'atā eyle. Ġa'ib ise selām ü du'ā (17) eyle. Ġanī ise ziyāret ü şenā eyle Haḥḥ-ı üstād u mu'allim daḥi vācibū'r-ri'āyedür. (18) Hıdmet-i üstād sīret-i evtādur. Evtād-ı ricālu'llāhdan bir tārife-i (19) 'aliyyedür ki kıvām-ı 'ālem ānlarıñ bereket ü cūd-ı mes'ūduna menūtdur. Ri'āyet-i (20) hūkūḥ-ı cār daḥi vācibātdan idigi eḥādīs ü aḥbār ile şābitdür. (21) Ānlarıñ ri'āyeti ihlāş u muḥabbet ile ziyāret ve temşiyet-i umūrlerine (22) şarf-ı kudretdür.

Hikāyet: Ağyardan bir ādemiñ bir devīş-i hem-sāyesi (23) var idi. Püseri bir gün ol devīşin ḥānesine geldi. Bunlar (24) tenāvül-i ta'āma meşgūl idiler. Ol daḥi meyl idüp muntazır oldı. (25) Hısse-mend itmediler. Kūdek bu vaḥ'a āzürde olup giryān giryān [81] (1) ḥānesine geldi. "Elbette ol ta'āmdan isterim" deyü pederine ibrām u ilḥāḥ (2) eyledi. Ol daḥi bi'z-zarūrī peseriñ murā'āt-ı ḥātırı içün (3) der-ḥānem-i hem-civāre gelüp ser-zeniş ü tevbīḥ iderek mā-cerāyı nakl (4) itdi. Dervīş hezār şerm ü ḥāyā ile "Ey ḥ'āce ne ān ki biz seniñ (5) püseriñden ta'ām dirīg ideyüz. Ancak sırrı vardır. Luṭf eyle perde-i (6) nāmūsumuzı hetk eyleme. Ol ta'ām bize ḥelāl ve püseriñe ḥarām idi." (7) didi. Ḥ'āce "Sübhāne'llāh ta'ām şerī'atda bir kimseye ḥelāl ve āḥare (8) ḥarām ola mesmū'ımız degildür" didükde dervīş eyitdi 490 **Āyet-i Şerīf** (9) فمن اضطر في مخمصة

kırā'at itmediñ mi ki ḥāl-ı ıztırārda (10) ekl-i meyte ḥelāl olur. Üç gündür ki 'ıyāl u eṭfālım rüy-ı ta'ām (11) degil büy-ı nān istişmām itmediler. Her biri mertebe-i helāke karīb oldı. (12) Nā-çāre bu gün filān vīrānede bir merde ḥimār gördüm. Bir miqdār gūştından (13) alup taḥḥ eyledüm. Ekl itdigimiz ol maṭbūḥ idi. Āña bināen püseriñ (14) teşrīk itmedük." Ḥ'āce bu kelām-ı dehşet-encāmı istimā idicek (15) "Vāveylā ferdā-yı kıyāmetde ḥāl-ı hem-sāye su'ālında ne cevāb viririm" (16) deyü feryāde

489 Cennet ki rızā-yı māderān est / Ender teh pây-ı māderān est

Cennet annelerin rızāsındır, cennet annelerin ayakları altındadır.

490 "...fe men'i-ẓturra fī maḥmeşatin..." / "...açlık sebebiyle darda kalan (haram etten yiyebilir.)" Mâide 5/3.

başlayup mālîk olduğı nuḳūd u ʿurūzunuñ nişfini ol (17) dervîşe hibe vü temlîk eyledi ve ol gice rüʿyâda Faḥr-ı Kāʾinât ʿAleyhi (18) Efḍalu’ş-Şalavât Ḥazretleri’ni gördi. Buyurdılar ki “Ey ḥʿāce (19) hem-civār ki itdiğñ iḥsân maḳbûl-ı dergâh-ı müsteʿân olup cemîʿ-i (20) âşāmıñı mağfîret ü ʿafv ve māl ki ḥayr u bereket ve ravza-i rıdvānda (21) saʿâdet-i civārımı iḥsân u ʿināyet eyledi.

Beyt: دستگیری کرکنی همسایه درویش را (22)

با پیمبر در جنان همسایه خوشرا⁴⁹¹ (23)

Nesr: Riʿāyet-i (24) ḥuḳūk-ı miḥmān daḥi lāzıme-i şān-ı erbāb-ı mekārım ü iḥsāndur. Hediye-i (25) İlāhî idi ki Ḥadîs-i Şerîf’de nümāyāndür. Her kimse ki rûz-ı kıyāmete [82] (1) ikrār ider miḥmānına riʿāyet ü ikrām u iʿtibār ider. (2) اكرموا ضيفكم
femānı daḥi bu mażmûnı işʿār ider.⁴⁹²

(3) **Kıṭʿa**

چون مشرف شوی بمهمانی (4)

هرچه دای فدای مهمان کن

درره مردمی و دلداری (5)

هرچه دلخواه او بود آن کن⁴⁹³

(6) **Nesr:** Mîzbān-ı şāhib-i iḥsân oldur ki çün āfitāb herkese (7) tâbende vü mānend-i seḥāb-ı her-cāye bârende ola. Şağîr ü kebîri yeksân (8) ve zaʿîf ü refîʿ tevʿemān ʿadd eyleyüp merāsım-i ikrām ve levāzım-ı ihtirāmı (9) kemā yenbegî itmām eyleye. Maḥalında taḳşîr-i ḥidmet sebeb-i pîşmānî vü ḥacālet (10) olur. Ammā ikrām u riʿāyet bâʿiş-i bed-nām u nedāmet olmaz.

⁴⁹¹ Destgîrî ger kunî hemsāye-i dervîş ra / Bâ payember der cinân hemsāye hoşrâ

Komşun olan dervîşin elinden tutarsan cennette Peygamber ile komşu olursun

⁴⁹² “Ekremû ḡayfekum ve lev kâne kâferû.” “Misafire ikram edin, kafir bile olsa.”

⁴⁹³ Çün müşerref şuy bi-miḥmānî / Herçi dārî fedâ-yı miḥmān kun

Der reh-i merdümî vü dil-dārî / Herçi dil-ḥʿāh o bûd ân kun

Eger bir misafirle şereflenirsen her neyin varsa misafirine feda et

İnsanlar ve gönül yolunda o ne isterse iḥsâ et

(11) **Kıṭʿa**

مهمانرا عزیز بایدت داشت (12)

ازره مردی وجوان مردی

کریز ر کست ولاق خدمت (13)

حق اورا بجای آوردی

ور بود سفله کس نخوا هدکفت (14)

که چرا باوی این کرم کردی⁴⁹⁴

(15) **Neṣr:** Nice aşhāb-ı mekārım ü ihsān vardır ki mihmān-ı aʿdā ise de (16) riʿāyet ü ikrāmında ber-zede devām olur.

Hikāyet: Fermān-fermā-yı (17) hıṭṭa-i Kirmān olan melik-i kerīmü’ş-şānıñ memleketin zabṭ u teşhīr (18) қаşdı-ile ʿAḍudüdevle leşker-i bī-gerānla gelüp muhāşara eyledi. (19) Her gün leşker-i ʿAḍud ceng ü per-hāş-ı ʿazīm iderlerdi. Her gice (20) Melik-i Kirmān leşkere kifāyet miqdārı taʿām irsāl iderdi. ʿAḍudüdevle (21) haber gönderdi ki “Biz gündüzlerde cenge mübāderat ideriz. Siz (22) gicelerde ziyāfet idersiz. Bunuñ maʿnāsı nedür?” Melik-i Kirmān cevāb (23) virdi ki “Egerçi düşmen-i cānımsız ammā simdilik mihmānımızsuz. Gündüzlerde (24) muḳātele lāzıme-i ğayret ve gicelerde bu meʿāmla muḳteżā-yı mürüvvetdür. Bize lāyık (25) olan dost ve eger düşmen-i mihmānımıza riʿāyetdür. ʿAḍudüdevle müteʿessir [83] (1) olur. Böyle melik-i kerīmü’ş-şān ve ʿamīmü’l-ihsān ile maʿraẓ-ı şikākda (2) olmaḳ lāyık-ı şān-ı ādemiyyet degildür” deyüp ricʿat eyledi.

Beyt: (3) کن مروت بجای دشمن و دوست

⁴⁹⁴ Miḥmān ra ʿazīz bā-yedet dāšt / Ez reh-i merdī civān merdī
Ger büzürgest ü lāyık-ı ḥidmet / Hakk o rā bi-cāy-ı āverdī /
Ver büved sefele kes ne-ḥʿā hed güft / Ki çırā bāwī in kerem kerdī
Misâfirini azîz kılman gereklidir senin için, mertlik ve civân mertlik yoluyla
Eger misâfirin değerli biri ise zaten hakkını yerine getirmiş olursun
Şayet sefil biri ise kimse sual etmez niçin ikrâ ettiğini

(4) Bir mûcib-i fermân⁴⁹⁶ ri'āyet-i hûkûk-ı sâ'ilân (5) dahî و للسائل حق (5) ولو muḳarrerdür. Kâlen'-Nebîyyü şalla'llāhu Te'ālā 'aleyhi ve sellem: سولطان إبراهيم Edhem ḳaddese'llāhu sırrehu eyyām-ı (7) saltanatlarında⁴⁹⁷ buyurdılar ki "E'azz-i ihvân u aḥlaş-ı ḥullân sâ'ilândur ki (8) bunda bir nesneyi bî-niyâz ile aḥz ve serây-ı uḳbâda 'aşr emşâlin (9) 'ivâz virirler. Kâle'llāhu Te'ālā من جاء بالحسنة فله عشر امثالها⁴⁹⁸

(10) **Beyt:** کرت شادی هر دوکون ارزوست

(11) باحسان دل سائلان شاد کن⁴⁹⁹

Neşr: Lâzımu'r-ri'āye (12) hûkûḳuñ biri dahî der-ḥ'âst-ı zu'afâ vu şufe'āya müsâade itmekdür.

(13) **Hikâyet:** Bir kimse Manşûr Ḥalîfe'den bir mücrimi şefâ'at eyledeyi. (14) Ḥalîfe buyurdılar ki "Ānıñ cürmi kebîrdür." Ol şahş eyitdi "Ben dahî (15) şefâ'atı 'azîm iderim. Zîrâ cerâ'im-i şağîre bî-vâşıta-i şefâ'at (16) 'afv olur." Ḥalîfe şefâ'atıñ ḳabûl u 'afv idüp "Kişi maḳâm-ı (17) şefâ'ata ḳıyâm itdükde böyle itmek gerekdür" didiler. Nigâristân'da⁵⁰⁰ (18) meşûrdur ki Ḥudavendân-ı şāhib-i iḳtidâra 'afv-ı ḥaṭâyâ-yı zîr-destân (19) nişâne-i rifâat u 'ulvv-i himmetdür. Der-ḥ'âst-ı şufe'â bahâne-i zühûr-ı merḥamet (20) ve şudûr-ı mürüvvetdür. Ammâ icrâ-ı ḥudûd-ı şer'ıyyede şefâ'at câ'iz degildür. (21) Aşḥâb-ı îmân u emānet ve erbâb-ı dîn ü diyānet رافة (22) ولا تأخذكم بهما

⁴⁹⁵ Kun mürüvvet bi-cāy-ı düşmen ü dost / Ki'z mürüvvet ne-kerde kesî

Dost ve düşmanına iyilik yap, ki iyilikle zarar eden kimse yoktur.

⁴⁹⁶ "Ve emma's-sâ'ile felâ tenhar" "El açıp isteyen de sakın boş çevirme" Duha 93/10.

⁴⁹⁷ ve li's-sâ'ili ḥaḳḳa ve lev câ'e 'alâ feres / İsteyen at üzerinde dahi gelse ona hakkını ver.

⁴⁹⁸ "Men câ'e bi'l-ḥasenetî felehu 'aşru emşâlihâ" "Kim bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı kadar vardır." En'âm 6/160.

⁴⁹⁹ Gere't şādî-i du kûn ârzüst / Bi-iḥsân dil-i şād kun

Eger iki cihan mutluluğu istersen, isteyenlerin gönlünü şād eyle.

⁵⁰⁰ Bu alıntının Hüseyin Vâiz Kâşîfî veya Osmanzâde Tâib tarafından hangi Nigâristân eserinden yapıldığı belli değildir. Kemâl Paşazâde'nin Gülistân'a nazire olarak yazdığı Nigâristân'; Şeyhülislâm Yahya Efendi'nin Kemâl Paşa'dan tercüme olarak yaptığı Nigâristân'ı, Muînüddin Cüveynî'nin Gülistân'a nazire olarak yazdığı Nigâristân'ı olabilir. Muhammed-i Gaffârî-i Kazvinî'nin Nigâristân'ı eseri de meşhurdur. Ancak Hüseyin Vâiz Kâşîfî, Gaffârî-i Kazvinî'den önce vefat ettiği için Kâşîfî'nin bu eserden alıntı yapma imkanı yoktur. Osmanzâde Tâib'in bu eserden atıf yapma ihtimali de düşük görülmektedir.

(23) Kār-ı nīkāndur murāʿāt-ı hūkūḳ-ı sābıka

(24) Lāyık oldur ki'eyleye erbāb-ı devlet-i iltizām

(25) Āşınālardan nigāḥ-ı luṭfunı itmez dirīg

[85] (1) Ārzū-mend-i devām nīk-nām olan kirām

(2) Otuz Sekizinci Bāb Şoḥbet-i Aḥyār Beyānındadır

(3) Muşāḥabat-i nīkān ve mecāleset-i ḥired-mendān kīmyā-yı saʿādet-i ebedī

(4) ve reh-nümā-yı devlet-i ser-medīddür.

Beyt: (5) سنک اکر خارا و کر مرمر شود

(6) چون بصاحت دل رسد کوهر شود⁵⁰³

(7) **Neşr:** Mülūk-i Fāris hemvāre fuḫalā vu ʿulamā ile şoḥbet ve reʿy-i işābet-
(8) peḫīrlerin medār-ı meşveret itdükleri eclden eyyām-ı saltanatları (9) ʿadālet ü
istikāmet ile dört bin seneye ḫarīb mütemādī oldu. (10) Sultān Sencer maḫiyyi ʿaleyhi'r-
rahme ʿömr-i ḫıyāmı taḫt üzere iclās (11) idüp tevḫīr u ihtirām iderdi. Ḥulefā-yı
ʿAbbāsiye fuḫalādan (12) iken ḫall u ʿaḫd-ı umūrı ʿulamā-yı ʿaşrınıñ tedbīrātına vābeste
(13) idi. Ḥilāfet-nāme-i İlähī'de raḫam-zede-i kilik-i şihḫatdur ki aḫkām-ı mülūk-i (14)
şāḫib-i şevket bir vefḳ-i ḫikmet ve muşāḥabat u muḫālaḫatı erbāb-ı (15) fazīlet ile
olmaḫ gerek. Bu nānyān-ı ʿilm ve ḫikmetde cümleden aʿlem (16) her kim ise ānı ḫākim
ittiḫāz idüp fermānına ʿitāʿat ve aḫkāmına (17) mütābaʿat iderler ve ḫükemā
buyurmuşlardır ki “Hem-nişīn-i nīkū (18) faʿāl-ı ʿattār gibidür. Eger ʿıttırdan ḫişşe-
mend itmez ise de fevāyih-i (19) revāyihle temettuḥ müḫarrerdür. Ḳarīn-i bed-ḫāl küre-
i āhengere müşābihdür. (20) Egerçi şerāret nārından mütezarrar olunmaz ise de duḫān
u buḫār-ile (21) müteʿezzī olmaḫ muḫaḫḫaḫdur. Pes ḫidemāt-ı selāṭīn-i ʿizāmda bir
ʿālim (22) ve ʿāmil ve mütedeyyin lāzımdur ki aḫkām-ı şerīʿat uşul u furūʿ ile (23)
merkūm-ı şāḫife-i ḫāṭır-ı ʿāṭır olup ḫelāl u ḫarām ve ḫudūd (24) u aḫkāmı ʿalā mā-
belīḳ taḫḫīḳ u teblīḡ eyleye ve bir nāşih-ı emīn ve mürşid-i (25) şāḫib-i yakīn gerekdür
ki aḫvāl-ı şenīʿa ve afʿāl-ı ḫabīḫaden ḫüsn-i [86] (1) taʿbīr u taḫrīr-i dil-peḫīr ile menʿ

⁵⁰³ Seng eger ḫārā vu ger mermer şevd / Çün bi-şāḫib-i dil resed gevher şevd
Eger taş granit ve mermer oluyorsa, gönül sahibine yetişirse gevher olur.

u def° idüp umûr-ı uhreviyye vü dünyeviyyeyi (2) tavşiyede dirîğ eylemeye. Nerm-güy ve hoş-ğüy olup saht-rüy (3) ve dürüş-güy olmaya. Kādîmü'l-eyyâmda naşâyih-i meşâyih telh u dürüş ise de (4) istimâ° idüp âzürde olmazlar imiş.

Hikâyet: Hārūnu'r-Reşîd (5) Şakîk-i Belhî kuddise sırrihu'l-°azîz Hâzretleri'nden iltimâs-ı naşîhat (6) eyledükde buyurdılar ki “Ey Hâlîfe Hudâ-yı müste°ân seni der-bân-ı (7) bâb-ı nîrân idüp dest-iktîdâr ki māl ve şemşîr ü tâziyâne ihsân (8) itmişdür ki °ibād-ı mu°minîni ânlar ile duhûl-ı cehennemden men°a sa°y-ı °azîm (9) eyleyesin. Ya°ni māl ile muhtâcânı zarr-ı fakr u fâkadan hâlâş (10) idesin ki zarûret hasebi-ile mürtekib-i muharramât olmayalar ve şemşîr ile (11) kaç-ı a°nâk-ı zulme ve eşrâr idesin ki müslümânlar âsîb-gezend ü şerâret (12) şerlerinden emîn olalar ve tâziyâne ile fıska ve füccârı te°dîb idesün ki (13) fıska u fücûrden memnû° u münzecir olup erkân-ı cerâ°im ü âşâm itmeyeler. (14) Eger bu şurûta murâât idebilirsen hem ânlar necât bulur (15) hem sen nâ°il-i derecât olursun. Eger hilâfî zuhûr iderse (16) sen cümleyi takaddüm idersin ânlar seni ta°âkib iderler.” Hārûn bu pend-i (17) dil-pesend ile sūd-mend olup giryân giryân dest-kerâmet-i peyvest-i (18) °azîzi takbîl eyledi.

Beyt: (19) نصیحت کان روی صدق باشد

بکوش هر که آید در پذیرد⁵⁰⁴ (20)

(21) **Neşr:** Ve bir tabîb-i hâzîk ve hakîm-i müşfik müktezadur ki peyveste (22) mizâc-ı mübârekleri ile mukayyed olup muhâfaza-i şihhat-ı vücûd-ı pür cûdine (23) bezl-i iktîdâr eyleye ve rumûz-ı şahâyif-i zîc-i takvîme vâkıf bir müneccim-i °arif (24) bulunmalıdır ki dâ°imâ tâli°-ı mes°ud-ı hümâyûnların muâlâ°a idüp (25) zuhûr-ı °alâmât-ı devleti ahhâr ve şudûr-ı emârât-ı mihneti iş°ar eyleye [87] (1) ve bir şâ°ir-i şîrîn-zebân u zîbâ-beyân vâcibdür ki eş°ar-ı âb-dâr ile (2) evşâf-ı cemîle ve medâyih u menâkib-ı celîlelerin sebt-i şahâyif-ı rûzgâr eyleye.

(3) **Kıt°a**

⁵⁰⁴ Naşîhat kân rûy-ı şıdk bâşed / Bi-küş ki âyed der peşîred
Eğer nasihatın kaynağı sadakat ile olursa kim gelirse kabul eder.

شاعرانرا عزیز باید داشت (4)

که از یشان بقا پذیرد نام

شعر سلمان نکر کز وست بلند (5)

نام سلطان اویس در ایام⁵⁰⁵

(6) Ve bir nedīm-i tāze-rūy ve bezle-gūy mūcibdür ki nikāt-rengīn ve leṭāʾif-i
(7) ṣīrīn ile ṣevk-efzā-yı mecālis-i hūmāyūnları olup hemvāre (8) ilḳā-yı surūr-ı mevfūr
eyleye ve bihterīn-i enīs-i ketb-i nefīsedür ki (9) bī-mersūm ve vazaʾif-i muṣāḥabat ve
bī-nāz u kerṣeme mecāleset ider.

(10) **Beyt:**

شوانیس کتابهای نفیس (11)

انها فی ازمان خیر جلیس⁵⁰⁶

(12) Hükemā buyumuşlardır ki ḥalāʾiḳ ʿaḳla muḥtāc ve ʿaḳl tecrübeye. Zīra
(13) tecrūbe āyīne-i ʿaḳl u dānişdür ki şuver-i meşālīḥ u umūr ānda muʿāyene (14)
olunur. Çünki tecārib-i aḥvāl rūzgār-ı müddet-i medīd ve ʿömr-i mezīd (15) ister.
Mūsāʿade-i zamān ise ol miḳdār mühlet ü emān virmez. Bu ʿömr-i (16) ḳalīl ile tecārib-
i keşīreye dest tedārik ü imkān irmez.

(17) **Beyt:**

(18) Kākülī müddet-i medīd ister

ʿÖmr ise ol zamāne ḳatlanmaz

(19) Pes aḥbār-ı mülūk u selāṭīn ve aḥvāl-ı vūzerā-yı ʿadālet-i āyīn ve kelimāt-
ı (20) hükemā-yı ḥikmet-ḳarīnī cāmiʿ ve ḳıssaş u tevārīḥ-i gūzeşte-gānī ḥāvī (21) kütüb

⁵⁰⁵ Şāʿir ān rā ʿazīz bāyed dāşt / Ki ez yişān beḳā pezi̇red nām
Şiʿr-i Selmān neger kezʿus bülend / Nām-ı Sultān Üveys der eyyām
Şāirleri üstün tutmak gerekir, onlar sâyesinde nām bâkî kalmakta
Selmânʼın şiirine bak, tarihte Sultan Üveysʼin nâmı ondan yücedir.

⁵⁰⁶ Şev enīs kitābhā-yı nefīs / Ānhā fīʾl-zaman ḥayr-ı celīs
Güzel kitaplarla ünsiyet kur, zamanda en hayırlı arkadaş onlardır.

ü resā'il-i tettebbu'ına muhtacdur ki ahvāl-ı külliyye vuķūf u tecrübe (22) haşıl ola. İmdi erbāb-ı devlet ve aşhāb-ı miknete gerekdür ki her bār (23) kütüb-i mezbūze-i mutāla'a vu mulāhaza idüp me'āl u mezāyāsından müstefid (24) ü müsteykız olup mazmūn-ı münīfede müntevī olan mevā'ız u neşāyihi (25) düstūru'l-°amel-i ahkām-ı cihān-bānī ve kār-nāme-i a°māl-ı hükmi-i Rabbānī kıllalar.

[88] (1) Kıt'a:

حکایات و احوال شاهنشاه (2)

دل و دیده را رو شنایی دهر

روایات و اخبار کار آکهان (3)

بعلم و خرد آشنایی دهر⁵⁰⁷

(4) Kıt'a

(5) Oldı °ālemde şöhet-i ahyār

Muķtezā münāfi°-i bī-ħad

(6) Dünyevī mevşül-ı sa°ādetdür

Uħrevī bā°ış-i surūr-ı ebed

(7) Otuz Tokuzuncı Bāb Qal°-ı Eşrār Beyānındadır

(8) Zümre-i ahyār u ebrār ile muşāhabat ba°ış-i sa°ādet ve sebebi-i devlet (9) olduğı gibi fırqa-i füccār u eşrār ile mücāleset ü muħālaţat müriş-i (10) nekbet ü mücib-i rezāletdür. ⁵⁰⁸ الصّحة تؤثّر والحديث يؤدس (11) mışdākınca te°şiri muķarrer ü muħaķķaķdur.

⁵⁰⁷ Hikāyāt u ahvāl-ı şāhenşāh / Dil ü dīde rā rūşenāyī deher
Rivāyāt u ahbār kār-ı āgehān / Bi-°ilm ü hıred āşināyī deher
Pâdişāhlar pâdişāhının ahvāl ve hikāyeleri gönül ve göze aydınlık verir
İşin ehli olanlardan anlatılan rivāyet ve haberler ilim ve aklı geliştirir.

⁵⁰⁸ Eş-sohbetü tüeşşirü ve'l-ħadīşü yū°ennis / Sohbette te'sir vardır, konuşmakta ünsiyyet vardır.

Beyt: (12) زنه‌ار از قرین بد زنه‌ار

ربنا و قنا عذاب النار⁵⁰⁹

Neşr: (13) Eşrār iki kısımdır. Bir kısmı vācibü'd-def^c ve bir kısmı lāzımü'l-men^cdür. (14) Vācibü'd-def^c olanların evvelkisi aşhāb-ı fışk u fesād ve erbāb-ı (15) tuğyān u 'ināddur. İkincisi Levendān-ı hūn-rīz ve evbāş-ı fitne-engīzdür. (16) Üçüncüsü sitem-kārān-ı dilāzār ve zālīmān-ı bed-kārdur. Bunlar bilād u qurāda (17) emvāl u 'ibāda dest-tetāvülī dīrāz idüp⁵¹⁰ (18) لا لعنة الله على الظالمين tehdīdinden endīşe itmezler. Hışm-ı Hudā'dan bī-vehm ve siyāset-i sulṭāndan (19) bī-bāk envā^c-ı fesād u şekāvet ve ecnās-ı zulm u ḥasārete cesāret (20) iderler. Bu fırkanın def^c u ref^c ve qal^c-ı kam^cı selāṭīn-i 'izām ve ḥükemā-yı (21) zevi'l-ihtirāma ehemmi mühimmātdandır ki emn-i bilād ve selāmet-i ṭarīki (22) bā'is-i refāhiyyet-i ahyār ve sebeb-i āmed-şud-ı musāfirīn ü tüccār ola. Kitāb-ı (23) Cevāhirü'l-İmārede mestūrdur ki Ḥazret-i Ḥamza raḍiye'llahu Te'ālā (24) 'anh zamān-ı cāhiliyetde ticāretle cānib-i Medāyin'e şud rahle-i 'azīmet (25) itmişler idi. Eşnā-yı ṭarīkde fitne-i bāgiyye māmeleklerin nehb ü gāret [89] (1) idüp kendiler hezār meşakkatla üftān u hīzān Medāyin'e gelüp (2) Nüşirevān'a tazallüm-ı hāl eylediler. Nüşirevān bunları ta'zīm u ihtirāmı (3) bir menzil-i ref'āye iskān ve mālzemelerin ta'yīn ve mekş ü te'hīrlerin (4) fermān eyledi ve kendi bi-zātihi ol eşkiyayı ta'qīb ve ahz idüp (5) eşedd-i siyāsetle 'ibret-nümā-yı cihān eyledi ve zāyi^c olan eşyānın (6) cümlesin buldurup kendilere teslim ve müzd-i eyyām-ı intizār deyü kırk (7) dīnār 'aṭiye buyurdu.

Beyt: (8) راه‌ها از دزد امین کن

کرتو خواهی ممالک آبادان⁵¹¹

(9) Kısım-ı lāzımü'l-men^c ol tā'ifedür ki ānların mulākāt u maḳālātı aşhāb-ı (10) dīn ü devlete naḳṭşa 'arż u eymān ve sebeb-i mezellet ü ḥüsrān idigi (11) nümāyāndur. Ol süḥan-çīnlerdür ki ekāvil-i kāzibe ile miyān-ı dostāne (12) nifāk u şikāk ilkā iderler.

⁵⁰⁹ Zinhār ez qarīn bed zinhār / Rabbenā ve qinā 'azābe'n-nār

Sakın kötü arkadaştan sakın, Rabbimiz bizi cehennem azâbından koru

⁵¹⁰ "...elā la'netu'llāhi 'ala'z-zālimīn." "...Haberiniz olsun; Allah'ın laneti zâlimlerin üzerinedir. Hud 11/18.

⁵¹¹ Rāhā ez düzd emīn kun / Ger to ḥ'āhī memālik-i ābādān

Eger Abādān memleketini istiyorsan Hırsızın geçeceği yollardan emin ol

Kur'ân-ı Mecîd'de şîfat-ı fîskla ittişâf (13) olunup ⁵¹² ان جاءكم فاسق بنباء buyurulmuşdur ve Hâdîs-i Şerîf'de (14) النمان لا يدخل الجنة vârid olmuşdur. Ferdâ-yı kıyâmetde nâşiyelerinde (15) âyis-i min rahmeti'llâh nûştedür.

Beyt: (16) سخن چین را مده نزدیک خود جای

که دریکدم کند صد فتنه بر پای⁵¹³ (17)

İkinci (18) ğammazlardır ki müşâhede-i dîdâr u istimâc-ı güftârları mücib-i şurûr (19) u mazârr-ı bî-şümârdur. Hükemâ buyurmuşlardır ki ğammâz hâlâl-zâde olmaz.

(20) **Beyt:** ندیم ز غماز سر کشته تر

نکون طالع و بخت بد کشته تر⁵¹⁴

(21) Üçüncü aşhâb-ı âğrâzdur ki ânların aqvâl u ef'âli bi'l-cümle ğaraza (22) mahmûldur. Cevâhir-i hasenâtı reste-i seyyi'âte keşide kılurlar ve ef'âl-ı cümle-i (23) şüret-i kabîhâda gösterirler. Tezvîre tedbîrdirler. Hayr olanları şîrretle (24) ta'bir iderler. Bu tî'âfeniñ daği zecr ü men' ve te'dîbi levâzımândandır. Hükemâ (25) buyurmuşlardır ki nemîme vü ğammâz u ğaraż aşhâbının aqvâl-i mefsedet-i [90] (1) me'âli ile bir eħade sũ-i zan olunmaq gerekdür ki ⁵¹⁵ ان بعض الظن اثم (2) fehvâ-yı şerîfi üzere bu maķûle zunũn-ı vâhiye âşâm-ı kebîreden oldığından (3) mâ'ada muħāşamât u kıtâle müntemî ve fezâhat-ı dünya vü âhîreti müktezîdür.

(4) **Hikâyet:** İşfahân'da bir kimseniñ sıfat-ı ğammâz u nifâķla me'yûb (5) bir kûlı var idi. Tüccârdan bir bâzîrgân 'aybı ile iştirâ vu kabûl idüp (6) hûnesine götürdi. Bir kaç gün murûrından soñra bâzîrgânın hâtunına (7) eyitdi "Hâ'ceniñ aşla sana muħabbeti yok ğâlibâ sâ'ir nisvânla 'alâķası (8) var ve teehhül itmek murâd ideyor. Ancak ğam çekme ben muħabbet îcâb (9) ider bir tılsım u efsûn bulurum. Hâ'ce

⁵¹² "În câ'ekum fâsıkun bi-nebe'in..." Fasık biri size bir haber getirdiğinde (doğruluğunu iyice araştırın...) Hucurât 49/6.

⁵¹³ Süħan-çîn râ mede nezdîk hûd cây / Ki der yek dem kuned şad fitne ber pây
Laf taşıyan kimseye yanında aslan yer verme, bir an da yüz fitne çıkarır.

⁵¹⁴ Ne-dîdem ğammâz-ı ser-keşte ter / Me-kün tâli' u baht bed keşte ter
Fitneciden daha asisini görmedim, talih ve bahtı onun kadar bozan kişi yoktur.

⁵¹⁵ "...inne ba'ḍa'z-zanni işmun..." "...zanların bazısı gûnahtır..." Hucurât 49/12.

uyhuya vardukda bir keskin (10) ustura ile lihyesi altından birkaç kıl tırāş eyle baña getür bir efsün (11) ideyim. Āhare meyl itmeyüp mehr ü muḥabbetin saña ḥaşr u ḳaşr eylesün.” (12) Aḥvāl-ı nisā ma‘lūm bu söze firīfte olup müteraşşıd-ı fırsat oldu. (13) Ba‘de ol kıl bāzırgāne gelüp ḥātūnuñ bīgāneler ile mu‘āmelesi var. (14) Bir takrīb ile seni ḳatlı murād ideyor. Velī-ni‘metimsiñ gāfil olma. (15) Uyum gibi olup tecrübe eyle” didi. Herīf bu sözden şüpheye (16) düşüp imtiḥān için firāşına girüp yatdı. Zen-i mezbūre efsün (17) için kıl tırāş itmek sevdasıyla ustura ile gerdānına ḳarīb olacak (18) “Hāy mel‘ūne gerçek baña sū‘-i ḳaşdıñ var imiş” deyü şıçrayup (19) bilā-emān ḳatlı eyledi. Ḥātūnuñ akrababa u ta‘alluḳātı ḥaberdār olup li-ecli’l- (20) ḳışaş herīfi daḥi ḳatlı itdirdiler. Bir nemmān bed-nāmıñ kelām-ı fitne-i (21) encāmı ile iki ḳān ve bir ḥān vīrāne oldu.

Beyt: (22) Bāṭıl hemīşe bāṭıl beyhūdedür velī

(23) Müşkil budur ki şüret-i ḥaḳḳdan zuhūr ide

Nesr: (24) Ḥakīm-i ḥikmet-nisāb Aristotālīs fazīlet me‘āb buyurmuşlardır ki (25) “Selāṭīn-i ma‘delet ḥazerātınıñ ḥuddāmı gerekdür ki emīn ola. Ḥā’in [91] (1) olmaya. Emānet mūcib-i ‘izzet ve ḥıyānet sebep-i zilletdür. Ḳāni‘ ola tāmī‘ (2) olmaya. Ḳanā‘at genc-i bī-gerān ve ṭama‘ ribḥ-i bī-pāyāndur. Nīkū-gūy ola (3) ‘ayb-cūy olmaya. Nīkū-gūy hemīşe maḥbūb ve maḳbūl ve ‘ayb-cūy (4) dā‘ima menkūb u maḥzūldur. Kār-güzār ola lāf şümār olmaya. Kār-güzār (5) hemvāre mu‘azzez ü muḥterem ve lāf şümār peyveste muḥaḳḳar u müthemdür. Muvāfıḳ ola (6) munāfıḳ olmaya. Netīce-i vifāḳ mehr ü vefādür. Şemere-i nifāḳ cevı ü cefādür. (7) Ehl-i Sünnet ola şāḥib-i bid‘at olmaya. Ḳā‘id-i sünnet ādemī riyāz-ı (8) cināne sevk ider. Dā‘ī-i bid‘at bādiye-i delāletde ‘ūḳ ider ve daḥi (9) buyurmuşlardır ki yedi t̄ā‘ifeden ihtizār olunup istiḥdām olunmaya. (10) Evvelki ḥasūdūden ihtizār ideler. Ḥaseddār zūll-i fi‘āl-ı ḳabīḥa ve ezell-i (11) ḥişāl-ı feẓīḥadur. Denā‘at-i himmet ü ḥasāset ṭabī‘atdan münbā‘iş (12) bir şıfat-ı zemīmedür. Cümle-i mefāsıd-i ‘ādiyeden olmağın aḥbeş-i ḥabāişdür. (13) Ḳāle’llāh’u Te‘ālā ⁵¹⁶ومن شر حاسد اذا حسد İkinci ehl-i buḥl (14) u imsāk ki anlar mebgūz-ı Ḥaḳḳ ve merdūd-ı ḥalāyıḳdur. Üçüncü esāfil-i (15) dūn-i himmet ki

⁵¹⁶ “...ve min şerri izā ḥāsıdın izā ḥased” / “...ve haded ettiğinde hasedçinin şerrinde (sabahın Rabb’ine sığınırım.” Felak 113/5.

bunlar beḥīlden bed-kār bu t̄āʾifeden ʿālem bīzārdur. (16) Dördüncü ʿayb-ı cūy u gūy ki bunlar hemīşe ʿuyūb-ı nāsı tecessüs (17) ü ʿiṣāʿat iderler. ʿUyūbı ğıybet-i zinādan bedter ve qatl-ı nūfūse berāberdür. (18) ʿĀlem-i dūnyāda ibtidā ğıybet iden İblīs ʿaleyhiʾl-laʿnedür. Bu ḥaṣlet-i (19) zemīme ile ittiṣāf idenler ʿavane-i iblīsdan maʿdūddur. Bu t̄āʾife ʿindeʾllāh (20) u nās mezmūm ü merdūdur. Beşinci Kāfirüʾn-niʿam olan nā-şinās ki (21) hemīşe maʿlūm u mütehemmildür. Ne baḥtleri bī-dār ve ne devletleri pāyidār olur. (22) Altıncı erbāb-ı kizb ü durūĝ ki kizb cemīʿ-i edyānde ḥarām ve kezzāb (23) dāʾimā mezmūm u bed-nāmdur. Yedinci bisyār-gūy ve perīṣān güftār ki (24) من كثر 517 mūcībince keşirüʾl-kelām olan kimsede (25) ğalaṭ bī-nihāye ve saḳaṭ mütecāvizüʾl-ĝāyedür. El-mikṣār-ı mihzār bu maʿnāyadur. [92] (1) Keşret-i kelām ʿalāmet-i cunūn idigi eşaḥḥ rivāyetdür.

Beyt: (2) گفتن بی فائده ترک حیاست

قول موجه سخن انبیاست⁵¹⁸

(3) **Kıṭʿa**

(4) Kalʿ-ı eşrār eylemekle ʿālemi

İtdi ābādān selāṭīn-i kirām

(5) Devletinde pādişāh-ı ʿādiliñ

Qalmadı maḥv oldı eşrār-ı liʿām

(6) Gerçi var baʿż-ı erbāb-ı ḥased

Ānları da ḳaḥr ide Rabbüʾl-Enām

⁵¹⁷ Çok konuşan çok yanılır.

⁵¹⁸ Güften-i bī-fāʾide terk-i ḥayāst / Qavl-ı müvecceḥ sūḥan-ı enbiyāst

Fadasız konuşmak hayâyı terk etmektir, yerinde konuşmak peygamberlerin sözüdür.

(7) Kırkıncı Bâb Tertîb ü Âdâb-ı Hâdem ü Hâşem Beyânındadır

(8) Erbâb-ı tecârib ü imtiḥân ve aşḥâb-ı muḳâyese vü îḳân müttefikdûr ki (9) südde-i seniyye-i selâṭîn-i ʿizâmda luzûmı müteḥakkık olan tâʿife aşḥâb-ı (10) seyf ü ḳâlemdür.

Beyt: (11) Bakup âyîne-i esrâre didi ehl-i ḥikem

(12) Salṭanat çehresiniñ zîveridür seyf ü ḳâlem

(13) Bunlar saʿire ḳıyâs olunmaz her vechle muʿazzez ü muḥteremdür. Gerekdür ki (14) her birin ʿalâ merâtibe maẓhar-ı ʿavâtıf u ikrâm buyurular ki miyânlarında (15) ḥaḳd u ḥased ve nizâʿ u ḥuṣûmet vâḳiʿ olmaya ve beyneʿl-ḥavf veʿl-recâ (16) istiḥdâm oluna ki ḳahr u ḡaẓabdan emîn ve luṭf u keremden nev-mîd (17) olmayalar ve bunlardan her ferdiñ nuḳûd-ı aḥvâlinı muḥkem tecrübede defâʿatle (18) imtiḥân itmedikçe sencîde-i mîzân-ı ʿitibâr itmeyeler ve endâḥte-i çeşm-i (19) iltifât itdüklerin adına vesîle ile zamân-ı ḳalîlede manẓûr-naẓar itmeyeler ki (20) ḥuṭfe maḥmûldur ve bir kimseye iki ʿamel tefvîz ve bir ʿamele iki kimseyi (21) taʿyîn itmeyeler ve bir maḥalle irsâl-ı resûl iḳtizâ itdükde şabîḥuʿl-vech (22) ve melîḥuʿl-keḷâm ve kerîmüʿt-tabʿ ve ʿamîmüʿl-enʿâm olan kimseyi göndereler. (23) Tertîb-i umûr-ı leşker bu vecihledür ki temşiyet meḥâmlerine ihtimâm olunup (24) bâhirüʾş-şecâʿa olanları ekrânından mümtâz ve ʿaṭf-ı ḥüsrevâne ile (25) ser-bülend ü ser-efrâz eyleyeler ki bunlar sebep-i devâm-ı heybet-i sultân [93] (1) ve baʿiṣ-i inʿidâm-ı eʿâdî vü düşmân ve vesîle-i nizâm u âsâyiş-i ʿâlem (2) ü ʿâlemiyândur. Bu zümreniñ âdâbı fermân-ı pâdişâhîden rû-gerdân olmayup (3) peyveste yek-dil ü yek-zebân ve müttefik-ı elkâb veʿl-lisân olmaḳdur. Eyyâm-ı (4) muḳâtele ve hengâm-ı muḥârebede izḥâr-ı şecâʿat ve icrâ-yı celâlet ḳılmaḳdur. (5) Âdâb-ı vüzerât cümleden ziyâdedür. Zîrâ vüzerâ-yı zîşân ve vükelâ-yı (6) âsaf-nişân pîrâye-i ḥazâʿin ü memleket ve sebep-i istiḥkâm-ı binâ-i devlet (7) ü salṭatdur. Eger bî-muʿâvenet-i vezîr ve bî-muḳâranet-i müşîr-i aḥvâl-ı ʿâlem (8) nizâm peẓîr olaydı Ḥazret-i Mûsâ şalavâtuʿllâhi ʿalâ nebiyyinâ ve ʿaleyh (9) Cenâb-ı Rabbʿül-ʿâleminden ḳarındâşı Harûn ʿAleyhiʾs-Selâmʾı vezîr ricâ eylemezdi.

(10) **Beyt:**

از وزیریکه او نیکو سیرت (11)

ملک را زیب وزینت دیگر است⁵¹⁹

(12) Vezāret-i ʿuzma eşʿab-ı umūr u emānet-i kebīrdür. Ol şadr-ı celīlū'l- (13) iʿtibāre elṭāf-ı Perverdigār ile sezāvār olan zāt-ı mekārīm-i dişār (14) ve ʿadālet ḥazretleri gerekdür. Hoş-yār u bī-dār ve civān-merd ü nīkū (15) kirdār olup ḥuḳūḳ-ı ḥidmeti ferāmūş itmeyüp nevāziş ü iḥsānla (16) mükāfāt eyleye. Peyveste cānib-i pādīşāhiye murāʿāt ve reʿāyā vu berāyāya (17) mūdārāt eyleye ve her ḥālde Cenāb-ı Kibriyā'nın rızā-yı şerīfnde bulunmağa (18) ihtimām idüp ṭarīḳ-ı ʿadāletden ʿudūl ve vuḳūʿ-ı veḳāyīʿ u ḥudūs-ı (19) ḥavādişden ḡaflet ü zūhūl itmeye ve cümle-i ādāb-ı vüzārātdandur ki cemīʿ-i (20) umūrde fermān-ı Ḥudā'ya iṭāʿat u inḳıyād ve miyān-ı şāh u sipāhi musāvī (21) ʿadd idüp fermūde-i şerʿ-i mübīn ile ḥareket ve āña istinād eyleye ve kavāʿid-i (22) müstaḥsine vāzʿ ve bidʿ-ı seyyiʿeyi refʿ eyleye ve incāḥ-ı merām ve ḳazā-yı (23) ḥavāyic-i enāme ihtimām eyleye ki kefareṭ-i mülāzemet-i ḥidmet-i pādīşāhān (24) incāḥ-ı ḥācāt-ı muḥtācāndur ve ḥalkıñ tereddūd ve mūrācaʿatından mütezaccir (25) ve āmed-şud mezāḥametinden müteneffir olmaya ve şadīḳ-ı şadīḳ ve raḳīḳ-ı muvāfiḳ [94] (1) taḥṣīline kūşiş-gūşiş eyleye ki bihterīn niʿam-ı dünyeviyye dostān-ı şadīḳu'n-niyye (2) ve ḥullān-ı ḥālişu't-taviyyedür ve peyveste efʿāl-ı raʿiyyet ve aḥvāl-ı memleketi (3) tefahḥuş u istiḳşā idüp siyāset-i erbāb-ı zulm u ʿudvān u ṭuḡyāndan tekāsül ü teḡāfūl eylemeye ve bir kimseye tevcīḥ-i (5) manşib murād itdükde evzāʿ u eṭvār ve istiḥḳāḳ u istiʿdādın (6) kemā-yenbeḡi istifsār eyleye ki encāmında şermsār olmaya ve ⁵²⁰الخروج قبل الولوج قدم (7) maẓmūnı-ile ʿāmil olup her emriñ encāmını (8) ḳable'ş-şurūʿ mulāḥaza eyleye. Erbāb-ı ḳalem ki dīvān u nüdemā ve aşḫāb-ı (9) ʿirfāndur. Rūsūm-ı edebī bu vechle murāʿāt itmek gerekdür ki ʿinde'llāh (10) maḳbūl ve beyne'n-nās memdūḥ ola ve meʾmūr oldukları ḥidmātda kemāl-ı (11) istiḳāmetle ḳıyām idüp ḳānūn-ı nā-müvecceḥ ve bidʿ-ı nā-sütüde iḥtirāʿından (12) iḥtizār ideler. Bunlardan biri ki fāʿiz-şeref şoḥbet-i pādīşāhi ola (13) maḥmūd u sütüde ve ḳabīḥ u nā-pesendide olan aḥvāl-ı derk ve ḥuzūz-ı (14) nefsāniyyeyi bi'l-küllıyye

⁵¹⁹ Ez vezirī'ki o nīkū-siret / Mülk rā zīb ü zīnet dīger est

Vezir ki sireti güzel olsa, saltanata bambaşka bir güzellik katar.

⁵²⁰ Ḳademu'l-ḥurūci ḳable'l-vulūc / Çıkış adımı girişten öncedir.

terk eyleye ve güftār ü kirdārın muḳtaẓā-yı rızā-yı (15) hümāyūna rabṭ ve dil ü dest ü çeşm ü zebān-ı aḳṣa’l-gāye hıfz (16) u zabṭ eyleye.

Hikāyet: Mülūkden biriniñ bir civān-ı şabīḥü’l-cemāl (17) ve ‘adīmü’l-miṣālī var idi. Şeref-yāb-ı devlet iḥtişāş olan nüdemādan (18) birine buyurdılar ki “Bir civān-ı şabāḥat u melāḥatla yegāne-i cihān (19) ve leṭāfet ü zerāfetle ‘adīmü’l-aḳrāndur. Benim kemāl-ı meyl ü muḥabettim müsteḡnī (20) ‘ani’l-beyān seniñ ‘alāḳa vu muḥabbetiñ ne mertebedür i‘lān eyle.” Ol nedīm-i (21) edīb ü fehmi cevāb virdi ki “Benim muḥabbetim ol kimseyedür ki pādişāhıma (22) muḥabbeti ola. Ol kimse ki maḥbūb-ı pādişāh ola. Ben kimim ki ānı dost (23) ittiḥāz idüp da‘vā-yı muḥabbet idem.” Bu kelām-ı laṭāfet-i encām-ı dil-pesend (24) pādişāh-ı gerdūn-ı ḡulām olup rütbe-i takrīb ve derece-i iḥtişāş (25) bülend eyledi.

[95] (1) Kıṭ‘a

هر کرا پایه ادب داد ند (2)

کر بجای رسد عجب نبود

چون ادب هست از حسب چه بکسب (3)

حسبی بهتر از ادب نبود⁵²¹

(4) Hātime-i pesend-i iṣtimāl

Ḥayr du‘ā-yı şeh-nīkū ḥiṣāl

(5) Bu eṣer-i muḥtaşar ki daḳāyık-ı esrār-ı ḥikmet ve ḥaḳāyık-ı etvār-ı ehl-i devleti (6) munṭavī ve envā‘-ı mevā‘ız u naşāyilḥi muḥtevidür. Bir muḳteẓā-yı ādāb-ı (7) suḥanverī itnāb u ishābdan ictināb olunup kemāl-ı icāz u iḥtişār (8) ile itmām ve du‘ā-yı devām-ı ‘ömr ü devlet ve kıyām-ı übbehet ü şevket-i (9) pādişāh-ı gerdūn-ı iḥtişām ile miskiyyü’l-ḥitām kılındı.

⁵²¹ Her ki-rā pāye edeb dādend / Ger bi-cāy-ı resed ‘aceb ne-büved
Çün edeb hest ez ḥaseb çi bi-kesb / Ḥasbī bihter ez edeb ne-büved
Edep kime nasip olmuşsa, hangi makama yükselse acaip değildir
Çünkü edep sonradan kazanılsa da soyluluktur, edepten daha güzel soylu bi şey yoktur.

Meşnevî: (10) Tâ ki ola hâtime-i şîrîn kelâm

(11) Hâtime bend güher-i ihtitâm

(12) Hâzret-i Hakk Hüsrev ü Cem mesnedî

(13) Zıll-ı Hudâ Hâzret-i Hân Ahmedi

(14) Eyleye hemvâre haţâdan emîn

(15) Vefk-ı murâd üzere ola kâmbîn

(16) Eyleye her rûzını ʿîd-ı saʿîd

(17) Sûr-ı sürûr ola beşâret-i nüvîd

(18) Her demi mevsim-i nûr-ı viz ide

Sâʿat-ı iqbâlini firrûz ide

(19) Hudâvendâ tâ ki aqlâm-ı erbâb-ı âşâr nesh ve teʿlifâtı resîde ve derece-i
(20) ihtitâm eyleye. Pâdişâh-ı ʿâlem-penâh ʿadâlet-i dest-gâh hâzretleriniñ vücûd-ı (21)
mesʿûd-ı ʿâfiyet-i maḥmûdleri gezend ü ekdârdan maşûn ve her-çend ki (22) berâʿat-ı
aşḥâb-ı aḥbâr şafaḥât-ı laţâfet-i âşâra raḡam-keş-i hitâm ola. (23) Şahen-şâh-ı cem-
câh-ı felek-i bâr-gâh hâzretleriniñ ʿömr u devletleri füzûn (24) ve sûr-ı mûrişü'l-
behçetleri envâʿ-ı ḡayr u sürûra maḡrûn olup zıll-ı (25) zalîl-i ʿadl u refʿetleri mefâriḡ-
i ʿâmmе-i ʿâlimiyâna memdûd u merhûn ola.

[96] (1) Mısrâʿ

(2) این دعا راز همه خلق جهان آمین باد⁵²²

Beyt: (3) الہی تابود افلاک و انجم

مبادا نام نیکش از جهانکم⁵²³

⁵²² İn duʿâ râ ez heme-i ḡalk-ı cihân âmîn bād

Bu duaya tüm cihan âmin desin

⁵²³ İlâhî tâ büved eflâk u encüm / Me-bādâ nâm nîkeş ez cihân'güm

(4) El-ḥamdu li-müyesseri ṭabʿı kitābe'l-aḥlākı'l-aḥmedī. Bi-ʿavni'llāhi'l-meliki'l- (5) ezeliyyi'l-ebedī. Fī Maṭbaʿati Dāri'l-Ḥilāfeti'l-ʿAliyye. Şāne'llāhu Teʿālā (6) ʿani'l-āfāti ve'l-beliyye. Ve şādefe ḥitāmu ṭabʿahu fī zamāni salṭanati (7) cāmiʿi mekārimi'l-aḥlāk. Cālisi serīr'ş-şevketi bi'l-irsi ve'l-istiḥkāk. (8) Es-sultānu ibnū's-sultān'u's-sultān ʿAbdulmecid Ḥān. Lā zāletü (9) şumūsu salṭanatihi ṭaliʿati fī meṭālī'i'l-mecīd ve'ş-şān. Bi-nezāreti'l-fakīri (10) ilā ālā'i'r-Rabbi'l-lezī zātihi celes. Muḥammed Esʿad Şafvet. Ve vaḳaʿa'l- (11) ihtitāmu evāsiṭa cemāziye'l-aḥare. Li-seneti (12) sitte ve ḥamsīne ve miʿetīn (13) ve elf.

SONUÇ

Ahlâk, İslâm dininin önem verdiği bir alandır. Müslüman müellifler İslâm tarihinin her döneminde ahlâk konusunda kesintisiz pek çok eser vermişlerdir. Hüseyin Vâiz Kâşifî'nin kaleme aldığı *Ahlâk-ı Muhsinî* isimli eseri ahlâk alanında klasikleşmiş ve İslâm coğrafyasında yoğun ilgi gören bir eserdir. Bu eserin çeşitli dillere birçok tercümeleri yapılmıştır. Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından *Ahlâk-ı Ahmedî* adıyla yapılan tercümesi bunlardan sadece biridir.

Çalışma konumuz olan *Ahlâk-ı Ahmedî* Sultan III. Ahmed adına şâir, mütercim, biyografi yazarı olan Osmanzâde Ahmed Tâib tarafından yazılmıştır. Söz konusu eser *Ahlâk-ı Muhsinî*'nin muhtasar tercümesi olup Osmanzâde, bu tercümeyi yaparken *Ahlâk-ı Celâlî*, *Ahlâk-ı Nâsırî* eserlerinden de istifade etmiştir. Osmanzâde, tercümesini kırk bâb üzere *Ahlâk-ı Muhsinî* tertibini esas alarak hazırlamıştır. Ancak *Ahlâk-ı Muhsinî* tercümesinde muhtevada bazı tasarruflarda bulunmuş, kendisine ait bazı şiirleri de esere eklemiştir. Bu şiirlerin Osmanzâde'ye ait olduğunu Sultan III. Ahmed'i övmesi ile anlamaktayız. Mensur olmakla birlikte eserde çokça mısra, nazm, beyt, kıta gibi farklı nazım türleri ile yazılmış şiirler de yer almaktadır.

Osmanzâde, giriş kısmında bu eseri Allah rızası ve insanların insanlık elbisesinden mahrum kalmamaları için icâz ve ihtisarla yazdığını belirtir. Eser, bireysel olarak ahlâkî erdemleri ve dinî hasletleri barındırmakla birlikte yöneticilerin taşınması gereken vasıflar, adâletle yönetme, yöneticilerle ilgili aktarılan ders verici nitelikte hikâyeler ve yöneticilere tavsiyeleri ihtiva etmesi yönü ile siyasetnâme örneği de sayılabilir. Hemen hemen her bâbda yönetimle ilgili açıklamalar veya hikâyeler bulunmaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*, ahlâk felsefesinden ziyade pratik-âmelî ahlâkın bir örneğidir. Bu sebeple eser, muhtasar olmasına rağmen çokça hikâye yer almaktadır. *Ahlâk-ı Ahmedî*'de atılan konu ile ilgili devlet büyüklerinin, mutasavvıf ve âlimlerin sözleri ve nasihatlerini ihtiva eden pasajlar bulunmaktadır. Eser bu yönüyle

nasihatnâme örneği de sayılabilir. Her bâbda bir veya birden fazla hikâye yer almakta, konu bağlamında âyet ve hadisler bulunmaktadır.

Eserin dili sade ve anlaşılır olmasıyla birlikte zaman zaman seçili cümelerde yer almaktadır. Peygamber kıssaları, tarihî şahsiyetlerin hayatından örnekler, âlim ve mutasavvıf kişilerden nasihatler, konu alakalı hikâyeler, şiirler, az da olsa atasözleri ve deyimler, âyet ve hadislerle zenginleştirilmiş bir anlatın tarzı olduğu için okuyucunun eseri anlamakta zorlanmayacağı ve eserin tekdüzelik ve sıkıcılıktan uzak bir akıcılığı vardır. Bunula birlikte zengin bir içeriğe sahip olması eserlerin diğerk özelliklerindendir.

Ahlak-ı Muhsini’nin muhtasar tercümesi olan *Ahlâk-ı Ahmedî* 1840 yılında İstanbul’da Muhammed Esad Safvet nazaretinde basımı yapılmış, yurt içi ve yurt dışında birçok kütüphanede nüshaları bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

- AKOĞLU, Muharrem, **Mihne Sürecinde Mu'tezile**, İz Yayıncılık, İstanbul 2006.
- AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **Ahlâk Dersleri Ahlâk İlmi ve İslâm Ahlâkı**, Ali Arslan Aydın (Sadeleştiren), Yasin Yayınevi, İstanbul 2006.
- AKTAY, Ali, “Mu'tazid-Billâh”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 31, TDV Yay., İstanbul 2006.
- AKTEPE, Münir, “III. Ahmed”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.
- ALBAYRAK, Nurettin, “İbrâhim b. Edhem”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 21, TDV Yay., İstanbul 2000.
- ALGAR, Hamid, “Abdulhâlık-ı Gucdüvânî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 31, TDV Yay., İstanbul 1996.
- ALTINPAY, Hüseyin, **Hocazâde Abdülaziz Efendi Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Manisa 2008.
- ARICAN, Musa Kazım, “Ahlak, Etik ve Ahlak Felsefesi”, **İslâm'da Ahlâk ve Etik: Kavramsal ve Kuramsal Tartışmalar Semineri 2**, ULİSABÜLTEN, Nisan 2016, ss. 11-24.
- AŞGIN, Sait, **Osmanlı Sadrazamları Üzerine Bir İnceleme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1992.
- AVÇİN, Mehmet, **Terceme-i Ahlâk-ı Muhsinî (1b – 99a) (İnceleme – Metin)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kütahya 2011.
- AYBAKAN, Bilal, “el-Üm”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 42, TDV Yay., İstanbul 2012.
- AYCAN, İrfan, “Haccâc b. Yûsuf es-Sakafî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 24, TDV Yay., İstanbul 1996.
- AYDIN, Mehmet S., “Ahlâk” **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

- BABİNGER, Franz, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev.) Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.
- BANARLI, Nihad Sami, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 2**, MEB Yay., Ankara 1971.
- BAYDEMİR, Hüseyin, “Özbekistan’da İskender, “Zülkarneyn, Lokman Hekim ve Hatem Tay İle İlgili Halk Anlatıları”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 41 Erzurum 2009, ss. 109-130.
- BEDİR, Murteza, “er-Risâle”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 35, TDV Yay., İstanbul 2008.
- BERİVANLI, Kemâl, **Osmanlıca İmlâ Lügâtı**, Nedve Yay., Konya 1978.
- BİLTEKİN, Halit, “Vak’a-nüvis Mehmed Râşid Efendi, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 3, 2010, ss. 162-171.
- BİRİŞİK, Abdulhamit, “Osmanlıca Tefsir Tercümeleri ve Hüseyin Vâiz-i Kâşî’ nin Mevâhibî Aliyye’si”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, c. 17, S. 1, 2004, ss. 53-68.
- BOLAT, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 31, TDV Yay., İstanbul 2010.
- BOZKURT, Nahide, “Hârûnürreşîd”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 16, TDV Yay., İstanbul 1997.
-, “Me’mûn” **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 29, TDV Yay., İstanbul 2004.
- BURSALI, Mehmet Tahir Bey, **Osmanlı Müellifleri 2**, (Haz.) A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- CANÇELİK, Ali, Şeyh Gâlip Dîvânı’ndaki Bazı Mûsikî Terimlerinin Dinî-Tasavvufî Anlam Açılımları”, **Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, (Nisan) 2015, ss. 67-77.
- COŞKUN, Menderes, “Son Klasik Dönem-Nesir”, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, AKM Yay., 2004, ss. 552-590.
- ÇAĞRICI, Mustafa, “Ahlâk”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.
- ÇANAKLI, Oktay, **Hadîkatü’l-Mülûk**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 1997.
- ÇELEBİ, İlyas, “Yecûc ve Me’cûc”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 44, TDV Yay., İstanbul 2013.

- DAVUD, Fâtin, **Fâtin Tezkiresi (Hatimetü'l-Eşâr)**, (Haz.) Ömer Çiftçi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- DEMİRCİ, Mehmet, “Mâlik b. Dînâr”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 27, TDV Yay., İstanbul 2003.
-, “Muhammed b. Fazl el-Belhî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 30, TDV Yay., İstanbul 2005.
- DEMİREL, Şener, “Melânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 5, S. 10, ss. 469-504.
- DİLÇİN, Cem, **Dîvân Şiiri ve Şâirler Üzerine İncelemeler**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2011.
- DİLEK, Muhammet, **Hocazâde Abdülaziz Efendi'nin Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (Süleymaniye Ktp. Fatih Bl. nr. 3467, vr. 166a-277b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Manisa 2014.
- DOĞAN, Enfel, **Ahlâk-ı Alâî (Metin-Sözlük-Sentaks İncelemesi)**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2006.
- EDİRNELİ, Kâmi, **Kâmi Divânı**, Gülgün Erişen Yazıcı (Haz.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 2017.
- ERDEM, Hüsameddin, “Osmanlıda Ahlâk ve Bazı Ahlâk Risaleleri,” **Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, c. 10, ss. 25-64.
- EYİCE, Semavi, III. Ahmed Çeşmesi, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.
- FIĞLALI, Ethem Ruhı, “Alî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV c. 2, Yayınları, İstanbul 1989.
-, “Hüseyin”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 28, TDV Yay., İstanbul 1998.
- GÖKBERK, Macit, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1966.
- GÜLER, Zekeriya, “Rebî' b. Ziyâd”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 34, TDV Yay., İstanbul 2007.
- GÜNER, Ahmet, “Nasr b. Ahmed”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 32, TDV Yay., İstanbul 2006.
- HANÖNÜ, Mahmut, **Gazzalî'nin Ahlâk Felsefesinin Psikolojik Temelleri**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2017.

HORATA, Osman, “Necâti Bey’den Bâkî’ye Döne Döne”, **Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu III**, Çanakkale 30. 05. 1997-01.06.1997, ss. 44-66.

HUNKAR, Ömer Soner, “Tamgaç Han”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2010.

İmam-ı Gazâlî, **İslâm Ahlâkı**, (Çev.) Akif Nuri Karcıoğlu, Sinan Yay., İstanbul 1969.

İYİ, Sevgi, “Etik Nedir”, **Etik**, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir 2018, ss. 3-21.

KANAR, Mehmet, **Osmanlıca Türkçesi Sözlüğü**, Say Yayınları, İstanbul 2010.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Ali”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

KARA, Musatafa, “Ebü’l Hüseyin en-Nuri”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi 1: Başlangıçtan Tanzimata, Inkılap ve Aka Basımevi** İstanbul 1980.

KARACA, Mine, **Birrî Mehmet Dede Divânı’nın Muhtevâ İncelemesi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2008.

KARAHAN, Abdülkadir, “Kırk Hadis”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 25, TDV Yay., İstanbul 2002.

....., **Nâbî**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987.

KARAİSMAİLOĞLU, Adnan “Hüseyin Vâiz-i Kâşifî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 14, TDV Yay., İstanbul 1999.

KARAKÖSE, Saadet, “Klasik Edebiyatımızda On Sekiz Bin Alem Mefhumi”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, S. 5/2, 2006, ss. 687-704.

KAYA, Abdullah, **Osman-zâde Ahned Tâib’in Tuhfetu’l-Mülûk Adlı Yazma Eseri, Transkripsiyon ve Değerlendirme**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2004.

KAYA, Mahmut, “İskender”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 22, TDV Yay., İstanbul 2000.

....., “Meşşâiyye”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 39, TDV Yay., İstanbul 2004.

KEMİKLİ, Bilal, **Türk İslâm Edebiyatı Giriş**, Emin Yay., Bursa 2015.

KILIÇ, Zülfü, “Klasik Türk şiirinde Nazım Şekillerinden Sosyal Hayatın Yansımaları”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 4/2 Winter, Turkey 2009, ss. 835-863.

KINALIZÂDE, Ali Efendi, **Ahlâk-ı Alâî**, (Haz.) Hüseyin Algül, Tercüman, trhz.

KIYÇAK, Özgür, “Osmanzâde Tâib Ahmed’in Sıhhat-âbâd’ının Tür Bağlamında Çok Boyutluluğu” (ss. 369-385), **Uluslararası Necatibey Eğitim ve Araştırmaları Kongresi Bildiri Tam Metin Kitabı V**, Balıkesir, www.unesak.com, 26-28 Ekim 2018, ss. 369-384.

....., **Sıhhat-âbâd**, Kesit Yay., İstanbul 2018.

KONUKÇU, Enver, “Behrâm-ı Gûr”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 5, TDV Yay., İstanbul 1992.

KOYUNCU, Fatih, “Ahlâkî Eğitim Rehberi Olarak Azmî Pir Mehmed’in Enîsü’l-Ârifin’i”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 8, S. 41, 2015, ss. 241-258.

KÖPRÜLÜZÂDE, Mehmed Fuad, “Osmanzâde Tâib’e Dair”, **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, 1928, 427-430.

KURT, Hasan, “Muhammed b. Abdullah b. Tâhir”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. Ek. 2, TDV Yay., İstanbul 2016.

KUTLUER, İlhan, KATIPOĞLU, Hasan, “Hay b. Yakzan”, “Ahlâk”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 16, TDV Yay., İstanbul 1997.

KÜÇÜK, Raşit, “Abdullah b. Mübârek”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.

....., “Muhammed b. Eslem”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, TDV Yay., İstanbul 2005, c. 30, ss. 527-528.

KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Ali Mustafa Efendi”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi: Edebiyat Tarihi-Metinler**, Akçağ Yay. Ankara 2005.

MERÇİL, Erdoğan, “Mahmûd-ı Gaznevî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 2003.

....., “Sebük Tegin”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.

....., “Ya‘kûb b. Leys”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 35, TDV Yay., İstanbul 2008.

- NASKALI, Esko, “Sâsânîler”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
-, “Sâsânîler”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
- Nedîm, **Nedîm Dîvânı**, (Haz.), Muhsin Macit, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 2017.
- ÖNGÖREN, Reşat, “İbrâhim b. Edhem”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 21, TDV Yay., İstanbul 2000.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Sencer”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 1 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
-, “Adudüddeve”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.
-, “Esfâr b. Şireveyh”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 11, TDV Yay., İstanbul 1994.
- ÖZCAN, Abdülkadir, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 34, TDV Yay., İstanbul 2007.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Müsterşid-Billâh”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 37, TDV Yay., İstanbul 2006.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Küçük Osmanlı Türkçe Sözlük**, İnkılab Yayınevi, İstanbul 1988.
- ÖZŞENEL, Mehmet, “Şeybânî Muhammed b. Hasan”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.
- ÖZTÜRK, Murat, “Dîvân Şâirinin Nimet ve İktidar Ekseninde Ulusları Ötekileştirmesi”, **AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 51, 2014, ss. 63-88
-, “Mâtemin Keyfini Çıkarmak: Klasik Türk Şiirinde Ölümlere Duyulan Sevinçler”, **Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 7/1 Winter, Turkey 2012, ss. 1803-1824.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Zülkarneyn”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 44, TDV Yay., İstanbul 2013.
- PALA, İskender, “Sedd-i İskender”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
-, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2015.

- PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara 2014.
- PEKER, Osman, **Hocazâde Abdülaziz Efendi ve Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi (İnceleme- Metin vr. 61a-165b)**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), Kütahya 2010.
- RIFAT, Ahmet, **Tasvîr-i Ahlak: Ahlak Sözlüğü**, (Haz.) Hüseyin Algül, 1001 Temel Eser 62, İstanbul trhz.
- SARIÇİÇEK, Ramazan, **Yüzler Hâli Söyler**, Büyüyen Ay Yay., Diyarbakır 2014.
- SEFERCİOĞLU, Necat, “Yazı ve Yazı ile İlgili Unsurların Divân Şiirinde Kullanılışı”, **Yeni Defne**, c. 8-9, 1990.
- SEVGİ, Ahmet, “Türk Klasik Şiirinde Reis-i Şâirânlık ve Vekaletnameler”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S. 32, 2014, ss. 1-28.
- SUCU, Nurgül, **Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir’atü’l-Ahlâk’ı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2010.
- SUNAL, Arif, “XVIII. Yüzyıl Dîvân Şâiri Adlî ve Dîvânî”, **Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, S. 18, 2017, ss. 441-466.
- SUNAR, Cavit, **İbn Miskeveyh ve Yunan’da ve islâm’da Ahlak Görüşleri**, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara 1980.
- SÜMER, Faruk, “Selçuklular”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
- ŞAHİN, Duygu Kayalık, “Edebiyat Sosyolojisi Açısından Osman-zâde Tâib Divânî”, **II. International Academicresearch Congress**, 18.10.2017- 21.10.2017, ss. 620-631.
- ŞAHİNOĞLU, M. Nazif, “Ahlâk-ı Muhsinî, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 2, TDV Yay., İstanbul 1989.
- TAŞ, Aydın, “Şeybânî Muhammed b. Hasan”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.
- TOK, Turgut, **Muhammed bin Muhammed el-Gazâlî Nasâyihi’l-Mülûk**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2009.
- TOLTABAYEV, Saidbek, “Tasavvufî Şahsiyet Olarak Hüseyin Vâiz Kâşifî” **Buhara’dan Konya’ya İrfan Mirası ve XIII. Yy. Medeniyet Merkezi Konya I**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., Aralık 2018, ss. 204-212.
- TUNÇ, Gökhan, “Osmanzâde Tâib’in Bir Kasidesiyle 18. Yüzyıl Gündelik Hayatına ve Kasidenin Yazılma Amacına Bir Bakış, **Kebikeç Dergisi**, S. 26, 2008, ss. 333-341.

- TÜLÜCÜ, Süleyman, “Hatim et-Tâî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 16, TDV Yay., İstanbul 2010.
- Türk Dil Kurumu, **Yazım Kılavuzu**, TDK Yay., Ankara 2012.
- Türkiye Diyanet Vakfı, **Kur’ân-ı Kerim Açıklamalı Meâli**, Ankara 2018.
- ULUDAĞ, Süleyman, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yay., Bursa 1990.
- USTA, Aydın, “Sâmâniler”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 36, TDV Yay., İstanbul 2009.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, TDK Yay., Ankara 1988.
- ÜNVER, İsmail, “İskender”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 12, TDV Yay., İstanbul 2000.
- ÜZÜM, İlyas, “Hüseyin”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 18, TDV Yay., İstanbul 1998.
- YATMAN, Mustafa, **Osmanzâde Tâib Divânı’ndan Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.
- YAZAR, İlyas, **Kânî Dîvânı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2006.
- YAZICI, Tahsin, “Hemedânî Emîr-i Kebîr”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 17, TDV Yay., İstanbul 1998.
-, “Efrâsiyâb”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.
-, “Ferîdûn”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 12, TDV Yay., İstanbul 1995.
- YILDIZ, Fahreddin, “İslâmî İlimler, Dîvân Edebiyatı ve Tasavvuf Geleneğindeki Yeriyle Tarihten Günümüze Popüler Hadis Kitaplar: Kırk Hadisler”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c. 11, S. 21, 2013, ss. 407-455.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, “Abdullah b. Tâhir”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 1, TDV Yay., İstanbul 1988.
-, “Bâbek”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 4, TDV Yay., İstanbul 1991.
-, “Ebû Müslim-i Horasânî”, **DİA (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi)**, c. 10, TDV Yay., İstanbul 1994.

YILMAZ, Müslüm, Hâfız Hüseyin el-Kastamonî et-Tosyavî el-Halvetî'nin Ravzatü's-Şüheda Adlı Eseri", **The Journal Of Academic Social Science Studies**, Number 52, Winter I, 2016, ss. 387-399.

YÖNTEM, Ali Canip, "Reis-i Şâirân Osmanzâde Ahmed Tâib Efendi", **Türkiyat Mecmuası**, S. 2, 1928, ss. 103-129.

YÜREKLİ, Tülay, **Sâmânîler**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

Ahmed bin Harb, <http://biriz.biz/evliyalari/AhmedbinHarb.htm>, (20.05.2019).

AKBULUT, Dursun Ali, **Akhunlar (Kionit / Hyon) ve Eftalitler Çağında Maverâünnehir ve Horasan'da Türkler**, [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362787&/Akhunlar-\(Kionit/-Hyon\)-ve-Eftalitler-%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda-Mavera%C3%BCnnehir-ve-Horasanda-T%C3%BCrkler-/-Prof.-Dr.-Dursun-Ali-Akbulut-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362787&/Akhunlar-(Kionit/-Hyon)-ve-Eftalitler-%C3%87a%C4%9F%C4%B1nda-Mavera%C3%BCnnehir-ve-Horasanda-T%C3%BCrkler-/-Prof.-Dr.-Dursun-Ali-Akbulut-) (06.10.2019).

http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20%20EDEBIYATI/nejat_sefercioglu_dîvân_siiri_Yazi.pdf (16.05.2019).

KONUKÇU, Enver, **Akhunluların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)**, [https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362794&/Akhunlular%C4%B1n-Kal%C4%B1nt%C4%B1s%C4%B1-Olarak-Kala%C3%A7lar-\(Hala%C3%A7lar\)-/-Prof.-Dr.-Enver-Konukcu-](https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=362794&/Akhunlular%C4%B1n-Kal%C4%B1nt%C4%B1s%C4%B1-Olarak-Kala%C3%A7lar-(Hala%C3%A7lar)-/-Prof.-Dr.-Enver-Konukcu-) (06.10.2019).

TDK, "Etik" http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bilimsanat&view=bilimsanat&kategori=terim&kelimeget=etik, (15.05.2019).

İNDEKS

A

°Abdulhālîk Gucduvânî, 192
°Abdullâh, 140, 162, 176
°Abdullâh Tâhir, 140, 162, 163
°Abdulgazi Hân, 218
°adâlet, 136, 140, 141, 143, 164, 173, 199, 206, 208,
215, 217
Âdem, 126, 148, 187
°âdil, 118, 119, 120, 123, 141, 142, 146
°adl, 121, 122, 133, 140, 141, 142, 145, 146, 153,
190, 194, 217
°Adl, 122, 139, 142, 144, 145
°Ağudü'-devle, 203
°afv, 118, 143, 146, 147, 148, 155, 175, 189, 200,
202, 204, 205
°Afv, 146, 148
Ahâlî-i Hindistân, 157
âhenger, 192
aĥlâk, 115, 131, 148, 150, 170, 173, 182, 186, 194,
195
Aĥlâk-ı Aĥmedî, 114, 117
Aĥlâk-ı Nâşırî, 115
aĥlâk-ı pesendîde, 164
Aĥmed b. Muĥammed Belhî, 200
Aĥmed Belhî, 200
Aĥmed Ĥarb, 162
°âkil, 123
°Alî bin Ebî Tâlib, 117
Alparslân, 143
°Arafât, 200

Arâsto, 147
Aristo, 181, 195
Aristotâlîs, 133
Aşĥâb-ı ĥayâ, 128
°Azîz-i Mısr, 174
°Azm, 115, 134

B

Bâb, 117, 118, 119, 120, 122, 124, 126, 129, 130,
132, 134, 135, 138, 139, 146, 148, 150, 152,
153, 155, 161, 164, 166, 169, 170, 171, 173,
177, 178, 183, 186, 188, 192, 195, 197, 200,
206, 209, 214
Bağdâd, 127, 183
Başra, 205
Behrâm, 185
Behrâm-ı Gûr, 144, 185
Benî Tâi, 158
Beyt, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 145,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165,
167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177,
178, 179, 180, 183, 184, 185, 186, 187, 188,
189, 190, 191, 192, 198, 199, 201, 202, 203,
204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 217
Beytullâhi'l-ĥarâm, 140
Bülend-himmet, 133

C

Ca'fer Simnānī, 177
cehd, 135, 136, 137, 167
Celālī, 115
cemāl, 158, 181, 185, 200, 216
Cenāb-ı Bārī, 124
Cenāb-ı Erḥamū'r-Rāḥimīn, 153
Cenāb-ı Kibriyā, 215
Cenab-ı Rabbū'l-ālemīn, 178
Cenāb-ı Rabbū'l-ālemīn, 137
Cenāb-ı vāhibū'l-āmāl, 119
cennet, 127, 165
cidd, 135, 137, 138
Cidd, 135, 136, 137
cūd, 143, 146, 152, 157, 158, 159, 160, 201
cūd u seḥā, 157

Ç

Çīn, 142

D

devlet, 116, 120, 127, 128, 129, 131, 132, 136, 137,
140, 141, 142, 143, 146, 152, 153, 154, 156,
160, 161, 165, 167, 175, 179, 181, 184, 186,
190, 192, 200, 205, 206, 209, 214, 216, 219
Deylemī, 177
dīn, 130, 140, 150, 152, 166, 176, 181, 204, 210
Dicle, 85, 128, 183
dil-cūy, 150
diyānet, 164, 166, 193, 204
du'ā, 118, 119, 120, 127, 154, 155, 178, 201, 216
Du'ā, 119, 200
dürr, 132
dürşt kelām, 181

E

Ebū Ca'fer, 177
Ebū Müslim, 177

edeb, 128, 130, 131, 151
Edeb, 130, 131
Eflātūn, 194
Efrāsiyāb, 179
Ehl-i Sünnet, 212
el-ḥamdū-lillāh, 121
Emānet, 164, 212
Emīr-i Belh, 164
Emīrū'l-mū'minīn, 117
Enbiyā-i kirām, 124
Erdeşīr-i Bābek, 172, 190
Esfār b. Şireveyh, 177
Eşrār, 209, 210

F

feh̄m, 131, 192
Ferīdūn, 136
fısk, 126, 129, 130, 184, 190, 207, 210
Fīrāset, 192, 193, 195
fūcūr, 130, 190

G

ḡaflet, 121, 182, 190, 192, 215
Ġayret, 183, 184, 186
Ġayret-i dīniyye, 183, 184
ḡayret-i dūnyeviyye, 183

H

Haccāc, 140, 169
Haccāc-ı Zālim, 169
Hadīş-i şerīf, 154
Hakīm, 133, 147, 181, 212
Haqq, 150
Haqq Te'ālā, 124, 152, 172, 176
Ḥalīfe, 118, 127, 128, 141, 144, 147, 161, 183, 204,
207
Halīm, 149
Ḥālid'ūbnū'l-Velīd, 178
Hārūn, 207

Hārūn Reşīd, 161
Hārūnū' er-Reşīd, 207
Hātīm, 157, 158, 159, 160
Hātīm-i Tā'ī, 157
hayā, 116, 126, 128, 129, 131
Hayā, 126, 128
hayret, 133, 135, 188
hazm, 177, 178
Hazm, 75, 177
Hāzret-i Ādem, 126
Hāzret-i Hamza, 210
Hāzret-i 'Īsā, 151
Hāzret-i Īmām, 149
Hāzret-i İsmā'īl, 166
Hāzret-i Mūsā, 201, 214
Hāzret-i Osmān, 129
Hāzret-i Perverdigār, 125
Hāzret-i Sultān Aḥmed, 116
Hāzret-i Sultān-ı Aḥmed-i Hān, 153
Hāzret-i Sultān-ı Enbiyā, 116
Hāzret-i Şeyḥ Sa'dī, 144
Herāt, 117
hırş, 150, 190
hışm, 143, 149, 150, 183, 193
Hicāz, 185
Hikāyet, 119, 121, 123, 126, 131, 132, 135, 136,
137, 140, 142, 143, 144, 146, 149, 151, 152,
154, 156, 157, 162, 164, 166, 167, 169, 171,
172, 174, 175, 176, 179, 180, 181, 183, 186,
189, 190, 192, 195, 197, 199, 200, 201, 203,
204, 205, 207, 211, 216
hilāfet, 144, 154
hilm, 116, 148, 149, 150
Hilm, 148
himmet, 35, 36, 64, 70, 116, 132, 133, 134, 136,
137, 142, 159, 181, 184, 185, 200, 212
Himmet, 62, 132, 134
Hōrāsān, 161
Hōrāsān, 162, 175, 177, 200
hoş-hūy, 150

Hudā, 115, 118, 120, 122, 124, 125, 129, 130, 131,
134, 141, 143, 145, 148, 155, 162, 164, 181,
183, 187, 189, 191, 195, 207, 210, 215, 217
Hudāvend, 114
Hulefā-yı 'Abbāsiye, 206
Hulk, 150
hulk-ı cemīl, 129
Hükemā, 141, 146, 174, 175, 194, 196, 208, 211
Hükemā-yı Hind, 135
Hürmüz b. Nūşirevān, 187
Hüseyn bin 'Alī, 149
Hüsrev, 155, 156, 187
Hüsrev-i Perviz, 156
İ
İşfahān, 211
İ
İbādet, 117
İblīs, 213
İbrāhīm Hācib, 168
İbrāhīm Īmām, 177
İbrāhīm Edhem, 204
'İffet, 129, 130
ihlāş, 118, 119, 145, 168, 175, 201
İhlāş, 118
ihsān, 120, 128, 139, 143, 149, 155, 156, 157, 158,
159, 160, 173, 176, 189, 199, 201, 202, 203,
205, 207
İlāh, 117, 119, 125
Īmām Muḥammed, 192
Īmām Rabbānī Muḥammed b. Hasan Şeybānī, 161
Īmām Şāfi'ī, 192
īmān, 125, 128, 148, 159, 164, 192, 204
İskender, 127, 133, 135, 147, 171, 179, 181, 195,
222
İsma'īl Sāmānī, 161
'işmet, 129, 185

K

ḳabr-i Hâtem, 160
Ḳāşifî, 116
Ḳayşer, 138, 174
Ḳayşer-i Rûm, 174
ḳazâ, 115, 119, 123, 124, 144, 179, 215
kemâl, 114, 115, 116, 128, 133, 143, 148, 152, 158,
161, 166, 185, 189, 190, 191, 193, 215, 216
Kemâl, 120, 126, 143, 183, 185
kerîm, 125, 126, 146
Ketm-i esrâr, 195, 196
Keyd-i düşmen, 181
Ḳıṭ'a, 118, 129, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 141,
146, 150, 152, 153, 155, 160, 163, 165, 168,
170, 171, 173, 176, 178, 180, 182, 183, 188,
191, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 202, 203,
205, 207, 209, 213, 216
Kirmân, 203
Ḳubâd Şâh, 189
Ḳubeyşa, 185
Kur'ân, 176, 211
Kütüb, 138, 172
kütüb-i ahlâk, 115

M

Mâlik b. Dînâr, 200
Manşûr, 190
Manşûr Ḥalîfe, 204
Maṭba'ati Dâri'l-Ḥilâfeti'l-°Aliyye, 218
Medâyin, 141, 210
Meḥḥar-ı kâ'inât, 195
mekârimi'l-aḥlâk, 218
Mekke, 146
Melik-i Kirmân, 203
Melik-i Şâm, 158
Melikşâh-ı Selçûkî, 143
Melikü'l-Riḳâ°, 172
memâlik-i Rûm, 157
Me'mûn, 127, 141, 147

Me'mûn Ḥalîfe, 126, 141, 144
Me'mûn-i kerem, 142, 144
merḥamet, 120, 121, 142, 152, 153, 184, 204
Merv, 176
Meşâyih-ı kibâr, 129
meşveret, 136, 142, 156, 174, 206
Meşveret, 173, 177
Mevlânâ Hüseyin Kâşifî, 115
Mısrâ°, 115, 217
milh, 149
Muḥammed Es'ad Şafvet, 218
Muḥammed Eslem-i Tûsî, 162
Muḥammed Tâhir, 168
Mu'tezid Ḥalîfe, 183
Mülûk, 135, 146, 163, 179, 181, 193, 206
Mülûk-i °Arab, 146, 179
Mülûk-i Fâris, 206
Müsterşid Ḥalîfe, 169

N

namaz, 125
Naşr b. Aḥmed Sāmânî, 172
Nazm, 117, 127, 136, 157, 164, 166, 171, 184
necât, 138, 169, 179, 200, 207
Neccâr, 192
Neşr, 114, 115, 119, 120, 124, 125, 127, 130, 132,
133, 136, 141, 144, 145, 148, 150, 151, 153,
154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162,
163, 167, 168, 169, 170, 172, 175, 176, 177,
179, 181, 183, 184, 187, 188, 189, 190, 193,
197, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 210, 212
nîk-nâm, 119, 179, 198, 206
nîk-nâmî, 155
Nîşâbü, 162, 168
Nigâristân, 204
Nüşirevân, 128, 138, 140, 141, 193, 210

O

°Oşmâniyân, 153

P

Pādişāh-ı Harezmi, 190
Padişāh-ı Rūm, 131

R

Rabb, 116, 122, 131, 214
Raʿūf, 120
Resūl, 114, 120, 130, 146, 183
Resūl-i Ekrem, 130, 146
Resūl-i kerīm, 114
Resūlu'llāh, 173
rıfķ, 142, 150, 151, 152
Rıfķ, 150, 151
rızā, 118, 124, 136, 153, 157, 159, 164, 169, 181, 215
Rızā, 124
Riʿāyet-i hūkū, 200
risālet, 117, 121, 166, 178
risālet-penāh, 121
Rubāʿī, 139, 185
Rūhu'llāh, 151
Rūm, 138, 157

S

şabr, 122, 123, 151
Şabr, 122, 123
şanādīd-i Kureys, 146
şebāt, 122, 138
Şebāt, 70, 138, 139
Sebüktekīn, 152
seḥā, 116, 150, 155, 158, 159, 160
seḥāvet, 155
Seḥāvet, 155
Seyyid ʿAlī Hemedānī, 193
Seyyidü'l-Mürselīn, 150
siyāset, 143, 169, 173, 187, 188, 210, 215
Siyāset, 186, 205
şoḥbet-i aḥyār, 209
Şoḥbet-i Aḥyār, 206

Sultān Aḥmed, 122, 155
Sultān Maḥmūd, 152, 199
Sultān Maḥmūd Ġaznevī, 138
Sultān Sencer, 121, 206
Sultān-ı ʿālīşān, 121
Sultān-ı hūş-mend, 122
Sultān-ı Mısr, 131
Sultān-ı Rūm, 174
sünnet-i seniyye, 117, 121

Ş

Şāh Sencān, 117
Şāhenşeh, 119
Şāh-ı Fārūk, 129
Şāh-ı Yemen, 159
Şakīk-i Belhī, 207
Şakir, 122
Şām, 157, 158
Şecāʿat, 178, 182
Şefkat, 152
Şehzāde, 137, 165
şerm, 126, 128, 129, 131, 133, 152, 201
Şeyḥ Ebü'l-Hasan Nūrī, 183
Şükr, 120, 121, 122

T

Tāʿib, 114, 116
Tamġāc Hān, 186, 205
teʿemmül, 171, 172, 173, 188, 194
teʿennī, 171, 172, 173
Tevāzuʿ, 161
Tevekkül, 124
Teyakḳuz, 188
Türkī, 115

U

ʿulüvv-i himmet, 134, 135
ʿUlüvv-i himmet, 132

V

Vefā, 166

Y

Ya'qūb, 132, 168, 180, 181

Ya'qūb-ı Leys, 132, 136, 168, 180

Yemen, 157, 158

Yezdicerd, 185

Z

zinde-rūd, 143

Ziyād, 205

Ziyād-ı Başrī, 205

Zulm, 193

Zü'l-karneyn, 181

zūnnar, 164

